

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

AYŞEGÜL ÇELİK

ÖLMİYİ BİLEN ADAM

AYŞEGÜL ÇELİK

Ölmeyi Bilen Adam Muhsin Ertuğrul

CAN

AYŞEGÜL ÇELİK

ÖLMİYİ BİLEN
ADAM

Muhsin Ertuğrul

© 2013, Can Sanat Yayınları Ltd. Şti.

Tüm hakları saklıdır. Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

1. basım: Ocak 2013

Bu kitabın 1. baskısı 2000 adet yapılmıştır.

Yayına hazırlayan: Faruk Duman

Kapak tasarımı: Ayşe Çelem Design

Kapak baskı: Azra Matbaası

İç baskı ve cilt: Ayhan Matbaası

ISBN 978-975-07-1590-7

İstanbul Büyükşehir Belediyesi Şehir Tiyatroları'na, Gökhan Akçura'ya ve Ara Güler'e, koleksiyonlarında yer alan bazı fotoğrafların bu kitapta kullanılmasına izin verdikleri için teşekkür ederiz.

Türvak-Türker İnanoğlu Vakfı'na, Türvak-Türker İnanoğlu Vakfı Sinema-Tiyatro Müzesi'nde bulunan bir belgede yer alan metnin bu kitapta kullanılmasına izin verdikleri için teşekkür ederiz.

CAN SANAT YAYINLARI

YAPIM, DAĞITIM, TİCARET VE SANAYİ LTD. ŞTİ.

Hayriye Caddesi No: 2, 34430 Galatasaray, İstanbul

Telefon: (0212) 252 56 75 / 252 59 88 / 252 59 89 Faks: (0212) 252 72 33

www.canyayinlari.com

yayinevi@canyayinlari.com

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

AYŞEGÜL ÇELİK

ÖLMİYİ BİLEN ADAM

Muhsin Ertuğrul

BIYOĞRAFI

Ayşegül Çelik'in Can Yayınları'ndaki diğer kitabı:

***Kâğıt Gemiler*, 2013**

AYŞEGÜL ÇELİK, 1968'de Ankara'da doğdu. HÜ İktisadi ve İdari Programlar ile AÜ DTCT, Tiyatro bölümlerini bitirdi. HÜ Sosyal Antropoloji Bölümü'nde yüksek lisans programına katıldı. *Varlık*, *Milliyet Sanat*, *Hürriyet Gösteri*, *kitaplık*, *Doxa*, *Bütün Dünya*, *Akşam-lık*, *Kent ve Gençlik*, *Bireşim*, "ağır ol bay dünyayı", *Dünden Bugünden Edebiyat* gibi dergilerde öykü, şiir ve makaleleri, *Cumhuriyet*, *Hürriyet*, *Milliyet*, *Star*, *Radikal*, *Yeni Şafak*, *Sabah* gibi gazetelerde röportajları yayımlandı. Televizyon, sinema ve sahne için drama yazarlığı yanı sıra televizyon için çocuk programı yazarlığı yaptı. Radyo oyunları TRT tarafından ödüllendirildi. Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın *Kaynanam Nasıl Kudurdu?* romanından yaptığı oyun uyarlaması Devlet Tiyatroları ve Bursa Şehir Tiyatroları tarafından sahnelendi. Librettosunu yazdığı *Arda Boyları*, Devlet Opera ve Balesi Modern Dans Topluluğu tarafından sahnelendi. *Kadın Öykülerinde Ankara*, *Kadın Öykülerinde Doğu*, *Belki Varmış Belki Yokmuş*, *Bir Dersim Hikâyesi*, *Şehir ve İnsan*, *Kar İzleri Örttü* adlı çok yazarlı kitaplara öyküleriyle katıldı. *Şehper*, *Dehlizdeki Kuş* adlı öykü kitabıyla Notre Dame de Sion Edebiyat Ödüllerinde mansiyon, *Kâğıt Gemiler* adlı öykü kitabıyla 2010 Yunus Nadi Öykü Ödülü'nü aldı. *Sensizankaradadenizdüşleri* (1997) adlı şiir, *Korku ve Arkadaşı* (2005) adlı öykü kitapları var. Halen Ankara Üniversitesi Devlet Konservatuvarı'nda Dünya Edebiyatı ve Uygarlık Tarihi dersleri veriyor.

İçindekiler

I. BÖLÜM

1800'lerin sonu	17
Lantern majik	18
Muhsin... ..	21
Tefeyyüzde üç kafadar... ..	22
"Odeon Tiyatrosu'nda en mutena piyesler.."	31
"Ertuğrul Muhsin, sen misin?"	35
"Hamlet de güzel isimmiş..."	38
Satabileceği bir pantolonu olan adam	41
"Mümkün olsa ömrümün 40 yılını hiç yaşamadan seve seve veririm..."	45

II. BÖLÜM

1900'ler... ..	55
"Madem şairiz aktör de olabiliriz."	59
Kuzey'in kuvvetli askeri	63
Baykuş!	66
Vasfi... ..	71
Bağlarbaşı Köşkü'nün şeftalileri	74
Gençlik; bir çeşit delilik	76
Galip'e mektup... 17 Ekim 1918	83
Afife (1920)	84
"Denize tohum ekmek gibi..."	92
Ateşten Gömlek (1923)	97
Bir hayali gerçekleştiren kadın: Bedia... ..	101
"Muhsin... Belki bir gün gelirim..."	110

III. BÖLÜM

Ferah mevsimi (1924)	115
Moskova (1925)	119
Önce tersane, sonra gemi (1927)	125
Hollywood; "Chaplin'i göğsünde uyutan sinema kenti" (1928) ..	135
"Zamanında yetişebildik mi Muhsin Bey?" (1930)	138
Mustafa Kemal'in gözyaşları	143
Darülbedayi'ye veda... ..	147
Zamanın götürdükleri (1938)	153
Sözünde duran bir adam (1944)	159

IV. BÖLÜM

Şehrin ortasında bir tiyatro bulundu! (1947)	167
Ensiz boysuz bir kutu (1951)	171
Kimsenin tanımadığı bir kadın: Hamlet (1954-1955)	178
Oda Tiyatrosu'ndaki boş koltuk (1956)	182

V. BÖLÜM

"Muhsin Ertuğrul meselesi" (1958)	187
"Tiyatromuzun sahnesi sanatkârın, salonu halkındır"	192

VI. BÖLÜM

Kara perde (1964)	197
Sahnede 60 yıl (1969)	205

VII. BÖLÜM

Sonun başlangıcı	215
------------------------	-----

VIII. BÖLÜM

"Son rica..."	225
---------------------	-----

EKLER	229
-------------	-----

Perde Açılıyor (1964)	231
-----------------------------	-----

Bugün 27 Mart 1978, Dünya Tiyatro Günü	235
--	-----

Benim babam Yeşilçam filmlerini figüranların hayat hikâyesine kadar ezbere bilir. Oysa bir Dean Martin hayranı olan annem için Yeşilçam, biraz Çolpan İlhan, biraz da Eşref Kolçak demektir. Sinema mevzuu eskidir bizim evde...

Bu kitapta isimlere, tarihlere, durumlara sadık kalarak çalışmaya gayret ettim. Fakat yine de asıl yapmak istediğimin “hikâye anlatmak” olduğunu yinelemem gerek.

Muhsin Ertuğrul'un kıymetli eşı Handan Uran Ertuğrul'dan ve yazar Gökhan Akçura'dan, Şehir Tiyatroları'ndan destek aldım. Kendilerine ve beni onlara ulaştıran Yalçın Bürkev ile Canan Kırımsoy'a, yılın son günlerinde dizgiden düzeltiye bu kitaba emeğı geçen arkadaşlara teşekkür ederim.

Bu satırları, anneme ve babama hediye etmek isterim.

Ve tabii Faruk'a...

Sen olmasan yapamazdım.

2012, Ankara

“Ağlıyor!” diye haykırdı ön sıradan biri, “Mustafa Kemal ağlıyor!”

Tiyatro topyekûn ayaklanmıştı, aktörler kim bilir kaçınıcı kez eğilip kalkıyor, alkışlar çınılıyordu salonda. Işık artınca Gazi’nin locası da seçilir oldu. Arka sıralarda oturanlar, Mustafa Kemal’i görebilmek için parmaklarının ucunda yükseldiler. Gazi, çiçeklerle süslenmiş locada oyunu alkışlıyordu. Yüzünden ne düşündüğünü anlamak mümkün değildi ama loş ışığın altında, yanağında iki damla gözyaşı parlayıp söndü.

I. BÖLÜM

İnsan yaşamı boyunca Karagöz perdesine oyun öncesi iğneyle ilıstırılmış “göstermelik” gibi kalmamışsa, bırakalım yaptıklarını bize söyle-sin. O zaman gecesi arkamızda kalır, önümüze gündüzü serilir; böy-lelikle yoksuldan aşırılan somunun hesabı verilmiş olur.

MUHSİN ERTUĞRUL

Muhsin Ertuğrul'un 60. Sanat Yılına Saygı Gecesi, 12 Ocak 1970. Fotoğraf: Ara Güler.

1800'lerin sonu

Haririzade Hacı Hüseyin, bir delikanlının tez adımlarıyla mahalleye doğru yürüyordu. İhtiyar kalbi, üstünden tonlarca yük kalkmış gibi hafiflemişti. Sabahki yağmurdan kalan ıslak toprak kokusu yokuşun başında karşıladı onu. Kokuyu derin derin içine çekti, gülümsedi. Mahalle esnafının gözünü yola dikip kendisini beklediğini biliyordu. Nitekim, zahirecinin çırağı onu hemen fark etti, ardından yoğurtçu, sucu, şerbetçi, kim var kim yoksa yola döküldüler. Fırıncı Yunus, "Ne yaptın Hacı, tamam mı?" diye seslendi uzaktan. Hacı Hüseyin, kafasını salladı sonra elini göğsüne atıp, "Tamam, çok şükür," diye gülümsedi.

Yaşlı adam, sabahın bir vakti yağmur çamur demeden İstanbul'un öbür ucuna Evkaf'a, mal bağışlamaya gitmişti. Mal varlığının yarısını fakir fukaraya dağıtılmak üzere elden çıkarmış dönüyordu. Yaptığı ilk bağış da değildi bu, Hacı Hüseyin, dünyalığının çoğunu beş yıl önce yine fakir fukara için elden çıkarmıştı. Hal böyleyken neden ikinci bir vakfiye düzenlediğine kimse anlam veremiyordu. Esnaf, etrafını sardı, onu fırının bahçesindeki tahta kerevete oturtup başına dikildiler:

"Yahu, iş mi bu senin yaptığın!"

"Ne diye ikide bir malını dağıtıyorsun?"

"Sen Evkaf'tan zengin misin be adam?!"

"Kendini düşünmüyorsan bari çocuklarını düşün!"

Her kafadan bir ses çıkıyordu, yaşlı adam bu lafların bitmesini bekledikten sonra, "Ben bu dünyaya parayla gelmedim ki..." diye gülümsedi. "Anlasanıza, tıpkı geldiğim gibi gitmek istiyorum. Çocuklarım da kendi hayatlarını kendileri kursunlar."

Yanındakiler birbirlerine baktı. Herkesin akli birkaç kâğıt, birkaç mühürle Evkaf'a mal olan servetteydi. Haririzade Hacı

Hüseyin'in o gün Evkaf'a bağışladığı mal varlığının içinde; 12 yağhane, 8 şerbethane, 11 dükkân, 10 ev, 3 fırın, 4 han, 1 okul, 1 bağ, 1 meyve bahçesi, 17 çeşme, 1 cami ve iki de köprü vardı.

* * *

Dağıtılan onca mala rağmen ailesi darlık çekmedi. Oğlu Hüsnü, insanda güven uyandıran ağırbaşlı bir delikanlıydı. Babası gibi paradan yana talihi açıktı, Hariciye'ye veznedar oldu. Üst üste dizili altın ve gümüş mecdiyelerle dolu bir odada çalışıyordu. Osmanlı'da bulunan büyükelçiler, aylıklarını Osmanlı Bankası'ndan aldığı için, İstanbul'da görevli olup da onu tanımayan ecnebi yoktu. Hüsnü Bey, iki kez evlendi, kalabalık bir ailesi oldu. İkinci eşi Virdiruh Hanım, bir Çerkes güzeliydi. Kocasına fena halde âşıktı, evde rahat etmesi için her şeyi yapardı. Hüsnü Bey, tutkuları olan yetenekli bir adamdı. En sevdiği iş, resim yapmaktı fakat yemek odasının köşesinde bir de tezgâhı vardı, burada da çeşit çeşit işle uğraşırdı. Mesela son marifeti, ıhlamur ağacından oyduğu bir vapurdu. Küçüktü fakat Şirket-i Hayriyye vapurlarının tıpatıp aynıydı. Kaptan köprüsünden, lombozlarına kadar her şeyi tastamamdı. Hüsnü Bey, pencerelerine kadar vapuru oyup bitirdikten sonra iki gece daha çalışarak küçük kalıplar hazırladı. Boyları bir-iki santim arasında değişen bu beş kalıba sıcak pirinç döküp soğuttu. İlk bakışta ne olduğu belli değildi fakat soğuyan pirinçler usulünce birbirine eklendiğinde minyatür bir motor çıktı ortaya. Bunu küçük vapura yerleştirdi Hüsnü Bey, incecik bir boruyla üfleyip pervaneyi döndürdü. Vapurcuk, Virdiruh Hanım'ın şaşkın bakışları altında, su dolu leğende tıkr tıkr yüzmeye başladı...

Lantern majik

O müthiş perşembe sabahı, Hüsnü Bey'in ortanca kızı Saadet, ablası Servet'in üstünden yorganı çekip alıverdi, "Pes vallahi! Ferah Kalfa fırını yaktı, bazlamanın kokusu evi tuttu, hâlâ uyuyorsun!" Servet hemen açtı gözünü, "Eyvahlar olsun!" diye fırladı, uykuyu muymuydu kalmamıştı.

“Ya oğlan? O da kalktı mı?!”

“Kahvaltıya bile oturdu.”

Servet eline geçen ilk entariyi kafasından aşağı indirdi.

“Ah ablasının kuzusu. Sormadı mı, niye bu kadar erken kalktık diye?”

“Sormaz mı... Pencereye kuş gelmiş, hepimizi uyandırmış dedik. İsim taktı, ‘Perşembe Kuşu’ diyor, söyleyin her gün gelsin diyor.”

Saadet, hırkasını tek koluna geçirdi, abla kardeş alalecele odadan çıktılar.

Gazeteci Karakin Efendi, perşembenin fevkaladeliğinden habersiz, Hüsnü Bey’in evine yaklaşırken *Hanımlar* gazetesini, *İkdam* ve *Sabah*’ı ayırıp koltuğunun altına aldı. Saadet ile Servet’in kapının arkasında beklediğini biliyordu. Sabahları o kapıyı çalmandan, kızlar da “şu senin bu benim” diye gazeteleri kapışmadan kahvaltıya başlanmazdı bu evde. Fakat o sabah Saadet’le Servet’in sesini duymadı Karakin Efendi. İçeridekilerin gazete düşünecek hali yoktu. Hüsnü Bey ve küçük oğlu, sabahın erken vakti kalkıp kahvaltılarını yapmışlardı. Şimdi Virdiruh Hanım, oğlanın saçlarını kokulu sularla taramakla meşguldü. Hüsnü Bey, saatine bakıp kalkınca o da tarağı bıraktı, çocuğun elini tuttu, birlikte merdivenlere yürüdüler. Onların ayaklandığını gören Servet, Saadet ve Ferah Kalfa cümle kapısına koşturdu. Hüsnü Bey, bir akranına hitap eder gibi, “Haydi!” dedi oğluna, sonra Virdiruh Hanım’a fısıldadı: “Biz gecikmeyiz...” Hane halkının hayır dualarıyla, baba oğul Sultanahmet’e doğru yola koyuldu.

Birbirinin kopyası, biri büyük, biri küçük iki adam, önce tramvayla Galata Köprüsü’ne gittiler. Köprünün üstü aman aman kalabalıktı. Galata’ya yürüyüp yeniden tramvaya bindiler. Küçük oğlan, yol boyu vakarla etrafı seyretti. Ama tramvaydan indikten sonra babasının el edip bir de fayton çağırdığını görünce o kadar heyecanlandı ki, olduğu yerde birkaç kez zıplayıverdi.

Fayton, Şehr-i İstanbul’un baklava, kavun, şerbet ve misk kokan sokaklarını tıkırdatarak Yıldız Sarayı’na götürdü onları. Kapıda Hüsnü Bey’in büyük oğlu Ratip, onları bekliyordu. Babasıyla kardeşini karşıladı; öne düştü, inilip çıkılan merdivenlerden, uzun koridorlardan sonra bir odaya girdiler. İçeride başka küçük çocuklar da vardı, bunların bazıları gecelik entarisiyle geziyorlardı. Beyaz gömlekli bir adam, Ratip’in küçük kardeşini yanından alıverdi. Babasıyla abisinin arasında duran küçük oğlan, geçirdiği

uzun yolculuktan sersemlemişti. Sağa sola bakınırken kendisini bir iskemlede oturan bir başka beyaz gömleklinin karşısında buldu, adamın elinde emaye bir kap vardı. Ne olup bittiği anlaşılmadan, müthiş bir el çabukluğuyla onu, oracıkta sünnet ediverdiler. Her şey o kadar hızlı oldu ki, sarayın önüne çıkıp bir kupa arabaya binene kadar acı duymak bile aklına gelmedi. Babasının yanına oturtuldu, ağabeyi Ratip gülümseyerek onun ayaklarını kendi dizleri üstüne yerleştirdi. Kırbaç şakırtılarıyla eve döndüler.

Gösterişten, şamataadan hoşlanmayan Hüsnü Bey, sünnetin de sade ve ilmî bir şekilde yapılmasını istemişti. Ortalıkta hokkabazlar, kaynana zırlıtları, süslü esvaplar yoktu. Ama konakta kocaman bir yatak hazırlanmış, yorganı tahinli çörek gibi kabartılmış, öteye beriye birkaç süs asılmıştı. Yasemin kokan yastığın üstünde kurdelelerle sarılmış bir kutu da sahibini bekliyordu.

İşte *lantern majik*, bu kutuda saklanıyordu. Hüsnü Bey, oğluna aldığı hediyeyi Viridiruh Hanım'a uzun uzun anlatmış fakat bir türlü fırsat bulup gösterememişti. Oyuncaktan sayılmayacak gayet pahalı bir cihazdı bu, işi gölge oyunu oynatmaktı. Perdeleri kapatıp odayı kararttılar. Hüsnü Bey, makinanın kulağını bükünce yeknesak bir tıkırtı duyuldu ve *lantern majik*'in ışıklı gözünden bir ördek fırlayıverdi. Seyircilerden hayret sesleri yükseldi. Hüsnü Bey'in gözü, oğlundaydı. Küçük oğlan yatağın topuzuna tutunup doğrulmaya çalıştı, en çok şaşırان o olmuştu. İlaçların etkisiyle gözleri kapanıyordu, ateşi yükselmiş yüzü parça parça kızarmıştı. Annesine bir şeyler söylemek istedi fakat konuşamadı.

Gözleri kapanmak üzereydi, etrafına baktı. Perdeleri kapatılan oda dışarıdan kopmuştu. Küçük çocuk dikkatini toplayınca yattığı odanın bir hayalbazın kutusuna dönüştüğünü fark etti. Etrafta gölgeler pır pır ediyor, annesi, babası, ablaları gülerek onları seyrediyordu. Oda ipini koparmış, boşlukta bir beşik gibi sallanıyordu. Kendisinin seyredenlerin mi, gölge oyununda oynayanların mı arasında olduğunu kestiremedi. Avucu gevşedi, yatağın topuzunu bıraktığı anda yürüyen gölgelerle oynadığı oyundan derin bir uykuya yuvarlanıverdi. En son duyduğu, sokaktaki çocukların sesiydi; "Bana sesleniyorlar," diye düşündü hayal meyal...

Muhsin, pabucu yarım
Çık dışarıya oynayalım...

Ateşi aklına vurmasa, rüyası da bu kadar karışmayacaktı. Aslında dışarıda hiç arkadaşı yoktu. Harb-i Umumi zamanında mecbur olmadıkça sokağa çıkılmıyordu. Evlerinin Cankurtaran Camii'ne bakan şahane taraçası sokaktan daha güzeldi zaten, buradan bütün Marmara'yı seyretmek mümkündü. Hüsnü Bey'in dürbününü alıp ailece taraçaya dizilir, geçen savaş gemilerine bakarlardı. Bunlar direklerinin çanaklıklarına kadar askerlerle doluydu. Ortanca ağabeyi Âkif, bütün zırhlıların adını bilir, aileye tek tek takdim ederdi; "Önde gidenler Mesudiye ve Aziziye. Arkasındaki de Necmi Şevket torpidosu.." Bu koca gemilerden, "Padişahım çok yaşa!" sesleri duyulur sonra bu sesler yerlerini, bağıryanık savaş türkülerine bırakırdı.

Nüfusta yazan ismiyle İbrahim Muhsin, evin en küçüğüydü. Kimi öz kimi üvey, tam altı kardeşi vardı fakat onun tek ve en iyi arkadaşı babasıydı. Hüsnü Bey, onunla vakit geçirmeyi severdi. Çoğunlukla Divan Yolu'ndaki Arif'in Kıraathanesi'ne gider, Meddah İsmet Efendi'yi seyretsin, diye Muhsin'i de yanına alırdı. Kıraathanenin karşısındaki Hayalî Kâtip Salih Efendi'nin Karagöz'ü de bu ikisinin uğrak yerlerindendi.

Şehr-i İstanbul'da, tiyatronun kapısı gülmek için çalınırdı. Bağrıış çağrıış seyredilen piyeslerde, arabistanfıstığı, sakızleblebisi, şekerli çörek atıştırmak âdettendi. Yeme içme sesinden repliklerin anlaşılmadığı olur fakat kimse bu ayrıntıyla uğraşmazdı. Keyfe gelen seyircilerin sahneye portakal, avuçla leblebi bazen de para attığı olurdu. Her şeye rağmen tiyatro, yaşamanın bir yolunu bulmuştu... Şehzadebaşı'nda Osmanlı Dram Kumpanyası, Kel Hasan Efendi, Komik Şevki Efendi temsiller veriyordu. Fehim Efendi Tiyatrosu daha kibar İstanbulluların uğrak yeri idi. Mesela İstanbul Merkez Komutanı Selahattin Paşa'nın ailesi ve kırk halayığı, Fehim Efendi'yi tercih ederdi. Halayıklarının sanatkâr yetiştirmek isteyen Paşa, onları sık sık tiyatroya gönderirdi. Sonraları Çemberlitaş'taki konağında bir tiyatro salonu inşa etmiş, alaturka, alafranga kostümler diktirip Şişeciyan'a dekor bile yaptırmışlardı. İstanbul'da yabancı topluluklar da vardı. Bunlar Beyoğlu tarafına gelirdi. Geceleri yollar karanlık, araba az olduğu için Beyoğlu'na geçmek çok zordu ama giderken bir saat, döner-

ken bir saat yürümeyi göze alıp İtalyan operasına ya da Fransız dramlarına giden deliler de yok değildi. Fakat ne olursa olsun aklına esen tiyatroya gidemezdi. Çünkü tiyatrolar sadece belli zamanlarda çalışırdı: kışları hafta sonlarında ve bir de ramazanda...

Muhsin, piyeslere bayılırdı. Henüz ilkokula bile gitmiyordu ama dikkatli bir çocuktı; gözünü kırpmadan oyunu seyrediyor ve her şeyi açık seçik anlıyordu. Çözemediği tek şey, sahnedeki âlemdi. Oyun sonunda nasıl olup da her şeyin puf diye kaybolduğunu anlamıyordu. Bir gün Zambaoğlu Tiyatrosu'nda babasının ahbablarıyla sohbete dalmasını fırsat bilen Muhsin, onun elini bıraktığı gibi sahne arkasına koştu. Henüz öğle vaktiydi fakat gün ışığı, salonu bölen bozarık, kalın perdeden öteye gitmiyordu. Küçük çocuk biraz korktu, biraz çekindi ama geri dönmeyi kendine yediremedi. Giderek karanlığa gömülen merdivenin tırabzanını tuttu ve basamaklardan indi. Merdiven onu getirip bir tahta kapının önüne bırakmıştı. Muhsin artık çok heyecanlıydı. Bir geçit bulduğunu, atacağı tek adımla bir ecnebi sarayına veya haydutların bulunduğu bir ormana yuvarlanabileceğini düşünüyordu. Kapıyı açmaya fakat içeri girmemeye karar verdi. Kendini emniyete almak için daha fazla yaklaşımadan uzandı, tahta kapıyı itti, kapı bir taşlığa açılıyordu. İlk gördüğü az ileride bir maltızda kaynayan kuru fasulye tenceresiydi. Nefesini tutmuş, gözlerini de dört açmıştı ancak sahnede gördüğü ecnebi sarayların, sihirli ormanların, başka âlemlerin izi yoktu burada. Hayal kırıklığına uğrayan Muhsin, bir akıl yürüttü oracıkta: Büyü sahnedeydi!

Tefeyyüzde üç kafadar...

Muhsin tefeyyüze başladığında en sevdiği şey sabahları okula yürümekti. Olabildiğince erken çıkıyordu evden, Cankurtaran'dan Sultanahmet Meydanı'na yürüyordu. Sınıf arkadaşı Mahmut, meydanda onu bekliyordu. İkisi Fuad Paşa Türbesi'ne yakın bir köşeden Haşim'i de alarak Gedikpaşa'ya doğru yola koyuluyorlardı. Yine böyle güle oynaya yürüdükleri bir sabah, "Bil bakalım bu kim!" diye seslendi Haşim. Bir elini cebine koymuş, diğer eliyle havada daireler çiziyordu. Mahmut ve Muhsin bakiştılar; Haşim, "Gelmoor, gitmoor, artık kapıyı açmoor!" diyerek bahçe

duvarına oturunca Mahmut, "Bildim!" diye bağırdı, "Minakyan'ın Kibar'ı bu!" Fakat Haşim oynamaya devam ediyordu, bu kez Muhsin bağırdı: "Hayır, bu Beybaba!" Haşim yetenekli bir çocuktü, Dram Kumpanyası sanatçıları; Minakyan'ı, Binemeciyan'ı çok güzel taklit ederdi. Üç kafadar, her fırsatta "bil bakalım bu kim" oyununu oynardı. Bu oyun, bir gün Mahmut'un aklına gelen bir fikirle bambaşka bir şeye dönüştü. Evin büyük odasına bir ip gerip üstüne de bozarık bir çarşaf asan Mahmut, küçük bir tiyatro sahnesi icat etmişti. Hemen piyesler uydurmaya ve çivitle boyadıkları dekorlar arasında oynamaya başladılar. Muhsin bu işe kendini o kadar kaptırdı ki, bir akşam Ferah Kalfa'nın, "Haftaya da ilk oruç Allah'ın izniyle," diye mırıldandığını duyana kadar hep dört gözle beklediği ramazanın geldiğini bile fark etmedi. Halbuki kaplar kalaylanmış, reçeller kaynatılıp erişteler kesilmiş, mutfağın, sofranın eksikliği kalmamıştı. Muhsin için en güzel mevsimin adıydı ramazan, çünkü ramazan demek Direklerarası demekti.

Direklerarası'nın, adı Beyazıt'taki dükkânların direklerinden geliyordu. Şehzadebaşı, Fatih ve Süleymaniye camilerinin arasında kalan Direklerarası, akşamları teravih namazından çıkanların uğrak yeri idi. Tiryakiler Bohça, Göbek veya Yaka sigaralarını alır veya kutularını enfiyelerle doldurtup Direklerarası'nın yolunu tutardı. Sıra sıra çaycılar, şerbetçiler, kıraathanelerin arasında ramazanda mutlaka bir at cambazhanesi bulunurdu. Karagöz, hokkabaz, pehlivan güreşi, kukla ve kantocu kızlar vardı Direklerarası'nda beş tane de tiyatro... İstanbul ahalisi ramazanda, ellerinde muşamba fenerler, konuşup gülüşerek Direklerarası'nı doldururdu. Cuma günleri yalnızca kadınlara matine yapıldı. Kadınlar, çocuklarıyla gelir oyun izlerlerdi. *Balmumu Cinayeti*, *Demirhane Müdürü* gibi bazı dramlar 11 perdeyi buluyordu. Direklerarası'nın en sevilen aktörlerinden biri Naşit idi. Şehzadebaşı'nda yürürken dükkânlardan selamlar yağardı. Bunların arasında her yaştan, her milletten birileri vardı. Direklerarası ahalisi son zamanlarda artan yankesicilerden illallah etmişti. Bu yüzden kalabalığın arasında epeyce gizli hafiye vardı. Söylenenlere bakılırsa Fehim Paşa, burada hafiye teşkilatına bağlı hususi bir şube kurmak zorunda kalmıştı.

Hüsnü Bey, ramazanlarda, eve pek çok misafir davet ederdi. Ferah Kalfa ve Viridiruh Hanım'ın hazırladığı mükellef sofranın ardından Cankurtaran Camii'nde teravih namazını kılar, sonra Direklerarası'nın yolunu tutarlardı. Muhsin, misafirler için kirala-

nan localardan birinde oyunu ayakta seyredirdi. Haftada bir gün de ağabeyi Rasih, tiyatroya götürürdü onu. Askerî doktor olan Rasih, bayağılıktan uzak ciddi temsilleri, genellikle de Osmanlı Dram Kumpanyası'nı seçiyordu. Burası, ramazanın otuz gecesini de tıklım tıklım doluydu. Fransız romantik oyunlar her akşam değişir, aynı oyun iki gün üst üste oynanmazdı. Kimse bir kumpanyanın nasıl olup da her gün yeni bir ezberle sahneye çıktığını merak etmez; bu kadar oyunun nereden bulunduğunu, bu kadar çeviriyi kimin yaptığını soran olmazdı. Bu soruların cevabı önemli değildi aslında, çünkü bilinen bir şey vardı; Şehr-i İstanbul'da, aynı oyunu iki gece dolduracak kadar seyirci bulmak imkânsızdı.

Ramazan bir rüya gibi geçip gitti, Muhsin, Haşim ve Mahmut, bayram harçlıklarını topladıkları gibi soluğu Avram'ın tiyatrosunda aldılar. Burada *Arabın İntikamı* oynuyordu. (Shakespeare, *Othello*) Üç kafadar, hayatlarının en tuhaf deneyimlerinden birini yaşayacaklarını bilmeden, tiyatronun ikinci katındaki locaya doluştu. Oyunun on iki kişilik, kalabalık bir orkestrası vardı. Az sonra ilk oyuncu sahneye çıktı, beyaz atlastan sırma işlemeli bir elbise giymişti, seyircilere doğru bir adım attı, kollarını açarak selam verdi. Sonra iki elini huni yaptı ağzına, avazı çıktığı kadar bağıırıyormuş gibi ağzını açtı. Yüzü gerilmiş, boynundaki damarlar şişmişti ama tek ses çıkmadı. Haşim arkadaşlarına dönüp, "Ne oluyor?" diye sordu, "Niye sesi çıkmıyor bunun?" Oğlanlar dudak büktü. Mahmut birden arkadaşlarını dürtüp sahneyi gösterdi. Onun çıkmayan sesini duymuş gibi bir Zenci koşarak sahneye gelmişti. Çocuklar heyecanla birbirlerine baktılar, bağıırıyormuş gibi yapmanın, bağır-maktan daha etkileyici olacağı kimin aklına gelirdi ki? Az sonra siyahlar giymiş biri çıktı ortaya, elinde topuzlu kısa bir bastonla Zenci'nin peşi sıra dolaşüyor, adeta aklını karıştırıyordu. Çocuklar, seyrettikleri bu ilk pandomimle büyülediler.

Ertesi gün, üçü Aya İrini'ye doğru yürürken Mahmut birden arkadaşlarını durdurdu ve gayet tuhaf hareketler yapmaya başladı. Pandomim yaptığı için konuşması imkânsızdı, Haşim ile Muhsin, onun karşısına geçip ne yaptığını anlamaya çalıştılar. Haşim birden, "Ata binmiş, gidiyor bu!" diye bağırdı. Mahmut, anlaşıldığı için pek sevinmişti, bu yüzden gösteri uzadıkça uzadı. Çocuk dört-nala savaşa gitmekle kalmadı, orada attan düştü, bacağını da kırdı. Haşim, "Yaşa sen!" diyerek alkışlayacak oldu ama Mahmut onu engelledi. Topallayarak katıldığı bir törende göğsüne madalya takılmadan pandomim sona ermiyordu. Üç arkadaş, Aya

İrini'nin önündeki geniş meydana gelince durdular. Ortalık her zamanki gibi kalabalıktı.

Duvarın dibine okul çantaları ve üst üste atılmış ceketler yığılmıştı. Çünkü burası İstanbul'un 41 milletinden çocukların buluşma yeri idi. Sirkeci'den Rum, Kumkapı'dan Ermeni çocuklar gelir, burada takım kurup futbol oynarlardı. Bu geniş ve rahat alanın tek kusuru, Topkapı Sarayı'na bitişik olmasıydı. Durup dururken saray askerlerini rahatsız etmeye lüzum olmadığı için, maçlar sessizce yapılıyordu. Takımlar usulca kuruluyor, golden sonra ağızdan kaçırılan birkaç çığlık dışında herkes suspus oluyor, cezalar çıt çıkarmadan veriliyordu.

Üçü de oyuna girdi. Fakat Mahmut'un şansı yaver gitmedi, daha ilk adımda yediği bir tekmeyle yere devrildi. İyice canı yanı-mıştı, ağzından bir küfür kaçırdı. Ama daha fazla ses çıkarmamak için hemen dudağını ısır-dı. Biraz ötede Haşim, ağzı kulaklarında ona sırtıyordu. Atılan tekme-yi görmediği için Mahmut'un yeni bir pandomim numarası yaptığını sanmıştı.

Oyun uzun sürdü, Muhsin eve döndüğünde fena halde yor-gundu ama hemen defterini açıp derslerin başına oturdu. Bir gözü saatteydi, babasını bekliyordu. Hüsnü Bey eve girer girmez, ilk iş onun yanına gelir, geçen günü sorup defterlerine bakardı. O akşam da böyle oldu. Baba oğul baş başa sohbete daldılar. Hüsnü Bey, defteri gözden geçirirken karalanmış bir sayfa bulunca du-raksadı, lastiği istedi. "Boş kalması, karalanmış olmasından iyidir," diyerek güzelce sildi. O gece Muhsin yatmadan önce bir leylak ağacını resmeden babasını seyretti.

Sabah çiseleyen yağmurla uyandı. Yol boyu Mahmut ve Haşim'le birlikte yağmurdan kaçarak yürüdüler. Tefeyyüz uzak-tan görününce Mahmut bağırdı. "Buyrun bakalım! Mahşer yeri vallaha!" Muhsin suratını salladı: "Değişik bir şey değil ki! Her zamanki manzara!"

Tefeyyüz Mektebi, bir özel okuldu. Sahibi de Danıştay üyele-rinden Muammer Bey'di. Avlusundan sınıflarına kadar pırıl pırıl olan bu mektebe, önemli memurlar ve zengin aileler itibar edi-yordu. Bu yüzden sabahları okulun önü fena halde kalabalık olu-yordu. Ortalığı keşmekeşe çeviren, çocukları okula taşıyan konak arabalarıydı. Muhsin, tefeyyüzde birkaç yıl geçirdikten ve okula midilliyle gelen bazı çocukları gördükten sonra konak arabalarına şaşır-maz oldu. Hüsnü Bey de önemli bir memurdu fakat oğlunu bu şekilde okula göndermek, adamcağzın aklına bile gelmemişti.

Bu çocukların saltanatı kapının önünde bitse ne ala.. Okulun içinde de ayrıcalıklıydılar. Mesela dersleri iyi olanların ön sıralarda oturtulması âdetken bu sıralar arabalardan inecek önemli zatların çocukları için boş tutuluyordu. İşin en kötü tarafı, bu çocuklar da, kendilerine gösterilen ayrıcalığı hak ettiklerine inanıyorlardı. Muhsin, bu saçmalığın tefeyyüzle sona ereceğini sanmıştı, oysa Darül Edeb’de, Soğukçeşme ve Toptaşı rüşdiyyelerinde de aynı şeyle karşılaştı. Rüşdiyyeden sonra Mercan İdadisi’ne başladığında da hiçbir şeyin değişmediğini öfkeyle fark etti.

Artık kumral, uzun boylu bir delikanlıydı; serin bir sonbahar günü bahçede arkadaşlarıyla yürürken gözünü, kapıdaki araba kalabalığından ayıramıyordu. Atların ve sürücülerin sesi birbirine karışmıştı. Az sonra pek şık bir araba diğerlerinin arasından geçip kapıya yaklaştı. İhtiyar bir adam olan sürücü arabadan atladı, kapıyı açtı. 16-17 yaşlarında bir delikanlı çıktı arabadan. Yaşlı adama dönüp bakmadı bile, bahçeyi geçip okula girdi. Muhsin’in iyice canı sıkılmıştı, “Ne yüksek kibir!” diye homurdandı. Arkadaşlarından biri omuz silkti, “Kibir değil,” dedi. “Hükümet katındakiler, yani devlet büyükleri böyle davranır. Zaten er geç hepimiz hükümette bir vazife üstleneceğiz.” Arkadaşlarından biri, “Gözünü aç da iyi görevler al,” diye sırtıttı Muhsin’e. “Büyük görevlere gelersen büyüklük taslayan sen olursun.” Muhsin, “Yok,” dedi, “bu iyi bir hesap değil.”

“Ya nasıl olacak?”

“Ne sen boyunduruğa gireceksin ne de üste çıkıp başkasına büyüklük taslayacaksın.”

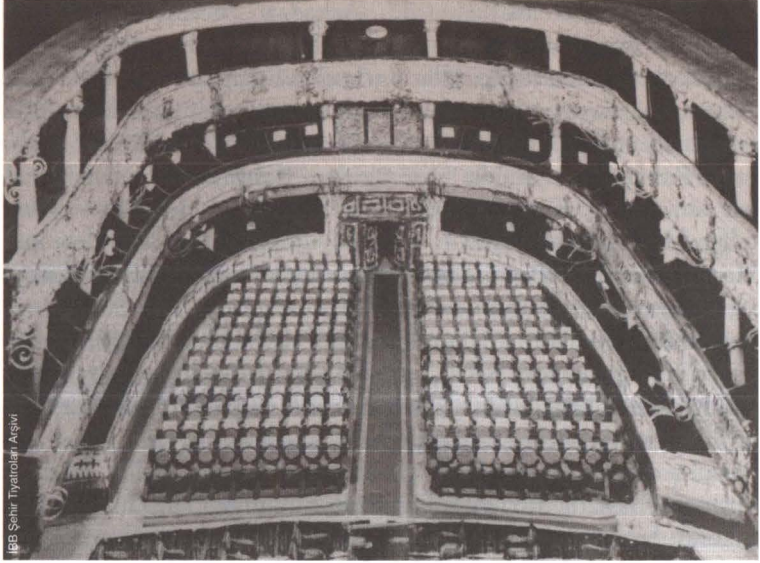
“Olur mu hiç? Her yerde astlar üstler var.”

Hepsi, bir ağızdan bunu doğruladı. Ama Muhsin yanaşmıyordu, en sonunda, “Ben kendimi memurluğa bağlamayacağım,” diye kestirip attı. “Kendi kendimin efendisi olup ne hak edersem onu alacağım!”

Diğerleri bakıştılar, Muhsin’in bunu yapabileceğini biliyorlardı; çünkü dersleri hepsinden iyiydi. Her nevi listede ismini başta görmeye alışmışlardı. Okul, Muhsin’e zor gelmiyordu, üstelik öğretmenden yana da şansı hep açıktı. Mesela ortaokuldaki Arapça öğretmeni Mehmed Âkif Bey (Ersoy) okuma yazmayı sevdiren bir adamdı. Mercan İdadisi’nde de, Hüseyin Cahit Bey çıkmıştı karşısına. Tevfik Fikret’in kalem arkadaşlarından Hüseyin Cahit, idadinin müdürüydü. Onun çıkardığı *Tanin* gazetesinde ilk yazısı yayımlandığında Muhsin 16 yaşındaydı.

Fakat İdadi'de mutlu değildi. Arkadaş edinmekte hiç zorluk çekmiyor fakat kendini açamıyordu. Sık sık Mahmut ve Haşim, geliyordu aklına. Geçen yıllar herkesi savurup atmıştı. İlk kopan Haşim'di... Savaş ailesini fena vurmuş, ağabeyinin şehit olduğu haberiyle apar topar İstanbul'u terketmişlerdi. Sonra da Mahmut. Babasının tayiniyle Şam'a giden Mahmut'tan yıllardır haber almıyordu. Taze bir bahar sabahı top oynamak için evden çıkan Muhsin'in aklı yine bu ikisindeydi. Artık Aya İrini'de değil, Haydarpaşa'daki İbrahimağa Çayırı'na gidiyordu. Çayıra yaklaştığında maçın başlamak üzere olduğunu gördü. Rap Selahattin, ta uzaktan el salladı. "Takım kuruldu," dedi. "Sen bizdesin, geleceğini bildiğimiz için bir kişi eksik aldık." Muhsin, ceketini çıkarırken hızlıca karşı takıma göz attı. Sadri ve İsmail Hakkı dışında tehlike yaratacak kimseyi göremedi, gülümsedi. Taze bahar güneşinin altında oyuna girer girmez top ayağına geldi, Muhsin koşmaya başladı. Bir çalımla geride bıraktığı Galip'in (Arcan), ülkenin en iyi aktörlerinden biri, az ötede avaz avaz bağırıp duran Burhan'ın (Felek) gündemi çekip çeviren bir yazar olacağını ve karşısına çıkan, çıktığı gibi ayağındaki topu alıp kaleye yollayan İsmail Hakkı'nın (Tekçe), Atatürk'ün Muhafız Alayı komutanlığını yapacağını kim bilebilirdi ki?.. İlk gol karşı taraftan gelince Muhsin'in suratı asıldı. "Boş ver!" diye bağırdı Rap Selahattin, "Şimdi bir tane de sen atarsın!" Sonra da neşeyle göz kırptı. Diğerlerinin yapacağı büyük işler bir yana bu hafif kambur, güler yüzlü delikanlı Rap Selahattin, Muhsin'in bütün hayatını değiştirecekti.

Fakat tüm bunlardan önce bir öğle vakti, hiç beklemediği bir anda babasını kaybetti Muhsin. Derin bir yalnızlığa yuvarlandı. Onunla olan benzerliği, ölümünden sonra daha çok ortaya çıktı. Artık akşamları deftere bakacak kimse yoktu. Küçük vapurlar yapan, leylak tabloları boyayan o zarif, güzel adam ortadan kaybolmuştu. Muhsin, sık sık babasının yanında olduğunu hayal ettiği uzun yürüyüşlere çıkıyor, içinden onunla konuşmaya devam ediyordu. Bir defasında Kışlık Tepebaşı Tiyatrosu'nda buldu kendini. İçerisi gürültülü ve kalabalıktı. Koşturan iki oğlan lokumlu leblebi külahını devirince yerler yapış yapış olmuştu. Kadife kaplı localarda çekirdek çitleyenler, epey yüksek perdeden sohbet ediyorlardı. Muhsin, bulduğu ilk iskemleye oturdu. Oyun başlarken uğultu biraz azaldı fakat Burhanettin Bey sahneye girdiğinde Muhsin için başka hiçbir sesin hükmü kalmadı.

Tepebaşı Dram Tiyatrosu.

Burhanettin Bey'i daha önce izlememişti. Genç aktörün geniş alını ter içindeydi, duruşu, bakışı o kadar sahiciydi ki Muhsin, piyesin içinde kaybolduğunu hissetti. Birdenbire içinde onunla tanışma isteği peyda oldu. Gözünü sahneden ayırmadan, "Bir çaresini bulmalı," diye geçiriyordu aklından, "Ne yapıp edip onunla tanışmalı..."

O... Burhanettin Tepsi... İstanbul'un eşsiz aktörlerindendi. Diğer büyükler Kavuklu Hamdi, Küçük İsmail, Kel Hasan Efendi veya Naşit, tuluat yapıyor, vodviller oynuyordu. Hepsinin ortaoyunu meşhurdu, bazen kantodan sonra sahneye çıkıyor, hatta gösteri adı altında şiir bile okuyorlardı. İşte Burhanettin Bey, bunların tümünden farklıydı.

Sadaret'teki parlak memuriyetini ve bütün ailesini tiyatro hevesiyle terk etmiş bir adamdı o. Paris'e gitmiş ve yepyeni bir tiyatro adamı olarak dönmüştü. Maalesef memleketin durumu kendini sahneye vakfeden gencin parlak fikirleri için elverişli değildi. Temaşa sanatlarıyla para kazanmanın, hele de ev bark geçindirmenin imkânı yoktu. Bu yüzden tiyatro gelip geçici heveskârların işi olmaktan öteye gidemiyordu. Burhanettin Bey, 1908 Martı'nda *İkdam* gazetesine açıkça anlatmıştı bunu:

Bir oyunun toplam gelirinin; %10'u Darülaceze, %10'u Düyun-u Umumiye, %5'i Hicaz demiryolu vergisidir. Geri kalan 12 lira tiyatro kirası olarak verilir. 4 lira ilan ve reklam, 18 lira da aktörlere dağıtılınca 50 liralık toplamdan geriye tam 3,5 lira kalmaktadır. Halbuki yabancı memleketlerde böyle bir şey yok. Orada tiyatrodan vergi almak şöyle dursun, ödenek verilerek onlara yardım edilir.

Muhsin bu yazıyı dikkatle okumuştı, o da babası gibi iyi bir gazete okuruydu, fakat takip ettiği haberler, sadece tiyatroya dair değildi. Memlekette epeydir siyasi sıkıntılar almış yürümüştü. Nihayet Temmuz'da yer yerinden oynadı: Meşrutiyet ilan edilmişti. "Baskı dönemi bitti!" diye haykıran kalabalıklar sokaklara döküldü. Nutuklar atılıyor, vatan şiirleri okunuyordu. O güne kadar yasaklı olan Namık Kemal'ler, Şemsettin Sami'ler birer birer gün ışığına çıkmaya başladı. Bayezid Meydanı'ndan Askerî Tıbbiye'nin avlusuna kadar her köşede irili ufaklı sahneler kuruluyor, birinde *Vatan yahut Silistre*, ötekinde *Zavalı Çocuk* perde açıyordu. Tiyatro, sokak kahramanlığına giden bir yol olup çıkmıştı. Muhsin bir defasında ünlü aktör Ahmed Fehim Bey'i, sokağı tutmuş birkaç tiyatro heveslisinin arasından çıkmaya çalışırken görmüştü. Etrafını saran kalabalık, girdap gibi içine çekiyordu onu. Adamcağız sonunda bastonuyla havayı yararak, "İstanbul bir divaneler

şehrine döndü!" diye bağırması; ancak bundan sonra dört portakal sandığı ve ipe gerilmiş bir çarşafı kurulumuş sokak sahnesindeki aktör ve seyircilerinin arasından sıyrılıp çıkabilmişti. Muhsin, bu karışıklık içinde de Burhanettin Bey'i takip etti. Gazetelerdeki resimlerine bakıyor, oyun günleri onu nerede bulacağını hesaplamaya çalışıyordu. Durum pek parlak değildi. Bir kere topluluğun belirli bir yeri, periyodu yoktu. "Ama diyelim bir mucize oldu," diye hayal kuruyordu Muhsin, "diyelim yerlerini buldum, Burhanettin Bey' in karşısına da çıktım! Peki ne diyeceğim ona?" Bunu düşününce bile terden sıırılsıklam oluyordu. En iyisi oyuna gitmek ve bir rastlantı yaratmaktı fakat ne kadar erken giderse gitsin, Burhanettin Bey'i, oyun dışında ortalıkta göremiyordu. Oyun olmadığı günler de Pera Palas'ın karşısındaki Şeyh Apartmanı'na da danmıştı. Burhanettin Bey'in evi buradaydı. Muhsin bazı akşamlar aydınlık perdenin arkasında aktörün silüetini görüyor; ama kapıyı çalmaya bir türlü cesaret edemiyordu.

Bir akşam yine eli boş Pera'dan eve dönerken hafif kambur bir gölge çıktı karşısına. Muhsin onun yanından geçip gitti ama gölge duraksamıştı, bir anlık tereddütten sonra usulca seslendi: "Muhsin?" Futbol arkadaşı Rap Selahattin'di bu, sevinçle sarıldılar. Selahattin artık top sürmeyi bırakmış, tiyatroyla ilgileniyordu. Muhsin imrenerek bakarken Selahattin ballandıra ballandıra tiyatrodan ve rol aldığı oyunlardan bahsetmeye başladı. Laf arasında Burhanettin Tepsi'nin kumpanyasında çalıştığını söylediğinde ise Muhsin'in yüreğine iniyordu. Onun koluna sarıldı fakat heyecanı hemen konuşmasına mâni oldu. Selahattin'in şaşkın bakışları altında birkaç saniye sustuktan sonra, "Bir müşkülüm var!" diye fısıldadı, "Bana yardım et!" Bu suskunluk ve ardından gelen yalvarış, Selahattin'in ödünü koparmıştı. Muhsin meseleyi açıklayınca delikanlı derin bir nefes aldı, "Aman arkadaş, iş bu muydu?" dedi. "Yarın Yazlık Tiyatro'da oyunumuz var. Oraya gel, ben seni Burhanettin Bey'le tanıştırayım."

Yazlık Tiyatro, Erenköyü'ndeydi. Etrafı duvarlarla çevrili, küçük, güzel bir binaydı bu; bitişik köşkte oturan hali vakti yerinde bir adam yaptırmıştı burayı. Muhsin sabah erkenden Erenköyü'ne gitti. Sokakta kimsecikler yoktu. Binanın etrafında turlamaya başladı. Kim bilir kaçınıcı turdan sonra gişenin açıldığını gördü, en ucuz biletle kendini içeri attı. Fakat Selahattin gelene kadar bir saatten fazla beklemesi gerekti. Arkadaşı onu alıp sanatçıların yanına götürdü ve bir yaprak gibi titreyişini gözmezen gelmeye

çalışarak Burhanettin Bey'e takdim etti. Burhanettin Tepsi, sıcak bir adamdı onu içtenlikle selamladı. Tiyatronun diğer oyuncular da oradaydı. Muhsin rüyalar âleminde gibiydi, bu kadar heyecan yetmez gibi tiz bir ses duyuldu: "Ee, ben bunu tanoorum!" Hep birlikte sese doğru döndüler; kumpanyanın tek kadın oyuncusu Suzan Hanım'dı bu. Küçük adımlarla Muhsin'e yaklaştı, bir de yakından baktı: "Evet tanoorum," dedi yeniden. "Çünkü bizim bütün oyunlara gelooor bu!"

Sahne vakti yaklaşınca aktörler birer-ikişer dağıldılar. Muhsin arkalarından içini çekerek baktı. Bir hafta sonra kendisinin de Suzan Hanım ve Burhanettin Bey'in karşısında aynı sahnede oynayacağı kimin aklına gelirdi ki?

"Odeon Tiyatrosu'nda en mutena piyesler..."

Tiyatronun basık tavanlı, havasız odalarından birinde iki arkadaşı ayakta duruyorlardı. Yüzleri birbirine dönüktü. Rap Selahattin kendinden emin bir sesle, tane tane, "Seyircilerin tarafına hiç bakmayacaksın," dedi Muhsin'e. "Gözün işte böyle karşındakinde olacak. Yüksek sesle, anlaşılır biçimde, ağır ağır konuşacaksın ve hiç korkmayacaksın!" Erenköyü'ndeki tanışma faslından birkaç gün sonraydı; Selahattin, onu ilk rolüne çalıştırıyordu. Üç cümlelik bir roldü Muhsin'in talip olduğu; fakat prova yarım saatten fazla sürdü. Selahattin tonlamadan, vurgudan emin olunca, "Haydi," dedi, "gidip gösterelim." Burhanettin Bey'in kapısını çaldılar. Muhsin içinden o üç cümleyi tekrarlayıp duruyordu. Genç yönetmen onun ezberini dinledi, üst üste tekrarlattı. Sonra duruşunu gözden geçirdi, bazı düzeltemeler yaptı, nihayet durum aklına yatınca, "Peki," dedi. "Yarıdan itibaren provalara gel. Selahattin, sen Agop'a git de, Muhsin'in ismini ilana yazdır."

Odadan çıktığında Muhsin başka biriydi artık. Heyecandan nefesi kesilmişti, aklı başına gelince Selahattin'in koluna yapıştı, "Sakın ilana Muhsin diye yazdırma!" dedi. "Ne olur ne olmaz, Ertuğrul Muhsin diye yazdır benim adımlı!" Selahattin şaşırmıştı, "Ertuğrul da nerden çıktı?" diye sordu arkadaşına. Onun bakışını kaçırdığını görünce, "Muhsin, yoksa sen gizlice mi geliyorsun?" diye sordu. Muhsin hafifce başını salladı. *Sherlock Holmes*'ta

“Bob” rolüyle sahneye adım atan Ertuğrul Muhsin, ikinci hafta da, *L’Arlesinienne* piyesinde oynadı. Bu kez ezberleyeceği üç cümlesi bile yoktu; yapacağı şey, sahneye girip, “Boşa gitti!” diye bağarmaktan ibaretti.

Okul tatil olduğu için evdekiler olup bitenin farkında değildi. Sabahın köründe evden fırlayan delikanlının çayırda top koşturduğunu sanıyorlardı. Muhsin de ses çıkarmadı, onların düşüncesini bozmamaya gayret ediyordu. Gün boyu, boyanacak dekorlardan, onarılacak kostümlere, ezber provalarına kadar tiyatronun her işine koşan Muhsin, daha sonra sahne arkasına çekilip kendi hazırlığını yapıyordu. Bu dakikalar bir felaketti, oyun başlayana kadar midesine kramplar giriyor, avuçları ter içinde kalıyor, aklındaki her şey siliniyordu. Fakat perde açıldıktan sonrası kolaydı; oyun, su gibi akıp geçiyordu. Temsil bittikten sonra tiyatronun hayhuyu biraz daha sürer, herkes çıkıp içerisi boşalınca oyuncular toplu halde banliyö trenine binip Haydarpaşa’dan Beyoğlu’na dönerdi. Muhsin o zaman onlardan ayrılıyor, yürüyerek Üsküdar’a gidiyordu. Babası öldükten sonra her şey gibi evi de değişmişti. Artık ablası ve eniştesiyle yaşıyordu.

Kumpanyanın başı Burhanettin Bey, yaklaşan ramazandan çok şey bekliyordu. Tiyatroların yüzünü güldüren bu bir ay için planları vardı... İlk iş, İstanbul’un ünlü yönetmenlerinden Reşat Rıdvan’ın kapısını çaldı ve topluluklarını birleştirmeyi teklif etti. Böylece daha geniş bir kadroyla daha çok oyun sergileyebileceklerdi. Teklif, Reşat Rıdvan’ın da aklına yatınca iki yönetmen, Odeon Tiyatrosu’nu kiraladılar. Sonra hemen ramazan için hazırlayacakları özel repertuvar üstünde çalışmaya başladılar.

Bu yeni durum, kumpanyada heyecan yaratmıştı. Fakat Muhsin için iyi olan hiçbir şey yoktu. O, fena halde huzursuzdu; geçen yıllar, her şey gibi ramazan sevincini de değiştirmişti. Artık yaklaşan ramazandan ödü kopuyordu. Tiyatro her gece perde açmaya başlayınca ne olacaktı? Oyunda rolü varsa iftar sofralarından, bütün ailenin bir araya geldiği ramazan akşamlarından nasıl kaçacaktı? Aileden birinin onu sahnede görmesi ve tanınması ihtimalinden nasıl kurtulacaktı? Tabii yeni yönetmen Reşat Rıdvan Bey, ona hiç rol vermeyebilirdi ki, bu diğerlerinden de korkunç bir ihtimaldi. Oflayıp pufleyerek tiyatroda meczup gibi dolaşıyordu. Merdivenleri çıktı, boş salona geçip oturdu. Düşüncenin hiçbir türlü rahat vermeyince başını avuçlarına dayayıp gözlerini kapattı. Az sonra biri omzuna dokundu. Rap Selahattin’di bu, “Reşat Rıdvan

Bey, bizim kumpanyanın oyuncularıyla tanışmaya gelmiş. Herkesle tek tek görüşüyor, seni de müdüriyete çağırmış!" dedi. Muhsin kötü düşüncelerle yüzleşme zamanının geldiğini anladı. Reşat Rıdvan Bey'i tanıyanlardan çok dinlemişti; bu adam ölçüsüz derecede titiz, dikkatliydi. Tiyatroda fazladan adam tutmaz, işini yapamayanın gözünün yaşına bakmazdı. Muhsin, derin bir nefes alıp oturduğu yerden kalktı ve müdüriyet odasına yürüdü.

Reşat Rıdvan Bey, tiyatronun büyük müdüriyet odasında idi. Buraya yeni gelmiş ama adamakıllı yerleşmişti. Tiyatronun işlerini başka; oyunları, çevirileri başka tarafa koyarak bir düzen kurmuştu. Fakat ne kadar titizce istiflenmiş olsa da, masası kitaplar ve kâğıtlar tarafından istila edilmiş durumdaydı. Reşat Rıdvan bu masanın arkasında kaybolmuş, çalışıyordu. Kapı tıklatılınca başını kaldırdı, sapsarı yüzlü bir delikanlı eşikte dikiliyordu. Reşat Rıdvan hemen kâğıtlardan birine göz attı, tiyatronun kalan son üyesiydi bu, "Gel bakalım Ertuğrul Muhsin," diye seslendi. Çocuk üflese uçacak gibiydi, Reşat Rıdvan onun heyecanını fark edince hiç üstelemedi, hemen dosyadan bir kâğıt çekti, "İlk kazanç hep düşük olur," diyerek eline tutuşturdu. "Ama gayret edilirse, sebat edilirse para da kazanılır." Muhsin elinde kâğıtla öylece dikiliyordu, söylenenlerden hiçbir şey anlamamıştı. Reşat Rıdvan pos bıyıklarını çekiştirerek, "Ramazandan daha çok gelir bekliyoruz," dedi, sonra elindeki kâğıdı işaret etti çenesiyle. Muhsin ancak o zaman eline tutuşturulan kâğıda baktı, tepesinde iri harflerle "sözleşme" yazıyordu. O, bir rol alıp alamayacağını düşünürken kumpanya kendisine aylıklı oyunculuk teklif etmişti. Titreyen ellerle hemen imzasını attı ve Reşat Rıdvan'ın kitaplarla kâğıtlar tarafından istila edilmiş odasında beş lira aylıkla profesyonel tiyatroya geçiverdi.

İki yönetmenin kurduğu topluluğun ilk provası, Tepebaşı Sahnesi'ndeydi. İlk gün, tiyatroya en erken gelen Muhsin oldu. Aylıklı bir oyuncu olmanın kıvancıyla merdivenlere yürüyordu ki, merdiven başında bekleyen Başmakınist Salaha'yı gördü. Salaha, hem kendi işinden hem de tiyatroya giren çıkandan sorumluydu. Merdivenin başına hasır bir koltuk koymuş gelenleri kontrol etmeye hazırlanıyordu. Sarah Bernhardt'tan Coquelin'lere kadar Tepebaşı Tiyatrosu'nda oynayan herkesin sahne düzenine bakan Salaha, kumpanyadan sadece iki yönetmeni Reşat Rıdvan ve Burhanettin Beyi adam yerine koyup konuşuyor, diğer oyunculara selam bile vermiyordu. Muhsin, bu heybetli adamın ken-

disini tanıyacağından emin değildi. Kapıda ona dert anlatmak, aktörlerden gelen olursa bu durumda yakalanmak fikriyle bir anda ter içinde kalıverdi. Hemen geri dönüp oradan uzaklaştı. Sokağın başında Selahattin'i beklemeye koyuldu. Çekingenliğine, cesaretsizliğine kızıyordu; Selahattin gelince birlikte tiyatroya girdiler. Rol dağılım listesi asılmıştı, prova edilecek ilk oyun, *Napolyon Bonapart*'tı ve "Barral" rolünün karşısında gayet okunaklı biçimde "Ertuğrul" yazıyordu. Çok geçmeden iki kumpanyanın oyuncularını sahne arkasını doldurdu. Az sonra Reşat Rıdvan da geldi. Onun içeri girmesiyle bütün oyuncular, söz birliği etmiş gibi ayağa kalkıp alkışlamaya başladılar. Muhsin de aynı heyecana kapılmıştı; bir ara gözü Burhanettin Bey'e takılınca şaşırды, genç yönetmenin yüzü allak bullaktı. Reşat Rıdvan'a gösterilen ayrıcalıklı karşılama onu incitmişti. Sahne arkasının neşeli alkışları, iki yönetmenin arasında ilk çatlakları açıyordu.

Reşat Rıdvan, alkışların ardından kısa bir konuşma yaptı. Sözlerine, "Provalar sabah erken ve tam kadroyla başlayacak," diye başladı. "Tiyatroda sigara, çay, kahve içilmeyecek." Kibar ama çok sert bir adamdı; yaşa, üne aldırış ettiği yoktu, herkesin ezberini tam ister, kimseye göz açtırmazdı. Oyuncular kendilerini alışık olmadıkları bir düzenin içinde buldular. Bitişikteki pastacıya koşarak karınlarını doyurmaya bile vakitleri olmuyordu. Çünkü yönetmen dinlenmek için verilen arada, hemen ikinci oyunun provasına geçiyordu. İkinci oyun, *Dreyfus Olayı* idi; provaların günde on iki saati bulduğu oldu.. Fransızca ve İtalyancayı anadili gibi konuşan, çeviri metinlere itibar etmeyen Reşat Rıdvan, ikna olana kadar kimseyi sahneden indirmiyordu. Her soruya cevap veriyor, oyunun pekişmesi için her şeyi yapıyordu. Muhsin sık sık onun eski bir kitaba benzediğini düşünüyordu. Provası yapılan oyuna tamamen hâkimdi, oyunla ilgili bilmediği şey yoktu. Oyuncular arasında Reşat Rıdvan'a ayak uydurmakta zorlanmayan tek kişi, Vahram Papazyan'dı. Şüphe yok ki, tiyatro için yaratılmıştı. Duruşu farklı, hafızası inanılmazdı. Metni bir kez okuması, ezberlemesine yetiyordu. O kadar farklı bir oyunculuğu vardı ki, diğer oyuncular tiyatronun karanlık köşelerine dizilerek onun provalarını seyretmeye başladılar. *Dreyfus*'un üçüncü perdesinde Vahram ile Muhsin'in kısacık bir diyalogu vardı. Muhsin ezberini, hazırlığını yapmıştı fakat Vahram'ın sadece orada olması bile zavallı Muhsin için acemiliğin ilanı demekti. Daha ilk repliğini söylerken Reşat Rıdvan araya girdi, onu durdurdu, bastan almasını istedi. Muhsin

repliği tekrarladı fakat Reşat Rıdvan başını iki yana sallayarak, "Olmadı," dedi, "bir daha." İşte o korkunç dakikalar böyle başladı. Muhsin tekrarlıyor, Reşat Rıdvan başa dönmesini istiyordu. Delikanlı önce ter içinde kaldı, sonra teklemeye ve ezberini bütünüyle unutup kekelemeye başladı. Dişlerini sıkıyor, tırnaklarını avucuna batırıyor, kendi kendine, "Daha kötüsü olamaz!" diye kızıyordu. Delikanlı böyle düşünürken kapı açıldı ve oyunun yazarı, birkaç dostuyla birlikte içeri giriverdi. Oyuncuları rahatsız etmemek için hiç ses çıkarmadan gözlerini sahneye diktiler. Reşat Rıdvan, onlara sadece başıyla selam verip Muhsin'e döndü, "Bu sefer hiç olmadı." Herkes Muhsin'e baktı, delikanlı bir an duraksadı ama daha fazla dayanması mümkün değildi, gözlerinden yaşlar boşandı. Utancından az daha ölecekti, kendini tutmaya çalışıyor, yapamıyordu. Oyuncu, yönetmen, yazar, kim var kim yoksa herkesin karşısında hıçkıra hıçkıra ağlamaya başladı.

Sahneye ağır bir sessizlik çöktü. Muhsin'in hıçkırıklarından başka ses duyulmuyordu. Reşat Rıdvan, daha önce böyle bir olayla karşılaşmamıştı; ne yapacağını bilemeden ileri geri birkaç adım attı. Şaşkınlıktan ilk kurtulan Vahram oldu, izin isteyip Muhsin'i sahneden indirdi, birlikte tiyatronun boş odalarından birine gittiler. İçeri girince Muhsin bir koltuğa bıraktı kendini. 16 yaşındaydı ve hayatında tiyatrodan daha fazla sevdiği bir şey yoktu. Utançla başını kaldırdı, "Haydi," dedi, "gidelim de çalışalım." Vahram gülümsedi, "Gitmeyelim," dedi, "kapıyı kapatır, burada çalışırız."

Bu eziyetlerin hepsi, oyun günü gelip çatığında unutuldu. Ne uykusuzluk kaldı ne yorgunluk... Selahattin bağıra bağıra oyunun ilanını okuyordu Muhsin'e. "Sahne-i Milliye-i Osmaniye, Burhanettin Bey, Millî Osmanlı Tiyatrosu. Beyoğlu'nda Odeon Tiyatrosu'nda en mühim ve mutena piyesler, elektrik feneri, perde aralarında salonda en mükemmel orkestra, mükemmel büfe!" Muhsin işini bırakıp onun yanına geldi; ilanın en sonunda kendi ismi duruyordu: "Ertuğrul Muhsin Bey."

"Ertuğrul Muhsin, sen misin?"

Tiyatro ilk gün tıklım tıklımdı, seyirci *Napolyon Bonapart*'i beğenmişti. Gazeteler övgü dolu yazılar nesredince kalabalık iki-

ye katlandı. Fakat kısa bir süre sonra Reşat Rıdvan, oyunu sahnedenden kaldırıverdi, ikinci oyun *Dreyfus*'la perde açtılar.

Oysa *Napolyon*'un seyircisi bitmemiştir, kalabalık birkaç gün daha salonu doldurabilirdi. Muhsin, Reşat Rıdvan'ın, "Evet, *Napolyon Bonapart*, iyi para getiriyor ama tiyatrodan her şey para mıdır?" dediğini duydu. "Bir oyun çok para kazandı, diye diğer oyunlarımızı kenara mı koyacağız?" Reşat Rıdvan ödünsüz bir adamdı ve tiyatroyu çok ciddiye alıyordu. Muhsin, gözünü dört açmıştı, onun söylediği her şeyi can kulağıyla dinliyor, her hareketini izliyordu. Bütün dikkati Reşat Rıdvan Bey'in üstündeydi. Belki bu yüzden eve dönüş saatlerinin ablası tarafından takibe alındığını ve eniştesinin tiyatro ilanlarını şüpheyle incelediğini fark etmedi. Eniştesi Rıfat Bey, ortanca ablası Saadet'in kocasıydı. Sadaret Evrak Odası'nda, işi gereği sadrazamla burun buruna çalışıyor, yüksek sınıfa ve aileden gelen asalete yürekten inanıyordu. Muhsin, Hüsnü Bey'in ölümünden sonra bütün aileye ikinci bir baba gibi davranan eniştesine büyük saygı duyuyordu. Rıfat Bey de Muhsin'in üstüne titrerdi. Babasız bir delikanlının geleceğe hazırlanması kolay değildi. Rıfat Bey, Muhsin için seçkin sınıflarda, seçkin görevler hayal ediyordu. Fakat delikanlının epeydir sabahın erken vakti çıkıp gecenin geç vakti dönmesi canını sıkırmaya başlamıştı. Onun topçuluğa olan hevesini bilen ve geç vakitlere kadar bir yerlerde top koşturduğunu düşünmeye dayanamayan Rıfat Bey, bu da yetmez gibi Odeon Tiyatrosu'nun önünden geçerken kendisini çok huzursuz eden bir ilanla karşılaşmıştı. Gazetelerin öve öve bitiremediği *Dreyfus*'un ilanıyla... Bunu eve getirip Saadet Hanım'ın önüne koydu. "Bugüne kadar sadece şüpheleniyordum ama artık eminim, Muhsin tiyatroculuk ediyor!" dedi. Genç kadın, ilanı okuyunca büyük bir telaşa kapıldı.

"Ne yapacağız Rıfat Bey?"

"Biz değil, o yapacak. Vazgeçecek bu işten!"

"Aman inada kapılmasın! Rahmetli babamdan başkasının lafını dinlediğini görmedim!"

Rıfat Bey, ilanı katlayıp cebine koyarken, "Bizi de dinleyecek!" dedi sertçe, "Hemen bugün konuşacağız! İnat edecek bir şey yok, ya soytarılıktan vazgeçecek ya da benim evimden!"

O akşam, karıkoca ışıkları söndürüp Muhsin'i beklediler. Delikanlının gölgesi, geç vakit sessizce avluda belirdi. Kimseyi uyandırmamak için parmak uçlarında yürüyordu. Kapıyı açıp içeri süzülürken loş salonda eniştesi ve ablasıyla burun buruna gel-

İBB Şehir Tiyatroları Arşivi

1909, tiyatroya başladığı sene...
"Ertuğrul Muhsin sen misin?"

di. Rıfat Bey lafa giriş aramadı, elindeki ilanı sallayarak sordu, "Buradaki Ertuğrul Muhsin sen misin?" Muhsin bunu beklemiyordu; bir anlık duraksamanın ardından, "Evet," dedi, "benim." Ablası bir felaket haberi almış gibi koltuğa çökerken eniştesi, "İnkâr etmediğine memnun oldum," dedi. "Artık bu iş bitecek, hemen şimdi, bu hevesten vazgeçeceksin!" Muhsin'in yüzünde bir şaşkınlık ifadesi belirdi, "Yanlış anlamışsınız," dedi. "Bu bir heves değil. Ben tiyatroyu meslek olarak seçiyorum. Hayatım boyunca bu işi yapacağım."

Rıfat Bey, meselenin vehametini işte o zaman anladı. Büyük bir ciddiyetle, "Ne bizim ailemizde ne rahmetli babanızınkinde tiyatrocı yok," dedi, "Ya bu düşüncenizden vazgeçersiniz ya da ailenizden." Muhsin, "Anladım," diyerek boynunu eğdi, "şu halde ailemden vazgeçiyorum." Yüzü üzüntüden allak bullaktı, biraz da sesi titriyordu, fakat kendini tuttu hiç gözyaşı dökmedi. Bu soğukkanlılığı ablasını çıldırtmıştı, genç kadın öfkeyle, "Sokaklarda aç kalacaksın!" diye bağırdı arkasından. Muhsin, "Bir kuru ekmek bulurum herhalde," diye mırıldandı, "Allahaismarladık."

İşte Üsküdar'daki evden çıkışı böyle oldu. Bir trajedinin finali gibi... Kapının arkasında gece göğü onu bekliyordu, dışarı çıkar çıkmaz, kainatın tüm karanlığı üstüne çullandı. Ne yapacağını bilmeden iskeleyle yürüdü, nöbetçi kaviğe bindi. Ağlamak istiyordu,

dişlerini sıkamak, bir yerlere vurmak... Ama biraz da rahatlamıştı; artık kendini tamamen tiyatroya verebilecekti. Durup kendini dinledi; kesif bir yalnızlık hissediyordu. Bunun Hüsnü Bey'den başka ilacı olmadığını bildiği için usulca içini çekti. Kayık karşıya geçince ayakları onu eski eve götürdü. Bütün gece, çocukluğunun sokaklarında dolaşıp durdu. 16 yaşındaki Muhsin, gün ağardığında bir simit almış tefeyyüze doğru yürüyordu. Akşam Beyoğlu'nda bir oda tuttu fakat bir gece kalabildi. Kapısını çalabileceği bir tek kişi aklına geliyordu, Vahram Papazyan'a gitti. Evden kovulduğunu söyledi utana sıkıla. Vahram onu üzüntüyle dinledi ve, "Bizi de kovdular," dedi. Ailesi, birkaç yıl önce Katolik papazı olması için Vatikan'a göndermişti onu. Fakat papazlardan ve kiliselerden öte, Roma'daki tiyatro iklimine ilgi duyan Vahram, soluğu İtalya'nın en ünlü topluluğu Ermete Novelli'de almıştı. İrili ufaklı oyunlarda oynadıktan sonra İstanbul'a döndüğünde ailesi onu kabul etmemişti. "İtalya'da çok şey öğrendim," dedi Vahram, "senin de gitmen lazım. Eğitim görmemiş sanatçı aşısız armut ağacına benzer, ikisi de ham, ahlat kalır."

"Hamlet de güzel isimmiş..."

Ramazan ayının sonunda Reşat Rıdvan Bey, oynanacak son piyesi açıkladı. Kumpanyanın son oyunu *Othello* olacaktı. Muhsin, tiyatrodaki konuşmalardan bunun Shakespeare adlı bir İngiliz yazara ait olduğunu öğrendi. Aralarında bu oyun hakkında bir şeyler bilen tek kişi, daha önce *Othello*'yu canlandıran aktör Kâmil Rıza (*Othello* Kâmil) idi. Bildiklerini diğer oyunculara da anlatıyordu. Muhsin, merdiven basamağına oturmuş, ses çıkarmadan onları dinlerken Kâmil Rıza'nın en az üç defa "Hamlet" diye birinden bahsettiğini duydu. Mevzu *Othello* olduğu halde, sürekli "Hamlet" adı geçiyordu. Muhsin, bu Hamlet'i merak etmeye başlamıştı. Oturduğu basamakta kendi kendine, "Hamlet de güzel isimmiş," diye mırıldandı.

Othello'da başrol, Vahram'a verildi. İtalya'daki grubu Novelli, dünyanın en ünlü *Othello* icracısıydı. Oyunun İtalyancası Vahram'ın ezberindeydi, ayrıca sahne düzeninden kostümlere kadar oyunun bütününe de hâkimdi. Reşat Rıdvan genel akışı Vahram'a

bırakmakta bir sakınca görmemişti. İlk kez Türkçe oynayacağı için işe ezberini yenilemekle başlayan Vahram, başına geleceklerin farkında değildi. Oyuncular, bir yönetmen yerine, aralarından birinin işbaşına geçmesinden hiç hoşlanmamıştı. Kimse provaya ilgi göstermedi. Vahram grubu idare etmekte güçlük çekiyordu. "Sahneye çıkacaksınız," diyordu hayretle "başarısızlığa uğramaktan korkmuyor musunuz?" Özellikle ileri yaştaki oyuncular onun bu haline bıyık altından güldüler ve "sen işine bak" demeye getiren bir tavır takındılar. Ezberler yarım, mizansenler uyumsuzdu ama kimse bunu umursamıyordu. Bu hal içinde nihayet oyunun ilk gecesi gelip çattı.

Vahram'ın endişesini Suflör Karakin Efendi'den başka paylaşan yoktu. Emektar suflör, binbir dua okuyarak yerine geçti ama anlaşılan bunlar işe yaramamıştı çünkü o gece, perde bir dizi felakete açıldı. Görünen ilk problem mizansenlerdeydi.. Oyuncular sahnede birbirilerine, birkaç kez de dekorlara çarptılar. Ezber ilk perdede yarım yamalaktı fakat sona doğru işler iyice sarp sardı. Son perdede oyun tamamen durdu. Karakin Efendi sufle deliğinde tere batmıştı, sahnedeki beş oyuncunun da ezberi yoktu, yaşlı suflör dayanamadı, yardım istedi. Oyuncular, apar topar Muhsin'i suflör deliğine soktular. İkisi iki koldan sufle veriyor, yine de yetişemiyorlardı. Iago rolündeki Kemal Daveri bütün çabalara rağmen az sonra tamamen kilitlendi. Sahne seyircinin şaşkın bakışları altında belki bir dakika boyunca sessiz kaldı. Othello, karşısındaki oyuncunun konuşmasını bekledi, bekledi fakat sonunda sabrı tükendi. Seyirciye dönüp, "Özür dilerim," dedi, "devam edemeyeceğim." Sahnedeki oyuncular donakalmıştı, Othello bu kez onlara, "Bir daha rollerinizi ezberlemeden sahneye çıkmayınız," diyerek çıkışa doğru yürüdü, karanlıkta kayboldu. Muhsin, suflör deliğinde bayılıp kalacaktı az daha. Alelacele perdenin kapatıldığını duydu. Seyirci ayağa kalkmış alkışlıyor ve bağırıyordu, "Vahram Othello!" Bundan sonra Vahram, topluluktan ayrıldı.

Zaten ramazanın bitmesiyle birlikte Reşat Rıdvan ve Burhanettin Bey'in beraberliği de sona eriyordu. Ramazan biter bitmez İstanbul, tiyatroyu hemen unuttu. Vahram, yeniden İtalya'ya gitmek istiyordu. Biraz para kazanmak için "Küçük Trup" adında bir grup kurdu, oynamak üzere *Hamlet*'i seçti. Muhsin'e de "Leartes" rolünü önerdi.

Hamlet, adındaki oyunu kimseler tanımıyordu. 1880'de Meh-

met Nadir'in üç-dört paragrafını çevirdiği oyunun ilk tam çevirisini 1909'da, Abdullah Cevdet yapmıştı. Küçük Trup'un gösterisi, İstanbul ve Anadolu'nun ilk *Hamlet*'i oldu. Başrolde Papaz-yan vardı, son perdede elindeki ucu düğmesiz meç, Muhsin'in yanağına saplandı. Fakat Muhsin farkında değildi. *Hamlet*, onu bildiği bütün oyunlardan fazla etkilemiş, adeta aklını başından almıştı. Delikanlı bütün oyunu bir sarhoşluk içinde geçirmişti. Seyirciden gelen ay vay sesleri olmasa, yüzündeki sıcak kanı hissedeceği yoktu.

Oyundan sonra Vahram, İtalya'ya gitti. Muhsin yine yalnız kalmıştı, İstanbul'a gelen bir Fransız topluluğunu izlediğinde büyük bir şaşkınlığa uğradı. Oyunu tanıyor, replikleri ezbere biliyordu fakat sahnede gördüğü şey bambaşkaydı. Ezbere bildiği piyesin başka bir oyuncularla nasıl bu kadar değişebildiğini anlayamıyordu. Aklında belki yüz tane soru birikmişti; ama Vahram da gittiği için bunları yanıtlayabilecek kimse kalmamıştı.

Tiyatronun karşısındaki kahvede, kumpanyanın oyuncularından Armand Tallier'yi görünce, bütün cesaretini topladı. Tallier Muhsin'in yaşıtıydı, Muhsin bütün çekingenliğine rağmen yanına gidip birkaç soru sormak istediğini söylediğinde 50 seneden uzun sürecek bir dostluğa adım attığını bilmiyordu. Armand onu hemen masasına davet etti, o da Muhsin gibi bir tiyatro âşığıydı. İki genç hızla yakınlaştılar. Armand onu gizlice tiyatroya aldı, karanlığa gizlenip provaları izlemesini sağladı. Girdiği ilk prova da Muhsin, aradığı bütün yanıtları buldu. Bu adamların sahneye koyduğu oyun tamamen farklıydı, bu fark tiyatronun aslında bir ilim olmasından ve kumpanyadaki herkesin de bunu biliyor olmasından ileri geliyordu. Muhsin saatler süren karakter tahlillerini dinledi. Titizlikle yinelenen dekor kostüm provalarıyla bilmediği bir dünyanın kapısı açılmıştı. Armand Tallier de topluluğun en küçüğüydü ve çalışmaktan yorulmuyordu. Fakat çok seçiciydi, bu yüzden de sık sık işsiz ve beş parasız kalıyordu. Böyle zamanlarda, yeni yeni yayılan filmcilikten para kazanmaya başlamıştı. Umutlu bir gençti her şeyin iyiye gideceğine inanıyordu. Fakat yine de sadece sanat filmleri göstereceği bir sinema açmak, kazanacağı ün ve parayla bir vakıf kurup yılın en başarılı sanat filmini ödüllendirmek henüz aklına gelmemişti. Bu ödülün yıllar sonra Cannes Film Festivali'nde sanat filmlerine verilen "Armand Tallier Özel Ödülü"ne dönüşeceğini söyleseler dünyada inanmazdı.

Muhsin, Vahram'dan sonra Tallier'den ve Fransız grubun çalışmalarından öğrendikleriyle Avrupa'ya gitmeyi iyice kafasına koymuştu. Ama beş kuruşu olmayan biri için Avrupa sadece bir hayaldi. Birkaç kişi akıl verdi ona, "Ne diye asilik ediyorsun?" dediler. "Babandan kalan mirasa sahip çıksana! Dünyanın her yerine istediğin gibi gider gelirsin." Muhsin, buna yanaşmadı ama işin içinden de çıkamıyordu. İşte bu sırada beklenmedik bir şey oldu; ağabeyi Doktor Rasih, hızır gibi imdada yetişti...

Satabileceği bir pantolonu olan adam

Ertuğrul Muhsin, ömrünün sonuna kadar sürecek tiyatro yolculuğuna Galata rıhtımındaki, Paquet Kumpanyası vapurlarından biriyle çıktı. Kandilli Rasathanesi'nin kurulduğu 1911 yılıydı... Ağabeyi Rasih, Paris'e gidiş dönüş yolculuğu için kumpanyayla anlaşmış, Muhsin'e çok küçük de bir cep harçlığı vermişti. Delikanlı önce Marsilya'ya oradan trenle Paris'e geçti.

Paris'te istasyona indiğinde hava çoktan kararmıştı. Bir faytonla öğrenci mahallesi Quartier Latin'in yolunu tuttu. Fayton iki küçük köprüden geçti, büyük binalar, geniş caddeler geride kaldı ve nihayet Rue Serpente görüldü. Burası şehrin kenarında, ucuz bir semtti. Tek pencere bir çatı katında yatak, ayna ve masa tarafından işgal edilmiş döküntü bir oda tuttu. Eşyası birkaç giysi, birkaç kitap ve Yüksekaldırım'da tiyatro kostümleri kiralayan Leon Cornfelt'ten aylığının yarısını verip aldığı teneke makyaj kutusundan ibaretti. Kutuyu pencerenin önündeki masaya bıraktı, kenarına da artık yanından ayırmadığı *Hamlet* çevirisini... Paris'te olduğuna inanmaya çalışarak pencereye yaklaştı. Oysa eğri tavanın bir kenarına iştirilmiş çatı penceresi, bacaları, kiremitleri bile geride bırakıp doğrudan gökyüzüne açılıyordu.

Ertesi sabah, sokaklar yeni yeni aydınlanırken Muhsin kendini dışarı attı. Şehri görmek için yanıp tutuşuyordu. Bir gazetecide *Comoedia* gazetesini görerek meraklandı. Bu gazeteye bakılırsa Paris'te 60 tiyatro vardı, gazete bunların yerini göstermekle kalmıyor, tek tek temsilleri ve sanatçıları da tanıtıyordu. Muhsin, bir kühah kestane alıp gördüğü ilk parka girdi. Bunca önemli aktörün ve oyunun arasında Paris'te seyredeceği ilk temsili seçmek üzere

gazetesini çimlerin üstüne yaydı. Seçenekler sonsuz görünüyordu ama ikinci sayfada gördüğü bir ilan sonuca kestirmeden ulaşmasını sağladı. Büyük aktör Mounet-Sully, Comédie-Française'de *Hamlet* oynayacaktı. Muhsin birden ürperdi. Gözlerini parkın uzayıp giden yeşiline dikip sihirli kelimeleri mırıldandı, "*Hamlet!* Hem de Comédie-Française'de!"

Comédie-Française, Fransa'nın en köklü, en eski tiyatrosuydu. Oyundan saatlerce önce geldiği binanın ihtişamı aklını başından aldı. Işıklarla kaplı bina şehrin mükemmeliydi sanki, şehrin bütün kalabalığını kendine çekiyordu. İnsanlar dar sokaklardan, geniş caddelerden geçip Comédie-Française'e doğru akıyordu. Muhsin bilet için yedi frank ödedikten sonra fresklerle süslü dev bir salonda buldu kendini. Bu şahane duvarlar, kıymetli bir emanet gibi tiyatro salonunun etrafını çevreliyordu. İçerisi yumuşak bir ışıkla aydınlatılmıştı, seyirciler sükûnetle salona girdiler. Muhsin, kendisine yer gösteren tiyatro görevlisinin peşine takılıp koltuğunu buldu, oturdu. Fakat bütün içten teşekkürlerine rağmen kadın yanından ayrılmıyordu. Tiyatroda bahşış verildiğini bilmeyen Muhsin, dürbün kutusuna atmak için cebinden bozukluk çıkarınca, görevli kadın bunu kendisi için zannetti ve adeta zorla elinden aldı. Muhsin ışıklar sönmeden apar topar birkaç bozukluğu denkleştirip dürbüne atmayı başardı. Işıklar azalırken salon sessizliğe büründü. Az sonra dürbün camının ardında Mounet-Sully belirdi. Sesi etkili, duruşu mükemmeldi. Yüzünde, hatlarını çevreleyip derinleştiren kusursuz bir makyaj vardı. Oyunculuğu öyle kuvvetliydi ki, sahneye çıktığı an herkesi teslim aldı. Genç Danimarka prensini canlandıran Mounet-Sully, 70 yaşındaydı.

Oyun, renkli bir rüya gibi içine çekti Muhsin'i. Aktörler, dekor, kostüm, tiyatronun havası ne var ne yoksa birleşip aklını başından aldı, koskoca tragedya su gibi akıp geçti. Perde kapanıp alkışlar başladığında zavallı çocuk adamakıllı sersemlemişti. Salondan çıkanların arasına karıştı, çıkışa doğru sürüklendi. Seyirci dışarıda birikiyor, oyuncularını görmek için bekliyordu. Bir saatlik bekleyişin ardından aktörler çıkmaya başladılar. Mounet-Sully kapıda görününce kalabalıktan bir alkış koptu. Yaşlı adam uzun, beyaz sakalı ve peleriniyle son derece ihtişamlıydı. Seyircilerini selamlayarak aralarından geçti. Tanımadığı bir genç kız, Muhsin'e dönüp, "Régance Lokantası'na gidiyor!" dedi heyecanla, "Kardeşi Paul-Mounet'le buluşacak!" Büyük bir grup Mounet-Sully'i takip etmeye başladı. Muhsin de biraz onlarla sürüklendi fakat sonra

yolunu ayırdı, nehrin soluna saptı. Kalabalık ve ışıklar karşıda kalınca Muhsin de biraz sakinleşti, kendine geldi. "Mounet-Sully ve *Hamlet*'i gördüm," diye mırıldandı kendi kendine. Sonra, yaşadıklarına inanmak istercesine tekrarladı, birkaç kez tekrarlardı, "Mounet-Sully ve *Hamlet*'i gördüm!"

Kentin öbür ucundaki odasına dönmesi tam iki saatlik bir yürüyüşle mümkün oldu. Yorgun ama heyecanlıydı, hemen uyumak istemedi. Soluk ampul ışığında teneke makyaj kutusunun kapağını açtı, renkli toz ve kremli boyaların arasından kalın bir fırça çıkardı. Aynaya yaklaştı, "Onunki gibisini görmedim," diye düşündü. Adamın görüntüsü aklından gitmeden onun gibi bir *Hamlet* makyajı yapmak istiyordu. O kadar acemiydi ki ilk deneme büyük bir başarısızlıkla sonuçlandı. Muhsin, bu karikatür suratı yıkayıp temizledi. Sonra yeniden fırçayı aldı, fakat ikinci deneme ilkinden de kötü oldu, yüzünü sildi, yeniden başladı. Bir sayrıya tutulmuş gibiydi; gözleri silinip boyanmaktan kızarmaya, teneke kutudaki renkler birbirine karışmaya başladı. Gün doğarken, kim bilir kaçınıcı denemede Mounet-Sully'ninkini biraz hatırlatan bir görüntü yakalamayı başardı. Heyecanla ayağa fırladı, piyesin ortasındaymış gibi bir duruş alıp aynadaki *Hamlet*'e Fransızca bir replik söyledi.. İşte onca emekle kurduğu hayali tuzla buz eden de bu oldu. Fransızcası iyiydi ama aksanı sahneye yakışmıyordu. Beyoğlu'nda "yapoor, edoor" diyerek oynayan yabancıardan farkı yoktu. Paris'te güneş yükselirken *Hamlet*, eğri tavanlı odada, umutsuzlukla elleriyle yüzünü kapatarak bir köşeye çöküp oturdu.

O sabah pansiyonun küçük yemek salonunda kahvaltı edenler, birbirlerine fısıldayarak delikanlının kıpkırmızı gözlerini gösterdiler. Bolca ekmek, biraz da peynir ve baldan ibaret kahvaltıyı alıp masaya oturan Muhsin, kahvaltı ederken bir yandan da oteli kolluyordu. *Hamlet*'e ödediği bilet ücreti, tam iki günlük öğle ve akşam yemeği parasına denk gelmişti. Ortalık tenhalaşınca ekmeklikten birkaç parça daha ekmek alıp ceplerine doldurdu. Gün içinde yiyebildiği tek yemekti bu ve görünüşe bakılırsa en yakın öğün yarın sabahki kahvaltı olacaktı.

Paris sokaklarında dolaşırken aklında onlarca soru vardı... Bütün bu görüp öğrendiklerinden sonra İstanbul'da tiyatroculuk yapmak istemiyordu. Ama Fransa'da oyunculuk yapacak biri için aksanı bir felaketti. Değil bunun için ders almak, iki gün sonra karnını neyle doyuracağını bile bilmiyordu. Yolunu caddelere,

kalabalıklara çevirdi. Dondurma yiyen çocuklara, alışveriş yapanlara, satıcılara kulak kabarttı, duyduğu her sözcüğü tekrarlıyordu. Dostu Armand turnede olmasa ona akıl danışabilirdi ama şimdi özel derslere girmeden, para vermeden iyi Fransızca'yı nerede duyabileceğini bilemiyordu. Elleri cebinde yürürken birden görünmez bir duvara toslanmış gibi duruverdi. Aklına gerçekten de dahiyane bir fikir gelmişti. Birden heyecanlandı ve geri dönüp ana caddeye yürüdü. Caddenin karşısında heybetle yükselen binayı görünce gözleri parladı, burası Paris Adliyesi'ydi. Muhsin de dev kapıdan geçip mermer koridorda yürüyenlerin arasına karıştı. Bir duruşma salonuna girdi, avukatların, davacı ve davalıların yanından geçip arka tarafa oturdu. İzlediği ilk duruşma bir ağır ceza davasıydı.

Bundan sonra Paris'te bütün zamanını dava salonlarında geçirir oldu. Otelden cebine doldurduğu ekmekleri Adliye'nin yakınlarında duvar diplerine, kovuklara gizliyor, sonra içeri girip تنها bulduğu bir duruşma salonuna oturuyordu. Ünlü avukatların kurallı, temiz Fransızcası, onun için bedava Fransızca dersi yerine geçti. Çıkışta sakladığı yerden ekmeğini alıyor, içinden zor sözcükleri tekrar ederek yürüyordu. Paris sokaklarında kemirdiği o kuru ekmekler her defasında ablası Saadet'i hatırlattı ona. Görünüşe bakılırsa, "Sokaklarda aç kalacaksın," derken haklıydı. "Ama ben de haksız değilmişim!" diye düşünüyordu Muhsin, "İşte bir kuru ekmek buldum!"

Hamlet'ten sonra *Kral Oidipus*'ta oynayacağını öğrendiği Mounet-Sully'i bir kez daha izleyebilmek için iki günlük kahvaltıdan da vazgeçtiğinde işin rengi değişmeye başladı. Oynadığı mutluluk oyunu çöküyordu. Kuru ekmekler, vazgeçilen kahvaltılar derken birkaç gün sonra parası tamamen bitti, 19 yaşındaki delikanlı Paris'in ortasında tamamen aç biilaç ve yapayalnız kalakaldı.

Aklına korkunç şeyler geliyordu. Açlık, yalnızlık, karamsarlık bir yana, gelecekte de ümidi yoktu. Bu kadar kötü fikrin kalbine nasıl doluştuğunu anlayamıyordu. Giderek derinleşen karanlığa gençliğin ateşi de eklenince bir gece, intihar düşünceleriyle Seine Nehri'nin kıyısında buldu kendini. Nehir, gecenin karanlığında sessizce çalkanıyordu. Muhsin, gözlerini kapattı. Nehrin mırıltılarıyla birlikte, kristal sahne dürbünlerinden fırlayan pelerinli aktörler, dava vekillerinin perukaları doluştu aklına. Bütün vücudunda derin bir yorgunluk vardı. Aklının hasta, kalbinin kırık olduğunu

düşündü, canı yandı. İyi bir şeyler hatırlamaya çalıştı, yapamadı. Ailesi tarafından kabul görmemiş, o da evini bırakıp gitmekte tereddüt etmemişti. Çok genç, çok kimsesiz, çok umutsuz ve çok fakirdi. Sadece tiyatro vardı hayatında, oyunlar; Moliere'ler, Shakespeare'ler... Sovyet yazar Leonid Andreyev'i de hatırlamadan edemedi. Andreyev, açlık ve yoksulluk içerisinde sürüklenirken intihara karar vermiş; bu kararını uygulamak üzere yataktan kalktığı anda sandalyede asılı duran pantolonuna bakıp şaşırarak, "Satabileceği bir pantolonu olan adam intihar eder mi hiç?" demişti. Muhsin bu sözler avaz avaz kulağına haykırılmış gibi irkildi, gözlerini açtı. Andreyev, 30 kuruşluk kitabın sayfalarından uzanmış görünmez elleriyle sarsıyordu onu. Bir rüyadan uyanır gibi etrafına baktı. Ortalık zifirî karanlıktı. Işıklı gece bitmiş, sokaklardan el ayak çekilmiş, kapılar kapanmıştı. Paris, delikanlının ölümüne ne kadar yaklaştığını umursamadan derin bir uykuya dalmıştı. Muhsin, ölümle yaşam arasındaki çizginin bu kadar inceldiğini ilk kez görüyordu. Korkuyla birkaç adım geriledi, nehrin karanlık homurtusundan uzaklaştı. Nefesi kesilmişti, kalbi kulaklarında atıyordu. Koşar adım pansiyona döndü, küçük bavulunu topladı. Sabahın ilk ışıklarıyla yola düşmüştü bile. Ağabeyinin kumpanyayla yaptığı anlaşma onu geldiği yere, İstanbul'un gölgeli sokaklarına getirip bıraktı.

"Mümkün olsa ömrümün 40 yılını hiç yaşamadan seve seve veririm..."

İstanbul'a döndüğünde Paris'ten çok şey öğrendiğini düşünüyordu. "Başka şeyler yapacağım," diyordu, "başka şeyler..." Üsküdar'a, Kadıköyü'ne, Beyoğlu'na gitti. Tiyatrolarla, tiyatro heveslileriyle konuştu. Uzun uzun düşündü, hesap kitap yaptı. Sonunda top arkadaşı Galip Arcan'ı da yanına alarak yeni bir topluluk kurmaya karar verdi. Topluluğun ilk oyunu *Hamlet* olacaktı. Piyes, *Hak* gazetesinde, "Yeni tiyatro kumpanyası, Odeon'da meşhur *Hamlet*'i oynuyor, o gece herkesin temaşası cidden elzem bulunan *Hamlet*'e koşmasını tavsiye etmeyi zait addederiz," diye duyuruldu. Zorlu bir prova sürecinin ardından, 1912'nin Mayıs ayında perde açıldı.

1929, *Katil*, Ankara turnesinde Galip Arcan ile.

Mehmet Rauf, gazetedeki köşesinde bundan bahsediyordu:

Hamlet'in İstanbul'da oynanacağını söyledikleri vakit müfekki-reme [düşünce] bir donukluk geldi, anlayamadım. Sinematograf olmasından şüphelendim, 'hayır' dediler, bizim kumpanyalardan birisiydi ve *Hamlet*'i genç sanatkârlardan biri temsil edecekti. Bizde *Hamlet*'in şüpheli ve elim ruhunu, sonra Ophelia'yı ihdas edecek aktör ve aktris var mıdır? Ve eğer varsa bunlar kimlerdir? Gidip görmek bir vazife olmuştı. İtiraf ederim ki oyun, beklene-nin pek fevkinde bir mükemmeliyet ile icra olundu. Bir kere kum-panyayı bu korkunç cüretlerinden dolayı tebrik etmek gerekir. Herkesin anlayacağı, birçok para temin edecek, kolay oyunlar ye-rine, zarar getireceği muhakkak olmasına rağmen *Hamlet*'e özen-mek hakiki sanat adına takdir-i şayandır. Ertuğrul Bey, *Hamlet* rolünü kendisi gibi pek genç bir sanatkâr için büyük bir başarıyla eda etti. Kendisinde büyük bir sanatkâr ruhu var, yalnız bu ruhun bütün kemalatını göstermek için gayretle tenmiyesi lazım gelir.

Muhsin ve arkadaşları Galip Arcan, Behzat Butak, Kemal Emin, Matmazel Mari, Atıf, Niyazi ve Kamil Bey, bir hafta sonra Millet Tiyatrosu adıyla Bursa'ya gittiler. İlk işleri Ahmet Vefik Paşa'nın Moliere oynansın, diye yaptırdığı küçük tiyatroyu kirala-

mak oldu. Sonra hemen bir ilan bastırdılar. İlk sayfasında Muhsin'le Matmazel Mari'nin, sonraki dört sayfada da Kemal Emin, Atıf, Behzat ve Rifat Bey'in resimleri vardı. Resim altlarındaki açıklamalar hem Türkçe hem Fransızca yazıldı, oyunların başlama vakti "Saat alafranga 9'da" diye ilan edildi. Resimli duyurular şehre dağıtılırken topluluk da provalara döndü.

İlk oyun *Simone*'du.. Bursalıların salonu doldurduğu o tatlı yaz akşamı Muhsin, perde arkasından seyirciye bakıyordu. Galip yaklaştı arkasından, Muhsin kenara çekilip salonu gösterdi heyecanla, "Bu oyun Fransa'da bile bu kadar dolmamıştır," dedi. Fakat Galip tereddütlüydü:

"Sence biliyorlar mı?"

"Neyi?"

"*Simone*'un bir dram olduğunu."

Seyirci bu gerçekten mahrumdu. Salonu dolduran Bursalılar gülmeye hazır bekliyorlardı, neler olduğunu hemen anlayamadılar. Birkaç kişi, birkaç yerde gülmeye gayret etti fakat hevesleri kursaklarında kaldı. Konu komik değildi, aktörler hoplayıp zıplamıyor, taklalar atmıyorlardı. Çok geçmeden oyunda gülünecek hiçbir şey olmadığı açıkça anlaşıldı. İlk perde yarılanmadan sıkıntı alametleri salonu sardı. Yüksek sesle söylenenler, kalkıp gidenler oldu. Kalanlar ise tereddütlü ve hatta uykuluydu. Oyun sona erdiğinde büyük bir düştten uyanır gibi kendilerine geldiler. Aktörler seyirciyi selamlıyordu ama salon neredeyse boştu. Kalan seyircilerden bir kısmı sahnedekileri tutkuyla alkışladı, "Bravo!" diye ba-

Samsun turnesi... Refet Muvahhit, Bedia Muvahhit, oğulları Sina, Muammer Bey, Küçük Kemal, Behzat Butak ve eşi Lamia Hanım.

ğiranlar oldu. Aralarında Bursa Sultanisi'nin muallimleri de vardı. İlk kez böyle bir oyun seyretmiş, ziyadesiyle şaşırmışlardı.

"Oyunun konusu ne kadar ilginçti!", "Karakterler ne kadar inandırıcıydı değil mi?" diye konuşarak dışarı çıktılar. Muallimlerden biri edebiyata yatkın bir gençti. Sık sık makaleler, öyküler yazıyordu, piyesten çok etkilenmişti. "Ne kadar temiz ve ne kadar aşkla oynadılar!" diyordu hayretle. "Halbuki ben tiyatroyu ilkel ve kaba bir uğraşı sanırdım. Bundan sonra tiyatro için yazacağım." Bunu söyleyen 21 yaşındaki Fransızca mualliminin adı, Reşat Nuri (Güntekin) idi.

Topluluk bir hafta sonra İstanbul'a döndüğünde yaşlı bir adam görüşmek için Muhsin'i bekliyordu. Bir hevese kapılarak sinema açan, fakat idare edemeyince borca sürüklenen bir gencin babasıydı bu. "Sinemayı devretmek istiyoruz," dedi. "Peşin para istediğimiz yok. Siz salona sahip çıkın, paranız oldukça bir şeyler ödersiniz." Muhsin, ayağına gelen bu fırsatı kaçırmadı, Bursa'dan kazandığı parayla salonu tertemiz boyattı, dekorlarını kurdu. Haftasına kalmadan Şehzadebaşı'nda Ertuğrul Sineması açıldı. *Karanlıklar İçinde Buse*, *Vazife Uğrunda*, *Canım Böyle Çırlıçplak Dolaşma* gibi tek perdelik oyunlar burada oynandı. Fakat giderek borçlanmaya başladılar. Dört ay sonra Muhsin sinemayı devretmek zorunda kaldı ve yeniden Paris'e gitti. Fakat bu kez hazırlıklıydı, Paris'ten ne istediğini çok iyi biliyordu, ilk iş olarak arkadaşı Armand ile buluştu.

Armand, "Bana, Comédie-Française'i gideceğim, Odeon'da oyun seyredeceğim demeye kalkma! Seni bambaşka bir tiyatroya götüreceğim!" diyerek Vieux Colombier Sokağı'na sürükledi onu. Burada Jacques Copeau, yeni tiyatrosunu açmıştı. "Kusursuz bir sahneleme; büyük bir yaratıcı ile onun büyük yorumcusu arasında geçen şövalyece bir savaşımın sonucudur," diyen Copeau'nun provaları müthişti. Oyuncuları tam kadro işbaşında isteyen Copeau, metin çalışmalarını, mizansen ve oyunculuk temrinlerini ekiplerin yerini değiştirerek yürütüyor, provalar gece de sürüyordu. Muhsin, Armand'ın yardımıyla bu provaları izleme iznini koparınca her şeyi unuttu. Salonun kuytu bir köşesine geçip oturuyor, sahneden gözünü ayırmıyordu. Armand ne zaman arasa tiyatronun kuytusunda buluyordu onu. Bir keresinde Muhsin, "Ara vermek imkânsız," diye fısıldamıştı ona, "Copeau, aynı anda 17 oyun üzerinde çalışıyor!"

Muhsin'i Copeau'nun büyüsünden kurtaran, duyduğu bir haber oldu; Theatre l'Oeuvre'da *Hamlet* provaları başlamıştı. Muhsin her şeyi bıraktı, soluğu orada aldı. Lugne-Poe adında yenilikçi bir yönetmen, oyuncu eşi Suzanne Despres'yi Hamlet rolünde sahneye çıkarıyordu. Bu yeni Hamlet'in sadece cinsiyeti değil, karakteri de farklıydı. Öncekiler gibi bağırıp inlemiyordu düşünceleri gizliydi. Despres'in yarattığı zayıf ruh, savaş dönemi insanların yapısına çok benziyordu.

Aynı günlerde Paris'in diğer ucunda, XIX. yüzyılın tiyatro devrimcilerinden Andre Antoine da oyun hazırlıyordu. Muhsin'in hevesini gören Armand, onu uyardı, "Antoine, provalarına kimseyi almaz. Onun provalarını izlemek imkânsızdır..." Muhsin onun sözünü dinledi ve izin istemek için tiyatroya başvurmadı bile. Fakat şansı yaver gidiyordu, bir sokak sergisinde, eski sanat kitapları satan bir tezgâhta, genç bir kızla tanıştı. Uzun bir sanat sohbetiyle tanıştığı Lephora, Muhsin'in Paris'teki ikinci arkadaşı oldu. Zayıf ve upuzun bir kızdı. Muhsin, ne iş yaptığını sorunca Antoine'ın prova yaptığı Odeon Tiyatrosu'nda çalıştığını söyledi. Oyuncu değil tiyatrodaki memurdu ama Muhsin'i gizlice salona alıp gerideki koltuklardan birine oturtmayı başardı. Ne olursa olsun ses çıkarmamasını, kimsenin dikkatini çekmemesini, kimseye görünmemesini binlerce defa tembih ettikten sonra kaçarcasına çıktı salondan. Muhsin, "asrın tiyatro dahisi" diye anılan Antoine'ı ilk kez Odeon Tiyatrosu'nun loş sahnesinde gördü. Antoine, orada olduğunu hiç bilmediği, karanlıkta büzülüp kaybolan delikanlının ruhunda kuv-

vetli bir etki bıraktı. Muhsin başka hiçbir tiyatroyla, yönetmenle ilgilenmiyordu. Lephora onu tuhaf saatlerde salona alıyor, Muhsin gözünü bile kırpmadan provaları izliyor, cebine sokuşturduğu kalem kâğıtla karanlıkta notlar alıyordu. Bunları daha sonra temize çekip bir araya getirirken o vakte kadar öğrendiği, sezdiği birçok şeyin birbiriyle bağlantılı olduğunu fark etti. *Hamlet* üzerine düşündüğü bir akşam, aklındakilerin iyice berraklaştığını hissetti, hemen kalem kâğıt aldı ve *Hamlet* üzerine bir makele yazdı. Ertesi gün yazıyı, İstanbul'un en önemli aylık dergisi *Şehbal*'e gönderdi.

Bütün sonbaharı, kışı Paris'te geçiren Muhsin, İstanbul'a döner dönmez Mınakyan Topluluğu'ndan Cemal Bey'i görmeye gitti. "Yeni bir topluluk kuracağım," dedi. "Başında sizin olmanız lazım." Cemal Bey, suflörlükten yetişme bir tiyatro adamıydı, "Başka kimleri düşünüyorsunuz?" diye sordu. "Behzat Butak, Galip Arcan, Sara Mannik ile Ayda Hanım," diye cevapladı Muhsin, Cemal Bey teklifi kabul edince "Ertuğrul Muhsin ve Arkadaşları" topluluğu kurulmuş oldu, hemen oyun seçimine geçtiler. Akıllarına gelen ilk oyun Henry Bernstein'ın *La Griffe*'i oldu. Oyunun adı "pençe" anlamına geliyordu ama bu isimde bir de roman bulunduğunu hatırladıklarında başka bir isim düşünmeye başladılar. Oyunun en can alıcı sahnesinde, "Sen öyle aşağılık bir yaratıksın ki, ileride seni özleyecek olursam sokağa ineceğim, kaldırımdan gelişigüzel bir fahişe alacağım," diye başlayan bir tirat vardı. Oyunun adı "Fahişe" olsun diye bir fikir atıldı ortaya.

"Vallahi bir tane seyirci bulamayız!"

"Bulamasak daha iyi, belli ki bulduklarımız taşılayacak bizi!"

"Adam sen de... Oyunda geçmiyor mu fahişe?"

"Geçiyor da... Kumpanyamız çok yeni, daha baştan adı çıkmasın."

Muhsin, bu tartışmalara katılmadı. Bir kenara çekilmiş, yeni makyaj hilelerinin peşinde bir kimyager gibi çalışıyordu. Tiyatronun küçücük odasında, kırık dökük raflarda belki 30 tane fincan vardı. Ama tek oyuncağı; rendelenmiş, toz edilmiş, peltelenmiş renk renk boyaların bulunduğu bu fincanlar değildi. Yanaklarına, çenesine eklemeler yapmak için de pamuk hamuru ve ekmek içi kullanıyordu. İşin zor kısmı saç ve sakaldı. Perukaların bir kısmının Avrupa'dan getirtildiğini biliyordu Muhsin; fakat kendileri gibi parasız, küçük kumpanyalar genellikle Büyük Benliyan ve Çaprast'ın yaptığı perukaları kullanırdı. Hele Benliyan'ın yaptığı perukaları büyükler çok beğenir ve överlerdi. Tamamen kel bir

adam olan Benliyan, "Evvela bana lazım," diyerek çeşit çeşit peruka icat ederdi.

Bütün vaktini makyaja ayırması boşa değildi, "Muhsin Ertuğrul ve Arkadaşları" yaştan yana fukaraydılar. Bu yüzden bütün yaşlı rollerine Muhsin talip oluyordu. Yine aynanın karşısında kendine yeni bir yüz yaparken kapı açıldı, Galip girdi içeri. Muhsin'in yüzü çizgilerle dolmuş, gözlerinin altı torbalanmıştı, "Yaşlanmışsın yine," diyerek takıldı. Muhsin içini çekerek ellerini kucığına bırakıverdi, "Keşke," dedi. "Şu piyesleri oynarken 60 yaşında olmayı çok isterdim!" Galip, "Ne kötü bir hayal!" diye itiraz etti; fakat, "Samimiyim," diyordu Muhsin, "mümkün olsa ömrümün 40 yılını hiç yaşamadan seve seve veririm."

II. BÖLÜM

“Görülüyor ki, bir yolculuktayız, arkamızda geçmişin köhne karanlığı, önümüzde büyük bir ışıık..”

Şehzadebaşı'ndaki Ferah Tiyatrosu... Kapıda Darülbedayi, İstanbul Opereti ve Yeni Sahne tabelalarıyla...

1900'ler...

Cemil Topuzlu, Askerî Tıbbiye'yi bitirdikten sonra Fransa'da cerrahi uzmanlığında çalışan son derece becerikli bir zattı. İstanbul'a döndüğünde Zeynep-Kâmil Hastanesi'ni düzenleyerek ülkenin ilk özel hastanesini açan da, Tıbbiye-i Şahane ile Tıbbiye-i Mülkiye'yi birleştirip Tıp Fakültesi adını veren de yine Cemil Topuzlu oldu. Tanınmış bir soydan geliyordu, büyük büyük dedelerinden biri askerdi. Hem de Fatih Sultan Mehmed'le İstanbul'a giren yeniçerilerden... Padişahın bayrağını ve topuzunu taşıdığı için sülalesine "Topuzlu" denilmişti. Aynı zamanda Abdülhamid'in saray cerrahı olan Cemil Topuzlu, 1912'de İstanbul'un Belediye başkanı oldu.

Asırlık ağaçların gölgesinde yaşayan bir şehirdi İstanbul. Çamlarla kaplı tepeleri, Boğaz'ın iki yanına serilmiş yatıyordu. Topkapı Sarayı'nın bahçesi göz alabildiğine güllerle kaplıydı. Tepenin eteklerinde sedir ağaçlarının yükseldiği buğulu bir koru vardı ki Tanzimat Fermanı burada okunmuştu. Fakat padişahlar, Dolmabahçe Sarayı'na taşınıp Avrupa demiryolu da Sarayburnu'ndan geçince bu güzel koru enikonu sahipsiz kaldı. Güreş tutulan, cirit oynanan çimenler sarardı, güller kurudu. Eğlencesiyle meşhur Kâğıthane, İstanbul'un kalabalık semtlerine uzaktı, fakat bu terkedilmiş koru, şehrin tam göbeğindeydi ve kalabalığı bir mıknaş gibi çekiyordu. Burası çok geçmeden, "Bitli Kâğıthane" adıyla anılan bayağı bir yere dönüştü. Belediye Başkanı Cemil Bey'in ilk icraatı, Gülhane'deki bu güzelim koruyu bir park haline getirip halka açmak oldu. Bağnaz çevreleri ayaklandıran bu iş, halkın geneli tarafından memnuniyetle karşıladı. Halk daha Gülhane Parkı'na alışmadan Cemil Bey, "İstanbul'a bir tiyatro mektebi kuracağız," diye beyanat verdi. Onca iş dururken tiyatrodan dem vuran Topuzlu'yu

1912, henüz 20 yaşında...

duyanlar, "Şehremini şaşırmış!" diye kestirip attılar. Bütçe defterleri açıldı, rakamlar hatırlatıldı. Tiyatro söz konusu olduğunda bütçenin sınırlanması, kaynakların azalması âdettendi.

Fakat Cemil Paşa, "Bizde hakiki manasıyla tiyatro yoktur, bazı amatörler burada aktörlük ediyorlarsa da Avrupa'dakilere nispeten pek iptidai bir haldedir. Bu sebeple bir tiyatro mektebi tesis etmeliyiz," diye ayak diredi. "Bu mektebin mahsulü ancak yedi-sekiz sene sonra alınabilecektir. Ben buraya sesi güzel erkek çocuklarla Türkçeyi güzel telaffuz eden gayrimüslim kız çocukları alacağım. Bunlara edebiyatla beraber Türkçe ve Fransızca tahsil ettireceğim. Aynı zamanda bugün müstakil bir fen mahiyetini kazanmış olan tiyatroculuk ilmini de öğreteceğim."

Topuzlu, ısrarını sürdürdü; çalışmalar bir hal yoluna girince Reşat Rıdvan Bey'i çağırdı. "Siz İstanbul'un en önemli yönetmenisiniz," dedi, "size önemli bir haberim var. Belediye Meclisi, işin kabasını tamamladı!" Reşat Rıdvan, şaşırmış ve meraklanmıştı:

"Af buyurun efendim, hangi iş acaba bu?"

"Konservatuvarı kuruyoruz Reşat Bey! Bütün kararlar alındı, toplantılar nihayete erdi. Ödenek için 3.000 altın lira harcanacak."

Reşat Rıdvan'ın soluğu kesilmişti, Cemil Topuzlu onun halini görünce iyice keyiflendi. "Konservatuvarın yeri, Şehzadebaşı'n-daki Letafet Apartmanı'dır. Burada yirmi sınıf ve üç yüz öğrenci bulunacak." Ömrünü yıkık tiyatroların loş odalarında, küflü kulislerinde çeviri yapmak ve oyun yönetmekle geçiren Reşat Rıdvan, kulaklarına inanamıyordu. Topuzlu, "Konservatuvarın kuruluşu için bir rehber gerekiyor," dedi. "Aslında bu kişiyi de seçtik." Reşat Rıdvan iyice meraklanmıştı:

"Kimi seçtiniz acaba?"

"Andre Antoine! Kendisini Paris'ten İstanbul'a davet edeceğiz; tiyatro mektebi onun direktiflerine göre şekillenecek."

"Antoine, bu yüzyılın tiyatro dahisidir! İstanbul'a adım atması bile büyük bir olay olacak!"

Topuzlu keyifle gülümsedi, "Sizin yardımınız gerekiyor," dedi. "Bir ekip kurmanızı ve Antoine için hazırlık yapmanızı istiyorum."

Reşat Rıdvan, Topuzlu'nun yanından ayrıldığında kendi kendine gülümsüyor, başını iki yana sallayıp duruyordu. Sonra birden zınk diye duruverdi; yardımlaşabileceği güvenilir ve titiz biri lazımdı. "Bunu bulmak kolay olmayacak," diye düşündü. Tiyatro camiasında yetenekli aktörler, hırslı yönetmenler gırla gidiyordu ama tiyatroyu, hele de Batı usulü tiyatroyu bilen, işin ehli biri, diye düşününce aklına gelen tek kişi Ertuğrul Muhsin oldu. Delikanlıyı İstanbul'da yaptığı işlerde gurur ve dikkatle izlemiş, hakkında konuşulanlara ilgiyle kulak kabartmıştı. "Evet," dedi, "bana Muhsin lazım!" Hemen yolunu Beyoğlu'na çevirdi. Muhsin'i bir çevirinin başında çalışırken buldu, meseleyi anlattığında, delikanlının aklı başından gitti. "Antoine'ın İstanbul'a gelmesi ve bir tiyatro okulunun kurulması her türlü rüyanın ötesinde!" dedi. İkisi, yürek çarpıntılarıyla konservatuvarın kurulacağı Letafet Apartmanı'na koştular. Bina vilayete aitti, son savaşlarda hastane olarak kullanıldığı için temizliği uzun sürdü. Fakat bir hafta sonra Cemil Topuzlu, apartmana geldiğinde Ertuğrul Muhsin'i yelek, ceketi fayrap etmiş kitapları temizlerken, Reşat Rıdvan'ı da o kitapları kütüphaneye yerleştirirken buldu. Bu canhıraş gayret, Topuzlu'nun hoşuna gitmişti. "Burada uzun süre kalacak değilsiniz," dedi. "Sultanahmet Meydanı'na bir tiyatro yaptırıyorum. Planlarını Belediye Müşaviri M. Auric'e hazırlattım bile."

Antoine'ın geleceğine dair haber, Avrupa'da olay yarattı.

Cyrano De Bergerac'ın yazarı Edmond Rostand, yola çıkacağı gün Antoine'a sarılmış, "Gidiyorsun!" diye haykırıyordu. "Şimdi sen Türklere gidiyorsun!" Antoine, 28 Haziran'da Semplon Ekspresi'yle İstanbul'a geldiğinde Reşat Rıdvan Bey ile Muhsin Ertuğrul karşıladı onu. Yanlarında Cemil Paşa'nın yardımcıları ile iki de gazeteci vardı.

Konservatuvar çalışmaları hemen başladı, ertesi gün kurucu üyeler Antoine'a takdim edildi: Yakup Kadri, Yahya Kemal Beyatlı, Ahmed Haşim, Abdülhak Hamid, Mehmed Rauf...

Okul iki bölümden oluşuyordu; Reşat Rıdvan Tiyatro bölümünün, Ali Rıfat Çağatay ise Musiki bölümünün müdürüydü. Konservatuvara Namık Kemal'in oğlu Ali Ekrem Bolayır'ın önerisiyle Darülbedayi (Güzellikler Evi) adının verilmesi kararlaştırıldı logosu Hattat Nuri Bey'e ısmarlandı.

Reşat Rıdvan, sıkı bir program hazırlamıştı, Antoine'ın gelişinin üstünden on gün bile geçmeden, 7 Temmuz 1914'te, İstanbul gazetelerinde bir ilan boy gösterdi:

Darülbedayi-i Osmani'den:

Şehzadebaşı'ndaki Letafet Apartmanı'nda kurulmuş olan mektepte; telaffuz, inşaat, Türk edebiyat tarihi muallimliklerine ve talebeliğe namzet olmak isteyenler, 28 Cumartesi, 29 Pazar ve 30 Pazartesi günlerinde saat dokuzdan on ikiye kadar Darülbedayi Genel Müdürü Mösyö Antuvan tarafından kabul olunacaklardır.

İlanı, Reşat Rıdvan ile Muhsin Ertuğrul birlikte kaleme almışlardı. Muhsin, bu ilanın gazetede çıktığı gün, her şeyden elini eteğini çekti. Artık Reşat Rıdvan veya Darülbedayi için çalışmıyor, Letafet Apartmanı'na gidip gelmiyordu. Nedenini soranlara, "Hiç zamanım yok," dedi. "İmtihana hazırlanacağım, Darülbedayi imtihanına!" Cevabı herkesi şaşırtmıştı. "Sen Reşat Rıdvan'ın sağ kolusun, imtihanda ne işin var?" dediler.

"Bu saatten sonra talebelik mi edeceksin?"

"Bütün memleket seni tiyatrocı diye biliyor, şimdi çömez gibi mektebe mi gireceksin?"

Fakat asıl şaşıran Muhsin olmuştu. Her zaman yaptığını yaptı, kimseye kulak asmadı, ısrarla provalara devam etti. Darülbedayi'de birlikte çalışmak, iş görmek onun için yeterli değildi. 22 yaşındaki delikanlı, asrın yönetmeninin karşısında oyuncu olarak durmak istiyordu.

“Madem şairiz, aktör de olabiliriz.”

Sabahın erken saatleriydi... Hakkı Tahsin, saçlarını kulaklarının üstüne iyice yapıştırarak tuvaletini tamamladı. Aynadaki görüntüyle ilgili bir mısra bulmaya çalıştı ama aklına gelenlerin hiçbirini sevmeydi. Epeydir kendini az çok şair addeden Hakkı Tahsin, şiir düşünmek için hiçbir fırsatı kaçırmazdı. Yazdıkları dergilerde, gazetelerde çıkmaya başladığından beri bu eğilimi iyice artmıştı. Aynaya son bir bakış atıp evden çıktı.

Yeğeni Halit Fahri ile arkadaşı Ali Naci, yokuşun aşağısında bekliyorlardı. Onlar da şairdi ama tiyatroya da hevesliydi. İçlerinde en ileride olan Halit Fahri'ydı. Racine'in bir trajedesini “Neron” adıyla tercüme etmişti. Oyunu o kadar sevmişti ki, çeviriyi yaparken fazlalıkları kırpmakta, eksik bulduğu şeyler için de bir perde eklemekte sakınca görmemişti. İşte bu üç genç, cumartesi sabahının erken saatlerinde, Darülbedayi imtihanı için Şehzadebaşı'na doğru yola koyuldular.

Letafet Apartmanı, bir kahvehane, bir muhallebici dükkânı ve meşhur Ferah Tiyatrosu'yla birlikte Bozdoğan Kemeri'ne giden sokaktaydı. Kapısı, tramvay yoluna değil, sokağın içine bakan apartmanın altı pasajdı. Binanın girişi buram buram çiçek kokuyordu. İhtiyar kapıcı, irili ufaklı tenekeleri, tıka basa ada karanfilleriyle doldurmuştu. Celal Tahsin karanfillerden bir tane koparıp uğur için ceketine taktı. Halit Fahri, merdivenlerin başında durmuş yukarı bakıyordu, “Mübarek, minare merdiveni gibi,” dedi. Hep birlikte bu dimdik basamakları tırmanmaya koyuldular. Merdivenler onları geniş bir koridora çıkardı, burada iğne atılsa yere düşmez bir kalabalık vardı. “İlana 300'den fazla başvuru olmuş diye duydum,” dedi Halit Fahri, aslında bunlar sekizi kadın, 197 kişiden ibaretti. Hemen herkes, bir kitap veya defter açmış, imtihan öncesinde rolüne çalışıyordu. Hakkı Tahsin, kalabalıktan birini gösterdi: “Kayıt defterinin başında duran Peyami değil mi? Haydi, yanına gidelim.” Peyami, elinde kalem, defterin sayfalarını karıştırıyordu, “Şuna bakın,” dedi, “bu kadar kalabalıktan kaç kişi ismini yazmış.” Sadece iki kişi imtihan için ismini yazmıştı: Muhsin Ertuğrul, Behzat Butak.

Hepsi, bunun altına isimlerini yazıp imzalarını attılar. İmtihan heyeti koridorun sonundaki kocaman kapının arkasındaydı.

Kendini hazır hissedenden kapıyı çalıp girebiliyordu. Matmazellerin birer ayna açıp saçlarını, yakalarını gözden geçirdikleri, delikanlıların birbirinin ceketini düzelterek heyecanla üst üste sigara içtiği dakikalar boyunca beklediler. Az sonra herkesin dikkatini çeken, sarıklı bir genç de aralarına karıştı. Kimseyle konuşmadan, nispeten تنها bir köşede sırasını bekledi. Mınakyan repertuvarından bir parça için hazırlanmıştı, elinde rolünü tamamlayacak bir tahta bıçak vardı. İmtihan salonuna girmeden sarığını çözdü, cebine koydu. Bekleşenler, "Ne garip şey," diye söylendiler kapı kapanınca. "Medreseden sahneye mi gelmiş?"

Halit Fahri de işte o kapıdan geçip imtihan heyetinin karşısına çıktı. Abdülhak Hamid'in *Nesteren*, *Mukaffa Bir Facia* ile Şahabeddin Süleyman'ın *Kırk Mahfaza* oyunlarından birer parça seçmişti. İçeri girdiğinde son derece heyecanlıydı, komisyona attığı tek kaçamak bakışta Antoine ile Abdülhak Hamid'i seçti aralarında. Böylece heyecanı da ikiye katlandı. Kendini bedenen çok zayıf, tiyatral olarak ise acemi buluyordu. Daha fazla dikkat çekmek için hemen *Nesteren*'den mısralar okumaya başladı. Fakat daha ilk dizeyi bitirmeden Antoine'ın gür sesi duyuldu, delikanlının kapıdan girdiği gibi oyuna başlamasını yadırgamıştı; ayrıca gözlüğünü neden çıkarmadığını soruyordu. Halit Fahri, gözlerinin çok ileri olduğunu, gözlüksüz bir adım bile atamayacağını söylemektense gözlüğü çıkardığı gibi cebine koydu. Yüzü açılmış, kaşı gözü iyice ortaya çıkmıştı ve artık değil komisyon üyelerini, etraftaki eşyayı da seçemiyordu. Derin bir nefes alıp baştan başladı *Nesteren*'i, sonra da *Kırk Mahfaza*'yı, aynı sis bulutunun ardında okudu. Jürinin göremediği bütün üyelerinin kendisine sıfırı bastığından emindi. Fakat, düşündüğünün tam tersi oldu, birkaç gün sonra sonuçlar açıklandığında, Hakkı Tahsin ile birlikte sınavı kazanan 63 kişinin arasında olduklarını görerek şaşırdı. Hakkı Tahsin'in ağzı kulaklarındaydı. "Dedim sana!" diye bağııyordu. "Madem şairiz, niçin aktör de olmayalım?"

Halit Fahri, Salih Fuat Bey'in trajedi sınıfına düştü. Daha ilk gün öğretmeni onu yarı muavin gibi görmeye başladı. Hatta Yunan dersin daha iyi anlaşılması için Halit Fahri'nin sınıfa mitoloji dersi vermesini istedi. Heyecandan paçaları tutuşan delikanlı, Beyoğlu'na koştu. Mitolojiyle ilgili ne kadar kitap bulduysa aldı. Sınıf mitolojiyi seviyordu. Bilhassa, Kegam isimli Ermeni genç mevzuya bayılıyordu. Öyle kendini kaybediyordu ki, oturduğu yerden lafa dalıyor, soru sormak için izin almak aklına bile gelmi-

yordu. Halit Fahri, Diana'dan söz ederken Kegam merakla lafa karışıyordu: "Bu Diana acab Jupiter'in kızıdır? Kız avcıdır derler?" Hikâyelerle aklı başından gidiyordu; sınıfta Neptün anlatılırken de aynı heyecanla atılmıştı: "Deniz asvasıdır (tanrısıdır) ha? Resmini görmüşlüğüm var!"

Halit Fahri, ter içinde mitoloji anlatırken hemen yan sınıfta Muhsin Ertuğrul, "Ameli Trajedi" dersi veriyordu. Darülbedayi sınavını, *Hamlet*'ten bir parçayla kazanmış, bir ay geçmeden yardımcı öğretmenliğe getirilerek maaşa bağlanmıştı. Antoine, Darülbedayi'nin giriş sınavındaki çizelgeleri bizzat kendi eliyle tutmuş; Muhsin Ertuğrul'u çok beğendiğini kâğıda not düşmüştü.

Darülbedayi, öğrencileri ve öğretmenleriyle nihayet nefes almaya başlamıştı. Sonunda sıra en zor işe, repertuarı belirlemeye geldi. Yapılan ilk toplantıya kurul üyeleri uzun öneri listeleriyle katıldı. Bunlar, Fransız sahnelerinin dram ve komedileriydi fakat Antoine, hepsini elinin tersiyle iterek, "Alman tiyatrosuna bakacağız," dedi, "Eserleri oradan seçeceğiz." Fransız yönetmenin kararı herkes gibi Muhsin'i de şaşırttı; kaşlarını çatıp düşündü ama bir tek Alman piyesinin adını getiremedi. Genç Muhsin haksız değildi. Mınakyan'ın, Osmanlı Dram Kumpanyası'nda sergilediği Schiller'in *Haydutlar* adlı oyunu bile İstanbul ahalisine bir Fransız melodramı olarak *Robert-Serdar-ı Eşkitya* adıyla takdim edilmişti.

Repertuar çalışması sürerken Belediye, Antoine'dan o güne kadarki gözlemlerini içeren bir rapor istedi. Fransız yönetmen ilk maddesinde kadınlardan bahsettiği bir dizi not hazırladı. Ona göre tiyatrodaki en büyük zorluk, kadın oyuncu olmamasıydı. Tiyatronun saygınlığının artırılması gerektiğini vurgulayan Antoine, Darülbedayi'ye yüksek okul statüsü verilmesini istiyordu. Bir de tavsiyesi vardı Belediye'ye: Darülbedayi'den belge almamış tiyatroculara İstanbul'da çalışma izni verilmemesini istiyordu.

Antoine, için Darülbedayi'deki herkes meslektaşydı. Sert bir adamdı fakat ağzından kaba bir söz çıktığı duyulmamıştı. Hal böyleyken bir öğle vakti, Halit Fahri, Antoine'ın odasından gelen boğuk bir homurtuya tanık oldu. Hemen ardından kapı açıldı, Antoine allak bullak bir suratla dışarı fırladı. Ağza alınmayacak küfürler savuruyordu, aklı başından gitmiş gibi sağa sola çarparak merdivenlerden aşağı indi. Ne olduğunu bilmeyen Halit Fahri, arkasından bakakaldı. Antoine az önce kendisini dehşete düşüren bir haber almıştı. Haber doğruysa Almanya ve Fransa birbirine

harp ilan etmişti. Fakat iş bu kadarla kalmadı, Avusturya-Macaristan, İtalya ve Rusya ile İngiltere de kılıçları çekti, önce Avrupa sonra dünya birbirine girdi, Harbi Umumi başlamıştı. Osmanlı Devleti, Fransa'nın karşısında yer alınca Antoine, İstanbul'dan ayrıldı. Darülbedayi ilk büyük darbesini aldı, sınıflardaki boya kokusu geçmeden derslere ara verildi.

Ağustos sonunda dersler yeniden başladıysa da, kimsede huzur yoktu. Victor Hugo-Ruy Blas'tan yapılan bir çevirinin bölümlerinden oluşan bir temsil hazırlandı ama Darülbedayi'nin, halka açık ilk temsili 20 Ocak 1915'teki *Çürük Temel* oldu.

Dekorunu 7.500 kuruşa Rozental Efendi'nin yaptığı oyun, Asker Ailelerine Yardım Cemiyeti yararına düzenlenen gecede perde açtı. Koltukların ilk dört sırası 25, öteki sıralar 20, sandalye 15, duhuliye 5, localar ise 108 kuruştan satışa çıkarıldı. Oyun Perşembe öğleden sonra saat bir buçukta hanımefendilere ve akşam dokuzda beyefendilere sahnelenecekti. Özel olarak hazırlanan broşüre, "On yaşından aşağı çocuklar tiyatroya kabul edilmez" uyarısını koydular.

Oyunda başrolü Muhsin Ertuğrul oynuyordu. Ancak herkesi bir endişedir almıştı. "Neredeyse on gündür doğru dürüst yemek yemedi," diyenlere, "Uyku da uyumuyormuş," diyenler ekleniyordu.

"Sahnedede düşüp kalacak!"

"Kalmaz. Tanıyanlar söylüyor, oyundan önce hep böyle olurmuş."

Herkes Muhsin'den bahsederken o da kendine bir şeyler hatırlatmakla meşguldü. "Seyirciden yana bakmayacaksın," diyordu, "karşındaki aktöre bakacaksın ve hiç korkmayacaksın." Yemeden içmeden kesildiği doğrudu ama Rap Selahattin'in tembihleri her zaman işe yarıyordu. Muhsin, o gece -korkusunu unutmayarak- derin bir nefes alarak adım attığı sahneden alkışlarla ayrıldı.

Oyundan sonra bir de konser vardı, Tamburi Cemil Bey'in taksimi, Benli Hasan Ağa'nın rast peşrevi, Dede Efendi'nin ve Hafız Post'un eserlerinin ardından gece, parlak bir biçimde sona erdi. *Çürük Temel*'in başarısı, bütün gözlerin Darülbedayi'ye çevrilmesine neden oldu. Oysa tek atımlık barutları vardı, plan proje olarak bile ikinci bir piyesin adı geçmiyordu. Zaten repertuvar tartışmaları uzadıkça uzamış, saflaşmalara dönüşmüştü. Darülbedayi'deki; üç büyük heyet, Temsil Heyeti-İdare Heyeti ve Edebi

Heyet, aynı bedenden çıkmış, birbirini ısırmak isteyen üç başlı bir canavara dönüşmüştü. Oysa genel durum zaten berbattı. Belediye'den gelen yıllık 3.000 lira, masraflara yetmiyordu. İdare defteri, avans kayıtlarıyla doluydu. Darülbedayi kasasından Raşit Rıza Bey'e palto alabilmesi için 750, Ertuğrul Muhsin Bey'e bir kat elbise için 500, Nurettin Şeftakti Bey'e potin alması için 350 kuruş avans verilmişti. İdare heyeti, seyirci çekmek için çareyi vodvilde buldu, apar topar *Hisse-i Şayia* adlı komedi sergilendi. Fakat parasızlık ayyuka çıkmıştı, 1916'nın, 14 Martı'nda Musiki bölümü kapatıldı. Yarısının ortadan kalktığı gerekçesiyle Belediye, Darülbedayi'nin ödeneğini 1.000 liraya indirince Tiyatro bölümündeki bazı öğretmen ve oyuncuların izinli sayılmasına karar verildi. Bunlardan biri de Muhsin'di. İdareyle geçinemiyor, geri adım atmadığı için her gün yeni bir gerginlik yaşanıyordu. "Ödenek alan bir tiyatro vodville perde açamaz!" diye tutturmuştu. "Seyircisini kolaylaştıran bir tiyatro daha sonra daha ciddi eserler oynadığında izleyecek kimse bulamaz!" Darülbedayi'nin kendisini izne ayırmasını fırsat bildi, İstanbul'dan ayrıldı. Antoine'ın işaret ettiği Alman tiyatrosunu görmek üzere Berlin'e gidecekti.

Kuzey'in kuvvetli askeri

Sedir ağaçlarıyla çevrili İstanbul'dan bindiği Balkan Ekspresi, Berlin'e, savaşın başkentine girerken Muhsin, pencereden kaygıyla kenti seyrediyordu. 1916'nın Berlin'i, savaş ve yokluğun tam ortasıydı. Burada hiçbir şeyin ikincisi yoktu, iki çift çorap ya da iki tabak yemek. Her şey gibi tiyatro da ağır kayıplara uğramıştı. Büyük, küçük herkes silah altındaydı. Sadece izin alabilen aktörlerin çalıştığı tiyatrolar perde açabiliyordu. Oyuncuların çoğu askerdi. Alman tiyatrosunun sahne arkası, üniformalıların doldurduğu bir kışlaya benziyordu. Muhsin, ihtişamını çoktan kaybeden sokaklardan, yıkık binaların arasından geçip Sefaret'e gitti. Üç büyük Alman tiyatrosunun çalışmalarını izlemek istiyordu. Sefarettekiler bunu son derece komik ve gereksiz bir istek olarak gördüler. Fakat Muhsin diretti, sefirin bizzat kendisinden Alman Tiyatrosu'na, Lessing Tiyatrosu'na ve Devlet Tiyatrosu'na yazılmış üç mektup almayı başardı.

Çaldığı ilk kapı Lessing Tiyatrosu'ydu. Oyuncular gaz lambası ışığında provadaydılar. Ağızlarından burunlarından buhar bulutları yükseliyordu. Yakıtları yoktu, sahne buz gibiydi. Tiyatronun yönetmeni Basserman, bir Ibsen hayranıydı, tiyatrosunda sadece Ibsen ve Strindberg oyunlarını sahneliyordu. İlk kez izlediği Ibsen oyunları, Muhsin'in genç zihninde kasırgalar kopardı. Onun incelikli insan tabloları bir başka dünyanın, bir başka tiyatro anlayışının yolunu gösteriyordu. Muhsin, provaları izledi, sorular sordu, özenle, bir ders dinler gibi notlar aldı. Heyecanı azalacağına artıyordu, Galip'e bir mektup yazıp bu büyük keşfini anlattı. "Ibsen ve Strindberg, bir türlü kuramadığımız repertuvarın iki direği olabilir," dedi. "İkisi de insanın içine bakıyor, öyle etkileyiciler ki, bana sorarsan bu oyunların eskimesi imkânsız. Pek çok not aldım, hepsini temize çekip Darülbedayi'ye göndereceğim. Çok faydası olacağından eminim..." Muhsin bundan sonra pansiyon odasına kapandı, Ibsen ve Strindberg'i anlattığı uzun bir mektuba başladı... Eserlerinin özetlerini ve provalardan aldığı notları ekledikten sonra bu kalın mektubu hemen postaya verdi. Darülbedayi'de yaptıkları işe faydası olacağına içtenlikle inanıyor, meslektaşlarının tepkisini çok merak ediyordu. Fazla beklemesine gerek kalmadı, iki hafta kadar sonra, pansiyonun gündelik işlerine bakan küçük kız, İstanbul damgasını taşıyan bir zarf getirdi. Muhsin heyecanla açıp birkaç satır okuduktan sonra şaşkınlıkla başını kaldırdı. Darülbedayi'den oldukça sert bir dille yazılmış uyarılar gelmişti Muhsin'e. Yönetim, Berlin'de bulunmasını kınıyor, yapmakta olduğu şey her ne ise bırakmasını ve bir an önce İstanbul'a dönmesini emrediyordu. "Mektepten kaçan bir talebe gibi," diye mırıldandı Muhsin, "Halbuki bize ücretsiz ve süresiz izin veren kendileri!" Mektubu bir kez daha okudu, Darülbedayi, kendisini kınıyor, emirler yağdırıyor ama Ibsen ya da Strindberg'in adını bile anmıyordu.

Muhsin, odasından çıktı, aşağı indi. Kaiserallee'nin 207 numarasında Marzahn ailesinin işlettiği pansiyon iki katlıydı. Aşağıda, sarmaşıklı küçük avluda ressam Lewy, örgü ören Frau Wilke'yle çene çalıyordu. Muhsin'i görünce, seslenip çağırdılar. Odasında yalnız başına yemek yiyen Krayef de onları duymuştu, sandvicini alıp aşağı indi. Berlin operasında konuk sanatçıydı Krayef, *Aida*'da oynamak için Bulgaristan'dan gelmişti. Loş avluda sohbet daldılar. "Genellikle sizi göremiyoruz," dedi Ressam Lewy. Muhsin gülümsedi, "Akşamları çalışıyorum."

Pansiyona 200 mark vermesi gerekiyordu. Bu da Türk parasıyla 10 lira demekti. Muhsin bunu denkleştirmek için bulduğu her işte çalışıyordu. Lewy meraklanmıştı:

“Nerede çalışıyorsunuz?”

“Tiyatrolarda.”

“Oyuncusunuz demek?”

“Evet ama burada gündelik işler yapıyorum. O gün ne iş varsa.”

Eski bir opera koristi olan Frau Wilke, örgüsünü bırakıp gözlüğünü indirdi:

“Ben sabit bir işte çalıştığınızı sanıyordum.”

“Maalesef öyle bir iş bulamadım.”

Frau Wilke, “O halde yarın benimle sinemaya gelmenizi rica edeceğim,” dedi. “Size göre bir iş var.”

Wilke’nin bahsettiği iş, komedi filminde küçük bir roldü. Muhsin ertesi gün Wilke’yle sete gitti ve günlük çalışmasıyla tam 40 mark kazandı. Üstelik filmin rejisörü, birkaç gün sonra haber yolladı, Magda Magdalena ile çevirdiği yeni filmde de Muhsin’e bir rol önerdi. Delikanlı uzun zamandır ilk kez paradan yana rahat bir nefes aldı.

Para meselesi Darülbedayi’yi de sıkıştırıyordu. İdare heyeti, geliri artırmak için Ekim ayında Kadıköyü’nde oyun oynama kararı aldı. Haftada bir gün, birinci sınıf locaların 120 kuruştan satılacağı topu topu dört temsil. Kimse bu kadar zor olacağını düşünmemişti ama karşıya geçmek başlı başına bir işti. Sis ve lodos olmaz da Kadıköyü’ne vapur çalışırsa ne âlâ; hepsi buna doluşup gidiyordu. Fakat son vapur saat dokuzdaydı, bu yüzden oyundan sonra geri dönmek imkânsız hale geliyordu. Canını dişine takanlar Üsküdar’dan Beşiktaş’a sandalla geçebiliyordu ama Kadıköyü’nden Üsküdar’a nasıl gidilecek? Bunun için atlı arabaya binmek gerekiyordu ki iş, burada iyice karışıyordu. Bu atlı arabaların yol icabı Karacaahmet Mezarlığı’ndan geçmesi lazımdı, bu da herkesin ödünü patlatıyordu. Mezarlık korkusu, türbe ve evliya hikâyeleri bir yana, bu ıssız yolda hırsız, eşkıya da gırla gidiyordu. Gece vakti buraya sapan atlı arabaların yolu kesiliyor, kim var kim yoksa dımdızlak soyuluyordu. Çok geçmedi, Darülbedayi ekibi, Kadıköyü’nde oynamaktan vazgeçti.

Baykuş!

Muhsin, Aralık ayında İstanbul'a döner dönmez, sorular sormak üzere Darülbedayi'nin kapısına dayandı. Fakat burada beklediğinden çok farklı karşılandı. Bir kere gönderilen mektubu kimse üstlenmiyordu. Ayrıca, Berlin'i ve oradaki tiyatro hayatını merak ediyorlardı. Buna yönelik bazı sorular sormaları yetmez gibi Temaşa hocalarından biri kalkıp, "Darülbedayi kollarını açmış sizi bekliyor!" deyince Muhsin şaşırıp kaldı. Hemen o gün delikanlıya *Bir Çiçek İki Böcek* adlı güldürüyü yöneterek başrolünü oynama vazifesini verdiler. Muhsin, buruktu, Darülbedayi'de hiçbir şey değişmemişti. Uzun vadeli plan yapılamadığından her şey paldır küldür gidiyordu. Repertuvar tartışmaları, kırgınlıklara dönüşmüş, dedidokular, şikâyetler alıp yürümüştü.

Sadece arkadaşı Halit Fahri'de, ismini koyamadığı bir değişiklik seziyordu Muhsin. Mitoloji öğretmenliği ve şairlikteki başarıyı oyunculukta yakalayamayan Halit Fahri'yi herkes bir ağızdan eleştiriyordu. Muhsin onun tiyatroya küsmesinden korktu. Birkaç gün sonra bir punduna getirip kenara çekti arkadaşını, konuşmak istedi. Fakat Halit Fahri, hiç de üzüntülü, sıkıntılı değildi. Hatta gözlüğünün altından muzipçe gülümsemiş, "Benim için endişelenme," diye tembihlemişti. Son derece hassas bir insan olan Halit Fahri'nin rahatlığına akıl erdiremedi Muhsin.

Gerçekten de Halit Fahri'nin hayatında bir değişiklik vardı. Ne olmuşsa birkaç ay evvel akşam vakti, üvey dayısı Hakkı Tahsin'le Maçka'dan geçerken olmuştu. İkisi konuşarak yürürken, birden kışlanın karşısındaki kahvenin bahçesinden gelen sert kanat seslerini duymuşlardı. Az sonra karanlıkta bir baykuş iniltisi yükselince Halit Fahri, Hakkı Tahsin'i, "Sus! Karanlıkta baykuş öttü yine!" diyerek susturmuş ve durup dururken aruzla konuşmakta olduğunu fark ederek şaşırmıştı. Delikanlı ilk piyesinin ilk satırlarını söylemiş olduğundan habersizdi. O gecedan sonra aklından çıkmayan imgelerle uğraşıp didinmiş, nihayet *Baykuş* adını verdiği ilk oyununu bitirmişti.

Bir fırsat çıkarsa bunu bastırmak istiyordu fakat olaylar akıl almaz şekilde gelişti. İrili ufaklı mucizeler çıktı ortaya, tesadüfler art arda dizildi sonunda Halit Fahri'nin piyesi, hiç hesapta yokken Darülbedayi Edebi Heyeti'ne kadar gidiverdi.12 Eylül 1915'te

oyununu heyete okuması için Halit Fahri'yi salona çağırdılar. Delikanlı her zamankinden daha fazla heyecanlıydı, eli ayağı titriyordu. Defterini açtı, gözlüğünü düzelitti, okumaya başladı. Tam bir buçuk saat boyunca okudu ve defterden başka yere bakmadı. Piyes bittiğinde hâlâ başını kaldıramıyordu, kuruldakiler ona dışarıda beklemesini söylediler. Genç adam, koridora çıktı, kendi kendine, "Oğlum Halit Fahri," dedi, "geçtiğin bu köprü yıkılırsa bir daha edebiyatta sana çıkış yolu yok." Koridorda aşağı yukarı yürümeye başladı, kim bilir ne kadar sonra salon kapısı açıldı; Hüseyin Suat, eşikte belirdi, gülümsüyordu. "Eseriniz edebî kurul tarafından oybirliğiyle kabul edilmiştir," dedi. "Sizi tebrik ederiz."

Bu büyük haber, Muhsin'i yaprak gibi titretti. Nihayet Türk tiyatrosu kendi içinden bir yazar yetiştirmişti! "Bunu hemen sahneye koymalıyız!" dedi Muhsin, "Bizim tiyatro mektebimiz değil mi burası? İkimizden çıkan bir yazara hemen ve kuvvetle omuz vermemiz lazım!"

Fakat Darülbedayi heyetlerinin aklındaki bu değildi, oyunu kabul ederken sahneye koyulması ihtimali konuşulmamıştı bile. Aslında Halit Fahri'yi de, oyunu da küçümsüyorlardı. Bu heyetleri ikna etmek çok zor oldu ama sonunda piyesin oynanmasına karar verip Muhsin Ertuğrul'u hem rejisör hem de başrol oyuncusu olarak görevlendirdiler. Muhsin'in yeteneklerine güvenmenin yanı sıra bir başarısızlık durumunda heyetler sorumluluğu da üstlerinden almış olacaktı. Rol dağılımı listesi birkaç gün sonra duvardaki yerini aldı.

İhtiyar Köylü :	Muhsin Ertuğrul
Mehmet :	Ahmet Muvahhit
Yolcu :	Raşit Rıza
Köylü :	Galip Arcan
Ayşe :	Eliza Binemeciyan
Nine :	Adriyen
Melike :	Sara Mannik

Bundan sonra arı gibi çalışmaya başladılar. Şehzadebaşı'ndan, Tepebaşı Tiyatrosu'na nakledilen okuma provaları bitmeden de-
korlar, Galatasaray Lisesi'nin boş bir koğuşunda yere serildi, boyamasına başlandı. Dekor ressamı, İzole Bella adında bir İtalyan'dı. Muhsin, yeteneğine bütün İstanbul'un gıpta ettiği bu adamdan başkasını istemiyor, "Bu, içimizden birinin ilk denemesidir," di-

yordu. "Gayretimiz ona göre olmalı." Hiçbir şeyi şansa bırakmadı, bütün hazırlıklarla bizzat ilgilendi. Fakat arkadaşları çok geçmeden Muhsin'in bir sıkıntısı olduğunu fark ettiler. Her iş tıkr tıkr yürümüş, genç yönetmenin çözemediği bir tek mesele kalmıştı ve maalesef bu da kendi rolüyle ilgiliydi.

Oyunun finali kuvvetliydi, başrolündeki ihtiyar köylünün bu sahnede rol icabı yere düşmesi gerekiyordu. İhtiyar köylüyü oynayan Muhsin, herkesin yüreğine işleyen bir acıyla yere yığılıyor, seyredenlerin tüyleri diken diken oluyordu. Fakat yere yığıldığında başındaki fes fırlayıp gidiyor, Muhsin seyircinin karşısında 25 yaşındaki bir delikanlının gür saçlarıyla kalakalıyordu. Fesi kafasına bağlamaktan, başka bir yana doğru düşmeye kadar pek çok şey denedi fakat ne yaparsa yapsın sonuç değişmiyordu. Halit Fahri, Galip ve Sedat (Simavi) onu ikna etmeye çalıştılar. "Sen delinin tekisin," diyordu Sedat, "bir kere fesin kafandan fırladığı an, göz açıp kapayana kadar geçen kısacık bir zaman. Seyirci bu kadarını görmez!" Galip de aynı fikirdeydi, "Evet," diyordu. "Seyirci bunu görse de üstünde durmaz!" Muhsin'in aklı yatmadı, meselenin peşini bırakmıyor, gece gündüz sadece bundan bahsediyordu. Fakat birkaç gün birdenbire bu halleri geçti, meseleden hiç bahsetmez oldu. Arkadaşları rahat bir nefes aldıysa da suskunluğu Sedat'ı meraklandırmıştı.

"Hayrola? Birkaç gündür ihtiyar köylünün saçlarına dair yakınmalarından mahrumuz Muhsin, ne oldu?"

"Ne olacak, çaresini buldum!"

"Deme! Ne buldun, söyle!"

Muhsin gülümsedi, etrafına bakıp iki yanı kolaçan ettikten sonra, "Söylenecek değil de, daha çok gösterilecek bir şey," diyerek kafasındaki fesi çıkardı. Berbere gitmiş, saçlarını oradan buradan yarım yamalak kazıtmıştı. Bazı yerlerde tel tel uzun kalmış, bazı yerlerde kökten kazınmış fakat genel olarak hiddetle yolunmuşa benzeyen saçlarıyla tam istediği gibi bir kafa elde etmişti. Sedat Simavi'nin gözleri yuvalarından fırladı, "Muhsin sen sahiiden delisin!" diye haykırdı. "Bu kadarı çılgınlık, sen aklını kaçırmışsın!"

Darülbedayi yönetimi *Baykuş*'un halka gösterilmeden önce Tepebaşı Kışlık Tiyatrosu'nda gazeteci ve edebiyatçılara oynanmasına karar verdi. Bunca hazırlığa rağmen kurumun ejder başları içinde hâlâ *Baykuş*'u yeterli bulmayanlar, oynanmasını istemeyenler vardı. Oyun gecesı gelip çatığında gerilim üçe katlanmış-

tı. Tiyatroyu dolduranların çoğu Darülbedayi'nin Batı üslubunda bir oyunu sıfırdan üretebileceğine inanmıyordu. Fakat o gece temsil gayet başarılı geçti, oyunda hiçbir sorun çıkmadan sona gelindi. Perde, tam bir başarı havasıyla kapanıyordu ki, salonun gerisinden bir bağırış yükseldi; biri, "Berbat bir eser!" diye haykırıyordu. Sese doğru dönenler ayağa fırlayan bir adamın, "*Foutu! Foutu!*" diye bağırarak elini kolunu salladığını gördüler. Halit Fahri, gözlerini kısıp dikkatle baktığında tanıdı: Yahya Kemal'di bu. Halit Fahri'nin aklı başından gitti. Çünkü aralarındaki yaş farkına rağmen ikisi arkadaştı. Bazı akşamlar Yakup Kadri ile Şahabeddin Süleyman'ı da alarak Tokatlıyan salonunda keyif çatar, adam başı yirmi kuruşa tabldottan yemek yerlerdi. Masada sadece edebiyat konuşulur, sohbetin tadına doyumazdı. Aynı Yahya Kemal, şimdi yarı Fransızca, yarı Türkçe bağırıp duruyordu. Bütün salon şaşkındı, herkes üstadın karşısında suspus olmuştu. Ansızın sahnede tok ayak sesleri duyuldu. Yahya Kemal'in haykırıışlarına son veren de bu oldu. Biri ramp ışıklarına yaklaşmış, ona sesleniyordu. İhtiyar köylü kılığındaki Muhsin Ertuğrul'du bu, son derece sakın ama yüksek bir sesle, "Yahya Kemal Bey," dedi, "ne kadar haykırısanız nafile.. Biz aktörler oyunu sevdik. Sahne üstünde yaşatmak için bütün gücümüzü harcayacağız!"

Genel provayı böyle bir vartayla atlatan *Baykuş*, 2 Mart 1917'de perde açtı. Veliaht Abdülmecid Efendi'nin de teşrif ettiği gece salon tıklım tıklımdı. Herkes heyecanlıydı ama Halit Fahri'nin hali haraptı. Oradan oraya koşuyor, yardım ettiğine inanarak her işe karışıyordu. Zavalılık böyle davranmaya mecburdu; çünkü bir an duracak olsa kalbi alıp başını gidiyor, heyecanı topuklarına vuruyordu.

Perde meraklı, sessiz bir seyirci topluluğuna açıldı. Kimse gözünü sahneden ayırmıyordu. Oyun son derece yüksek bir tempoda başladı ve herhangi bir kazaya uğramadan son perdeye kadar geldi. Son sahnede nokta ışığın altında Muhsin vardı. "Bana baykuş, ölüm ve kan derler!" diye inledi. Köy evinin iki ayak dar kapısı önünde dimdik duruyordu. Seyrek saçlarının çevrelediği yüzü, bir baykuş çehresi almıştı. Son çığlığı atarak öyle bir devrilişle yıkıldı ki, Halit Fahri elini kalbine götürdü. Bütün salon tepeden tırnağa ürpermişti, derin bir sessizliğin ardından alkışlar çınlamaya başladı. Kalabalık ayaklanmıştı, tiyatro inliyordu. Yabancı aksanla oynanan mübalağalı uyarlamalardan canı yanmış bir genç, "İşte bizim dilimiz böyle konuşulur, eser böyle hazme-

dilir!" diyerek alkışlıyor, bir başkası, "İstanbul'da, bu gerçek ifade ilktir!" diye bağırıyordu. Veliaht Abdülmecid de locasında ayağa kalktı. Sanata saygısı ve ressamlığıyla tanınan Şehzade, Darülbedayi'nin ilk telif eserini ayakta alkışlıyordu. Muhsin nefes nefeseydi, yanı başındaki Galip'e usulca fısıldadı: "Bu, Halit Fahri'nin başına konan ilk taç olacak!"

Şüphesiz Halit Fahri kendinde değildi. Salondaki vaveylaya, sahnedeki aktörlere bakıyor, ne düşüneceğini, ne yapacağını bilemiyordu. Sonunda kafasını önüne eğip yüzünü saklayarak biraz hava almak için çıkışa yöneldi. O kadar kendi halindeydi ki; hemen arkasında birinin daha kendisi gibi kapıya koştuğunu fark etmemişti. Darülbedayi sınavına birlikte başvurduğu arkadaşı Ali Naci'ydi (Karacan) bu, ikisinin dostluğu ta Galatasaray'dan geliyordu. Ali Naci, tiyatrodan aradığını bulamamış, acı dilli bir tiyatro eleştirmeni olup çıkmıştı. "Fecr-i Ati'nin Teneke Çatısı" başlıklı yazıları pek meşhurdur. Oyun biter bitmez kendini dışarı atan genç eleştirmen de birkaç adım önünde arkadaşının olduğunu fark etmedi. Halit Fahri, kapıda durup kendine gelmeye çalışırken Ali Naci, koşar adım bahçe tarafındaki müdüriyet odasına gitti. Gazetesi *Tasvir-i Efkâr*'a telefon etmek için son dakikalarıydı bunlar. Pür telaş telefona sarıldı. Eliyle ağzını kapatıp fısıldayarak konuştu ama müdüriyet odasındakiler onun söylediklerini gayet iyi duydular, "Yarınki tiyatro makalem," diye fısıldıyordu genç eleştirmen. "Evet canım, *Baykuş* oyunundan bahseden makalemin son satırını değiştirmemiz gerekiyor. 'Eser müthiş surette başarısız oldu' cümlesi var ya, o cümleyi silin; 'Eser büyük bir başarı kazandı' şeklinde düzeltin."

Öyle ya da böyle, *Baykuş* herkesi şaşırtmıştı. Birkaç gün sonra Darülbedayi'ye saraydan bir haberci geldi. Veliaht Abdülmecid Efendi, oyunun yönetmeni ve başrol oyuncusu Muhsin Ertuğrul'u köşke davet ediyordu. Edebi Kurul üyelerinden Münir Nigâr Bey'le birlikte Bağlarbaşı'ndaki köşke gittiler. Veliaht, onları güller yüzle karşıladı fakat yüzünde, hareketlerinde bir tereddüt vardı. İşin aslı, Darülbedayi'den gelenler Veliaht'ın beklediği kimse değildi. Abdülmecid Efendi, oyundaki ihtiyar köylünün yüzünden çok etkilenmiş, onun bir portresini yapmak istemişti. Oyuncunun kim olduğunu sorduğunda Muhsin Ertuğrul ismini öğrenmişti Abdülmecid Efendi, köşke ihtiyar köylüyü davet etmiş, gelişini sabırsızlıkla beklemişti. Fakat beklediği ihtiyar yerine, gele gele 24 yaşında bir delikanlı gelmiş, sahnedeki adamın

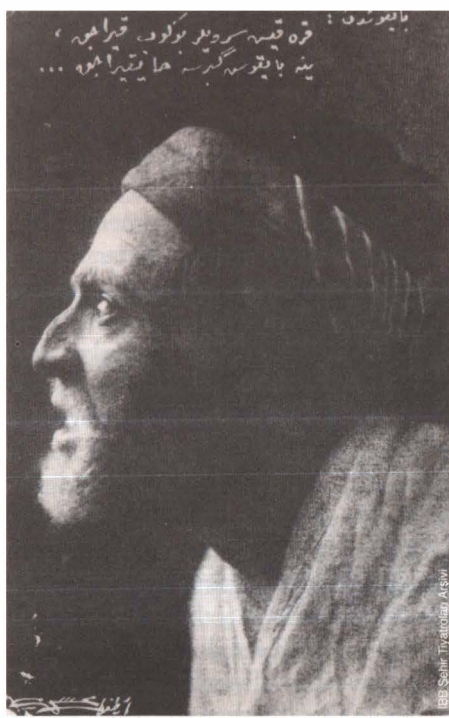
kendisi olduğunu iddia ediyordu. Münir Nigâr Bey'in sözleri de bir işe yaramayınca Muhsin, kendini nasıl ihtiyarlattığını, bulduğu makyaj hilelerini anlatmaya başladı. Abdülmecit Efendi, bunların hiçbirine inanmadı ve o makyajla bir fotoğrafhaneye gidip birkaç poz çektirerek kendisine getirmesini söyledi Muhsin'e.

Hemen ertesi gün Sedat ile beraber Veliaht'ın istediği fotoğrafları çektirmeye gittiler. Sonuçlar çok başarılıydı, Abdülmecid Efendi'ye verilecekleri ayırdıktan sonra Sedat, fotoğraflardan üçünü Almanya'ya gönderdi, her birinden 1 000 adet kartpostal yaptırdı.

Baykuş'taki üstün başarısı nedeniyle Muhsin'in maaşına iki lira zam yapılmıştı. Fakat göstermelik bir şeydi bu. Gerçekte Darülbedayi'nin onu takdir ettiği falan yoktu. Zaten repertuvar için yapılan ilk toplantıda kızılca kıyamet koptu. İdare heyeti seyirci kazanmak için hâlâ Fransız sahnesinin hafif komedilerini oynamak istiyordu. Muhsin, konuşmakta olan üyenin lafının bitmesini bekleyemedi, "Yapamazsınız!" diye ayağa fırladı. "Bu yanlış!" Heyet üyeleri ihtar ettikçe Muhsin, söylediklerinin dozunu artırdı: "Tiyatroyla Avrupa'da savaşın yok ettiklerini yeniden yetiştiriyorlar! Bizde Darülbedayi'den başka ödenek alan tiyatro var mı? O ödenek açık saçık bulvar komedilerini oynamak için verilmiyor!" İdare Heyeti'nin ihtiyarları, salonu terk etmesini isteyene kadar Muhsin "ahlak", "iyi niyet", "sanat" ve "beceriksiz" kelimelerini kullanarak konuşup durdu. Fakat söyledikleri bir işe yaramıyordu, bir kez daha dışarı çıkması ihtar edilince kendini tutamadı, kapıyı çarparak çıktı. Üyelerden birinin, "Çocuğun söyledikleri doğru canım efendim," dediğini duydu, "fakat davranış biçimi yanlış."

Vasfı...

Orta mektebi bitirdikten sonra tiyatroculuk hevesine kapılan sayısız delikanlıdan biriydi o... Fazlasıyla tutucu bir adam olan babasının aksine, aklını fikrini tiyatrodan ayıramayan delikanlı, en sonunda Hariciye'de çalışan eniştesiyle dertleşmeye karar verdi. Tahmininden çok daha kısa ve öz bir konuşma oldu bu, eniştesi açtı ağzını yumdu gözünü. Delikanlı uzun süre kimseye tiyatrodan bahsedemedi. Fakat bir gün Kuledibi'ndeki Alman Mektebi'ne yolu düştüğünde... Bütün hayatı değişti.

1917, Baykuş'un 24 yaşındaki ihtiyarı. Abdülmecit için çekilen fotoğraflardan Sedat Simavi'nin yaptırdığı kartpostal...

Bu mektepte dersler sabah erken vakitte başlıyor, öğle vakti bitiyordu. "Hiç böyle yarım azat mektep görmemiştim!" diyen 15 yaşındaki delikanlı boyundan büyük bir plan kurdu. Buraya kaydolacak, ailesi bütün gün onu okulda zannederken kendisi öğleden sonraları Darülbedayi'ye devam edecekti. Alman Mektebi'nden iyi bir sığınak bulamayacağına inanan delikanlı ilk iş, babasına Almancaya karşı duyduğu ani hevesten bahsetti. Ne olduğunu anlayamayan yaşlı adam, ertesi gün çocukcağızın ümitsizlik içinde Almanca bir kitabı okumaya çalıştığını gördü. Bu heves bitmek bilmeyince yaşlı adam ikna oldu, oğlanı Alman Mektebi'ne yazdırdı. Fakat çocuk, tam bir saat sonra, arka sokaktan dolaşıp soluğu Darülbedayi-i Osmani Tiyatro Mektebi'nde aldı. Ekim ayının on üçüydü... Hademe Mustafa Ağa, mevsimin sonunda tek tük kalmış ada karanfillerini merdivenin kıyısına diziyordu. Nefes nefese içeri giren çocuğa başıyla dimdik basamakları işaret etti.

Üst kat, Darülbedayi'nin o meşhur koridoru, kapalı kapılarla

doluydu. Delikanlı, "Ölü evi gibi," diye düşündü, "in cin top oynuyor!" Koridorun sonuna yaklaşırken arkasından babacan bir ses geldi, "Ne istersin evlat?" Bektaşî bıyıklı, uzun fesli bu adam Darülbedayî kâtibi Şükrü Efendi'ydi. Delikanlı ne diyeceğini bilemedi, başladı kekelemeye. Eğer kendisini alan olursa Darülbedayî'ye başvurmak için bir istida hazırlamıştı, bir yandan da bunu sallıyordu. Şükrü Efendi meseleyi anladı. "İstidan mı var?" dedi, "Ver bana." Kâğıdı aldı, bir kapıdan geçip kaybıldı. Az sonra aynı kapıdan İdare Heyeti üyesi, şair Hüseyin Suad kafasını uzattı:

"Sen misin o istidayı getiren?"

"Evet efendim."

"Kaç yaşındasın?"

"15."

"Babanın muvaffakatı nerede?"

Çocuğun suratı allak bullak oldu, kendi kendine, "İşte şimdi yandım!" diyerek dişlerini sıktı, "hem de Manisa çırası gibi!" Nasıl olduysa uygun bir yalan tertip edemedi, "Babam," deyip sustu. Duygusal bir adam olan Hüseyin Suad, yaklaşıp şefkatle eliyle omzunu sıvazladı, "Baban yoksa velinden de getirsen olur evladım," dedi. Onu yetim zannetmişti.

"İsmin ne senin?"

"Vasfi Rıza efendim."

Ablası, bir askerle evliydi. Her ay, Sirkeci'deki askerî depodan onun tayınını alırlardı. Ablası bu iş için imza yerine geçecek bir mühür kazdırmış, bunu da Vasfi'ye vermişti. Tayın vakti gelince oğlan gidip mührü basar, kahve, şeker ve gazdan oluşan erzakı alır gelirdi. İşte Darülbedayî'nin merdivenlerinden inerken Vasfi'nin aklındaki buydu. Binadan çıktı, köşe başına kadar hızlı hızlı yürüdü, sonra birden koşmaya başladı. Kendi kendine, "Mühür bende ya!" diyordu. "Ah aptal kafam!" Eve girince odaya kapandı, bir kâğıt çekti önüne, "Oğlum Mehmed Vasfi'nin, Darülbedayî-i Osmani Mektebi'ne girmesi için muvafakat ettiğimi bildirir, hörmetlerimin kabulünü rica ederim efendim," yazdıktan sonra tam ortaya eniştesinin mührünü bastı.

Aralık ayında sınava çağrıldı. Sınav, bir kitaptan bazı bölümlerin okutulması, bir şiirden mısralar söyletilmesi ve en sonunda sesinin kuvvetini ölçmek için, odanın uzak köşesinden avaz avaz bağırılması şeklinde gerçekleşti. 16 Aralık 1917'de, saat öğleden sonra üç buçukta Vasfi Rıza, Darülbedayî-i Osmani Tiyatro Mektebi'ne kabul edildi.

Darülbedayi müdürü Psalti Efendi, iyi kalpli bir adamdı. Namık Kemal'in hususi katipliğini yapmış olan Psalti Efendi, bir ay kadar sonra ders esnasında sınıfa girdi, parmağıyla işaret edip Vasfi'yi yanına çağırdı. Suratı pek fenaydı, fısıldayarak, "Oğlum," dedi, "çok üzgünüm ama idare heyeti seni kabul etmiyor!" Vasfi'nin başından aşağı kaynar sular dökülmüştü. Nedenini soracak gücü bile yoktu, sınıftan dışarı attı kendini. Paldır küldür merdivenlerden indi fakat dışarı çıkamadan basamaklara çöküp oturdu, o halde görünmek istemiyordu. Ancak dişlerini sıkıp derin bir nefes aldıktan sonra kapıya yürüdü. Attığı ilk adımda caddeye gözleri buğulanmaya başladı, 15 yaşındaki delikanlı iki eliyle gözlerine bastırdı. Tam bu sırada arkasından bir ses duyuldu, "Oğlum! Heey çocuk! Sana sesleniyorum, yukarı bak yukarı!" Psalti Efendi'ydi bu, yarı beline kadar sarkmış sesleniyordu:

"Adın nedir senin?"

"Vasfi."

"Hay Allah müstehakını versin! Dur, gitme! Bir yanlılık olmuş, gel yukarı!"

Vasfi Rıza, ikişer-üçer atlayarak tırmandı merdivenleri, bir daha da Darülbedayi'den ayrılmadı...

Bağlarbaşı Köşkü'nün şeftalileri

Kavak'ta, yokuşun hemen başında Bahriyeli zabitlerin girip çıktığı bir tabya vardı. Akşamları da gemilerden çıkan Alman askerleri gelirdi buraya. Bir öğle vakti tabyanın içlerinde başlayan homurtular giderek her tarafı sardı. Askerler bir ağızdan söylüyorlardı. Nasıl olmuşsa o gün mutfakta tencere kaynamamış, bir kap yemek pişirilmemişti. Acıkan Bahriyeliler önce mutfağı sonra da kileri kolaçan ettiler. Fakat gel gör ki, o gün erzak da girmemişti tabyaya, kiler de mutfak gibi tamtakırdı. Bir şey bulamayınca avluda toplanıp ileri geri konuşmaya başladılar.

Avluya bakan odalardan birinde Çanakkale Savaşı'nın şifreli mesajlarını rapor eden tercümanlar çalışıyordu. Gürültü artınca odanın kapısı açıldı; Muhsin, kafasını dışarı uzattı, "Ne oluyor?" Askerlerden biri aksilenerek, "Yiyecek hiçbir şey yok!" dedi.

"Nasıl yok?"

“Basbayağı yok işte! Kilerde sadece kuru incir kalmış!”

“Mutfakta da yumurta var ama yağ yok!”

Bahriyeliler kritik bir eşikteydiler. Açlıkları arttıkça öfkeleri de artıyordu, Muhsin meselenin sarpa sardığını fark edince, “Hem yumurta hem de incir varsa çok iyi!” dedi, “Hiç telaş etmeyin, ben size ‘enderun yumurtası’ yaparım.” Askerler birbirlerine baktı, kimse böyle bir yemek duymamıştı. Muhsin, odasını kilitleyerek mutfağa gitti, kolları sıvadı. İncirleri bir kazana atıp kaynatıktan sonra üstüne yumurtayı döktü. “İşte size enderun yumurtası” diyerek koca bir tencereyle ortaya getirdiği yemeğe askerler karınca gibi üşüştiler. Yumurtaya kaşık sallarken, “Nasıl oldu da bu kadar lezzetli bir yemeği hiç duymadık,” diye şaşıyorlardı. Herkesin karnının doyduğuna ve bir maraza çıkmayacağına emin olan Muhsin, bıyık altından gülüyordu. Oynadığı oyundan kimseye bahsetmeden odasına dönüp işinin başına geçti.

1917’de bahriyeli bir zabitti. Askerliğin ilk günlerinde Reşid Paşa gemisinde görevlendirilmişti; fakat Sıhhiye Dairesi Başkanı Süleyman Numan Paşa, Darülbedayi’nin temsilcileri aksıyor, diye onu daha yakın bir yere, Boğazlar Genel Komutanlığı Karargâhı’na göndermişti. Çanakkale Savaşları’nın günlük raporları önce buraya geliyor, Muhsin ve arkadaşları, bunları çevirip Ortak Savunma Kurmayı’nın Alman bölümüne veriyorlardı. Bu işi dört tercüman yaptığı için vardiyalar uzun sürüyordu. Muhsin ancak gece yarısından sonra odadan çıkıp avluda bir tur atabiliyordu. Gemilerden gelen Alman askerlerinin tabyaya girişi de bu saatlere denk gelirdi. Muhsin, savaşın içinde büyük bir sınav veren tiyatroyu soruyordu onlara. Alman tiyatrosu savaşa rağmen devam ediyordu. Fakat eskinin dev olanakları kaybolup gitmişti, Almanlar sorunları çözmek için akla gelmedik yöntemlere başvuruyordu. İşin aslı, savaş, Alman tiyatrosunu baştan yaratıyordu.

Muhsin, Süleyman Numan Paşa’nın izniyle zaman zaman Darülbedayi’nin günlük provalarına yönetmen olarak katılıyordu. Karargâhın sessiz ve uzun gecelerinde Henry Kisternaeckers’tan bir oyun çevirisi yapmaya başladı. *Uçurum* adını verdiği oyun, Darülbedayi Edebî Kurulu’nda beğenilince kısa sürede sahneye koyuldu. Tabyadan arkadaşları ve bazı subaylar oyunu izlemeye geldiler. Aralarında Muhsin’in yüzbaşı Ziya Bey de vardı, Muhsin’i bir baba şefkatiyle tebrik etti. Ramazan boyunca haftada üç kez oynanan *Uçurum*, bir çeviri ücreti de getirmişti. Alman tiyatrosunun Harbi Umumi karşısında verdiği sınavı görmek için ya-

nıp tutuşan Muhsin, eline geçen 20 lirayla Berlin'e gitmeyi hayal ediyordu. Fakat nasıl? Kendisi fiilen cephede olmasa bile savaş sürüyordu. Boğazlar Komutanlığı'ndan izin alması ve eğer başı- rırsa bu izni Harbiye Nezareti'ne de onaylatması gerekiyordu. Ona yardım elini uzatan, Yüzbaşı Ziya Bey oldu. Birbirini izleyen yazışmalardan, telefonlardan sonra Muhsin, kendini elinde kâğıtlarla Enver Paşa'nın kapısında yaprak gibi titrerken buluver- di. Müsteşar Yardımcısı Edip Servet Bey, Muhsin'i bir sanatkâr olarak tanıyordu. Dilekçesini kendi eliyle Enver Paşa'ya götürdü. Ertuğrul, yarım saat kadar sonra kapıdan çıktığında, Almanya'ya gidiş için iki aylık izni onaylanmıştı. Vakit kaybetmeden birkaç veda ziyaretinde bulundu. Önce Bağlarbaşı Köşkü' ne, Veliaht Abdülmecid Efendi'ye gitti. Veliaht, seyahat kararını çok isabetli bulmuştu. Pastdam'daki Harp Okulu'nda okuyan oğluna bir pa- ket göndermek istediğinden bahsetti.

Yolculuk günü Muhsin, Sirkeci Garı'nda, kendisini bekleyen Saray müdürüyle buluştu. Yanında ağzı bezle dikilmiş örgü bir sepet vardı. Üstünde "S.M. Prinz Ömer Faruk" yazıyordu. Ve- liaht'ın, oğluna göndermek istediği sepette, Bağlarbaşı Köşkü'nün şeftalileri vardı.

Gençlik; bir çeşit delilik

Muhsin, Berlin'e gider gitmez, Ibsen oyunlarını seyrettiği ilk sahnenin, Lessing Tiyatrosu'nun kapısını çaldı. Topluluk yine bir Ibsen oyununu, *Peer-Gynt*'ü (Per-Günt) sahneliyordu. "Hemen yarın gel!" dediler, "sahnedeki yeniliklere şaşıracaksın!" Ertesi gün saat altıyı çeyrek geçe tiyatronun kapısında, Brandt adında bir genç onu karşıladı. Brandt, sahne tekniği uzmanıydı, oyunun ilk sahnesini kurdurmamış, Muhsin'i beklemişti. Birlikte sahne arka- sına geçtiklerinde, "Artık başlayalım," dedi Brandt. Muhsin etra- fına baktı, gördüklerini anlayamıyordu; çünkü burası tiyatrodan çok, acayip şeyler üreten bir fabrikaya benziyordu.

Brandt'ın işaretiyle etrafta sarkan ipler birden gerildi, çarklar dönmeye başladı, *Peer-Gynt*'ün ilk sahnesindeki kayalıklar ve da- ğın eteğindeki su değirmeni çıktı ortaya. Brandt, "Mutlaka ışık odasını da görmelisiniz!" diyerek ona bir kapıyı işaret etti. Muh-

sin, açılan kapıdan tiyatrodaki bir başka odaya değil de, bir denizaltının makine dairesine geçtiklerini sandı. Işık odası denilen yer, İstanbul'da oynadıkları sahnenin iki katından büyüktü. Renkli filtrelerin takıldığı, şiddeti değişen ışık makinalarının arasında birçok adam oturmuş, oyunun metninden ışık hareketini takip ederek sessizce çalışıyorlardı. Brandt, onu sahne altına da götürdü. Şehir elektriğinde oluşabilecek arızalar düşünülerek yedeklenmiş motor ve dinamolar yere yan yana dizilmişti. Deniz sahnesi için hazırlanan vapur maketi de burada sırasını bekliyordu. Brandt, bir ipe dokununca o koskoca vapur çıt çıkarmadan yukarıya, sahneye doğru yükselmeye başladı.

Muhsin, o gece yatağa uzandığında, "Şayet -ummam ya- bir gün bizim de bunları uygulayabilecek bir tiyatromuz olursa, bu gördüğüm derslerden büyük yarar sağlanacak," diye düşündü. Sonra derin derin içini çekti, "Hoş, o kadarına gerek yok, şimdiki barakalardan kurtulsak bile bize yeter..."

Uçurum'dan gelen para, sadece birkaç hafta idare etti onu. Tam sona geldiğinde imdadına bir film teklifi yetişti. Çekimler başladığında Muhsin sıfırı tüketmişti. İyi tanıdığı kuru ekmek faslına geri döndü, düzenli olarak sete geliyor ama ne zaman para verileceğini sormayı kendine yediremiyordu. *Die Fürstin von Beranien* adlı filmin afişi, yanlış yazılmış olmakla birlikte Muhsin Ertuğrul isminin yer aldığı ilk Alman afişiydi. Filmin bittiği gün, rejisör yardımcısı

1917, *Beranien* Düşesi.

onu kenara çekip, "Niçin vezneye uğramıyorsunuz?" diye sordu. "Kasa memurunun sizi aradığını duydum." Muhsin rahat bir nefes aldı, eline geçen para Berlin'de 1,5 ay daha kalması için yeterliydi, üstelik filmin yönetmeni Ernst Reicher, 500 mark yıllık kazançla ona iş teklif etti. Muhsin kabul edip imzasını attı. Elleri cebinde caddede yürürken, "16 yaşımdan beri, ilk kez yarın yemek yiyip yiyemeyeceğimi düşünmekten kurtuluyorum," diyerek gülümsedi. İlk işi, kendine bir külâh kestane ısmarlamak oldu.

Sonra hemen Boğazlar Genel Komutanlığı'na durumu bildiren bir mektup yazdı. Çalışmalarına devam etmek için iznini uzatmak istediğini bildirdiği mektubu yollayıp eli yüreğinde beklemeye koyuldu. Ordunun cevabı gecikmedi, bir kez daha çalışmalarına onay verilmişti. Muhsin, bir mektup da Darülbedayi'ye yolladı. Darülbedayi yine sert ve kırıcı bir cevap verdi ona. Aynı azarlama üslubuyla derhal geri dönmesi emrediliyordu. Almanya'nın 25 yaşında aylığa bağladığı genç yönetmen, kısa bir süre düşündü ve dönemeyeceğine karar verdi. Ocak ayında, İdari heyetin Muhsin hakkındaki kararı Darülbedayi defterine yazılarak mühürlendi: "Ertuğrul Muhsin, harekât-ı serkeşânelerinden dolayı Darülbedayi'den ihraç edilmiştir."

Muhsin, İstanbul'a döndüğünde tiyatro bilgisinin olgunlaştığını hissediyordu. Artık Türk tiyatrosunu içerideki küçük pencereden değil, kuşbakışı görebiliyordu. Seyircinin neden tiyatroyu hor gördüğünü anlamıştı. "Mesele kadınlar," diyordu. "Türk seyircisi kendi dilini doğru dürüst konuşan aktristler görmedikçe en ciddi oyunlar bile komedi mertebesinde kalacak. Türk kadını sahneye çıkmadıkça seyircinin gerçek tiyatroyla tanışması mümkün değil."

İstanbul'un 1856'da sahneye çıkan ilk kadın oyuncusu Fanni gibi 1861'de sahneye çıkan Aruzyak Papazyan da, Müslüman Türk değildi. Ermeni Patrikliği'nin sert tutumuna rağmen sahneleri dolduran Fanni'ler, Papazyan'lar, Türk temaşa sanatının yegâne kadınları olmuştu. Aralarında telaffuzu düzgün olanlar da vardı ama sayıları azdı. Hal böyleyken, kimsenin aklına Türk kadınının sahneye çıkarmak ihtimali gelmiyor, Ermeni, Rum ve Rus kadınların Türkçeyi daha iyi konuşması için neler yapılabileceği konuşuluyordu. Muhsin'i çileden çıkaran da buydu. Selim Sırrı Bey'in (Tarcan) *Sabah* gazetesindeki yazısını okuyunca kendisi gibi düşünen birini daha bulmanın heyecanıyla bir cevap kaleme aldı, cehaletten vazgeçip akla başvurmak gerektiğini anlattığı makale yayımlandığında büyük rahatsızlık yarattı. Yönetmenler, oyun-

cular, seyirciler başka başka gazetelerden hücumla geçtiler. Muhsin'in ödünsüz olduğu meselelerden biriydi bu, "Tiyatrodaki en büyük mânimiz Türk aktristinin olmayışıdır. Türk hanımlardan biri cesaret edip sahnede benimle oynayınca kadar sahneye çıkmayacağım!" diye beyanatını görenler şaşkına döndü. Aydın geçenler bile, "Kadınlar tiyatrodaki mi çalışacak?" diye soruyorlardı. "Elbette!" diye yanıtlıyordu Muhsin, "Kadınların resmî vesikayla fahişelik etmesine bile müsaade edildiği halde, bir sanat mesleği olan tiyatroculuğa girmeleri neden yasak olsun?" Kibar beylerden biri, "Anlamıyorum," demişti. "Türk kadınının sahne üzerinde başı açık oynamasını mı istiyorsunuz?" Muhsin, "Hayır," diye cevap verdi. "Sahnenin önüne büyücek bir kafes koyacağız. Sık aralıklı kafesin arkasında, tepeden tırnağa kapalı çarşafı hanımlar, peçeleriyle oynayacaklar!" Oradakilerden birkaçı gülüşünce Muhsin'in ses rengi değişti. "Elbette baş açık olacak," dedi. "Biz eğer bu kadar felaketten sonra adam olmak istiyorsak medeni esasları kabul etmek zorundayız!"

Gerçekten de felaketler, savaşlar ülkenin yakasını bırakmıyordu. Genç, yaşlı herkes cepheye akıyordu. Darülbedayi'de de kimsecikler kalmamıştı. Mustafa Ağa'nın ada karanfilleri, tenekelerin dibine saklanırken oyunculardan kala kala Hazım ile Vasfi Rıza kalmıştı. Şark cephesinde askerlik yapan Behzat (Butak) izinle İstanbul'a getirildi de perde açmak mümkün oldu. Harbiye Nezareti, Behzat'ın iznini uzatınca Darülbedayi'de bir sevinç rüzgârı esti. Oysa Galip Arcan'ın başına gelenler bunun tam tersiydi. Askerliğini Hilal-i Ahmer'de yapıyor ve Behzat gibi askeriye tiyatrosu için değil, tiyatrodan askeriye için izin alıyordu. Darülbedayi karar defterine, "Aktör Galip Bey'in, Hilal-i Ahmer'deki vazifesi sabahları icra edilmekte olan provalara gelmeye müsait değildir" diye not düşülmüştü. Mesele art arda gelen yanlış anlamalardan ibaretti. Hilal-i Ahmer reisi Celal Muhtar Bey, Harbiye Nezareti'ne mektup yazmış, dikimhaneleri, marangozhaneleri işletbilmek için askerler arasındaki zanaatkârların kendilerine gönderilmesini istemişti. Niyeti demirci, marangoz, dikim ustası gibi zanaatkârlardan faydalanmak olan Celal Muhtar Bey'e, 14 kişi gönderildi. Bunlar kemaniler, hanendeler, udiler ile iki zurnacı ve iki dümbelekçi idi. Aralarında bir de aktör Galip bulunuyordu. Celal Muhtar, "Panayır kuracağımı zannettiler herhalde!" diye homurdanarak bu fevkalade grup içinden Galip'i tutup diğerlerini geri göndermişti.

İşte bu adamsızlık içinde Muhsin'i yeniden Darülbedayi'ye çağdırdılar. Muhsin, Ibsen'den çevirip *Hortlaklar* adını verdiği oyunu edebî kurula sundu. Piyesin ağır bulunacağını tahmin etmişti, heyetin cevabı da farklı olmadı, "Piyes ağır," dediler, "fakat aynı zamanda can sıkıcı ve anlaşılması imkânsız. Zaten abartılmış, fazladan değer verilmiş bu yazarın değil oynanması, repertuvara alınması bile mümkün değil!" Muhsin şaşkınlıktan konuşamıyordu; "Ibsen'den mi bahsediyorsunuz?" dedi, "Ibsen, İskandinavya'dan Avrupa hududunu geçen ilk askerdir! Edip asker!" Sesi kuvvetli çıkıyordu ama kendini çok yorgun hissetmeye başlamıştı. Günbeğün gücünün kırıldığını hissediyordu. Darülbedayi kurullarıyla, görünen, görünmeyen düşmanlarıyla didişmekten usanmıştı. Ibsen tartışması alevlenirken Muhsin, daha fazla direnmek istemedi, büyük bir kırıngılıkla Darülbedayi'den çıkıp gitti. "Bir yolunu bulacağım!" diyordu. "Nasıl olacak bilmiyorum ama mutlaka Ibsen oyunlarını oynayacağım!"

Fakat her şeyin kötü gittiği bir zamandı bu. Darülbedayi'den ayrılışının ardından gazeteler, eleştiri yazılarıyla doldu. Bunlardan biri, "Kuvvetli bir azimle, arkadaşlarıyla açtığı mektepte çalışan Muhsin Bey, nasıl oldu bilemiyoruz, ufak şahsi münakaşalar dolayısıyla sevgili müessesesinden çekildi?" diye sorarken bir diğeri, "Bütün eski samimi faaliyetlerini bir anda unutarak Darülbedayi'den ayrılan Muhsin Bey, temaşa hayatımızda kendisiyle beraber henüz 8-10 kişiden başka hiçbir uzuv bulunmadığını unutmamalıydı," diye sitem ediyordu. İşin garip yanı, sanki her şey güllük gülistanlıkmış gibi tiyatro heveskârları da kapıda sıraya girmişti. Rejisör, yazar, oyuncu olmak isteyenler Muhsin'e mektup üstüne mektup gönderiyordu. Aktör olmak isteyen bir gence *Temaşa* mecmuasında cevap verdi Muhsin: "Aktörlük heves edilecek bir iş değildir," diye başlıyordu açık mektubu, "tiyatrosu, kadın sanatkârları, sanatı olmayan bir ülkede ne olursanız olunuz, fakat asla aktör olmayınız!"

İşte bu mektup belki de en çok Reşat Nuri'nin canını yaktı. Bursa'da, Muhsin Ertuğrul'dan izlediği temsillerle tiyatroya sevdalanan genç muallim, "Tiyatro Ahlakı" başlıklı bir yazı gönderdi gazeteye. "Madem ki durum bu kadar ümitsizdir, niye sen hâlâ bu işte ayak diriyorsun?" diye Muhsin Ertuğrul'dan hesap soruyordu: "Durum ne kadar kötü olursa olsun, tiyatro heveslisi bir gence verdiğiniz cevap yakışık alıyor mu?"

Muhsin derhal ona cevap verdi, "Siz ne söylüyorsunuz Reşat

Beyefendi? Tiyatro temsil edenlerin, mahkemede şahitliğe kabul edilmeyecek kadar hukuki ve insani kabulden mahrum olduklarını tesadüfen olsun işitmediniz mi? Cemiyetimizin insandan başka bir sınıfta saydığı mahlukların arasına yenilerinin katılmasını doğrusu ben uygun göremem. İçimdeki istek olmasa aktör değil, Kadıköy İskelesi'nde bir sandığı ve sandalyesi olan ve sabit esnaftan sayılan kundura boyacısı olurdum. Biz, içimizde bir ateş duyup bu cezbe-ye tutulduk, dokuz yıl yandık. Bizim için artık dönüş yoktur!"

Bu satırlardan sonra gazete ve dergilere yazmayı bıraktı Muhsin, kendini tamamen *Hortlaklar*'ın sahnelenmesine verdi. Ibsen için iyi, çok iyi oyuncular gerektiğini biliyor, aklına Ahmed Fehim Efendi'den başkası gelmiyordu. Oyuncululuğunun yanı sıra, bir dekor ressamı olan Ahmed Fehim, İstanbul'da bu işi yapan tek Türk'tü. "Daha önce bana yardım ettiği, yol gösterdiği oldu," diye düşünüyor ama ümitlenmekten korkuyordu Muhsin. "Bakalım, benim gibi yeni yetmenin yöneteceği sahneye inanır, peşime düşer mi?" Bir bahar günü, içi içini yiyerek ustanın Harem'deki evinin kapısını çaldı. Ahmed Fehim onu dikkatle dinledi, kısa bir süre düşündükten sonra, "Bir şartım var," dedi, sözünü tutmayan kumpanyalardan canı yandığı için aylığını peşin istiyordu. Muhsin, Harem'deki evden büyük bir rahatlamayla ayrıldı. Ahmed Fehim Efendi, bir kilit taşıydı; diğer oyuncuları toplaması kolay oldu, hafta sonuna gelmeden provalara başladılar.

İstanbul'un yabancı gazeteleri, gelişmeleri yakından takip ediyordu. Birkaç gün sonra sınırlı bir edebiyat çevresi, ülkenin ilk Ibsen çevirisi üstünde tartışmaya başladı. Bu tartışmalarda başlıca iki grup vardı: Bir grup Ibsen oyunlarının ülke gerçeklerinden uzak olduğunu savunuyor; diğer grup, bunun mazur görülmesi gerektiğini çünkü Muhsin Ertuğrul'un zaten ülkeyi tanımadığını söylüyordu. Muhsin, yeni topluluğuna "Edebî Tiyatro Heyeti" adını verdi. Provalar oyun gecesine kadar aralıksız devam etti. Nihayet ilk gece gelip çatığında tiyatrodaki belirgin bir kalabalık vardı. Reşat Nuri de oyunu izlemeye gelmişti. Yağmurlu bir İstanbul akşamında, giderek kalabalıklaşan tiyatronun kapısında arkadaşı Ruşen Eşref'i bekliyordu. Fakat beklediğinin tersine o, tiyatrodan çıktı, "Bir misafirim var," dedi. "Onu locaya yerleştirdim, fevkalade bir kumandan. Çanakkale'de yaptığı muharebeler için *Yeni Mecma*'ya röportaj hazırlıyorum. İsmi, Mustafa Kemal."

İstanbul'un dört yanından gelen kalabalık seyirci grubu ilk Ibsen çevirisini merak ve heyecanla izledi. Oyun bittiğinde yağ-

mur yeniden başlamıştı. Mustafa Kemal, yağmurluklu bir askerin sürdüğü eski bir faytonla tiyatrodan ayrıldı.

Hortlaklar'ın seyircisi ikinci gece azaldı, üçüncü oyunda tiyatroda sadece sekiz kişi vardı. Oyuncular, "Ne yapacağız?" diye sordular. "Saati geldiğinde perdeyi açacağız," diye cevap verdi Muhsin, "seyirci varken tiyatro kapanır mı?"

Hortlaklar'dan sonra ikinci oyun olarak *Eski Heidelberg*'i seçmişti Muhsin. 16 erkek, dört kadın oyuncu ve alabildiğine figüran gerektiren oyunda başrolü yine Ahmed Fehim Efendi oynayacaktı. Buna efektler, kostüm ve dekor değişimleri de eklenince *Eski Heidelberg*, Muhsin için bir rejisörlük sınavına dönüştü.

Provaların ilk gününde Ahmed Fehim, alışık olduğu üzere oyunu bir vodvil gibi oynamaya meyletti. Oysa *Eski Heidelberg*, sınıf ayrımını konu alan ağırbaşlı bir Alman güldürüsüydü. Muhsin yay gibi gerilmişti ama Ahmed Fehim'i nasıl ikaz edeceğini bilmiyordu. Kendiliğinden düzelmesini umarak birkaç gün bekledi. Fakat provalar giderek daha da yanlış bir yöne saptı. "Perde açılınca tepetaklak olacağımız aşikâr!" diyen Muhsin, çaresizce Reşat Rıdvan Bey'e koştu. Durumu anlatarak Ahmed Fehim'le konuşmasını rica etti. Fakat Reşat Rıdvan, sanki kendisine, "Ölüme çare bul," denilmiş gibi çaresizlik içinde susuyordu. Ahmed Fehim'e bir rolün nasıl oynanacağını kim söyleyebilirdi ki?

Yapacak başka bir şey bulamayan Muhsin, başını önüne eğip tiyatroya döndü. Ertesi gün öğle paydosunda beklemediği bir şey oldu, Reşat Rıdvan Bey çıkıp tiyatroya geldi. Ahmed Fehim ile Muhsin Ertuğrul'u yemeğe davet etti, yakın bir lokantaya gittiler. Yemek boyunca Ahmed Fehim'in ne kadar iyi bir oyuncu olduğundan bahsedip durdu Reşat Rıdvan. Ahmed Fehim, tevazuyla gülümseyedursun Reşat Rıdvan bu defa da lafı çevirdi, Muhsin'e getirdi. Paris ve Berlin yolculuklarından çarpıcı hikâyeler anlattıktan sonra, "Muhsin bu genç yaşında büyük rejisörlerle çalıştı," dedi. "Hatta şimdi çalıştığınız piyesin provalarında bizzat bulunmuşluğu var." Sonra Muhsin'e dönüp, "Ben senin yerinde olsam, provanın her sahnesinde orada gördüklerimi anlatırım. Böylece bütün oyuncular bu bilgiden istifade etmiş olurlar," dedi. İşte bu konuşmadan sonra provaların seyri değişti. Ahmed Fehim Efendi, kendini tamamen Muhsin'in direktiflerine teslim etti.

Oyundan birkaç hafta sonra Darülbeyaz'ın Edebî Heyet üyelerinden Ahmet Nuri Bey, koltuğunun altında *Sivrisinekler* adlı bir oyunla Muhsin'in kapısını çaldı. "Benim oyunum bu,"

dedi. "Bir oku, uygun görürsen sahnelersin." Darülbedayi'yle hâlâ arası açık olan Muhsin bu ziyarete çok şaşırды; fakat Ahmed Nuri'nin ziyaretinin üstünden üç gün geçmeden *Vazife* adlı oyunla Galip Arcan belirdi kapıda. Muhsin, her iki oyunu da kabul etti, sahneledi. "Eski dargınlıklarla vakit kaybetmeye gerek yok," diyordu, "hepimiz tiyatro için çalışıyoruz." Öyle ya da böyle fırtına yatışmış, kırgınlıklar iyileşmeye yüz tutmuştu. İşte tam bu sırada bir mektup çıktı ortaya.

Mektup, Darülbedayi mührüyle orduya yazılmıştı. Muhsin Ertuğrul'un Almanya'dan döndüğünü ve kendi hesabına oyunlar sergilediğini haber veren mektupta ordunun, Ertuğrul'un tiyatro faaliyetlerini durdurması da isteniyordu. Kimse ne olup bittiğini anlamadan mektup yolunu buldu; Miralay Behiç Erkin'e kadar ulaştı. Erkin, orduda sözü geçen bir subaydı. "Bir milleti, savaştan ve askerden öte, sanat ve sanatçı ayakta tutar," dedi ve jurnali görmezden geldi. Yine hiç kimse, Darülbedayi mührüne rağmen kurumdan gönderilen mektubu sahiplenmiyordu. Mesele duyulunca herkes birbirini suçladı. Kimseyi harekete geçiremeyen mektup, Muhsin'in meslektaşlarına kırgınlığını artırmaktan başka işe yaramadı. Darülbedayi'den iyice ümidini kesen Muhsin, oyuncuların payını ve tiyatronun kirasını denkleştirdikten sonra bir kez daha Almanya'ya doğru yola çıktı.

Galip'e mektup... 17 Ekim 1918

Azizim Galip,

Pek yorgunum, mamafih mektubuna cevap vermekten kendimi alamayacağım. Kalemimi niçin Darülbedayi'ye uzattığımı soruyorsun. Çünkü her yerden fazla Darülbedayi'nin, sanatı ve sanatkârları takdir etmesi lazım gelir. Halbuki Darülbedayi sanatkârları, hakları olan şeyleri istemek için bile Müdürlük protokolü ile Beyoğlu Dairesi arasında mekik dokumuyorlar mıydı? İşleri, yönetim kurulu azalarına sokularak bin yalvarma bin ricayla yaptırmak yegâne prensip değil miydi? Koruyucuları olanlar diğerlerinden daha kolay başarıya ulaşmıyorlar mıydı? Her üç günde bir "kovarız" lafını işittiğimizi unuttun mu? Uşaktan daha aşağılık davranışlar görmüyor muyduk? İnkâr edersen veya unutmuşsan sana günü ve tarihiyle anlatayım da, bunları terbiyeli bir adam uşağına söyler mi, kendin muhakeme et!

Zaman, sana oradan başka hiçbir yerde işitmediğin sıfatları unuttur-
duysa ben unutmadım, o zamanki gibi şimdi de isyan ediyorum. Sora-
rım sana, ilk sene iki ve ikinci sene üç eseri incelemek için ne kadar za-
man lazımdı? Biz ne kadar zamanda çalıştık ve kaç gün muntazam prova
ettik? Görüyorsun ki, boşa çene yarıştırmışız. Ve hep söz konusu olan
dedikoduydu. Ümid ederim ki, bunun aksini iddia edip de bana acı ha-
kikatleri açıklamazsın.

Olayları tanık göstererek söyleyeyim ki, yalalaklık etmediğim için
bana hareket biçimi fena der, ihtilalci diye nitelerlerdi. Orada bulundu-
ğum müddetçe bunlara tahammül edemiyor, bağırıyor çağırıyordum ve
bunun doğal sonucu olarak da oradan çıktım, çünkü ben yapılacak bir
şeyin rica ve istirhamsız yapılması taraftarıyım.

Arkadaşlarıma son hareketlerinden ötürü kırıgım. Hak etmedikleri
davranışlara karşı bir araya toplanamadıklarını, boyun eğdiklerini gör-
mem bende bir kırıgınlık uyandırdı. Dördünüz bir araya toplanamadınız.
Kapının dışında Fikret Şadi Bey'i müdafaanıza vekil gösterdiğiniz halde
içeride yüzüne karşı feragat ettiniz ve hiçbir işe yaramayan iki kişinin
arkasından giderek boynunuza yeniden zincir takılmasına izin verdiniz.
Bu hareketinizi "alçalma" diye tavsif ettim. Siz sanatkârsınız, yüksek dü-
şünmeye mecburdunuz, bilakis sizi çiğneyenlerin ayakları altına atılan en
evvel siz oldunuz. Bundan dolayı size yani en fazla ehemmiyet verdiğim
Fikret, Raşit, Muvahhit ve Behzat'a kırıgım. Bu hissimi saklamayarak
söyler ve gösteririm.

Müdafaa edeceğin meselede her şeyden evvel hakikat aramalısın ki,
bu hareketi kendimize karşı yalancı olmamak takip eder.

Muhsin

Afife (1920)

Harb-i Umumi, ardında büyük bir yıkım bıraktı. Osmanlı İm-
paratorluğu çöküyordu. Ülke kâğıt üstünde paylaşılmış, yönetim
işbirlikçilere kalmıştı. Kukla hükümetin yaydığı din ve vicdan sö-
mürüsü, kötü bir hastalık gibi büyüyordu. Tevfik Fikret'in meza-
rının saldırıya uğradığı, bağnazlığın vücut bulup sokaklarda gez-
diği zamandı...

Halit Fahri, bir kıyı kahvesinde oturmuş denize bakıyordu.

Afife Jale.

Elinde 30 Kasım 1918'in *Temaşa* dergisi vardı. Genç adam, sayfayı çevirip başa döndü, kısa haberi yeniden okudu:

Türk kızlarından beş-on kadarı, Darülbeydi'ye girdi. Her biri, şehrimizin itibarlı ailelerine mensup bu hanım kızlardan çalışkan ve ciddi olmalarını bekleriz. Türk temaşa hayatının bütün ümitlerini kendileri teşkil ediyorlar.

Halit Fahri, bakışını denize çevirdi. Savaş boyunca her yaştan erkekler askere alınırken Belediye'nin temizlik işlerinden dükkân-lara, postanelere kadar bütün boşlukları kadınlar doldurmuştu. Birkaç yıl sonra kadınlar artık her yerdeydi. Aydın ailelerde kadın erkek karışık sohbetler başlamıştı fakat bunlar kalıcı bir özgürlüğe dönüşmüyordu. Darülbeydi'ye alınan kız öğrenciler de hemen ortalığın karışmasına sebep oldu. İdare Heyeti üyesi Savni Rıza Bey, bir açıklama yapmak zorunda kaldı. "Kızlarımız dersleri takip ediyor, fakat yarın bu dersleri sahnede tatbik etmek sırası geldiğinde yalnız hanımlara verilen müsarelere inhisar ettireceğiz," diyen Savni Bey, Türk kızları sahnede erkekler karşısında oynayacak değil, gericiлик taraftarları telaş etmesin, demeye getiriyordu.

Zaten sahne, Türk kızlarına hiçbir vakit serbest olmamıştı. 1890'da Amelia adıyla sahneye çıkan Kadriye Hanım, kimliği bilinmediği için hem kanto hem oyunla sahnelerde boy göstermiş; gerçek ortaya çıkınca Ankara'ya kaçıp Abidin Paşa'nın himayesine girmek zorunda kalmıştı. Anadolu'da böyle başka kızlar da vardı fakat 1918'de Darülbeydi'ye giren kızların durumu o kadar aleliyd ki, saklanacakları bir yer yoktu. Bunlardan ikisi, Refika ve Afife hemen kendilerini gösterdi. İki ay içinde Refika altı lira aylıkla suflör yardımcılığına, Afife ise beş lira aylıkla stajyer oyuncu kadrosuna alındı. Genç kız henüz 15 yaşındaydı, ezber yapıyor, provalarda çalışıyor fakat sahneye adım atmasına izin verilmiyordu. Oysa suflörlük yapan Refika, göze görünmediği için hep sahnede idi.

İstanbul sokaklarının pırıltısının döküldüğü yıllardı. Savaş değdiği her şeyi parçalayıp atmıştı. Aileler bölünüyor, şehirler boşalıyor, azınlıklar ülkeyi terk ediyordu. Bunların arasında oyuncular da vardı. Darülbeydi feci suretle kan kaybediyordu. En önemli oyuncularından Eliza Binemecyan'ın aniden kadrodan ayrılıp Paris'e gitmesi, başlarına gelen son felaket oldu. Haber, Darülbeydi'ye bomba gibi düştü. Kınar Hanım, Roza ve Zabel gibi aktristler işbaşındaydı fakat yaş veya görünüş olarak Eliza'nın boşluğunu doldurmaları mümkün değildi. Onun gidişiyle bilhassa ince komedileri, hissî piyesleri temsil imkânı ortadan kalkıyordu. Tek çare Türk kızlarından birini sahneye çıkarmaktı; fakat bu fevkalade cüretli, cesur adım nasıl atılacaktı? Darülbeydi yönetimi, derhal toplandı. Kızların içinde Afife, hepsinden yetenekliydi. Üstelik Eliza'nın oynadığı rolle imtihanı kazanmış, sahneye çıkmadığı halde maaşlı artistler kadrosuna girmeyi başarmıştı. Darülbeydi'nin tek ümidi olan Afife, seyirci karşısına çıkmak için yanıp tutuşuyordu. Yönetim, Afife'nin sahneye çıkacağı oyun olarak Hüseyin Suad'ın *Yamalar* piyesini seçti. Toplantı dağılırken herkes kaygılıydı. Kimse aklına kötü şeyler getirmek istemiyordu ama yaşananlar da ortaydı. Mesela Kütahya'da bir komedi oyunundan sonra fetva çıkarılmış, "Başrolde oynayan Hristiyan bir hanım, ailede kadının görevleri üstüne alaylı sözler etmiş, şeriatı hiçe saymıştır. Sahnede maskaralık eden bu hanım ve seyircilerin şiddetle azarlanması icap eder. İsteyerek alkışlayan Müslümanların da nikâhlarını yenilemeleri gerekir," denilmişti. Bağnazlık ve öfke İstanbul'da da büyüyordu. Ermenilerle Türkler, Fransızlarla Almanlar, Müslümanlarla Yahudiler, Kadıköy'ünde oturanlarla karşıda oturanlar arasında karmakarışık bir gerginlik hâkimdi. Sokak

kavgalarının biri bitmeden öbürü başlıyordu.

Afife, işte böyle bir zamanda, Kadıköy Kışlık Apollon Tiyatrosu'nda sahneye ilk adımını attı. İlanda ismi Jale olarak değiştirilmiş, Türk ve Müslüman olduğu gizlenmişti. Fakat sahnede onu saklamak mümkün değildi. Hareketleri abartısız, dili tertemizdi. Mavi bir elbise ve beyaz iskarpinlerle Emel rolünü oynayan Afife'nin oyunculuğu Eliza'dan aşağı kalmıyordu. Genç kız o kadar kendinden geçmişti ki, bir ağlama sahnesinde kendini tutamadı ve hıçkırıklara boğuldu. Seyirci Jale'nin sahiciliği karşısında şaşkına döndü, avuçları çatlayana kadar alkışladılar onu. Oyun bittiğinde Darülbedayi'nin yarısı, perde arkasında bekliyordu. Hüseyin Suat, "Bizim sahnemize bir sanat fedaisi lazımdı, sen işte o fedaisin," diyerek alnından öptü. Afife, Hüseyin Suat'ın ellerine sarıldı, yüzü alev alevdi. "Hayatımda mutlu olduğum ilk gün," dedi, "ilk kez gerçekten mutluyum!"

Seyirciyi mest eden Jale hakkında her kafadan bir ses çıkmaya başladı. "Bu vakte kadar neredeydi?" diyorlardı, kimse daha önce Jale'den bahsedildiğini duymamıştı. Söylentiler aldı yürüdü, nihayet en sonunda onun aslında bir Türk kızı olduğu kulaktan kulağa yayılmaya başladı. Birkaç hafta sonra *Tatlı Sır* piyesi perde açarken seyirci sahnedekinin bir Türk kızı olduğunu biliyordu artık. Beklenenin çok üstünde bir kalabalık erkenden tiyatroyu doldurmuştu. Öğretmenliğe İstanbul'da devam eden Reşat Nuri, Halit Fahri'yle dost olmuştu. İkisi locada ayaktaydı, arkadaşları Celal Sahir'i görmeye çalışıyorlardı. "Şairler hep gecikir," diye homurdandı Halit. Locaya birkaç kişi girince Reşat Nuri'nin de canı sıkıldı, "Kalabalık artıyor," dedi. "Oturmazsak ayakta kalacağız." Gerçekten de tiyatrodan adım atacak yer kalmamıştı. Az sonra oyun başladı, herkes suspus oldu. Afife'nin pürüzsüz telaffuzunu duymak için salon nefesini tutmuştu. Halit Fahri, bir ara Reşat'ın gözlerinin yaşardığını fark etti. "Sahnede Türk kadınının konuşması.. Ne güzel ses, ne güzel dil.. Unutulmayacak gece!" diye mırıldanıyordu Reşat Nuri. İlk perde hiçbir sorun çıkmadan kapanınca rahat bir soluk alıp sigaralarını tellendirmek üzere locadan çıktılar. Fakat, iki polisin arka kapıdan girip sahneye yöneldiğini görünce ikisinde de şafak attı. "Aman!" dedi Reşat Nuri, "Polis gelmiş! Mesele çıkıyor!" Hemen kulise koştular. Bir komiser, Hüseyin Suad'a, sahneye çıkan Türk kızının oyuna devam edemeyeceğini, ederse tevkife mecbur olduğunu söylüyordu. Hüseyin Suad, "Şayet bu hanımın oyunculuk etmesini engelleyen

bir yasa varsa yarın hemen uygulanabilir ama görüyorsunuz şu anda piyes devam ediyor" dedi. Komiser laf dinlemiyordu, "Perde açılmayacak, o kız sahneye çıkmayacak!" diye bağırdıktan sonra Afife'yi bulmak üzere içeri yöneldi. Diğerleri de peşine takıldılar ve bir patırtıyla cümbür cemaat, Afife'nin odasına girildi. Afife, gayet soğukkanlıydı. "Hiçbir şey yapamazsınız. Dışarısı seyirci dolu, birazdan sahneye çıkacağım," deyince Komiser, "Çıkarsan, saçlarından tutar seni karakola kadar sürüklerim!" diye bağırdı. Afife'nin altta kalmaya niyeti yoktu, "Ben de camı kırar sokağa atlarım!" dedi. "Sonra gene gelir sahneye çıkarım!" Halit ve Reşat bakiştılar. Felaket bir bulut gibi başlarında dönüyordu.

Kuliste bağrıışmalar sürerken seyirci çoktan salondaki yerini almıştı. Perde açılmayınca ısıklamaya başladılar. Az sonra ayak patırtıları ve bağrıışlar o kadar yükseldi ki, Darülbedayi yöneticileriyle polisler sahne arkasında birbirlerini duyamaz oldular. Seyirciyi yatıştırmak öncelikli iş haline gelmişti. "Halka ne söylenecek?" diye hepsi birbirine baktı. Hüseyin Suad, perdeyi aralayıp seyircinin karşısına çıktı. Jale'nin birdenbire hastalandığını söyledi ve özür diledi, maalesef piyes devam edemeyecekti... Seyirci buna inanmadı. Öyle bir uğultuyla cevap verdiler ki, Hüseyin Suad, perde arkasına kaçtı. Komiser kollarını kavuşturmuş emrinin uygulanmasını bekliyordu. İkinci bir gayretle Galip Arcan sahneye çıktı. Jale'nin hastalığının yanı sıra, açıklanamaz bir teknik arıza yüzünden oyuna devam etme ihtimalinin kalmadığını söyleyerek bir daha özür diledi ama seyirci onu da dinlemedi. Giderek öncekinden daha kuvvetli bir şekilde tempo tutuyor, ortalığı inletiyorlardı. Kadıköyü'nün coşkun gençleri, yumruklarını sıkmış haykırıyorlardı. Locadan, şişman ve yaşlıca bir adam ayağa kalkıp, "Ne rezalet efendim! Kim, bu oyuna, nasıl mâni olacakmış bakayım?" diye bağırdı. Perde arkasından bu sözleri duyan Komiser, salona adamlarını gönderdi. Polisler şişman adamı bağırta bağırta locadan alıp götürdüler. Hüseyin Suad, çaresizlik içinde kıvranıyordu. Yanında dikilen Halit Fahri'ye döndü, "Yahu birader," dedi, "sen de bir şey yapsana! Hiç değilse çık, bir lakırdı da sen söyle!" Halit Fahri, az önce Galip Arcan'ın kaçarcasına indiği sahneye baktı. Perde ve binanın duvarları uzayıp kısalıyor, seyircilerin bağırtiları kulaklarında yankılanıyordu. İşin aslı Halit Fahri, tiyatroya gelmeden önce birkaç bira yuvarlamıştı ve bütün bunlar olana kadar da keyfi ziyadesiyle yerindeydi. Fakat derdini anlatıp sahnenin uzayıp kısalıldığını söyleyemeden, Hüseyin Suad, onu sırtından sahne-

ye itiverdi. Halit Fahri, perdenin önünde, köpüren kalabalığın karşısında buldu kendini. Ön sıralardan haykırışlar yükseliyordu:

"Efendi bu ne rezalet!"

"Perde niye açılmıyor?"

"Nerede kız? Niçin çıkmıyor?"

Halit, seyircilere baktı, dönüp perdeye baktı, aklını toplayamıyordu. Birdenbire, "Çıkamaz efendim!" diye bir çığlık kopardı. Belki o koca salonun susup kaldığı ilk andı bu. Genç adam sansürü falan unutmuş, haykırıyordu: "Bu gece de çıkamaz, haftaya da... Bekleyelim, Türk kadınının sahneye serbestçe çıkacağı inkılabı!"

Bu son sözler havada bir an asılı kaldı, sonra seyirciler bir ağızdan: "Çıkacak-Çıkacak!" diye tempo tutarak bağırmaya başladılar. Halit Fahri fener ışığındaki tavşan gibi olduğu yerde kalmıştı. Perde arkasından uzanan bir el, onu bir kukla gibi çekip içeri aldı. Hüseyin Suad'dı bu, "Gir içeriye, Allah müstahakını versin! Hepimizi tevkif ettireceksin!" diye bağırıyordu. "Tevkif" kelimesi Halit Fahri'nin aklını başına getirdi. Korkuyla Hüseyin Suad'a baktı. Fakat tek kelime edemeden tiyatronun bütün ışıkları söndü, her yer karanlığa gömüldü.

Tiyatronun kiracısı Siroçkin'in marifetiydi bu. O ışıkları kapatırken karısı da Afife'yi sahne altındaki merdivenden indirmiş kaçırmıştı. Bahçe kapısından dışarı çıktılar; Afife, apar topar tiyatrodan uzaklaştırıldı.

Halit Fahri'yi karanlıkta el yordamıyla bulan Reşat Nuri oldu, "Tek kelime daha etme! Yürü, çıkalım şuradan!" diye homurdandı. İki seyircilere, koltuklara çarpa çarpa kendilerini dışarı attılar. Seyirciler tiyatrodan çıkmış fakat kapının önünde toplanmışlardı, "Afife'yi bekliyoruz," diyorlardı. "Polis tevkif etmişse kurtaracağız!" Genç kızın çoktan tiyatrodan kaçırıldığı haberi gelince gençler biraz sakinleşti, kalabalık birer ikiye dağıldı.

Halit ve Reşat da yokuş aşağı yola koyuldular. Fakat içleri rahat etmiyordu. Polisi giderken görmedikleri için tutuklanan var mı, yok mu anlayamamışlardı. Gidip karakolu uzaktan gözetlemeye karar verdiler. Karakolda birkaç polis ile sırtı pencereye dönük bir adamdan başkasını göremeyince rahatladılar. Reşat Nuri, gece göğünde parlayan tepsi gibi dolunayı gösterdi: "Bu kadar heyecandan sonra biraz şairane sükuna ihtiyacımız var. Haydi, gidip rıhtımdan mehtabı seyredelim."

Aslında karakolda gördükleri pencereye sırtı dönük oturan adam, arkadaşları Celal Sahir'den başkası değildi. Polis onu ihti-

lal çağrısı yapan Halit Fahri zannederek tutuklamıştı ve Reşat ile Halit rıhtımda mehtap seyrederken Celal Sahir ter içinde, ifade veriyordu. Ancak ertesi gün Darülbedayi'ye telefon etmesine izin verdiler. Darülbedayi, ada karanfillerini de alıp Beyoğlu'na, İngiliz Sefarethanesi'nin yanındaki Hamalbaşı Yokuşu'na taşınmıştı. Büyük müdüriyet odasında çalan telefonu Hüseyin Suad açtı, Celal Sahir, ağlamaklı bir sesle, "Karakolda mevkufum," diyordu. "Sahne, halka, 'İnkılabı bekleyelim,' dedim diye beni yakaladılar. Ben sahneye falan çıkmadım, kimseye inkılap demedim! Allah aşkına bu karışıklığı düzeltin de beni buradan kurtarın!" Hüseyin Suad'ın yüzü bembeyaz oldu, hemen karakola yollandı. Ama Celal Sahir'i akşama kadar bırakmadılar. Zavallı Celal Sahir, perişan halde Darülbedayi'ye gelip olanları anlattı. "Işıklar kararınca ne yapacağımı, ileriye mi geriye mi adım atacacağımı şaşırmıştım. Derken suratıma bir el fenerinin ışığını tuttular. Bir komiserle bir polis karşıma dikildi. Komiser, 'Hah!' dedi, 'İşte bu adam!' Sonra yanındaki polise, 'Al bu efendiyi götür. Ben de geliyorum,' deyince polis kolumu tuttu, yürüdük. Bir de yolda çenesi düştü adamın! 'Ben sizi çok eskiden tanırım beyefendi. Ta, mektep sıralarından... Çünkü siz benim edebiyat hocamsınız,' demez mi! Fena halde tepem attı, 'Teessüf ederim!' demişim. 'Senin gibi mi talebe yetiştirdim? Bak, beni karakola götürüyorsun!' Polis çocuk ezildi, büzüldü. 'Ne yapayım efendim, emir kuluyum. Fakat inanın, sizin şiirinize hayranımdır. Hatta *Beyaz Gölgeler*'i talebeliğimden beri ezbere bilirim. İzin verirsiniz ezberden okuyayım,' dedi. Ya sabır çektim içimden. Çocukcağz kolumu bıraktı, karşıma geçip dimdik durdu, elini kolunu sallaya sallaya okumaya başladı:

Sahir benimle gel, gecenin hali pek güzel
Çamlıkta nefti gölgelerin raksı pek şiir;
Bak kollarım nasıl mütehalik, küşadedir,
Gel aşkımızla mezcedelim şi'ri, haydi gel!

Oğlan, işte böyle, 'Sahir, benimle gel,' diye diye beni karakola götürdü!"

Türk kadınının sahneye çıkması İstanbul'da bütün taşları yerinden oynatmıştı. Kadıköy Merkez Memuru, "O dinsiz imansız kızı muhakkak tevkif edeceğim! Adab-ı İslamiyeye mugayir hareket etmeyi göstereceğim!" diye bağırıyordu. Afife, Üsküdar'da akraba-

larınun yanına saklanmıştı. Darülbedayi'nin bu işle meşgul olduğu, meselenin halledileceği bildirildi, gizlenmeye devam etmesi sıkı sıkı tembihlendi. Fakat bir gün sonra vapur iskelesinde yakalandı Afife, karakola götürüldü. Merkez Memuru, günlerdir aradığı kızı karşısında görünce açtı ağzını, yumdu gözünü. Afife de lafın altında kalmayınca olanlar oldu. Zabıtlar dolduruldu, tutanaklar tutuldu, genç kız tevkif edilerek İstanbul Polis Müdüriyeti'ne gönderildi. Tevkif haberi, Darülbedayi'yi karıştırdı. Ahmed Refet Muvahhit, Behzat Butak, Onnik Binemeciyan gibi aktörler hep birlikte polis müdüriyetine giderken, nüfuzlu bir yazar olan Refik Halid de telefona sarıldı. Aktörler karakolda "Arnavut" lakaplı polis müdürü Tahsin Bey'e başvurdular. Kırmızı fesli, tertemiz ütülü redingotlu, sarı pos bıyıklı Tahsin Bey, Damat Ferid Paşa'nın polis müdürüydü. Tiyatrocuları görünce onlardan önce lafa başladı: "Türk kadınının sahneye çıkması lazımdır! Mücadeleye devam edin!" Aktörler şaşkın şaşkın birbirlerine baktılar. Refik Halid'in kopardığı vaveylanın da çok etkisi oldu; hem Afife'nin serbest bırakılması hem de Beyoğlu tarafında kalmak şartıyla sahneye çıkması için izin koparmayı başardılar.

Genç kızın bunca eziyetle başlayan oyunculuk hayatı uzun sürmedi. Gişe hasılatı kötüye giden Darülbedayi'de Eliza Binemeciyan'ın İstanbul'a çağırılmasına karar verildi. Ramazana üç gün kala gelen Eliza, kendisi yokken olanlardan, Afife'nin başarısının tekrar tekrar anlatılmasından hiç hoşlanmadı. "Bu küçük yeniyetme," diyordu, "ne çabuk bir şey olmuş!"

1921 Şubatı biterken İstanbul Belediye Başkanlığı'ndan Darülbedayi'ye bir yazı geldi. Yazıda Müslüman kadınların sahneye çıkarılması kesin bir dille men ediliyordu. Yönetim Kurulu acil olarak toplandı, tartışmaların ardından bu emre uygun hareket edileceğine dair bir mektupla Belediye'ye cevap verilmesi kararlaştırıldı. Fakat daha bir hafta geçmeden Belediye Başkanlığı'ndan bir yazı daha geldi. Bu kez, doğrudan doğruya isim veriliyor, Afife Hanım'ın temsil heyetinden çıkarılması emrediliyordu.

Bunların altında Eliza Binemeciyan'ın olduğuna, Afife'yi sahneden uzaklaştırmak için her şeyi yaptığına dair söylentiler İstanbul'u tutmuştu. Afife, Darülbedayi'den ayrıldı, Burhaneddin Kumpanyası'na girdi ve Anadolu turnelerine katıldı. Bu turneler sırasında Seniye, Huriye, Hikmet, Ruhbat Mebrure ve Leman adlı Türk kızlarının sahneye çıkmasına önyak oldu. Fakat polis, Burhanettin Bey'i de rahat bırakmıyor, Müslüman Türk kadınlarının

sahneye çıkarılmaması konusunda sürekli uyarılar geliyordu. Nihayet bir gün polisler gelip, "Sadrazam Damat Ferid Paşa'nın emri!" dediler. "İsrar ederseniz men ettiririz!"

"Denize tohum ekmek gibi..."

Harb-i Umumi, Osmanlı gibi Avrupa'nın da sınırlarını değiştirmişti. Bir kuşak çok büyük kayıp vermiş, ülkeler birbirinin içinde erimişti. Şimdi bu kıta, yıkımın acısıyla baş etmeye çalışanlarla doluydu. Almanya'da çağın ruhunu aramaya çıkanlar, yeni bir sanat anlayışının temellerini atıyordu.

İstanbul'da Afife'nin kaçıp kovalandığı onca zaman boyunca Muhsin Ertuğrul, Berlin'deydi. İrili ufaklı filmlerden, tiyatrodan para kazanmaya çalışırken zengin bir tüccarın oğlu olan Nabi ile tanışmıştı. "Neden kendi hesabınıza çalışmıyorsunuz?" diye sormuştu Nabi, "Şayet bir film yapmaya karar vererseniz işin mali yönlerini tümüyle üstüme alr, size sermaye sağlarım." Bundan sonra Muhsin, "İstanbul Film" adlı yeni bir şirkette buldu kendini. İlk film için bir Fransız romanına karar verdiler. Nabi para meselesiyle uğraşırken Muhsin de senaryoyu yazmaya koyuldu. İlk kez bir filmin hem senaristi hem rejisörü hem de başrol oyuncusu olacaktı.

Filmin konusu Fransa'da geçtiği için ilk iş Almanca yazıların görünmediği bir çekim alanı aradılar. Uygun olabilecek tek yer, Kreuzberg Tepesi'ndeki parktı. Ekip, buraya taşınarak içinde bir de giyotin bulunan dekorlarını kurmaya başladı. Savaştan yeni çıkmış olan Berlinliler, tepedeki giyotini hemen fark ettiler. Az sonra ellerinde sopalar, kazma kürek sapları bulunan büyük bir kalabalık film ekibinin etrafını sarmıştı. Bağırıyor, tehditler savuruyor ve dekorları yıkmak istiyorlardı. Ekiptekiler birbirlerine sokulup geri çekilmekten başka bir şey yapamadılar. Aralarındaki Almanlardan biri Riemann, ekipten sıyrıldı, yüksekçe bir yere çıkıp kalabalığa seslendi.. "Arkadaşlar, bu filmi çeviren İstanbul Film yeni bir kuruluştur. Benim gibi cepheden yeni dönmüş işsizlere iş veren bir kuruluşa yardım edeceğinize nasıl böyle davranırsınız?" Hoşnutsuz homurtular biraz azaldı. Kalabalığın da çoğu işsizdi. Yavaş yavaş öfkeleri dindi çoğu dağıldı. Kalan bir grup çimenlere oturup çekimi seyretti. Sıra giyotin sahnesine geldiğin-

1917-1918 Berlin... Samson filminin
25 yaşındaki yönetmeni
Ertuğrul Muhsin Bey.

دروغ فیه
الطاهر

SAMSON
Kendini Kendinin Katili

İBB Şehir Tiyatroları Arşivi

de Muhsin onlardan yardım istedi. Berlinliler onun istediği gibi dizilerek, ellerindeki sopalarla doğal figüranlar oldular.

Muhsin, filmin senaryosunu Arap harfleriyle yazmıştı. Çekimler aceleyle başladığı için senaryonun Almanca çevirisini ve daktilo edilmiş nüshalarını hazırlamaya sıra gelmemişti. Senaryoyu yazarken sahneleri, replikleri kendiliğinden ezberlediği için bazı sahneleri çekim sırasında kâğıtlara yazıverdi. Film gösterime girdiğinde, ilk duyulan bu oldu. Herkes, rejisörün bütün filmi ezbere yönettiğinden ve başrol oynadığından bahsediyordu. Muhsin, ilk filmi *Samson, Kendi Kendinin Katili*'ni tamamladıktan sonra Stuart-Webb şirketinden birkaç temsilci kapısını çaldı. Şirket, *Das Fest der schwarzen Tulpe* (Kara Lale Bayramı) ve *Die Teufelsanbeter* (Şeytana Tapanlar) filmleri için ona rejisörlük teklif ediyordu. Muhsin, yeniden kamera arkasına geçti.

"Kara Lale Bayramı", Hollanda'nın cumhuriyet devriminde geçiyordu. Muhsin'in yaptığı ilk iş, Hollanda resim ve mimarisine dair kitaplara gömülmek oldu. Genç yönetmen çok heyecanlıydı, aklında yepyeni bir şey vardı. "Detaile'in *Le Rêve* (Rüya) tablosunu bilir misiniz?" diyordu, "İşte onun gibi sahneler yaratacağız!"

Seyirci, Rembrant tablolarını dekor yaptığımızı, filmi 15 metrelik bir Rembrant'ın önünde çektiğimizi sanacak!"

İlk iş, set planlarını güneşe göre ayarladı. "Aydınlık, pırıl pırıl sahneler oluşmasına izin vermeyin!" diyordu. "Karanlıkta eriyen bir ışık istiyorum!" Böylece çekim ekibi güneşin peşine düştü. Meydanda 20 dakikalık bir çekim yapıyor, sonra eşyaları yüklenip soluğu ormana bakan bir tepede alıyorlardı. Buradaki işleri de yine yarım saatten az sürüyor, ekip bu defa da göl kıyısına koşuyordu. Dekorlar bahar akşamlarının önüne, efsunlu günbatımlarının kıyısına kuruldu. Çok yoruldular, çok uğraştılar ama ortaya çıkan sonuç herkesi büyüledi. Üç ayda tamamlanan "Kara Lale Bayramı"nın ardından Muhsin, hemen ikinci filme başladı: "Şeytana Tapanlar".

Bazı istekli gençler, filmde rol almak için Muhsin'in kapısını çalıyorlardı. Bunlardan biri de Béla Lugosi adlı beş parasız bir kaçaktı. Muhsin, daha önce ülkesinde filmler çevirmiş olan Budapeşteli bu gencin ümit vaat ettiğini düşünüyordu. Başrolü ona verdi. Üstü başı perişan, karnı da fena halde aç olan Lugosi'ye, birkaç aya kadar Muhsin Ertuğrul'un filminde beğenilip Hollywood'dan teklif alacağı ve *Drakula* adlı filmde başrolde oynayıp dünya çapında üne kavuşacağı söylense elbette inanmazdı.

Lugosi'nin ardından esmer, zayıf bir Türk genci geldi. Kovboy kılığında çekilmiş fotoğraflarını göstererek, "İzin verin," dedi Muhsin'e, "aktör olmak istiyorum." Zor durumda olduğu belliydi, Muhsin, onu geri çevirmek istemedi "Bana yardımcı kameraman lazım," dedi. "Film makinasının arkasına geç, gördüğün her şeyi öğrenmeye bak." Muhsin Ertuğrul'un kamera arkasına gönderdiği bu gencin adı Cezmi Ar idi.

Muhsin, Galip'ten sık sık mektup alıyordu. Onun yeni mektubunu, film setinde okudu, "Tiyatroda tiyatro yapmanın imkânı kalmadı," diyen Galip, Darülbedayi'den ayrılıp Paris'e geçtiğini, oyunculuğa Fransa'da devam edeceğini bildiriyordu. Muhsin'in canı sıkıldı, hemen bir cevap yazdı:

Ben de istesem burada yerleşebilirim; hem de iyi tiyatrolardan birinde rejisör olarak. Aynı zamanda filmde de para kazanırım. Fakat ya Rabbi! Biz bunun için mi kafa patlattık? Bunun için mi çalıştık? O kadar sefalete, meşakkate, dudak bükerek alay edenlere bunun için mi katlandık? Sahnede heyecan duymadıktan sonra neme lazım para, neme lazım rejisörlük?.. Bir rejisörlük ki, denize tohum eker gibi, bende ve memleketimde hiçbir izi gözükmeyecek..."

Filmi tamamlayınca hemen İstanbul'a döndü Muhsin. İstanbul halkı ümitsiz ve mutsuzdu. Fakirlik artmış, savaşın yaraları yeni yeni sarılıyordu. Darülbedayi, okul vasfını tamamen kaybetmişti. Heyetler ve sanatçılar arasındaki çekişme daha da büyümüş, işler iyice sarpa sarmıştı.

Kış temsillerine ancak ilkbaharda başlanabilmişti. Fakat her iş ters gidiyordu. Darülbedayi, ramazan temsilleri için Tepebaşı Tiyatrosu'nu kiralayamadı ve Varyete Tiyatrosu'na taşındı. Onca sıkıntının içinde kıvranan Darülbedayi, bir aralık Muhsin'e de yönetmenlik teklif etti. Muhsin kabul etmek zorunda hissetti kendini. Ama sadece Darülbedayi zorda, diye değil, bu kez bir şeyleri değiştirmeye karar vermişti. Hem oyuncu hem yönetmen olarak çalışmaya başladı. Azla yaşamaya, gece gündüz çalışmaya alıştı. Binbir emekle kurulan Darülbedayi'den ümidini kestiği için kendine kızıyordu. Hemen harekete geçti, arkadaşlarını bir araya toplamaya başladı. "Yapacağız!" diyordu, "Mecburuz, Darülbedayi'yi hep birlikte düze çıkaracağız!" Behzat Butak, Muvahhit ve Raşit Rıza, dağıldıkları tiyatrolardan Darülbedayi'ye döndüler; Galip Arcan, apar topar Paris'ten geldi. Bitmek bilmeyen toplantılar yaptılar, özlük haklarından repertuvar seçimine kadar konuşulmadık şey kalmadı. Darülbedayi'nin topyekûn değişmesinden başka yol yoktu. Her şeyi arapsaçına çeviren kurullardan kurtulmak, sadeleşmek gerekiyordu. Tek çözüm, tiyatro yönetiminin sanatçılara bırakılmasıydı. Muhsin, Behzat, Galip, Muvahhit ve Raşit Rıza'nın aralarında bulunduğu on bir sanatçı, toplantılardan elde ettikleri sonuçları maddeler halinde yazıp imzaladı; bunu yönetime sunmak Muhsin Ertuğrul'a kaldı. İşte kızılca kıyamet de böyle koptu.

Yazdan kalma bir sabah, Darülbedayi'nin kapısında Behzat homurdanarak bir aşağı bir yukarı yürüyordu. Galip, onu görünce yanına geldi. Behzat öfkeden çatlamak üzereydi: "Kurul toplandı, haberin yok!" dedi. "Koymuşlar bizim yazıyı önlerine, imzası olanları tek tek çağırıyorlar. Kimine nasihat yağıdırıyorlar, kimine ceza. Şimdiden beş kişi imzasını geri çekti!" Galip hiç şaşırma-mıştı, "Bizi korkutmaya çalışıyorlar işte," dedi. "Ben hiçbir koşulda imzamı çekmeyeceğim!" Behzat kaşlarını çatıp kafa salladı: "Ben de..." Bu konuşmadan bir gün sonra Darülbedayi İdare Heyeti; Behzat Butak, Galip Arcan, Muhsin Ertuğrul, Emin Belig, Onnik Binemeciyan ve Ercüment Behzat Lav'ın görevlerine son verdi.

İdare Heyeti bu işi düşünerek yapmamıştı. Çünkü Darülbedayi'nin bütün rejisörleri, kapı dışarı edilen bu altı sanatçının arasındaydı. Kovulanlar gidince tiyatrodan hiç rejisör kalmadı. Hata fark edilince apar topar bu göreve Selim Nüzhet'in ataması yapıldı. Fakat yeni rejisör işbaşı ettiğinde, Darülbedayi'de prova yapacak sanatçı kalmamıştı. Kovulanlar gitmiş, epeycesi de onların ardından istifa etmişti. Kalanlar mutsuzluktan yorgundu; değil provaya, Darülbedayi'ye bile gelmiyorlardı. İstifa edenlerle kovulanlar, Muhsin Ertuğrul'un Bahçekapı'da Anadolu Hanı'ndaki küçük yazıhanesinde bir araya geldiler. Oyuncular, kendi tiyatrolarını kurmaya, kendi oyunlarını oynamaya karar verdiler. Eliza Binemeciyan, "Kendimize 'Türk Tiyatrosu Topluluğu,' diyelim," dedi. "Topluluğumuza daha iyi isim bulunmaz." Öneri herkesin hoşuna gidince Türk Tiyatrosu Topluluğu kurulmuş oldu. Bu, Darülbedayi'nin felç olması anlamına geliyordu. Toplulukta Eliza ve Onnik Binemeciyan, Adriyen Çanan, Yevkine, Aznif ve Kınar hanımlar, Behzat Butak, Raşit Rıza, Muvahhit, Faik, Celal, Tarık vardı. Kışın düzenli temsillere başlayıp Şehzadebaşı'nda, Pangaltı'nda, Turan Sineması'nda ve Kadıköyü'ndeki Apollon Tiyatrosu'nda perde açtılar. Gelir her zamanki gibi azdı. Hesap yapıldıktan sonra en büyük hisseyi alan Eliza Hanım'a iki lira kâğıt para verildiğini görünce Vasfi Rıza'yı gülme tutmuştu.

Delikanlı, hâlâ grubun en genciydi. Ne Darülbedayi'den ayrılabilmiş ne de Türk Tiyatrosu'ndan uzak kalabilmişti. Ufak tefek rollere çıkıyordu. *Meraki*'de oynadığı ilk gece Üstat Ahmed Fehim Efendi de seyircilerin arasındaydı. Piyesin ilk perdesi biter bitmez kulise girdi; "Kim bunu oynayan çocuk?" diye Vasfi Rıza'yı sordu. Delikanlı makyaj odasındaydı. Seslendiler, koşup geldi; Ahmed Fehim'in elini öptü. Fehim Efendi, "Çok takdir ettim seni" dedi. "Bu sanata karşı bir şeyler var sende. Bu işte sebat et." Vasfi Rıza, duyduğu iltifatın etkisiyle kızarıp bozarırken Ahmed Fehim, "Bu oynadığın rol uğurludur. Ben de ilk şöhretimi bununla yaptım. Sana da uğurlu gelecek inşallah," dedi.

Gerçekten de o geceden sonra Vasfi Rıza'nın ismi, seyirci arasında yayılmaya başladı. Hatta birkaç gün sonra arkadaşı Nurullah (Ataç) geldi sahne arkasına, "Vasfi" dedi, "Ahmed Haşim Bey seni çok merak ediyor."

"Sebep?"

"Geçen akşam oyunu beraber seyrettik, seni gördükten sonra,

'Bu adam ya sırlıslıklam salak yahut da aşırı zeki. Bu ikisinin ortası olamaz,' dedi."

"Sen ne cevap verdin?"

"Konuşursan anlarsın, dedim. Şimdi kuliste seni bekliyor..."

Türk Tiyatrosu Topluluğu çalıştığı sürece Darülbedayi perde açamadı. Nihayet sanatçılara haber göndererek yönetmeliğin değişmesine ikna olduklarını söylediler. Muhsin, 'Türk Tiyatrosu Topluluğu'nun temsillerine de, toplantılarına da katılmadı. Yazıhanesini arkadaşlarına tahsis etmişti fakat bütün bu zaman içinde bambaşka bir şeyle meşguldü o; film çekiyordu.

Ateşten Gömlek (1923)

Şehzadebaşı'nda açılan ilk Türk sinemasının tarihi 1908'dir. Şakir Seden ve Fuat Uzunkınay'ın Ali Efendi Sineması daha sonradır. Buraya adını veren Ali Efendi, Şakir-Kemal Seden kardeşlerin amcaları ve şirketin büyük hissedarıydı.

Yaklaşık yirmi yıldır sinema işleten Şakir ve Kemal Seden kardeşler, sıcak bir yaz sabahı Muhsin Ertuğrul'un kapısını çaldılar. Kendi filmlerini yapmak istiyor ama işe nereden başlayacaklarını bilemiyorlardı. "Teknik olanaklarınız nasıl?" diye sordu Muhsin. Şakir Seden alçak sesle cevap verdi:

"Sıfıra yakın."

"Ekip var mı, çalışanlar?"

"Yok."

"Peki ya para?"

"26 lira."

Muhsin, derin bir nefes alıp arkasına yaslandı. Bu sessizliği ret olarak algılayan Kemal Seden, "Kabul etmemekte haklısınız," dedi. "Bu kadar imkânsızlıkla kimse bir şey yapamaz." Muhsin itiraz etti. "İmkânsızlıklar iyi bir iş yapmaya mâni değildir. Eğer gerçekten istersek yine de bir film yapabiliriz." Bu sözler Seden kardeşlerin yüreğine su serpti. Hemen gülümsemeye, birbirleriyle şakalaşmaya başladılar. Onların rahatladığını gören Muhsin, telaşla araya girdi. "Fakat," dedi, "her şeyden önce bir film çekme makinesi elde etmemiz lazım!"

Eminönü Meydanı'ndaki İpekçi kardeşlerden, taksitle öden-

mek üzere bir baskı, bir de Ernemann marka film çekme makinesi bulundu. Muhsin Ertuğrul'un Berlin'de kameramanlığa yönlendirdiği Cezmi Ar, derhal kadroya dahil edildi. Ali Efendi Sineması'nın çatı arası teknik oda, apteshanesi laboratuvar olarak belirlendi. Film, işgal İstanbulu'nu sarsan Mediha cinayetini konu alacaktı. Muhsin Ertuğrul, gazete kupürleri ve mahkeme tutanaklarından bir senaryo yazdı. *İstanbul'da Bir Facia-i Aşk* adını koyduğu filmde başrolü, eski arkadaşı Vahram Papazyan'a verdi.

Çekimler o pek kıymetli 26 lirayla başladı. Dekor, kostüm, akla gelen bütün ihtiyaçlar bununla karşılandı. Fakat her şey tek seferlikti, hiçbir şeyin yedeği yoktu. Cezmi Ar, ilk kez gördüğü Ernemann marka makineyi yadırgamıştı, bir aksiliğe sebep olmaktan ödü kopuyordu. Işık, gölge, filtre gibi teknik olanaklar söz konusu bile olmadığı için çekimler gündüz vakti yapılacak, hava kararıp gölgeler büyümeden de bitirilecekti. Mekân, Meyhaneci Todorî'nin taraçasıydı, ekip halinde buraya taşınıp dekor kurmaya başladılar. Akşamcılar gelmeden ortalığın boşaltılmasını şart koşan Todorî, elleri belinde, çekim ekibinin başında bekliyordu. Kaybedecek vakit yoktu, Muhsin, hiçbir şeyi kontrol etmeden paldır küldür ilk sahneye başladı. Hesapsız kitapsız, hiç durmadan çalıştılar. Gölgeler büyüyüp Todorî'nin akşamcıları kapıya dayanmadan taraçayı boşalttılar. Sonra ver elini Ali Efendi Sineması'nın apteshanesi. İlk gün, 120 metrelik film çekilmişti. Hüseyin Bey negatifleri banyo ederken Cezmi Ar, Muhsin Ertuğrul ve Seden kardeşler kapının önünde bekliyorlardı. Az sonra kapı açıldı, Hüseyin Bey'in suratı allak bullaktı, "Haber kötü," dedi. Negatifler fazla ışıklandırıldığı için tamamen yanmıştı. Cezmi Ar, utançla boynunu bükerken Seden kardeşler, bütün parayı kaybettiklerini anlamışlardı. Herkes suspus oldu. Muhsin, Almanya'daki rejisörlük günlerinde, ışığı kovalarken karanlık negatifleri açma yöntemleri hakkında çok öğrenmişti. Bunlardan Hüseyin Bey'e bahsedince adamcağızın kafası karıştı. Yanık negatifin düzeltilebileceğini daha önce duymamıştı. Muhsin ısrarla, "Madem hepsi yanmış, bir denesek ne çıkar?" deyince adamcağız yeniden laboratuvara kapandı. Epey sonra kapıdan çıktığında hem şaşkın hem sevinçliydi; yöntem işe yaramış, negatifler kurtulmuştu. Ekibin atlattığı en büyük tehlike bu değildi, birkaç gün sonra çekim sırasında bir saldırıya uğradılar. Çarşafli Müslüman kadının filmde görünmesini günah sayan bir kalabalık yollarını kesti. O çarşafkların içinde Ermeni ve Rus kadınların olduğunu anlatma-

ya çalıştılsa da bir işe yaramadı. Çünkü öfkeli kalabalık çarşafın gayrimüslim kadınlara giydirilmesini de günah sayıyordu.

Pek maceralı günlerden sonra film nihayet tamamlanıp Beyoğlu sinemalarında gösterilmeye başlandı. Seyirci daha ilk gün olağanüstü ilgi gösterdi. Gişede uzun kuyruklar oluştu ve sinemaya para akmaya başladı. Seden kardeşler hemen ikinci bir film istediler. Muhsin, "Olur," dedi, "fakat bu kez mutlaka bir hangar kiralamak lazım!" Defterdar Dokuma Fabrikası'na ait boş bir ambarı kiralayarak bir "stüdyo"ya girmiş oldular. Seden kardeşler, tanınmış bir hikâye seçmek istiyorlardı, Yakup Kadri'nin, *Nur Baba* romanında karar kılındı, aynı kadroyla çekimlere başladılar.

Muhsin Ertuğrul, dış çekimleri Boğaz'a yakın manzaralı tepelerde, adaları gören bir burunda ve Eyüp Camii'nin avlusunda yaptı. Fakat çekimin ortasında film makinesini günah sayan birilerinin baskınına uğradılar. Bağıra çağıra üstlerine gelen grubu sakinleştirmek mümkün olmadı. Elzem makineleri toplayıp gerisini bırakarak kaçmaya başladılar. Filmde Figani rolünü oynayan Vahram Papazyan'ın gayrimüslim olduğu anlaşılınca saldırganlar çileden çıktı. Diğerlerini bırakıp Papazyan'ın peşine düştüler. Genç adam kaçarken tökezleyip düşmüş, elleri yaralanmış, üstü başı yırtılmış ve çok korkmuştu. Filme dönmek istemedi. Onun rolünü Muhsin Ertuğrul üstlendi, yeni saldırılardan korunmak için filmin adını *Boğaziçi Esrarı* olarak değiştirdiler. Fakat sansür yine de filmin gösterimine izin vermedi. *Boğaziçi Esrarı*, bir sene bekleyip cumhuriyet ilan edildikten sonra gösterime girdi.

Seden kardeşler daha büyük bir projeye girecek güç ve para kazanmışlardı; Halide Edib Adıvar'ın *Ateşten Gömlek* romanını filme almak istediler. Güneşli bir yaz günü, düşüncelerini Muhsin'e açtıklarında, "O zaman bu film hepsinden önemli," dedi genç yönetmen. Seden kardeşler birbirlerine gülümsedi; onun bütün işlere böyle sarılmasına alışmışlardı. Fakat, "Bu başka!" diye mırıldandı, Muhsin Ertuğrul, "Bu film, Türk kadınının sinemada görünmesi için bir fırsat!" Bu sözler, Seden kardeşlerin nefesini kesti; "Peki kimi oynatacaksın?" diye sordular. Muhsin, "Bilmiyorum," dedi. "Ama aklıma bizim Muvahhit'in karısı Bedia geliyor. Önce ona soracağım."

Bu konuşmadan iki gün sonra müjdeli haberle çıkageldi Muhsin. Bedia Hanım teklifi kabul etmişti. Kezban rolü için de gazete ilanını verdiler. Bu ilana sadece Münire Eyüb adında, öğretmen okulu mezunu bir genç kız başvurdu.

Ateşten Gömlek.

Filmde Türk kadınlarının oynayacak olması Halide Edib'i çok heyecandırmış; başrolde Muhsin Ertuğrul'un olmasında ısrar etmişti. Muhsin Ertuğrul, Bedia Muvahhit ve Münire Eyüb'le beraber kamera karşısına geçti. Kurtuluş Savaşı'nı anlatan filmin çekimine uygun bir yer bulmak haftalar sürdü; fakat bu alan için ordudan izin almak gerekiyordu. Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak, izin vermekle kalmadı, savaş sahneleri için de yardım önerdi. Ordunun katkısıyla çekilen çatışma sahnelerinde son derece gerçekçi görüntüler elde edildi. Seden kardeşler, bu sahnelerin kısaltılmasına kıyamayınca ortaya upuzun bir film çıktı. Filmin ikiye bölünerek gösterilmesine karar verdiler. Bağımsızlık savaşını henüz kazanmış olan Anadolu halkı, *Ateşten Gömlek*'i görmek için sinemaları doldurdu. İlk filmi izleyenler, sonunu görmek için mecburen ikinciye de geldiler. *Yeni İnci* mecmuası, "Ateşten Gömlek Sinemada" başlığıyla çıktı:

Nihayet memleketimizde de sinemacılık hayatı tam manasıyla başladı. Artık halkımız, sinemanın bedii bir ihtiyaç ve hatta ders olduğunu bütün kalbiyle takdir ediyor. Bu ihtiyacı hisseden Kemal Film müessesesi bizi yabancı filmlerin soğuk tesirlerinden kurtararak millî hayatımızı, Türk romanlarını sinemaya almaya başladı.

İstanbul'da Bir Facia-i Aşk ve Boğaziçi'nin Esrarı ilk tecrübelerdi. Fakat *Ateşten Gömlek* için, gerek mevzu ve gerek sinemacılık nokta-i nazarında bir şaheserdir, diyebiliriz. Vak'a mütareke sene-lerinde Türk milletinin çektiği ızdırapları gözlerimizin önünde canlanıyor. Kıymetdar Bedia Muvahhid Hanım'ı ve bilhassa mürettib ve nazımları Ertuğrul Muhsin Bey ile Kemal Film müessesesi sahiblerini sanat ve memleket böyle şanlı ve canlı bir sinema romanı ibda ettiklerinden dolayı Halide Hanımefendi'ye de ayrıca kalblerimizin hürmetkâr tahassüslerini takdim eyleriz.

Muhsin Ertuğrul daha sonra sevilen bir aşk hikâyesine, *Leblebici Horhor*'a yöneldi. Senaryoyu merak edenlere biraz bekleme-lerini söylüyor, "Yirmili yaşlarda bir delikanlı var, güzel şiiirler ya-zıyor, senaryoyu ona ısmarladım," diyordu. Muhsin'in söz ettiği şair, kendini siyasete ve edebiyata vakfetmiş bir gençti. Senaryo-sunu vakitlice bitirdi ama takma bir isimle Mümtaz Osman yaza-rak imzaladı. Gerçek adı Nâzım Hikmet idi. Türkiye'de seyircinin pek ilgisini çekmeyen *Leblebici Horhor*, Venedik Film Fes-tivali'nde, onur madalyası aldı. Bu, Türk sinemasının ilk uluslara-rası ödülüydü. Muhsin, Nâzım Hikmet'in yazarlığını beğenmişti. Delikanlı, bundan sonra Muhsin'in çalışma arkadaşlarından biri oldu. Sadece yazarlık değil, ona yönetmen yardımcılığı da yaptı.

Bir hayali gerçekleştiren kadın: Bedia...

1923'te Anadolu, kötü bir düştten uyanıyordu... Balkan Sava-şı, Dünya Savaşı, Kurtuluş Savaşı derken geride küllerin yuttuğu şehirler, babasız çocuklar, evlatsız yaşlılar kalmıştı. İşte tam bu günlerde Behzat, Darülbedayi'nin bahçesinde üç arkadaşını ses-sizce bir kenara çekti. "İdare, bizim Anadolu turnesi isteğimizi reddetmiş," dedi. Vasfi Rıza, Nurettin Şefkati ve Şadi birbirlerine baktılar.

"Deme! Muvahhit konuştu mu idareyle?"

"İki gündür heyetten heyete gidip dert anlatıyor. Nuh dediler, peygamber demediler; turneye izin vermiyorlar."

"Muvahhit neden turne istediğimizi söylemiş mi?"

"Asıl meseleyi, tarihî vazifemizi söylemiş mi?"

“Söylese ne olacak? İdarenin bundan ancak ödü kopar!”

Behzat da aynı fikirdeydi, kafasını sallayarak, “Doğru,” dedi, “ama ben onları dinlemek niyetinde değilim zaten, Muvahhit’le gideceğim. Önce İzmir, Manisa, sonra Aydın.”

“Sonra?”

“Artık ne kadar gidebilirsek... Bilmiyoruz ki nerelerde yol var?”

Vasfi iki yanı kontrol edip, “Yapmak istediğimizi yapabilecek misiniz?” diye fısıldadı. “Asıl meseleyi diyorum, halledebilecek misiniz?” Behzat heyecanlıydı, “Mutlaka!” dedi, “Tarihî vazifemiz demedik mi!”

“Bu mevzuda hepimiz hemfikiriz.”

“Gelsenize o zaman! İdarenin lafı yüzünden niye duruyorsunuz?”

“Vallahi bilet alacak param bile yok! Ya iyice müşküle düşsek?”

“Muvahhit bir ayarlama yapmış, hepimiz oyun başı para alacağız.”

“Deme! Nasıl ayarlamış bunu?”

“İzmir’in bir zenginiyle mi ne konuşmuş... Mesela Vasfi’ye 15 günde yedi temsil için 65 lira verecekmiş. Ne dersin Vasfi?”

“Ne diyeyim?” diye sırtı delikanlı, “Teşekkür edip gider bavulumu hazırlarım!”

Muvahhit, arkadaşlarına para teklif edebilmesini İzmir’de tanıştığı Mehmet adlı zata borçluydu. Ona “Karabiber Mehmet Efendi” deniliyordu. Uşakizade Muammer Bey’in, İzmir Körfezi’nde işleyen vapurlarına müdürlük eden Karabiber Mehmet Efendi, Darülbedayi sanatçılarına verilecek paranın bir kısmını karşılayacağına söz vermişti. Muvahhit, bunun üzerine Kordon’daki Palas Sineması’nı kiraladıktan sonra İstanbul’a haber verdi, arkadaşlarını çağırdı. Nureddin Şevkati, Şadi, Behzat, Adil ve Vasfi Rıza ile Şehper, Mari ve Anais hanımlar yola çıktılar. Fakat asıl mühim hadise, yanlarındaki Müslüman Türk kadınlardı: Darülbedayi’den Ulviye ve Behire hanımlar ile Muvahhit’in karısı Bedia da diğerleriyle beraber İzmir’e gidiyordu.

Aradan geçen yıllarda Müslüman Türk kadını, sahneye Afife’nin yaklaştığından fazla yaklaşamamıştı. Tiyatro, şeyhülislamın çektiği çizgiye mihlanmış vaziyette duruyordu. İzmir limanına yaklaşan Piyer Loti adlı vapurun üçüncü mevkiinde seyahat eden Darülbedayi sanatçılarının “asıl mesele”si buydu işte: Müslüman Türk kadını sahneye çıkarmak.

İzmir limanına ulaştıkları 12 Temmuz günü, şehir harap olmuş haldeydi. Kordonboyu'nda delik deşik birkaç bina harabesinin arkasında ufka kadar uzanan bir kül tarlası görünüyordu. Taş üstünde taş kalmamıştı. Darülbedayi sanatçıları şehrin sessizliğine şaşırdılar. Muvahhit onları karşıladı ve heyecanla, "Gidişat istediğimizden de iyi!" dedi. Diğerleri neden bahsettiğini anlamamışlardı. Muvahhit, arkadaşlarının soru soran yüzlerine bakıp tedirgince gülümsedi, "Gazi Mustafa Kemal de burada! Kendisini mutlaka açılış gecesine davet etmeliyiz!"

İzmir tarafında otel yoktu, bu yüzden Karşıyaka'ya geçtiler. Muvahhit onları Karşıyaka İskelesi'nin arkasındaki Küçük Kulüp binasına götürdü. "Yıkıntısına döküntüsüne bakmayın, burada çok rahat edeceğiz!" dedi. "Çünkü kimse işimize karışmayacak. Burada garson, müdür falan yok. Aslında... bizden başka müşteri de yok.." Kadınlar birden telaşa kapılıp bir ağızdan konuşmaya başlayınca Muvahhit, ellerini kaldırarak, "Sakin olun," dedi. "Bütün işi kendimiz yapacak değiliz, bir tane hizmetkâr var." Sonra usulca Behzat'a, "Ama birader onun da iş yapmakta gönlü yok," diye fısıldadı. Muvahhit'in konuşmasından sonra herkes kendine bir oda seçti ve yatılır hale getirmek için enikonu temizlemeye başladı.

Oyun oynayacakları salona gelince ekibin suratı iyice düştü. "Şehirde bundan başka salon kalmamış," dedi Muvahhit mahcubiyetle, "biliyorum, durum iyi değil ama burayı adam etmeye mecburuz." Behzat, şaşkınlıkla, "Ama," diye kekeledi, "burada bir sahne bile yok! Önce sahne yapılması lazım." Muvahhit, iyice mahcup olmuştu, hemen bir usta aramaya gitti. Fakat birkaç saat sonra döndüğünde başı eğikti, kimseleri bulamamıştı. Onun halini gören Behzat, oflayarak ceketini, gömleği fayrap etti, ilk çiviye çaktıklarında perde açmak için üç günleri vardı. "Canım öyle ince eleyip sık dokuyacak değiliz," diyordu Vasfi Rıza, "Karpuz sergisi azmanı bir sahne yapabilirsek tamam!" Arkadaşlarına moral vermeye çalışıyordu ama Behzat, "Gazi Mustafa Kemal'i nasıl davet edeceğiz o vakit?" deyince hepsi ciddiyetle birbirlerine baktı; inşaata derme çatma da olsa bir suflör deliği, bir kulis eklemeye karar verdiler.

Birkaç gün sonra Muvahhit, Behzat ve Şadi, Göztepe'deki, Uşakizade Muammer Bey'in köşküne doğru yürüyorlardı. Gazi Mustafa Kemal, işte bu köşte kalıyordu. İzmir'e ilk otomobili de getiren vapur şirketinin sahibi olan Muammer Bey, Latife Hanım'ın da babasıydı.

Köşkün kapısında bir kâğıda, "İzmir'de oyun sergileyen sanat-

çılar adına kendilerine saygılarımızı bildirmeye geldik" yazdılar. Bu pusula onlara kapıyı açtı, genişçe bir salona buyur edildiler. Gazi Mustafa Kemal, burada Fevzi Paşa ve birkaç mebusla konuşuyordu. Muvahhit, Behzat ve Şadi, Genelkurmay başkanı ile Reisicumhur'u karşılarında bulunca süklüm püklüm oldular. Onları keyifle karşılayan Gazi, rahatsız olduklarını hemen anladı, "Siz burada sıkılacaksınız galiba," dedi, bir işaretiyle sanatçıları başka bir odaya aldılar.

Kapı kapandığı an Behzat, Muvahhit'e dönüp, "Gözünü seveyim bir şey söylemekte acele etme!" dedi telaşla. Bir yandan da Gazi'nin gelişini görmek için kapıyı gözlüyordu, "Karşımızdaki mütareke zamanının sadrazamlarına benzemez!"

"Yahu nasıl söylemeyeyim? Konuşmaya gelmedik mi buraya?"

"Bir şey demesek de sadece oyuna mı davet etsek acaba?"

"Asıl diyeceğimizi demeden gidecek değiliz ya!"

"Peki nasıl diyeceğiz?"

"Müslüman kadının sahneye çıkmasına izninizi istemeye geldik desek?"

"İster misin celallensin?"

"Deme!"

"Bre zındıklar, gidinin kâfirleri! Defolun oradan derse?"

"Hapı yuttuk demektir!"

Bu sırada kapı açıldı, Gazi Mustafa Kemal yanlarına geldi, samimi bir halle sohbeta başladı. Muvahhit ve Behzat, tek kelime kaçırmamak için kulak kesildiler. Fakat Şadi'nin aklı, meseleyi nasıl açacaklarına takılıp kalmıştı. Gazi'ye söyleyecekleri ilk cümleyi bulmaya çalışıyordu. Dalgınlığını fark eden Mustafa Kemal ona dönüp, "Seyahatinizi kuzeydoğuya doğru uzatacak mısınız?" diye sordu. Şadi de ona bakıyordu aslında fakat görmüyordu; neden sonra sorunun kendisine sorulduğunu anladı. Telaşlandı fakat kekelemenin ötesinde bir şey söyleyemedi. Behzat araya girip onun yerine, "Evet efendim!" dedi. Gazi, üstelemedi, Muvahhit'e dönüp oyunla ilgili sorular sormaya başladı. Behzat, "Kendine gel!" diye fısıldadı Şadi'ye. "Reisicumhur sana soru soruyor, cevap vermiyorsun!"

"Hiç beklemediğim bir sualdi, nutkum tutuldu! Kuzeydoğunun neresi olduğunu hatırlayamadım!"

"İlahi. Neresi olursa olsun, evet dersin kurtulursun."

"Deli misin yahu! Ya pek uzak ve mümkünsüz bir yerse, ya Hindistan'sa? Gazi'ye Hindistan'a gideceğimize söz mü verseydim!"

Kahveler gelince sohbet daha da koyulaştı. Gazi, "Türk ha-

nımlarıyla beraber yolculuk ettiğinizi duymuş, pek memnun olmuşum," dedi. "Onları güzel dilleriyle sahneden dinlemek pek zevkli olacak." Sanatçılar şaşkınlıkla bakiştılar. Gazi, "Bedia Hanım'ın perdeden sonra sahnede de muvaffak olacağına inanıyorum," diye devam etti, "fakat yolculuğunuz sadece İzmir'e olmasın, Ankara'ya da gelin. Halk, tiyatro görmeli."

Muvahhit, Behzat ve Şadi, köşkten yarı sarhoş bir halde çıktılar. İzmir'in sessiz sokakları yaz güneşiyle yanıyordu. Bir müddet konuşmadan yürüdüler; sonra Şadi, Muvahhit'in koluna dokundu; "İş, Bedia'ya kaldı," diye mırıldandı.

Moda Terakki Mektebi'nden sonra Dame de Sion'da okuyan, daha 14 yaşında yaz tatillerinde Fransız memureleriyle telefon şirketinde fahri olarak çalışan Bedia Şekip, ülkenin ilk Türk kadın memurelerindendi. 1920'de, ilk Türk kadın öğretmenlerden biri olarak Erenköy Kız Lisesi'nde işe girmiş, o tarihte çarşaf giymediği yetmez gibi, başını da açmıştı. Şalvarlı okul müdürü Rasim Efendi, Bedia başını açtığı için ne yapacağını şaşırmış, bu arsız kadınla yüz yüze gelmemek için derslere girmek istememiş, ondan köşe bucak kaçmıştı.

Darülbeydi'nin en gözde oyuncularından Refet Muvahhit'i bir oyunda görerek vurulan Bedia, tiyatronun müdavimi olmuştu. Nihayet bir gün kulise gidip karşısına çıkmış ve imzalı resmini isteyivermişti. Bedia çok güzel bir kızdı, Muvahhit de çapkının teki. Bir resmini oracıkta, "Genç kızların sultanına" yazarak imzalamıştı. Çok geçmeden evlenip çocukluğa karıştılar. *Ateşten Gömlek*'te Muhsin'le beraber başrolü oynayan Bedia, Gazi'nin sanatçılarla sohbet ettiği 1923 Temmuzunda üç dil bilen, çocuklu bir kadındı artık.

Tiyatroya döner dönmez onu sahne için hazırlamaya başladılar. Ahmet Nuri'nin *Ceza Kanunu* piyesinde Bedia'ya küçücük bir rol uyduruldu. 11 Ağustos'ta, Kordon'daki Palas Sineması salonunda Gazi Mustafa Kemal'in huzurunda Darülbeydi'nin temsil vereceği gazetede ilan edildi.

Zaman su gibi geçti. Temsil günü gelip çatığında sinemanın eli yüzü iyice toplanmıştı. Ön sıraya konaklardan ödünç aldıkları koltukları koydular. Gazi için bir kanepe ayrıldı, önüne bir masa, masaya dantel örtü konuldu. Behzat bütün salonu dolaşıp her ayrıntıyı tek tek gözden geçiriyordu. Bu gayretle attığı üçüncü turda Vasfi'yle kafa kafaya geldiler.

"Her şey tamam!" dedi Behzat, "Sadece suflör Adil Efendi'yi

Bedia, Ceza Kanunu'nda.

bulamıyorum!" Vasfı'nın alnından ter damlıyordu, "Ben de seni arıyorum! Adil Efendi benim yanımda! Koş gel, bir felaketle karşı karşıyayız!"

"Ne oldu?"

"Adil Efendi, piyesi otelde unutmuş!"

"Karşıda!"

"Evet!"

"Karşıyaka'da!"

"Evet!"

"İşte şimdi yandık!"

Ceza Kanunu yeni bir oyun değildi. Muvahhit, Şadi, Behzat ve Vasfı rollerini de mizansenleri de ezbere biliyorlardı. Fakat ya hanımlar? Rollerini yazıp ezberlemişler, pek çok prova yapmışlardı ama sahneye yabancıydılar. Türk kadını, Gazi Paşa'nın karşısında ilk kez sahneye çıkarken şurayı unuttuk, burada şaşırdık diyecek halleri yoktu. "Piyenin elimizde ol-

ması şart!" diyen Behzat saati kontrol etti, Karşıyaka'ya işleyen vapurlar çoktan son postayı yapmış, seferler tatil olmuştu. Körfez'in karşısına giden bir karayolu vardı var ama koca tekerlekli yük arabaları bile geçemiyordu oradan. "Zaten atlı arabanın bu kadar zamanda Karşıyaka'ya gidip gelmesi imkânsız!" dedi Vasfı. "Mahvolduk biz! Yandık biz!" Çaresizlik içinde kıvranırlarken imdatlarına Karabiber Mehmet Efendi yetiştirdi. Müdürü olduğu vapur kumpanyasına emir verdi, vapurlarından biri derhal harekete hazırlandı. Behzat, fedakâr bir asker gibi vapura atladı. Karadakilere tereddütlerle bir kez el salladı sonra karanlıkta kayboldu. Tiyatroda heyecan had safhadaydı; herkes bir sinir nöbeti içinde sahnenin tek tuvaletinin önünde dolaşmaya başladı.

Behzat, Karşıyaka'ya giderken zamanın adeta durduğunu hissediyordu. Nihayet iskele görününce vapurun yanaşmasını bekle-

meden atlayıp koşmaya başladı. Cinler tarafından işgal edilmiş, tekinsiz bir viraneye benzeyen otele girdiği gibi basamakları ikişer-üçer tırmanarak suflör Adil Bey'in odasına daldı. Burası son derece derli toplu ve temizdi. Birkaç kitabın, öteberinin altına üstüne baktı, piyesi bulamadı. Hemen başka bir odaya geçti, sonra başkasına. Bundan sonraki 15 dakika boyunca bir odadan diğerine koştu, her yeri aradı ama piyesin izine bile rastlamadı. Zamanın tükendiğini biliyordu, hemen vapura binse bile sahneye koşarak çıkması gerekecekti. Çaresiz, perişan, otelden çıktı. Karanlık iskeleye doğru koşarken annesinin bir sözü geldi aklına. Yaşlı kadın, "Başın sıkışınca Hacı Bektaş'a sığınacaksın!" derdi. Behzat, sessiz ve boş Karşıyaka sokaklarında, "Ya Hazret-i Pir! Şu piyesi bulmama himmet eder, kerametini gösterirsen, ruh-u azizin için bir deste mum چراغ eylerim!" diye bağıra bağıra iskeleye geldi, vapura atladı. Kaptan'a, "Çek!" dedikten sonra küpeşte demirine tutunup nefesini toplamaya çalıştı. Etraf zifiri karanlıktı, vapurun halattan kurtuluşunu ve pervanenin denizi köpürtüşünü dinledi. Fakat bu sese karışan bir ses daha vardı, karanlıkta birileri bağırıyordu, Behzat kafasını kaldırdı. Vapur tornistan ederken iskelede otelin tembel hizmetkârını gördü, "Bak şu serseme!" diye homurdandı, "Bir iş yaradığı yok, bir de beni yolumdan ediyor!"

"Ne istiyorsun be çocuk! Ne diye bağırıyorsun!"

"Komşular görmüş, otele gelip bir şey aramışsın."

"Ee, ne olmuş?"

Oğlan elinde bir defter sallıyordu, "Sizin Adil Bey, giderken bunu masanın üstünde unutmuş, kaybolmasın diye alıp saklamıştım!" Vapur hareket halindeydi, Behzat eğildi, defteri kaptı, ışığa doğrultarak kapağını açtı; *Ceza Kanunu!* O kadar sevindi ki, olduğu yerden uzanıp oğlana sarılmaya çalıştı. Birbirlerinin eline koluna tutunarak öpüştüler. Behzat, "Çeek!" diye bağırdı kaptana, "Aman kaptan çek de yetişelim!"

Behzat, tiyatroya girdiğinde Gazi Mustafa Kemal gelmiş, yerine yerleşiyordu. Oyuncular heyecandan perişan olmuştu ama Behzat'ın elindeki defteri gördüklerinde her şey değişti. Adil Bey, piyesi kaptığı gibi suflör deliğine, sanatçılar da kulislere koştular, temsil başladı.

Bedia sahne arkasında tir tir titriyordu. Muvahhit, yanındaydı, onu teskin etmeye çalışıyordu. Nihayet zamanı geldiğinde, "Haydi Bedia," diyerek genç kadını sahneye itiverdi. Ona bütün kalbiyle inanıyordu. Bedia, kabiliyetliydi ama ortada çok daha

görmekli bir iş vardı; Türk kadını, ismini ve kimliğini saklamadan, göğsünü gere gere hem de Reisicumhur'un önünde, sahnede boy göstermişti. Mustafa Kemal, "Devam edeceksiniz," dedi, o gece Bedia'ya, "bu kadarla kalmayacak..."

Ağustos ayında Muhsin Ertuğrul da bir film için İzmir'e geldi. Arkadaşlarıyla birleşerek *Eski Rüya* piyesini sahnelediler. Muhsin, İzmir'de kalıp çekimlere devam edeken Darülbedayi oyuncularını, Söke'ye doğru yola çıkıyordu. Trenle geçtikleri her istasyonun gerisinde yanmış yıkılmış, harabe kasabalar gördüler. İzmir'den sabah sekizde bindikleri tren, Söke'ye akşam saat yedide vardı. Buradan Manisa'ya, sonra da Kırkağaç'a yollandılar. Kırkağaç'ta oyuncu kısmına yer vermek istemeyen otel sahibini bir türlü ikna edemediler. Hepsi Kırkağaç'ın başka bir köşesine dağıldı. Kadınlar ile Muvahhit için ev buldular. Dört odasından üçü çökmüş olan evin pencerelerinde cam yoktu. Bir odada Bedia ile Mina kaldı. Muvahhitlerin oğlu Sina, duvardan duvara gerilen bir salıncağa yatırıldı. Vasfi Rıza, kiliseden bozma tiyatroya gitmişti yatmaya. O kadar yorgundu ki, binanın içine girecek takati bulamadı; merdivenleri tırmanırken güneşli basamaklarda biraz dinlenmek için durduğunda bavuluna yaslandı ve uyuyakaldı. Yine de o gece oyuna çıkmayı başardılar. Temsilde bir aksilik olmadı, canlarını sıkan tek şey, seyircilerin nargile tokurdatışıydı. Ertesi gece ikaz ettiler ama köylüler, "Burada âdet böyledir," dediler, "hiç kusura kalmayın."

Zorlu geçen turnenin sonuçları müthiş oldu. Ankara'da, İzmir'de, Türk kadınlarının rol aldığı piyesler ortaya çıkarken İzmir'de, kadın ve erkeklerin bir arada seyrettiği temsiller başladı. Haremlik selamlık uygulamasının kalkmasına bizzat Mustafa Kemal öncülük ediyordu. Latife Hanım'la birlikte her temsile gidiyor, sanatçılara iltifat ediyordu. 15 yaşındaki küçücük Afife'nin bir süre avıyla kovalandığı zamanlar geride kalmıştı. Sahneye çıkan kadınlar, Mustafa Kemal'in koşulsuz desteğine yaslandılar. Fakat İstanbul, bu yeni duruma direnç gösteriyordu. Polis Galata, Pera sokaklarında Türk kadınlarına göz açtırmıyordu. *Vakit* gazetesi bir soru attı ortaya: "Okurlarımız, Anadolu'nun göbeğinde Türk hanımlarına sahneye çıkmak hakkı verildikten sonra, daha münevver olması icab eden İstanbul muhitinde bunun mahzurlu görülmesinin sebebini soruyorlar." Ve tartışmalar başladı... Gazeteye mektup yağıyordu, "B.Ş." harfleriyle imzalanan bir mektupta şöyle deniyordu:

Tiyatromuz yalnız horozları olan bir kümeştir. Dişi mahluk namına yalnız ördekler var. Tabii ki horozla kaz ve ördek birbirine yabancısıdır, anlaşamaz. İşte bizim tiyatromuzun bugünkü hali. Niye tiyatromuzda kadın yok, bunu kimse bilmiyor. Kafkasya'da Türk kadını sahnede temaşaya iştirak ediyor ve namusundan hiçbir şey kaybetmiyor. Meşhurelerin resimleri kartpostal olarak satılıyor. Bilmeyen, inanmayan varsa gelsin göstereyim.

Selçuk Sultanisi Müdiresi Sayide Hanım'ın gazeteye yolladığı mektup ise, "Terbiye ve seciyesi sağlam bir Türk kadınının hiçbir yerde düşmesi ihtimali yoktur," diye başlıyordu. "Bu olduktan sonra dans da eder, sahneye de çıkar. Yine de kaydetmek isterim ki, tiyatrodakiler hemen hemen aile kadını değildirlir."

İstanbul Emniyet müdürünün sesi çıkmıyordu, tartışmaların ortasında kalmıştı. Israrlı sorular karşısında ter döküyor, "İstanbul'da Türk hanımlarının sahneye çıkmasına müsaade edilmediği doğru değil," diyordu. "Yalnız, Yeni Sahne'ye mensub birkaç hanımın sahneye çıkacağı polise vakitlice haber verilmemişti. Kumpanyanın usulen yaptığı müracaat göz önüne alınacak, çıkacak hanımların haklarında usulen tahkikat yapılacak ve mahzur-ı dai bir şey olmadığı takdirde çıkmalarına müsaade edilecektir." Türk kadını sahneye çıkmıştı çıkmasına ama vesikalı kadın haline geldiği düşünüldüğü için öyle muamele ediliyordu.

Darülbedayi İdare Heyeti ise Muvahhit ve arkadaşlarını İstanbul'dan başka yerde oyun düzenledikleri için şiddetle cezalandırdı; hepsinin kurumla ilişkisini kesti, bunu da gazetelerden duyurdu. Sanatçılar 16 Ekim'de, Reşid Paşa vapuruyla İstanbul'a döndüklerinde iç çekişmelerin tarumar ettiği bir Darülbedayi buldular. Eliza Binemeciyan, Paris'e; Roza, Mısır'a; Efruz Beyrut'a yerleşmiş; kalan sanatçılar başka tiyatrolara dağılmışlardı. Cezalar yağdırarak sanatçıları kurumdan uzaklaştıran İdare Heyeti içinde de çekişmeler vardı, heyet bir süre sonra art arda gelen istifalarla kendini lağvetmişti. İşin aslı, Darülbedayi'de fedakâr müdür Psalti Efendi'den başka kimsecikler yoktu.

Bu sırada Muhsin Ertuğrul ve Raşit Rıza, yeni bir oyun sergilemek niyetiyle bir araya geldiler. Ertuğrul, *Othello*'yu sahnelemek istiyordu; Bedia Muvahhit ve Münire Eyüb'e rol teklif etti. Münire, *Ateşten Gömlek* filminden sonra ismini değiştirmiş, Neyyire Neyir adını almıştı. *Othello* ilk sahne tecrübesi olacaktı. Böylece zavallı Afife'den birkaç yıl sonra Beyoğlu'nda polis korkusu, kaçma kovalamaca olmadan iki Müslüman Türk kadını sahneye çıktı.

“Muhsin... Belki bir gün gelirim...”

16 Ocak 1924'te, İsveç'in güneyinde, buzla kaplanmış Baltık Denizi'nde, burna yaklaşan bir gemi güçlükle yol alıyordu. Derinden gelen düzensiz tıkırtılar, pervanenin teklediğini haber veriyordu. Gemi olduğu yerde durdu, az sonra bütün makineler tek tek sustu. Swanhild gemisinin, olanlardan habersiz yolcuları, derin bir sessizliğin içinde buldular kendilerini. Gemi, Bornholm Adası'nın kuzeyinde buz tabakalarının arasında sıkışıp kalmıştı. Kaptan, yanı başındaki telaşlı genç adama gülümseyerek “Endişelenmeyin, kömürümüz çok, erzak depomuz dolu, bize üç dört hafta yetecek yiyeceğimiz var, telaş etmeyin” dedi ve ekledi: “En az dört-beş gün yerimizden kıpırdayamayız...”

Kaptanın yanındaki şaşkın yolcu, Muhsin Ertuğrul'dan başkası değildi. Hayranı olduğu Strindberg'in doğumunun 75. yıldönümünde İsveç tiyatrosunu görmek üzere Stockholm'e gidiyordu. “Peki o zaman,” deyip içini çekti, gemiyi bir dolaşıp okuyacak bir şeyler bulmaya karar verdi. Kamarotta, Napoléon'un Leipzig Muharebeleri, birinci makinistte üç tane polis romanı, ateşçide Karl Marx'ın *Komünist Manifesto*'su, yardımcısında Tolstoy'un

İBB Şehir Tiyatroları Arşivi

Macbeth, Neyyire Neyir.

Stockholm'de yapılan 18. Evrensel Barış Kongresi için yazdığı nutuk vardı. Muhsin, kitaplarla odasına döndüğünde önce defterini açıp bu kitapların isimlerini not aldı, "Swanhild, Swanhild!" diye mırıldanıyordu "Ben seni Danzig'den Koppenhag'a giden vapur sanmıştım. Meğer sen Baltık Denizi'nin ortasındaki okuma salonu imişsin!"

Swanhild'in buzlar arasındaki konaklayışı bir hafta sürdü. Stockholm'e ulaştıklarında 25 gündür buza saplı gemiler olduğunu öğrendiler. Limandaki fener tipiden görünmüyor, canavar düdüğü aralıksız ötüyordu.

Muhsin, Opera Lokantası'na gittiği ilk gün, ünlü İsveçli sinema yönetmeni Mauritz Stiller ile tanıştı. İkisi birbirlerinden hemen hoşlandılar. O kadar ki misafirden, ziyaretçiden nefret eden, kapalı kapılar ardında çalışmasıyla ünlü Stiller, Muhsin'i stüdyosuna ve film çekimlerine davet etti.

Muhsin böylece *Gösta Berling's Saga*'nın (Gösta Berling Efsanesi) çekimlerine katılma fırsatı buldu. Stiller'in, lapa lapa yağan kara ve eksi 30'lara vuran soğuğa aldırış ettiği yoktu. Çekimler gece yarısına ya da günün ilk ışıklarına kadar devam ediyordu. İklim çok ağır gelmişti ama Muhsin Ertuğrul, çekimleri kaçırmıyordu. Teknik elemanlarla, oyuncularla tanıştı. Filmdeki önemli rollerden birini, isimsiz bir genç kadın, Greta Garbo oynuyordu. Muhsin, Stiller ve Garbo çekimler sırasında arkadaşlıklarını ilerlettiler. Stiller, İstanbul'u çok merak ediyordu. Muhsin her fırsatta İstanbul'u anlatıyor, "Kendinden gelen olağanüstü bir ışığı vardır," diyordu. "Bir yönetmenin çalışacağı en güzel şehirdir." Stiller etkilenmişti, "Muhsin," dedi, "Belki bir gün gelirim."

Bir ay sonra Stockholm'den ayrıldı Muhsin Ertuğrul; çevirisi yapılacak oyunlarla dönüyordu İstanbul'a. Döner dönmez de işe koyuldu. Hâlâ bir Edebî Heyet'i bulunan Darülbedayi'de, Muhsin Ertuğrul'un İsveç oyunlarına yöneldiği hemen duyuldu. Edebî Heyet üyeleri, "İyi güzel de," diyorlardı, "Strindberg'in bizde daha zamanı gelmedi. Darülbedayi'nin eski eserlerinden şaşmamak lazım!" Arkadaşları Muhsin Ertuğrul'a Edebî Heyet'in yorumlarını hatırlatınca genç adam zıvanadan çıkıyor, köpürüyordu. "35 sene evvel yazan Strindberg'in eserinin bizim için hâlâ zamanının gelmediğini söyleyenleri mi dinleyeceğim?"

Kasım ayında Andreyev'in "Düşünce" adlı oyununu Türkçeye çevirip *İhtilal* adıyla sahneledi, sonra da Ibsen'in *Bir Halk Düşmanı* adlı oyununu çevirip provaları başlattı. Soru soranlar sert, ödün-

süz bir Muhsin Ertuğrul buluyorlardı karşılarında, "Kervan yürür!" diyordu. "İlkelerimden biri de aşağılık seslere kulak vermeden kervanı yürütmektir." 1924 yılında henüz baskı dönemi kanunları yürürlükteydi. Piyeslerin önce Emniyet Müdürlüğü'ne gönderilip Üçüncü Şube'de okutulması gerekiyordu. Sadece üstüne "Oynanmasında sakınca yoktur" yazılan piyesler oynanırdı. Bağnazlıkla savaşı konu alan *Bir Halk Düşmanı*'nın bu sınavı geçemeyeceğini bilen Muhsin Ertuğrul, oyunu polis müdürlüğüne göndermeden, sessizce perde açtı. Fakat piyes o kadar beğenildi, basında o kadar büyük gürültüye sebep oldu ki, izinsiz oynandığı hemen anlaşıldı. Emniyet Müdürlüğü, Muhsin Ertuğrul hakkında kovuşturma başlattı. Aslında bu tutumu yadırgamamak gerekirdi. Muhsin Ertuğrul'un sergilediği bu piyes, Almanya'da, Fransa'da olaylar sebebiyle oynanamamış, Amerika'da sahnelenen bir uyarlaması bile büyük sarsıntı yaratmıştı.

III. BÖLÜM

“Dilerim ki, herkes kendi işini bizim işimizi sevdiğimiz kadar menfaatsiz, karşılıksız sevsin. O zaman günlük çalışma vazife değil zevk, hayat bir didişme değil saadet olur.”

1924 Ferah günleri...

Ferah mevsimi (1924)

O sene, Darülbedayi'nin sıkıntılarına bir yenisi eklendi. Kurumun fakirliği, sanatçılara hamilik etmek isteyen bazı para babalarını buraya çekiyordu. Darülbedayi'nin çaresizliğinden yararlanan bu işgüzarlar, istedikleri oyunları repertuvara aldırılmaya, istedikleri sanatçıları sahneye çıkarmaya başladılar. Zamanla o kadar güç kazandılar ki, birçok oyuncunun Darülbedayi'den ayrılmasına neden oldular. Kalanlar ise çaresizdi, hangi oyun denirse onu, hangi kadro denirse onunla oynamaya çalışıyorlardı.

Kış bastırırken Muhsin Ertuğrul'un, yeni bir topluluk kurmak için kolları sıvıdığı duyuldu. Muhsin, Paris'e Galip'e mektup yazıp İstanbul'a çağırdı; o gelince Behzat'ı da aldı, üçü Maltepe'de buluştu.

Yeni topluluk için kimsede beş kuruş yoktu. Behzat, topluluk adına Şehzadebaşı'ndaki muhallebici Fazıl'dan 100 lira borç aldı. Bu parayla Ferah Tiyatrosu'nu kiraladılar. Toplulukta Vasfi Rıza, Hazım Körmükçü, Galip Arcan, Emin Belig vardı. Çok geçmeden Kınar Hanım, Bedia Muvahhit, heykeltıraş Zühtü (Müridoğlu) ve Muammer Karaca da onlara katıldı. Şehzadebaşı'ndaki Ferah Tiyatrosu'na yerleştiler.

Tiyatronun sahne katındaki en küçük odaya Muhsin yerleşti. Odanın penceresi yoktu ve içeride iki kişi olursa kapı açılmıyordu. Muhsin, makyaj malzemeleriyle defterini, kalemini rafa koydu. Öğle saatlerinde defteri kaldırıyor, sütlacıyla francalasını burada yiyordu.

Toplulukta uyumsuz kimse yoktu. Hepsi daha önce sahnelenmemiş, tanınmayan oyunlar oynamak istiyorlardı. Bu yüzden piyesler farklı dillerden seçildi. Muhsin Almancaları, Galip Fransızcaları çevirmeye başladı. Oyunun provalarına katılmak da gerek-

tiği için çeviri işi geceye yayılıyordu. Muhsin'in çevirdiği kargacık burgacık yazılarla dolu sayfalar üst üste yığılmaya başladı. Bir gece geç vakit, Muhsin'in küçücük odasının kapısı vuruldu, Muammer Karaca'ydı bu, "Bitirdiğin sayfaları alacağım, sen hiç kalkma," diyerek içeri uzandı üst üste yığılmış sayfaları alıp gitti. Muhsin onun nereye gittiğini merak etmişti; işini bıraktı, tiyatronun koridorlarında onu aramaya koyuldu. Kulisin girişindeydi Muammer Karaca, paltosunu giymiş, bacaklarına bir battaniye sarmıştı. 25 mumluk vardiya lambasının ışığında Muhsin'in çevirilerini temize çekiyordu. İnci gibi bir yazısı vardı, mizansenleri kırmızı, metni de siyah mürekkeple yazıyordu. Zor okunan satırların provaları aksattığını düşündüğü için bu işi kendiliğinden üstüne almıştı. Muhsin, odasına dönerken sahne arkasından gelen patırtıları duydu. Behzat ile Kemal, dekor kuruyorlardı, yolunu değiştirdi, yanlarına gitti. Kemal, iki tahta panoyu birbirine çakmış geniş bir fon yapıyordu, Muhsin'i görünce, "Şunu çevirsene," dedi, "arkaya da çivi lazım." İkisi fonu bitirmek üzeydi ki, Kınar Hanım geldi. Tiyatronun en yaşlı oyuncusuydu, her zamanki gibi matem elbisele-ri içinde dolaşıyordu. Eşini kaybettiğinden beri, renkli bir eşarp bile takmayan Kınar Hanım, kalın simsiyah bir şala sarmıştı, dudakları titriyordu. "Çocuklar," dedi, "üşüyeceksiniz. Beatris'te çay var, gelin de sıcak bir şey için." Bu Beatris, Kınar Hanım'ın ispir- tolu ocağının adıydı.

Ferah oyuncularının arasında müdür, amir yoktu. Herkes bir ucundan tutunca işlerin kendiliğinden yürüdüğünü gördüler. Elektrikçi Nazım, zamanı geldiğinde salonun ışıklarını indireceğini; perdecî Şefik, perdeyi açacağını biliyordu. Ücretlerden sorumlu olan kişi ise Behzat'tı. Ferah ailesi, paralarını ondan alıyordu. Belirli bir para söz konusu değildi. Behzat ne verirse onu, ne zaman verirse o zaman aldılar. Önceliği tiyatroya yeni katılanlara veren Behzat, kadınlara geçim için yarım hisse fazla para dağıtıyordu. Başka da bir ölçü kullandığı yoktu. Ustalarla çıraklar, ünlülerle yeniyetmeler aynı payı alıyorlardı. Haftanın hasılatı cumartesileri dağıtıldığı için, o günün çalışma cetveline sadece "Kasa Saati" yazıyorlardı. Fakat daha ilk cumartesi, durumun hiç parlak olmadığını gördüler. Masraflar çıkarıldığında oyunculara adam başı 50 kuruş kaldı. Genç heykeltraş Zühtü de (Müridoğ- lu) tam bu sırada girdi içeri. Delikanlı tiyatroda çok yeniydi, ikinci hafta oynanacak oyunda rolü olup olmadığına bakmaya gelmişti. Sahne arkasına dolaşp çalışma cetveline baktığında tek

satırlık bir yazıyla karşılaşmıştı: "Kasa Saati." Bundan bir şey anlamayan delikanlı, herkesin suspus oturduğu odaya girip Galip Arcan'a sokuldu. "Çalışma cetvelinde "Kasa Saati" yazıyor, acaba onda rolüm olacak mı?" diye sordu. Galip, dalgın dalgın yanıtladı: "Hayır," dedi, "hiç sanmıyorum." Zühtü çok üzülmüştü, alçak sesle, "Bu eser, dram mı komedi mi?" diye sorunca Galip, "Bir facia azizim!" diye sesini yükseltti. "Kaç kendini kurtar, çünkü bu bir facia!"

Para, hiçbir zaman yetmiyordu ama topluluğun asıl eksiği zamandı. Gece çeviri ve dekorla, gündüz provalarla geçiyor, akşam palas pandiras oyuna çıkıyorlardı. Onca emeğin ardından nihayet sahneye gelen eserin ömrü üç-beş günü geçmiyordu. Buna rağmen Kemal, çivi yerleri görünmesin, diye temsil öncesi panoları bir daha boyamayı, Kınar Hanım, genç oyuncularını çalıştırmayı, Muh-sin, Azarya'daki iki satırlık rolü için tam bir saat makyaj yapmayı ihmal etmedi.

Mesele her zamanki gibi seyirci sayısydı. Seyirci, oyunun birkaç hafta sahnelenmesine yetecek kadar çok değildi. Her fırsatta bu meseleyi konuşuyorlardı. Tiyatroya daha fazla seyirci gelmeliydi; Ferah oyuncularının niyeti, kendi seyircilerini yaratmaktı. Bunun için salona pankartlar asmaya, seyirciye bir başka tiyatronun yolunu göstermek için broşürler dağıtmaya başladılar. "Tiyatro Adabı Broşürü" de bunlardan biriydi.

TİYATRO ADABI BROŞÜRÜ

1. Tiyatro eğlence yeri değil, büyüklerin mektebidir.
2. Tiyatroya mümkün mertebe temiz giyinilip gidilir ve gürültüsüzce bir mevkiye oturulur.
3. Perdenin açılacağını ihbar eden işaretten sonra, perde kapanıncaya kadar artık bir kelime bile konuşulmadan yalnız eser dinlenir. Bir milletin bilgi ve anlayış seviyesi, san'at eserlerine ve sanatkârlarına gösterdiği alaka ile ölçülür.
4. Tiyatroda sigara içmek doğru değildir. Fakat mecburiyetse perde aralarında içilir.
5. Perde aralarındaki istirahat müddetleri evvelce tayin ve ilan edilmiştir. Sabırsızlanmak bu müddeti kısaltmaz.
6. Islık çalmak ve ayakları yere vurarak alkışlamak, takdir etmek demek değildir.

Kısa bir süre sonra, öğrenciler için gündüz oyunları oynamak gibi müthiş bir fikir geldi akıllarına! Daha perde açtıkları ilk gün Ferah Tiyatrosu, öğrenci ve öğretmenlerle tıka basa doldu. Bu gençler sadece oyunu izlemekle kalmıyor, tartışmak da istiyordu. Bu oyunlar ve ardından yapılan sanat tartışmaları, tiyatro için gençlik aşısı oldu. Muhsin'in ağabeyi Dr. Rasih de Ferah mevsimine katkıda bulunanlar arasındaydı. Tolstoy'dan yaptığı çeviri, Ferah Tiyatrosu'nda perde açtı.

Provaydı, oyundu, dekor yapmaktı derken Ferah oyuncularını binadan dışarı çıkamaz olmuştı. Gittikleri tek yer, alt kattaki Fazıl'ın muhallebicisiydi. Fazıl bir kâse sütlaç ve bir francaladan ibaret öğle yemeği için parayı peşin istemez; Behzat, oyunculara ne vakit para bölüştürürse alacaklarını o vakit toplardı. Bir buçuk ay güneş yüzü görmeden çalıştıktan sonra bayramın dördüncü günü dışarı çıktıklarında hepsi aynı fikirdeydi: Temiz hava ciğerlerini yakıyordu.

Ferah oyuncularını, turneye de çıktılar. Trabzon turnesi sırasında, *Haftalık Meslek Gazetesi*, Muhsin'den Trabzon intibalarını anlatan bir yazı istedi. Muhsin, kadınların tiyatroya gelmediğini fark etmiş ve yazısında bilhassa bunu vurgulamıştı. Birkaç gün sonra aynı gazetede imzasız bir yazı yayımlandı. Muhsin'in kadınlara dil uzattığını söyleyen biri onu da tiyatroyu da yerden yere vuruyordu.

Hemen bir yanıt kaleme aldı:

Büyük halk kitleleriyle temas etmeyen sanat ancak sanat için yapılan sanattır. Halbuki ben sanatı insanlık için, halk için yapmak isteyenlerdenim. Yeni sanat hudutsuz bir ülkedir. Mektubu yazan, benim bir asır sonra gelmemi istiyor. Bu iltifata teşekkür etmekle beraber ben bugün yaşadığım havadan memnunum. Bu memleketin ilerlemesine mâni olan, batıl, yalan, riya, ne varsa hepsinin birer sabun balonu gibi söndüğünü görmek, iskambil kâğıdı gibi arka arkaya döküldüklerine şahit olmak az zevk midir? Memleket kadınlığına serzeniş, hatırımdan geçmez. Birine böyle bir haksızlıkta bulunmak istesem, etrafımda sataşılacak, çatılacak birisini arasam gözlerim döner dolaşır kendi üstüme dikilir, kendimden müstahakını bulamam. Ben yazabildiğim kadarını yazıyor, yapabildiğim kadarını da yapıyorum. Yapamadıklarım ve yazamadıklarım için herkesten af dilerim.

Selam ve hürmetlerimle.

Topluluk bir fabrika gibi çalışsa da yeni çeviriler, yeni oyunlar, öğrenci temsilieri veya turneler, yaklaşan mali felaketi önlemeye yetmedi. Trabzon turnesinin sonunda dağılma kesinleşti. Namık Baba'nın lokantasında sessizce yemek yiyorlardı. Hepsi çok üzgündü, kimsenin ağzını bıçak açmıyordu. Bu sırada bir postacı girdi içeri, Namık Baba'ya, "Muhsin Ertuğrul'a bir telgraf getirdim," dedi, "Kendisi buradaymış." Telgraf, Stockholm'de tanıştığı büyük yönetmen Stiller'dendi. Muhsin'i görmek için Greta Garbo'yla birlikte İstanbul'a geleceklerini bildiriyordu.

Bir hafta sonra, Sirkeci İstasyonu'nda Şark Ekspresi'ni karşıladı Muhsin. Stiller, Beyaz Rus göçmenlerle ilgili bir film yapmaya hazırlanıyordu. Çekime uygun yer ararken Muhsin'in İstanbul için söylediklerini hatırlayarak soluğu burada almıştı. Öğle yemeğini Régens'ta yediler. Muhsin, Stiller ve Garbo arasındaki arkadaşlığın çocuksu bir aşka dönüştüğünü gördü. Stiller, Garbo'yu hediyelere boğuyordu; ona mercan yüzükler aldı, püsküllü terlikler ve altın bir halhal... Bunları işlemeli kumaşlar ve telkâri küpeler izledi. En son hediye, Beyoğlu'ndaki bir kürkçüden alınan mantoydu. 1.000 lira değerindeki kürke, Stiller'in parası yetiştirmedi; üst tarafını Muhsin'e borçlandı. İstanbul'u genç âşıklar gibi geziyorlardı. Stiller, sabaha karşı Balıkpazarı'nda Garbo'yu kucağında taşıdı.

İstanbul'da iki ay kaldılar. Filmin mekânları belirlenmiş, iş bölümü yapılmıştı. Fakat Stiller, ülkesine döner dönmez bir çağrı aldı. Kendi filmini yapması için Amerika'ya davet ediliyordu. Stiller, Hollywood'la tanıştırmak üzere Garbo'yu da yanına alarak Amerika'ya gitti.

Moskova (1925)

Muhsin Ertuğrul, Rus tiyatrosunu görmek üzere Moskova'ya doğru yola çıktığında bu kez yalnız değildi. Yanında artık eşi olan, rol arkadaşı Neyyire Neyir vardı. Kırk saatlik yolculuğun ardından ulaştıkları Moskova'da ilk işleri, Eğitim Komiseri Lunaçarski'ye gitmek oldu. Bir yazar olan Lunaçarski, Sovyet tiyatrosunu yakından görmek için geldiklerini söyleyen çifte çeşitli mektuplar hazırladı. Bu mektuplarla Rusya'nın dev tiyatro hazinesinin kapıları onlara, ardına kadar açıldı.

Avrupa'da savaştan sonra uzun eserlere ilgi azalmış, klasikler gözden düşmüştü. Kimse saatler süren gösterileri izlemek istemiyordu. Fakat Rusya'da durum tam tersiydi, Moskova'da savaşın ve devrimin en korkunç günlerinde bile operanın, tiyatronun kapısı kapanmamıştı. Rus halkı bitap düşmesine rağmen, Shakespeare'in beş perdelik trajedilerini gözünü kırpmadan seyrediyordu. Muhsin, burada da bir *Hamlet* buldu. Oyun, Sanat Tiyatrosu'nun eğitim sahnesindeydi. Çıkışta, "Bugüne dek 50'den fazla *Hamlet* izledim," dedi Neyyire'ye, "Rus *Hamlet*'inin olgunluğuna şaşmamak mümkün değil!"

Moskova'da iki büyük film kuruluşu vardı. Eğitim komiseri Lunaçarski, Moskova'nın büyük film kuruluşu Goskino'yu hakkıyla gezebilmeleri için onlara rehberlik edecek bir sinemacı buldu. Goskino, film çekimlerinin yanı sıra Rus sinemasının denetiminden sorumlu bir kuruluştur. Burada birkaç yönetmenle tanışıp film yöntemleri üstüne uzun uzun konuştular. Yönetmenlerden biri Muhsin Ertuğrul'un sinema bilgisinden etkilenmişti; gezi sona ermeden ona Goskino'da yönetmenlik teklif etti. Neyyire gülümseyip, "Ben de nasılsa Meyerhold Tiyatrosu'nda olacağım," deyince Muhsin de Goskino'daki işi kabul etti. Teklif alması aslında büyük bir olaydı, çünkü Goskino'da çalışmak yıldızlar geçidinde yürümekten farksızdı. Meyerhold, Stanislavski ve Ayzenştayn'ın çalıştığı binada, Muhsin'e Ayzenştayn'ın bitişiğindeki odayı verdiler. Dört dili anadil düzeyinde konuşan, aslında mühendislik eğitimi almış bir adamdı Ayzenştayn. Kızıl Ordu'da, afişçilik, dekoratörlük yapmış, daha sonra İşçi Tiyatrosu'nun yönetmeni olmuştu. Orada denediği yeniliklerden biri de oyun aralarında kendi hazırladığı bir kısa filmi göstermekti. Bir süre sonra tamamen sinemaya geçen Ayzenştayn'ın çektiği, *Potemkin Zırhlısı*, sessiz çekilmiş olmasına rağmen "bütün zamanların en iyi filmi" olarak kabul edildi.

Fakat Moskova'nın iklimi, ikisini de zorluyordu. Neyyire eksi 40'ları bulan soğukla yatağa düşünce Muhsin endişelendi. Karıkoca, biraz daha ılıman bir iklimi olan Odessa'ya geçtiler. Muhsin Ertuğrul, burada Vukfu Stüdyosu'nda rejisör olarak çalışmaya başladı. Yönettiği ilk film 10.000 altın rubleye mal olan *Tamilla*'ydı. Bunun ardından hemen ikinci filme başladı; *Spartaküs*. Rusların ilk epik filmi olarak kabul edilen *Spartaküs*, 1926'da tamamlandı ve 200.000 altın rubleye mal oldu.

Aynı tarihlerde (1927) İstanbul'da bir şeyler değişiyordu.

1926, Tamilla çekimlerinde, Rusya.

Cumhuriyet yönetimi, eğitici kurumların konser ve gösterilerinden alınan vergileri kaldırmıştı. İstanbul'un yeni Belediye Başkanı Muhittin Üstündağ'ın, göreve geldiğinde hayallerinden biri de İstanbul'a bir tiyatro binası yaptırmaktı. Bunun için Sultan II. Mahmud Türbesi'nin karşı sokağındaki dört tarafı açık arsayı gözüne kestirmişti. Fakat uzmanlar bir rapor hazırladılar: "Toprağın altı tonozlu, kemerli bir boşluk, belki Binbirdirek Sarnıcı'nın devamı... Üstüne kurulacak binayı kaldırmaz." Üstündağ, "Peki," dedi ama arayıştan vazgeçmedi. Bir müddet sonra, "Fatih'de itfaiyenin önündeki sahaya yapılsın," dedi. Tetkik edenler, "Burası da olmaz," dediler. Sonra yeni bir fikir çıktı ortaya: "Şehzadebaşı eski tiyatrolar semtidir. Arsayı orada aramalı." İçinde sanatçıların da olduğu bir grup, mahalle mahalle dolaştı, ha bu gün ha yarın derken o da olmadı. Şişhane yokuşunun başı da önerilen yerler arasındaydı, ne kadar gidilip gelindiyse de olmadı aranan arsa bir türlü bulunamadı. Üstündağ'a, "Neden Darülbedayi ile ilgili bir şey yapmıyorsunuz?" diye soran da olmadı; çünkü Darülbedayi bir tabeladan ibaretti artık. Gerçi ismini kullanarak Tepebaşı'nda temsiller veren bir grup vardı fakat, onların da Belediye'nin de birbirlerinden haberi yoktu.

Muhittin Üstündağ'ın göreve gelmesiyle Vasfi Rıza, bazı kapıları zorlamaya karar verdi. Darülbedayi'nin en küçüğü, en genci Vasfi, artık iyi tanınan bir oyuncuydu. Bir öğle vakti kadim dostları Muvahhit ile Bedia'nın kapısına dayandı, "Darülbedayi'yi

Gökhan Akçura Arşivi

1926, Tamilla çekimlerinde, Rusya.

geri almamız lazım," dedi. "İçimizde bunu yapacak varsa o da sizsiniz." Muvahhit ile Bedia şaşkın bakiştılar. Vasfi ısrar ediyordu, "Dahiliye Vekili Şükrü Bey ahababınız, milletvekilleri içinde tanıdıklarınız var. Bir an evvel Ankara'ya gitmelisiniz." Muvahhit "Bir dakika dur!" dedi. "Ankara'da ne yapmamızı bekliyorsun?"

"Bir tavsiye mektubu tedarik edeceksiniz! Yeni Belediye başkanı bize güvenmez, gerçek niyetimizi ne bilsin? 'Darülbedayi' nin yeniden kuruluşunu bu gençler temin edecekler, Darülbedayi'nin ödenek parasını onlara verin,' diye bir mektup alın gelin. Belediye başkanına götürelim, o bize sahip çıksın, biz de Darülbedayi'ye."

Plan herkesin aklına yattı ama her zamanki gibi paraları yoktu. Ortaya konulan üç-beş kuruşla masraflar bölüşüldü, karıkoca Muvahhitler Ankara'nın yolunu tuttular.

Çankaya'ya çıkan yolun üstünde eski bir bağ evinde geçti Ankara günleri. Muvahhitlerin kaldığı sürece burası Darülbedayi karargâhı haline geldi. Dördüncü İnönü hükümetinden Dahiliye Vekili Şükrü Kaya, Maarif Vekili Necati (Uğural), Hariciye Vekili Tevfik Rüştü (Aras) ile Falih Rıfkı, Yakup Kadri, Ruşen Eşref buranın müdavimi oldular. Muvahhitler, pek çok gayret pek çok vesileyle Gazi Hazretleri'nin karşısına çıkarıldı. Gazi, onları haklı bulmuştu, Başkan Üstündağ'a bu gençleri dinlemesi ve makul bir çare bulunması için emir bildirdi.

Muvahhitler, İstanbul'a döner dönmez Vasfi Rıza'yla birlikte Belediye'ye gittiler. Vasfi, Muhittin Üstündağ'a, "Bizim Belediye' den isteğimiz Darülbedayi firmasıdır," deyince şaşırma sırası Üstündağ'a geldi. Vasfi, "Hepimiz onun aktörleriyiz, Darülbedayi, bir devlet müessesesi olarak gençlere vaatlerde bulunmuş, o yaşta aktörlüğe bağlamıştır. Ama şimdi herkesi yüzüstü bıraktı. Bunu değil devlet, değil Belediye, alelade bir şirket bile yapmaz." Üstündağ bu 25 yaşındaki genci dikkatle dinledi. Polisliğin birçok kademesinden ilerleyerek Emniyet-i Umumiye Müdürü olan, sonra başkanlığa getirilen Üstündağ, ümit vermemeye, vatte bulunmamaya gayret ederek, "Neticeyi ben size haber ederim," dedi.

Üç arkadaş, ne düşüneceklerini bilemeden çıktılar odadan. Muvahhitler eve doğru yola koyuldu; Vasfi de Beyoğlu'nun yolunu tuttu. Kafasında pek çok düşünce dönüyordu. "Galip'i, Behzat'ı, hepsini toplamalı," diyordu kendi kendine. "Ama en önemlisi iyi bir idareci bulmalı Darülbedayi'ye." Dalgın dalgın yürürken, tiyatrodan eski bir dostu koluna giriverdi, "Muhsin'i gördüm," dedi. "Nasıl sevindim anlatamam!" Vasfi zınk diye duruverdi; "Moskova'da değil mi o?"

"İzinli gelmiş 8-10 günlüğüne."

Vasfi arkadaşının ceketine yapıştı, "Aman birader, nerede bulurum onu?"

İki gün sonra Muhsin ile Vasfi, Laleli'deki Harikedegah Apartmanı'nın kapısında buluştular. Vasfi, heyecandan yerinde duramıyordu, Darülbedayi'yi canlandırmak gayretinde olduklarını ve Muhsin'i de başında görmek istediklerini söyledi. Muhsin hemen itiraz etti. "İzinli geldim, geri döneceğim!" Fakat Vasfi Rıza'nın vazgeçmeye niyeti yoktu; "Büsbütün kalsan ne nimet ama illa döneceksen kaldığın sürede bizimle bir piyes oyna veya beğendiğin piyesin rejisörlüğünü yap," dedi. Sonra da Darülbedayi'yi yeniden kurabilmek için kalkıştıkları işleri anlattı uzun uzun. Muhsin onu dikkatle dinledi, duydukları aklına yatmış olacak ki, sonunda, "Acele etme," dedi, "bir düşünelim bakalım." Ertesi gün de buluştular. Vasfi, kurmaya çalıştıkları Darülbedayi'nin, onun bıraktığı Darülbedayi'den ne kadar farklı olduğunu anlattı. "Bir Edebî Heyet olur ama eski günlerdeki gibi değil. Zaten aramızda senin yaşıtın iki kişi kaldı," dedi. "Muvahhit'le Galip. Bunlar senin dostların ve fikir arkadaşların. Bir de biz varız, seni dinleyecek olan gençler..." Bunca dil dökmenin ardından

Bedia ve Refet Muvahhit, *Kır Çiçeği*'nde, 1925.

Vasfi nihayet Muhsin'den bir piyes prova etme sözü koparmayı başardı. Hemen Belediye başkanına koştu; lafı döndürüp dolaştırdıktan sonra bir punduna getirdi, "Darülbedayi'nin başına Muhsin Ertuğrul'un geçmesi lazımdır," dedi. Bir yandan da Üstündağ'ın Muhsin Ertuğrul'u çağırıp meseleyi onunla konuşmaya kalkışmasından korkuyordu. Ertuğrul, "Ben görev istemedim, kimsenin ayağına gitmem," diye kestirip atacak; Üstündağ da elbette, "Ne halin varsa gör," diyecek, olan Darülbedayi bayrağını kaldırma-ya çalışanlara olacaktı. Bütün bu hassas meseleler Vasfi'nin anlık dengeler üstünde gidip gelen kurnaz

hamleleriyle yavaş yavaş düzene girdi. Muhsin'e, "Başkan Üstündağ seni bizzat istiyor," deyip gönlünü aldıktan sonra görevi kabul etme ikna etti. Sonra Üstündağ'a gitti ve Muhsin Ertuğrul'un bu iş için yanlarında olduğunu bizzat haber verdi. Darülbedayi, 1926 Eylülünde sanatçılar tarafından yeniden kuruldu. Muhsin Ertuğrul'un başrejisör olarak belirlenmesiyle herkes rahat bir nefes aldı. "Nihayet teferruatı bırakıyoruz," diyordu Muvahhit, "şimdi perde açmak için çalışma zamanı. Bir de ada karanfillerimiz olaydı..."

Muhsin Ertuğrul, Muvahhitler, Vasfi Rıza ve birkaç yeniyetmeyi de yanlarına aldı; Tepebaşı Tiyatrosu'na yerleşerek, işe koyuldular. Tiyatronun makinistliğine Koço talip oldu, Celal Esat Bey adlı zat da Ticaret Odası'ndaki vazifesine ek olarak yeni Darülbedayi'nin müdürlüğünü üstlendi. Vefa adında genç bir muhasebeci de bulununca, ekibin en önemli kısmını tamamlamış oldular. Sonra tamirat için kollar sıvand, bir kısmı elektrik tesisatının başına geçerken, bir kısmı da çekici, tahtaları kucakladı.

Muhsin de koridoru boyama vazifesini üstüne almıştı. Duvara dayadığı merdivenin tepesinde lacivert ameletle tulumuyla çalışırken Belediye Başkanı Muhittin Üstündağ tiyatroya geldi. Koridordaki boyacı merdivenin dibine sokulup, "Ertuğrul Muhsin Bey'i görmek istiyorum evladım, acaba nerededir?" diye sorunca usta fırçayı bırakıp merdivenden indi, "Benim efendim, buyurun," dedi. İkisi böyle tanıştılar.

Bir ay sonra Muvahhitlerin Fransızcadan çevirdikleri *Kır Çiçeği* adlı oyunla perde açıldı. Aynı yıl 35 yaşındaki Muhsin Ertuğrul, Alman profesör Rudolf Frank'ın hazırladığı "Modern Tiyatro" adlı kitapta, dünyanın en önemli aktörlerinden biri olarak gösteriliyordu.

Önce tersane, sonra gemi (1927)

Sabahın ilk ışıkları Muhsin Ertuğrul'u, çalışma masasında yakaladı. Hiçbir zaman dört-beş saatten fazla uyumazdı ama Darülbedayi başkanlığı, bu kıymetli saatleri de götürecek gibi görünüyordu. Tiyatrodaki odasında yazıp çiziyordu. Herkes daha ilk günden yeni çevirilerle, repertuvar taslaklarıyla uğraştığını düşünmüştü; fakat yeni başrejisör, bir Sahne Talimatnamesi'yle çıktı odadan. Bunu, günlük iş programları, görev çizelgeleri izledi. Herkesin sorumluluğu, görevi, iş düzeni belirlenmişti. Kuvvetli bir el, Darülbedayi'yi sarsıyordu. Muhsin Ertuğrul Darülbedayi'de başrejisör sıfatıyla önce *Hamlet*'i sahneledi.

Piyese epey figüran lazımdı, bunun için duyuru yapıp tiyatroya hevesli, istikbal vaat eden gençler arasından seçim yaptılar. Belki tiyatroya birkaç genç kazandırırız, diye düşünüyorlardı. Gelen figüran adayları içinden iki genç, Avni (Dilligil) ve Zihni (Rona), Darülbedayi'ye ilk adımlarını attılar.

Sahneye konulan metin, bağlantısız gibi görünen tablolardan oluşuyordu, Muhsin Ertuğrul, Almancadan çevirmişti bunu. Provanın ilk günlerinde aktörler birbirlerine kaçamak bakışlar atıyorlardı. Kimse işin selametinden emin değildi. Piyesin tablolardan oluşması kafaları karıştırmıştı; "Muhsin Ertuğrul'a güvenim tam. Ama sihirbaz değil ya bu adam? Bu parçalar nasıl birbirine eklenerek bir bütün olacak?" diye mırıldanıyorlardı. Darülbedayi'de

sadece adapte oyunlara izin verildiği için herkes çeviri piyeslere yabancıydı. Hamlet'in ne giyeceği, Kraliçe'nin kıyafetinin nasıl olacağı hakkında kimsenin bir fikri yoktu. Zaten Darülbedayi gardırobunda bu çeşit kıyafetlerin çorabını bile bulmak mümkün değildi. Ucuz yollu bir terziyle, bir de boğaz tokluğuna çalışacak marangozla anlaştılar... İğne tutmayı bilen oyuncular birine, çekiç tutanlar öbürüne yardım etti. En büyük problem ise kereste ararken ortaya çıktı. Sahneye çakılacak birkaç merdiven basamağı için İstanbul'un altını üstüne getirmişlerdi. Nihayet biri Yalmanların kapısını çalmayı akıl etti. Amerika'dan Türkiye'ye getirtilen otomobiller tahta sandıklar içinde yolculuk ediyordu. Türkiye'ye gelince otomobil satılıyor, tahtalar da ucuza elden çıkarılıyordu. Gazeteciliği bırakmış, bir otomobil acentesi işleten Ahmet Emin Yalman'a başvurup Hamlet'in sarayının merdivenlerine yetiyecek kadar tahta aldılar. Tiyatronun arka tarafındaki yazlık sahne, marangozhaneye dönmüştü. Sahnedeki provası biten aktör buraya koşuyor, kaldığı yerden dekor yapımındaki işine devam ediyordu.

Sarayın merdivenleri, ancak perde açacakları güne yetiştii. Ama nasıl olup da salona taşıyacaklarını bilemediler. Aralarındaki en kuvvetli kişi, piyesin çevirmeni, yönetmeni ve başrol oyuncusuydu. Bu yüzden Muhsin'i başa geçirip merdivenin altına iki sıra dizildiler. Ters çevrilen dekor tümünün üstüne yüklendi, görünmeyen bir grup adam, adımlarını birbirine uydururup tahtadan yapılmış bir kaplumbağa gibi sahnenin yolunu tuttular.

Muhsin, ışığı çok önemsiyordu. "Kömür çubuklarıyla yanan projektörlerden lazım," dedi; ama kimde o kadar para vardı ki? O da bir yöntem geliştirdi, emaye bir çorba tenceresini alıp dibini deldi. Bulabildiği en kuvvetli ampulü yerleştirdi içine. Bunu, üç ayaklı bir demire yerleştirip yükseltince bembeyaz ışıkl, ev yapımı projektörler çıktı ortaya.

Bunca zorlukla ortaya çıkarılan *Hamlet*, tam iki hafta dolu dolu oynadı. *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi, günlerce oyundan bahsetti: "Darülbedayi'den beklenen büyük muvaffakiyet nihayet ortaya çıktı" başlığının altında uzunca bir yazı vardı:

Hamlet'in ilk temsili iğne atılsa yere düşmeyecek bir kalabalık topladı. Kumpanya, göreceği rağbeti önceden tahmin ederek fedakârlıktan geri durmamış, figüranlar, elbiseler, tertibat için elinden geleni yapmıştı. Ertuğrul Muhsin Bey, bizzat *Hamlet* rolünü almıştı. Üç seneye varan bir hasretten sonra yeniden ve pek ağır

bir yükü yüklenmiş olarak gördüğümüz bu sanatkâr, Hamlet'in o zayıf simasını derin bir nüfuz ile fakat kuvvetli ve azimkâr şahsiyetinin eserlerini gizlemeğe çalışarak temsil ediyordu. Millî Tiyatromuz, *Hamlet*'i oynamakla medeni temaşa sahasında mühim bir vazife üstlendiğinden mükâfatını umurun takdiri şeklinde kazanmayı hak etti.

Bütün bunlar genç oyuncular için büyük haberlerdi. Bir telaş her şey halledilmişti ama kimse fazlasına vâkıf değildi. Vasfi Rıza, "Türk sanatçıları için *Hamlet* kendisiyle, mizansenisiyle, dekoru, ışığı ve hiç alışık olmadığımız havasıyla yepyeni bir şeydi," diyordu Bedia'ya. "Bütün bu yenilikleri kavrayıp da içine kendimizi sokabilmemiz uzun sürecek."

İstanbul, yepyeni bir tiyatro fikriyle karşı karşıyaydı. Fakat bazı karanlık akıllar başrejisörü takibe almıştı. Darülbedayi'nin yeni oluşturulan Edebî Heyet'i ile Muhsin Ertuğrul'un ne zaman ve hangi nedenle sürtüşeceği merak ediliyordu. Çok beklemlerine gerek kalmadı, Ertuğrul'un önüne gelen piyes, büyük bir patlamaya vesile oldu. Fransızcadan uyarlanmış, Ertuğrul'un, "Hem Fransızca hem Türkçe olarak yetersiz," dediği piyes, her şeye rağmen Edebî Heyet'in onayından geçmişti. Başrejisör ses çıkarmadı, rol dağılımını yapıp provaları başlattı. On gün kadar sonra, piyesin uyarlayıcısı ile başrol oyuncusu arasında bazı sorunlar çıktığına dair söylentiler duyuldu. Söylentiler artınca başrol oyuncusu rolü bıraktı, Ertuğrul da öfkeyle piyesi iptal etti. Edebî Heyet'i oluşturan üç üye, bunun kendilerini hedef alan bir hareket olduğuna inandılar. Mithat Cemal Bey, "Bizim kabul ettiğimiz eseri niçin oynamıyorsunuz?" diye hayli yüksek perdeden sorunca Ertuğrul, sakince, "Kötü," demekle yetindi. "Zaten oynanamazdı!" Mithat Cemal, "Size ne efendim! Biz beğendik!" diye bağırdı. Ertuğrul, aynı sükûnetle ama buz gibi bir sesle cevap verdi, "Siz anlamazsınız!" Mithat Cemal, yerinden fırladı, "Ben şimdiye kadar şu kadar piyes okudum, şu kadar tiyatro seyrettim!" diye haykırdı. Muhsin Ertuğrul, "Beyefendi," dedi, "ben de doğduğum günden beri elbise giyerim ama terzilikten hiç anlamam! Bu ikisi başka başka işlerdir." Edebî Heyet'in iki üyesi Mithat Cemal ve Kemal Salih, bunun üzerine, "Hakarete uğradık, istifa edeceğiz!" diye bağıştılar. Üçüncü üye Refik Ahmet, olup bitenleri şaşkınlıkla seyrediyordu. "Bu heyetle çalışmakta tiyatro için fayda görmüyorum. Ben de istifa ediyorum," diyerek odadan çıktı.

Muhsin Ertuğrul, 1916'dan beri sürdürdüğü savaşı kazanmıştı. 1927 yılı sona ererken Darülbeydi'de artık Edebî Heyet yoktu. Bunun yerine bir tek kişi ihdas ettiler; Mehmet Şükrü Bey (Erden). Koskoca İstanbul'da İngilizce bilen belki 100 kişiden biriydi. Shakespeare tercümeleriyle tiyatroya başvurmuştu. Muhsin Ertuğrul, tercümeleri beğenince Şükrü Bey cesaretini toplayıp bir teklif yapmıştı: "Her sene bir tercüme yaparım. Telif değil tiyatrodaki memuriyet isterim." Muhsin, bu teklifi beğenmekle birlikte tiyatroya gelen yabancı piyeslerin asıllarıyla karşılaştırılması, ifadelerin düzeltilmesi, provalarda bulunulması gibi eklemeler de yaparak, onu işe almıştı. Tercümelerini İngilizceden değil, Fransızcadan yaptığı sonradan anlaşılan Şükrü Bey, tiyatronun ilk dramaturgu oldu.

Aynı yıl, sanatçılar bir araya gelerek Sanayi-i Nefise, yani Güzel Sanatlar Birliği'ni kurdular. Resim, heykeltıraşlık, mimarlık, süsleme sanatları, musiki, edebiyat ve tiyatroyu içine alan birlik, konferanslar düzenlemek, sergiler açmak ve oyunlar vermek niyetindeydi. Ayrıca çeşitli kollarda eğitim de sağlanacaktı. Birliğin genel başkanı ressam İbrahim Çallı, genel sekreteri Galip Arcan, muhasibi ise Vasfi Rıza oldu. Burada her sanat kolunun kendi yönetim kurulu vardı. Tiyatro bölümünün başına da Muhsin Ertuğrul getirildi. Birliğin öncelikli isteği, tiyatro sahnelerinden varyetelerin kaldırılmasıydı. Küçük Kemal, Celal Tahsin, Galip Arcan ve Vasfi Rıza tiyatro eğitimi için açılan yerlerde ders verdiler. Tiyatro nihayet köhne kabağını kırmış, sessizliğini bozmuştu. Genç müzisyen Kemal Küçük, "Şimdi herkes saatini perdenin açılışıyla ayar edebiliyor," diyordu. "Aktör huzur ve sükûnet içinde, sahneye hâkim bir intizam var. Kulislerde yabancılar ve ziyaretçiler aktörleri işgal etmiyor. Seyirciler eskiden sabırsızlanıp ayaklarını yere vururlardı, halbuki şimdi perde aralarının kaç dakika olduğunu biliyoruz, kimse sabırsızlanmıyor."

Kasım ayında, Sirkeci Büyük Postane'de heyecanlı bir ses "Alo, alo!" diye tekrarlıyordu, "Muhterem dinleyiciler, burası İstanbul telsiz telefonu!" Anonsu yapan amatör radyocu Eşref Şefik'ti. Bu ilk yayının ardından postanenin kapısına bir hoparlör yerleştirildi. Akşam saatlerinde Anadolu Ajansı'nın günlük haberleri okunuyor, şarkıcılar ve tiyatro sanatçıları mikrofon karşısında programlar yapıyorlardı.

Vasfi Rıza ile Hazım, telsiz telefonun müdavimleri idi. Darülbeydi'den başka gençleri de yanlarına alarak burada renkli skeçler oynuyorlardı. Çoğu La Fontaine'den uyarlanmış fabllardı.

Vasfi bir akşam telsiz telefona skesine geç kaldı. Geldiğinde arkadaşlarının rol taksimini yapmış olduklarını ve kendisine de karasi-nek rolünün kaldığını gördü. Buna göre bir ses bulmak için prova yapma şansı olmayan Vasfi, sesini iyice inceltip vızıldamaya başladı. Üstelik konuşması da epey uzundu. Yanında kendi sırasını bekleyen Hazım bir an durdu, sonra gülmesini tutmaya çalışarak kendini dışarı attı. Vasfi başını kaldırıncı diğerlerinin de kaçıştığını, mikrofonda yalnız kaldığını gördü. Sinek gibi vızıldamaya çalışırken kontrolünü kaybetmiş, incecik bir sesle ve Rum aksanıyla konuşmaya başlamıştı. Oyun bitince Hazım onu tebrik etti: "Taklitçilik tarihinde Rum sinek taklidi yapan bir mukallit görülmemiştir kardeşim. Bunu bu gece sen icad etmiş bulunuyorsun!"

Bahar başında Hazım, koltuğunun altında bir toprak saksıyla geldi tiyatroya, içinde yeni dikilmiş bir dal ada karanfili vardı. "Bundan sonra her şey düzelecek," diye garanti verdi diğerlerine. "Karanfilimiz eksikti arkadaş!" Gerçekten de Darülbedayi'nin irili ufaklı çabaları dışarıdan görünmeye başlamıştı. *Il Giornale d'Italia* adlı İtalyan gazetesi, "Türkiye kendi ananesinden alınmış hakiki bir milli tiyatroya asla malik olmamıştır. Fakat bugün İstanbul'da iyi niyetli genç artistlerden oluşan bir grup, ecnebi şaheserlerini lisanlarına adapte etmek suretiyle mucizeler yaratmaktadır," diye yazıyordu.

Bir süre sonra İstanbul'un dört bir yanına dağılmış olan sanatçılar Darülbedayi'de toplanmaya başladılar. Muhsin Ertuğrul ise hâlâ seyirci sayısı için çalışıyordu. "Önce tersane sonra gemi," diyerek yeni bir yöntem denemeye karar verdi. "Önce tiyatroyu açık tutacağız," diyordu. "Halk her gece perde açacağımızı bilmeli, emin olmalı. Ancak bundan sonra seyircinin çoğalmasını beklemeye hakkımız olacak." Bu karar şiddetli eleştirilere uğradı. "Burası Paris mi, Berlin mi?" diyordu bir grup, "İstanbul'da her gün tiyatroya gidecek adam var mı?" Muhsin Ertuğrul, bu seslerin arasında 8 Kasım 1928'de, İstanbul'da her gece oynayan bir tiyatronun açılışını yaptı. Burada bütün oyunlar arka arkaya bir hafta oynanacaktı. "Kaç seyirci geldiğine bakmayın," denildi. "Her gün ilan edilen saatte perde açılacak, herkes makyajını yapmış, kostümünü giymiş olarak hazır olacak." Bu denemenin başlamasından birkaç ay sonra, görülmemiş bir kış geldi İstanbul'a. Şehirde hiçbir araç işlemiyor, denizde buz öbekleri yüzüyordu. Dükkânlar hava kararmadan kapanıyor, sokaklar boşalıyordu. Bütün başlar Muhsin Ertuğrul'a çevrilmişti. Ertuğrul, "Tiyatro-

THEATRE KURSAAL

A. DALBAGNI

Du 15 au 22 Avril 1928

Pour la Première fois en Egypte

TROUPE DU DAR-UL-BEDAI

DIRECTION
Créogroul Mouhassine Bey

Troupe Turque de Comédies
du Conservatoire Municipal
de Constantinople.

SPÉCIFIQUE	P.T.	100
Quinquies à tout action	100	100
Légers	50	50
Féminité	25	25
Stalles	10	10
Entrée Générale	5	5

TIP. V. M. MOTTA - VIA ELFI BEY - TEL. 1207 M.

Tableau de la Troupe

Messieurs

Behzad - J. Gallo - Vassil Riza - Azim
M. Kemal - Emin Beligh - Hussein Kemal
E. Behzad - Mahmoud Riza - Saeidi - Harudi

Mesdames

Bedia Mouwahid

Chazie Mahmoud

Mesdames

Mesdames

Nedja - Halide - Fahire

REPERTOIRE

HAMLET

Tragédie de Shakespeare

LA FLAMME

de Molière - Adapt. de Rostand

TE ZER

de Molière - Adapt. de Rostand

Madame et son Filleul

de Gombey

MURAI

Adapt. de Tarnet - De Molière

LE PÈRE

de Molière

L'amour et l'ivrogne

de Molière

Celui qui court des grâces

de Molière

Debut : Dimanche 18 Avril, 8 h. 15 p.m.

Madame et son filleul

المبداء تياترو كورسال

ابتداء من ١٥ الى ٢٢ ابريل ١٩٢٨

لاول مره في مصر

فرقة دار المبداء

من ساحة ايتيل الانستة

الفرقة

بيول - أ. غالب - وصلي رضا - حليم - م. كمال - امين بيغ
حين كمال - ا. جزاء - محمود رضا - سدي - حدي

بدييه موحده حاتم شاذي محمود حاتم

نجلا حاتم - خلف حاتم - فخره حاتم

الفرقة

هليل	مرائي	الشه	البهم	ته زهر
لنكير	لنكير	لنكير	لنكير	لنكير
الحب والنسيه	مدام وقثيراتها	متناول اللطائف	لا يعرف	لا يعرف

اسماء المشهور بول بول ٢٠٠ فرس ٢٠٠ فرس ٢٠٠ فرس ٢٠٠ فرس ٢٠٠ فرس

يوم الاحد ١٥ ابريل سنة ١٩٢٨ الساعة ٩ ورج ساء روبا مدام وقثيراتها

كورسال تياتروسي

١٥ - ٢٢ نيسان ١٩٢٨

دار المبداء هيأتى

حظي ارطغرل محسن بك

جزاء - أ. غالب - وصلي رضا - حليم - م. كمال - امين بيغ - حين كمال
اروند جزاء - محمود رضا - سدي - حدي بكي

بدييه موحده حاتم شاذي محمود حاتم

نجلا - خلفه - فخره - حاتم

دار المبداء ١٥ نيسان

رنگلي فتور	جهم	حلهت
حلي حور	سازيه بركه داني	كركه حور
ته زهر	مرائي	ته زهر
بدي لطف حله	بولر	بدي لطف حله
حيله وسوكي	سود قاراش	توقات يه صوتاري
ديك	داني	كركه

فيلسوف بول بول ٢٠٠ فرس ٢٠٠ فرس ٢٠٠ فرس ٢٠٠ فرس ٢٠٠ فرس

يوم الاحد ١٥ ابريل سنة ١٩٢٨ الساعة ٩ ورج ساء روبا مدام وقثيراتها

Göktan Akçura Arşivi

Darülbedayi Mısır turnesi.

muza kapatmayacağız,” dedi. “Mevsim cilveleri yüzünden ara verirse daha baştan yenilmiş oluruz.” Strindberg’in *Zafer Sarhoşları* piyesi, 2 Şubat gecesi üç kişiye perde açtı. Gecenin geliri 270 kuruştı. Oyun oynandı, bittiğinde yerde bir metre kar vardı.

Kimsenin dışarı çıkamayacağı anlaşıncı müdürün odasındaki sobayı yaktılar ve hep beraber tiyatrodaki sabahladılar.

Bir gün Muhsin, beklenmedik bir haberle geldi tiyatroya: "Tepebaşı ve Taksim bahçelerinin ortağı Arditi Efendi, bize Mısır turnesi teklif ediyor!" Haber bir müjde etkisi yaratmıştı ama her zamanki gibi işin en zor kısmı paraydı. Arditi Efendi'nin teklifi sadece Kahire'deki tiyatroyu angaje etmekti, yol parası ve salon kirası sanatçılara ait olacaktı. Trenle Adana'ya gitmeye, orada birçok temsil verip harçlıkları tamam edince Mersin'den vapurla Mısır'a geçmeye karar verdiler. Bir heves yola düğüldü. Ekip, Muhsin Ertuğrul dahil 16 kişiydi. Bedia, Şaziye, Neyyire, Necla, Halide hanımlar ve Behzat, Galip, Vasfi, Hazım, Kemal, Emin (Beliğ), Kemal (Gürmen), Mahmut (Moralı) ile Ercüment beyler...

İki gün bir gecelik sallantılı tren yolculuğundan sonra Adana'ya indiler. Yorgunluktan perişan bir genç oyuncu, Vasfi Rıza'ya, "İlk oyun ne zaman?" diye sordu. Vasfi'den önce Muvahhit cevabı yaptırdı: "Ne zaman olacak, bu akşam! Tam vaktini soruyorsan iki saat sonra!" Hazım gençlerin şaşkınlığına gülüyordu; "Dua edin ki, oyundan önce sahne inşaatı veya dekor yapmak gerekmiyor!"

Repertuvarda sekiz piyes vardı; *Hamlet, Cehennem, Renkli Fener, Hile ve Sevgi, Mürai, Tezer, Tokat Yiyen Soygar ve Süt Kardeşler*. Adana ve Mersin oyunları gayet başarılı geçti. Nihayet on gün sonra Mersin'den Hıdivyal Kumpanyası'nın Belkıs vapuruyla yola çıkan Darülbedayi sanatçıları, 14 Nisan 1928'de Port Said'de Mısır toprağına ayak bastılar.

Kahire'deki İmadü'd-din Caddesi'nde bir otele yerleştiler. Ertesi gün Kahire'deki Türk Sefareti'nin Darülbedayi heyetinden bihaber olduğunu öğrendiler. Arapça, İngilizce, Fransızca yayın yapan gazetelerin hiçbirinin, denizaşırı tiyatro topluluğunun ziyaretinden haberleri yoktu. 1922'de, TBMM'nin saltanatı kaldırması, Mısır'daki gerici çevreyi öfkeliendirmişti. Gazeteler her vesileyle Türkiye'ye ateş püskürüyordu. Her fırsatta Türkiye aleyhinde yayın yapan *El-Ahram* gazetesi esip gürlerken, *Elmu-hadenet* gazetesi de, "Bekleyenleri, Türk tiyatroculuğı namı altında dolandırmadıklarını göstermek, Darülbedayi artislerinin ehliyetli ellerine emanet edilmiştir," diyordu. Bütün bu olumsuzluklarla çevrelenen Darülbedayi oyuncularını, 15 Nisan'da ilk temsillerini verdiler.

Türkçeyi az bilen veya hiç bilmeyen seyircilerin karşısında, Türkçe oynayan bir ekip ne bekleyebilirdi ki? Salon dolu değildi.

Gelenler de reklamsız, ilansız perde açan bu meçhul topluluğu merak ettikleri için gelmişlerdi. Fakat ilk perdede o kadar çok alkışladılar ki, oyuncular sahnede şaşkına döndü. Oyunun sonunda localar ayaktaydı; Türkçe, Arapça, İngilizce, Fransızca her dilden tezahüratlar yükseliyordu. İkinci temsil, Muhsin Ertuğrul'un daha önce görülmemiş bir yorumla oynadığı *Cehennem*'di. Bu da başarılı olunca *La bourse égyptienne* gazetesi, yeni bir yorum yayımladı:

Dün akşam tiyatrodaki seyircilerin çoğu, Türkçe bilmedikleri halde mevzuu kolayca kavradılar ve oyunun sonuna kadar kalarak sanatçıları alkışladılar. Ertuğrul Muhsin Bey tarafından büyük bir maharetle adapte edilmiş piyes, Türk artistlerinin bütün meziyetlerini ortaya koymuştur. Seyirciler yalnız eserin edebî değerini değil, aynı zamanda sanatçıların zarif ve usta oyunlarını da seyretmiş ve hayran kalmışlardır. Darülbedayi Temsil Heyeti, yeni Türkiye'ye şeref kazandıracak kadar mükemmeldi.

Sanatçılar, pazar günü öğleden sonra hep birlikte otomobillere binerek yola koyuldular. Kahire Büyükelçisi Ekselans Muhittin Paşa, Darülbedayi ekibini, Arap ve Avrupalı gazetecilerle birlikte çaya davet etmişti. Konutunda bekleyen Büyükelçi, salona girdiğinde hazırlıkların bitmiş olduğunu gördü. Görevlilerden birkaçı, salonun ağır, kahverengi perdelerini indiriyordu. Güneş şiddetini kaybetmemişti. Muhittin Paşa, Darülbedayi oyuncularını taşıyan otomobillerin binanın önünde durduğunu gördü. Pencereye yaklaştı, sahnede izlediği Muhsin Ertuğrul'u yakından görmek için yanıp tutuşuyordu. Büyükelçinin merakı nedensiz değildi; Muhittin Paşa, Muhsin Ertuğrul'un halasının eşiydi. Bir araya gelip el sıkıştıklarında Büyükelçi, kimliğinin Muhsin Ertuğrul için sır olmadığını anladı. Genç adam onu vakarla selamladıktan sonra hemen yanından ayrıldı. İkisi de yeniden bir araya gelmeyeceklerini biliyordu.

Darülbedayi ekibi, Kahire'de kaldığı sürece, tiyatro her gün biraz daha doldu. Gazetelerde yazılanların tersine iyiye gitti... Nihayet, son gece perdeyi *Hamlet*'le kapattılar. Salonda coşkun bir kalabalık vardı. Vasfi Rıza, "Yarın değil de bu gece gidiyoruz deseydik, bu halk mutlaka bizimle istasyona gelirdi," dedi. Nitekim ertesi gün bindikleri tren İskenderiye'ye doğru yola çıkarken gazeteci, mebus, hanedan ve ekâbirden bir kalabalık, istasyonu alkışlarla çınlatarak Darülbedayi ekibini yolcu etti.

Mısır turnesi başarılı geçmişti ama İstanbul'da Darülbedayi

için iyi şeyler söylenmiyordu. Mahmut Yesari imzasıyla gazetede boy gösteren bir yazıda, Darülbedayi sudan gerekçelerle yerden yere vuruluyordu. Yesari'yi Darülbedayi'deki herkes tiyatro yazarı olarak tanırdı. Ekibin Mısır turnesine giderken kendi oyunlarından bir tane bile seçmemesine gücenen Yesari, Darülbedayi'ye de, Ertuğrul'a da düşman kesilmişti. İstanbullular bir sabah, *Cumhuriyet* gazetesinde yüzü belli olmayan bir fotoğrafın içine oturtulmuş soru işaretinin altında, "Bu Aktör Kim?" sorusuyla karşılaştılar. Fotoğrafın altında uzun bir yazı vardı:

Bir okuyucumuzdan aldığımız mektubu yayınlıyoruz: Servet-i Fünun sahibi Ahmet İhsan Bey'in birkaç sene evvel Almanya'dan gönderdiği mektupların birinde Türklerin, Ermenilere karşı yaptıkları mezalim ve katliamı tasvir etmek üzere Almanya'da yapılan sinema filmlerinden birinde bir Türk aktörün rol aldığı yazıyordu. İşte bu aktör, Kahire'ye hareket eden Darülbedayi sanatkârları arasındadır. Onun ne yüzle bir resmî teşekkül arasında yer almış bulunmasına şaşmamak elden gelmiyor. Tiyatro idarecilerinin bundan haberdar olup olmadıklarını soruyoruz. Türk umumi efkârı da bizimle beraber soruyor: Bu aktör kim?

Yazıyı okuyan herkes hemfikir ki, ortada bir sır yoktu: Avrupa'ya giden, orada tiyatro ve sinemada faal vazifeler alan tek aktörün Muhsin Ertuğrul olduğunu çocuklar bile biliyordu. Gazetelerde Ertuğrul'un hasta olduğu ve bu yüzden açıklama yapamadığına dair haberler çıktı. Muhsin hasta falan değildi, sadece böyle ithamlarla vakit kaybetmek istemiyordu. Kendi suskunluğunu koruduğu gibi, ekipteki arkadaşlarından da kimseye cevap vermemelerini özellikle rica etti. Vasfi Rıza hiddetten köpürerek, "Senin sessizliğin karşı tarafın hevesini körüklüyor!" dediyse de Muhsin, kimseye cevap vermedi. Sadece provalarına devam etti, programları düzenledi, rolüne çıktı. Fakat İstanbul'dan gelen haberler giderek çetrefilleşiyor, aleyhinde yazılanlar bitmek bilmiyordu. Temsillerin son günü yaklaşırken bir akşam Neyyire Neyir, Vasfi Rıza'yı bir kenara çekti, "Muhsin, Amerika'ya gidiyor," dedi.

"Ne zaman?"

"Temsiller biter bitmez."

"İstanbul'a bizimle dönmeyecek mi?"

"Hayır, buradan vapura binecek, yerini de ayırttı. Bizimle Kıbrıs'a gelmeyecek."

“Caydırmaya imkân yok mu?”

“Yok. Benimle bile bu kadar konuştu. Darûlbedayi'den istifa ediyor.”

Topluluk, Mısır'dan ayrılırken *Kevkeb-üş Şark* gazetesi, “Temsil sanatçıları karanlıkta geldiler ama gidişlerinde arkalarından aydınlık saçan eserlerinin hatıralarını bıraktılar,” diyerek topluluğun çokça fotoğrafını bastı.

Muhsin Ertuğrul, Amerika'ya; Darûlbedayi heyeti Kıbrıs'a doğru yol alırken herkes hâlâ aynı konuyu tartışıyordu.

“Muhsin'i vatan hainliğiyle suçlamalarına aklım ermiyor! Film çevirerek vatan haini olunur mu?”

“Canım efendim, hepimiz filmlerde oynadık. Oynayacağımız kısımdan başka filmde ne var, ne yok biliyor muyduk?”

“Evet, filmin konusu bile söylenmezdi!”

“O zaman âdet öyleydi. Aktör konuyu bilmesin, tesir altında kalmasın derlerdi.”

“Konuyu bilmeden nasıl olacak?”

“Rejisörün dediğini yapacak, o kadar. Yürü derse yürüyeceksin, ağla derse ağlayacaksın. Aman efendim bu karakter ağlamaz demesin, akıl fikir yürütmesin, diye aktöre, rolünden başka şey söylenmez.”

“Muhsin'e de böyle yapmış olacaklar.”

“Eh, sinemanın âdetini bir onun için bozmamışlardır herhalde.”

Bütün bunlar en çok Vasfi Rıza'nın aklını meşgul ediyordu; meselenin peşini bırakmamaya karar vermişti. Turne bitince 20 Mayıs'ta, Belediye Başkanı Muhittin Üstündağ'ın yanında soluğu aldı. Muhsin'in Darûlbedayi'den ayrıldığının duyulmasıyla ortalık iyice karışmıştı. Vasfi Rıza, Üstündağ'ın suratının sirke sattığını görünce lafı dolaştırmadan, “Darûlbedayi hiçbir zaman bu kadar büyük bir iftiraya uğramamıştır. Muhsin gibi bir tiyatro bilgini ne mazide gelmiştir ne de istikbalde gelmeye namzet biri görünmektedir. Darûlbedayi'nin başına geçmesinden bu yana Türk tiyatrosunun manası değişti. Bir çare bulmak lazım, bunu ancak siz yaparsınız,” deyiverdi. Üstündağ, “Çok hata etti!” diye homurdandı. “Buraya gelmeliydi, önce benimle konuşmalıydı! Şimdi ben neye istinat edeceğim? Ne biliyorum ki, ne söyleyeyim? Kuru kuruya, ‘Muhsin Ertuğrul dürüst adamdır, böyle şey yapmaz,’ demekle neyi halledeceğiz? İşin aslını gelip bana bildirmesi lazım değil miydi!”

Bu sözler, Vasfi'nin aklına yeni bir fikir getirdi. Sanayi-i Nefise Birliği'nin İdare Kurulu toplantısında konuyu açtı. “Birliğin

genel kurul azalarından Ertuğrul Muhsin Bey, gaddarca bir iftiraya uğramıştır. Bunun biz tiyatrocular kadar sizleri de üzdüğüne şüphemiz yok. Berlin’de bir sefaretimiz, bir büyükelçimiz var. Biz Maarif Vekaleti’nin himayesinde teşekkül etmiş bir cemiyet olduğumuza göre Berlin Sefareti’ne müracaat edelim; hadisenin tahkikini isteyelim.”

Salonda bir sessizlik oldu. Muhsin Ertuğrul’dan hiçbir açıklama gelmediği için heyette bazı tereddütler vardı. Nihayet üyelerden biri, “Berlin’den gelen haber, söylentileri teyit ederse ne yapacağız?” diye açık açık sorunca Vasfi, “Ben gelecek cevaptan utanmam,” diye karşılık verdi, “ama gerçeği öğrenmek için size yaptığım bu teklifin reddedilmesinden utanırım.” İdare Kurulu böylece Sefaret’e müracaat edilmesine karar verdi. Apar topar bir telgraf çektiler. Berlin’in cevabı gecikmedi:

Ertuğrul Muhsin Bey’in bir rol deruhte ettiği *Die Frauen mit den Millionen* isimdeki film, bir komedi şeklinde tanzim edilmiştir. Umumi alakayı çekmek için vaka, çeşitli memleketlerde geçirilmiş ve çeşitli milletlerden insanlar filme iştirak etmişlerdir. Bu filmin ne bir milleti tezyif [aşağılama] ne de diğer milleti tebci [yüceltme] maksadı mevcuttur. Ancak seyirciyi güldürmek için tuhaf sahneler ve tuhaf kıyafetler gösterilmiştir. Ertuğrul Muhsin Bey’in bu büyük ve uzun filmde gayet küçük bir rolü vardır. Kendisi Macaristan’da cereyan eden bir vakada bir Macar yaveri rolünü oynamıştır. Altı sene evvel gösterilen bu film, birkaç yıldan beri piyasadan kalkmıştır. Filmin bir kopyasının tarafınıza gönderilmesine gelince bunun şimdilik imkânı yoktur. Filmin kopyası mevcut değildir.

Vasfi, telgrafı aldığı gibi Muhittin Bey’e koştı. “Hani Türk asker, hani Ermeni meزالimi?” diyerek masasının üstüne bıraktı.

Hollywood; “Chaplin’i göğsünde uyutan sinema kenti” (1928)

Savaş sonrası Avrupa ekonomisi yerle bir olmuştu. Savaştan önce Almanya’nın 500’den fazla sinema kuruluşu vardı; savaştan sonra bunların sayısı dörde inmişti. Ruslar dışında Avrupa’da film yapan kalmamıştı. Amerikan film endüstrisinin altın yılları böyle

başladı. Büyük yönetmenler, yıldızlar birer-ikişer Hollywood'un yolunu tuttular...

Muhsin Ertuğrul, New York'a bir öğle vakti ulaştı. İlk bakışta demir ve betondan yapılmış bir ülkeye benzetti şehri. Yollar işlek, sokaklar her saat kalabalıktı; bu kalabalık şehrin altında uzanan uçsuz bucaksız yollara da sirayet etmişti. Hemen defterini çıkarıp, "Ne yukarıdaki çelik binalar ne aşağıdakiler. Asıl Amerika, bu beton ve çelik uygarlığı inşa eden kafalar..." yazdıktan sonra düşünmeye koyuldu. "Peki ama nerede bu kafa? Okullarda mı, fabrikalarda mı, kiliselerde mi, bankalarda mı? Onu nerede bulacağım?"

Ertesi gün Hollywood'a geçmek üzere yola çıktı. Burası, New York'a hiç benzemiyordu. Farklı mimarların elinden çıkmış villaların arasından, içeriden yükselen kahkaha seslerine kulak kabartarak yürüdü. Sokakta yürüyenlerin yüzünde hafif bir tebessüm olduğunu fark edince, "İnsanlar dünyalarını güzelleştirmişler," diye mırıldandı. "Ben savaşımlardan başını kaldırıp nefes alamayan, yorgun bir ülkeden geliyorum."

Hollywood, bir sinema fabrikasına benziyordu. Bütün salonlar sabah on birde kapılarını açıyor, gece yarısına kadar film gösteriyordu. Bilet fiyatları hem Avrupa'ya hem Türkiye'ye göre son derece ucuzdu. Hayatını sinemadan kazanan binlerce insan vardı şehirde. Bu kalabalıkta herkese, her gün çalışma sırası gelmiyordu. Avrupa'yla rekabet ortadan kalkınca işler azalmış, yevmiye sekiz dolara kadar düşmüştü.

Ertuğrul, "Yasa bu," diyordu. "Burada sinemayla uğraşanların çoğu, birer pervane gibi yanacaklar. Bizim de başımızdaki bu değil mi?"

Muhsin'in kaldığı ev her yere yakındı. Sokağın bir ucunda Fox, bir ucunda Paramount stüdyoları vardı. Gece olduğunda sadece film stüdyolarının değil, evlerin ve diğer binaların da dışarıdan aydınlatıldığını gördü. Bahçeye ya da duvarlara yerleştirilmiş projektörler, her biri diğerinden özel biçimde yapılmış binaları daha da güzel, uyumlu bir hale getiriyordu. Muhsin, içini çekerek notlarına devam etti:

Amerika'da geceleyin evlerin dışını aydınlatmak bir gelenek olmuş. Tiyatro sahnesini aydınlatmak için ülkesinde yıllarca bir tek projektör bulamayan benim gibi birisi, her evde beş-on projektör görünce arpa ambarına düşmüş gibi şaşırır tabii...

Ertesi gün, Paramount film şirketinin dev binasına doğru yürümeye başladı. Binanın önünde sanatçılara, çalışanlara ait pek çok araba vardı. Muhsin bir kenarda 15-20 tane de Rolls-Royce'un durduğunu görünce meraklandı. Park alanının memuruyla görüştü. Memur otoparkta o gün 300 araba bulunduğunu, Rolls-Royce'ların ise yönetmenlere ait olduğunu söyledi. Muhsin yarım ağızla gülümsedi, binaya girdi.

İçeride bir koşuşturmanın, kargaşanın içine düşeceğini zannetmişti. Avrupa'da filmlerin hızlıca bitirilmesi için telaşlı, kalabalık stüdyolarda çalışıyorlardı. Fakat Paramount'un binası son derece sakindi. Burada işler bir plan dahilinde yürüyordu. Yavaş, hatta hareketsiz görünmesine rağmen, Amerikan sineması Avrupa'dan kat kat hızlıydı. "Bu biraz da paranın gücü," diye mırıldanan Ertuğrul, yine defterini açtı:

Sinema sanatında başarı ve üstünlüğün nedenlerini bulabilmek için böyle her kapıyı dolaşacağım. Kendimi cerre çıkmış¹ çömezlere benzetiyorum.

Warner Bros. stüdyosunun "Vitafon" bölümü, bütün dünyanın ilgisini çeken sesli bölümleri olan filmler yapıyordu. Muhsin, bunların çoğunu Avrupa'da izlemiş ve beğenmişti. Fakat *New York Işıkları* adlı filmin tümüyle sesli çevrildiğini duyunca soluğu sinemada aldı. Bilet bulabilmesi tam bir şans eseri idi. Yerine oturdu, beklemeye başladı. Perdede Vitafon'un şimdiye kadar yaptığı sesli, kısa filmlerden komik parçalar dönüyordu. Az sonra herkesin heyecanla beklediği *New York Işıkları* başladı. Bütün salon dikkat kesilmişti, bu filmin etkisi bambaşkaydı. Perdedeki oyuncuların dudak hareketleriyle sesleri eşzamanlıydı. Muhsin de bir süre dikkatle seyretti, sonra çocuk gibi neşelendi, birkaç saniye gözlerini kapatıp dinledikten sonra şaşkın şaşkın gülümse-di: "Neredeyse kendimi tiyatrodan sanacağım!"

Charlie Chaplin'in bir dâhi olduğuna inanan Muhsin, Hollywood'u "Chaplin'i göğsünde uyutan sinema kenti" olarak düşünmeyi seviyordu. Bir Alman yazar arkadaşıyla şehirde öylesine dolaşırken stüdyosunu gördü ve samimi bir dostuyla yeniden karşılaştığı duygusuna kapıldı. Diğer bütün yapımevlerinin ışıkları, met-

1. Medrese öğrencileri, yakın köylerden erzak toplar, karşılığında da müezzinlik gibi işler görürlerdi. Belli zamanlarda yapılan bu işe "cerre çıkmak" denilirdi.

re metre levhalarına karşılık, onun kapısında sadece bir kartvizit büyüklüğünde "Charlie Chaplin Stüdyosu" yazıyordu. Bunu okumadan, dünyanın en büyük sanatçılarından birinin stüdyosunun önünde durduğunu anlamak imkânsızdı. Muhsin, binayı Alman arkadaşıyla gezdi. Gezinin sonunda binadan çıkmak üzereyken arkalarından birinin seslendiğini duydular, Chaplin'di bu. Alman yazara, "Arnold unutma," diye sesleniyordu, "tarif et, muhakkak gidip görsün." Sonra kendisine şaşkın şaşkın bakan Muhsin Ertuğrul'a döndü, büyük bir samimiyetle, "Muhakkak görmelisiniz," dedi. "Bunu kaçırmamalısınız. Bunun kadar büyük bir gösteri izlememişsinizdir!" Chaplin, bunları söyledikten sonra stüdyodan çıkıp arabasına gitti. Arnold gülümseyerek, "Chaplin, şehrin aşağısında Japon Tiyatrosu'nda bir aktör izlemiş, gittiği günden beri dilinden düşmüyor. İlla görmeni istediği o," dedi.

Muhsin Ertuğrul, hemen o gün Chaplin'in söz ettiği tiyatroyu buldu. Miçuri Toyama adında bir aktörün, hiçbir iddiası olmayan küçücük sahnesiydi bu. Fakat sahneye çıktığı anda Toyama'nın oyunculuğundaki kuvveti hissetti Muhsin; Chaplin'in ona neyi göstermek istediğini anladı. İnsanın aklını başından alacak kadar büyümlü bir gösteriydi bu; üstelik son derece yalın ve iddiasızdı. "Bu vakte kadar gördüğüm uluslararası oyuncular listesinin en başında gelir," diye düşünerek avuçları patlayıncaya kadar alkışladı Toyama'yı. Japonların sanat ülkesinde hiç değilse bir gece geçirdiğini varsayarak iç çekti. Lermontov'un bir dizesi geldi aklına: "Geniş bir bulut, yalçın kaya üstünde, bir gecelik tünedi..."

"Zamanında yetişebildik mi Muhsin Bey?" (1930)

Ertuğrul, Amerika dönüşünde Muhittin Üstündağ'ın davetiyle yeniden Darülbedayi'nin başına geçti. Ayağının tozuyla kaldığı yerden işe koyuldu. 1927-28 sezonunu otuz bin seyirciyle kapattılar. Bu sayı, bir yıl sonra elli bini geçti.

Fakat ne olursa olsun Ertuğrul, eleştirilerden yakasını kurtarmıyordu. Darülbedayi'nin Okuma Kurulu üyelerinden İbnürrefik Ahmet Nuri, Muhsin Ertuğrul'u despotlukla suçluyor, "Son üç-dört seneden beri, sevecen vasilerden yoksun kalan Darül-

bedayi'nin, tek ve sert eğiticinin elinde Kuzey Kutbu edebiyatıyla beslendiği için giderek sıkalaşacağından ve buluşa erişmeden öleceğinden endişe ediyorum," diyordu. Kızgınlığının asıl nedeni, üyesi olduğu Okuma Kurulu'nun kaldırılmış olmasıydı. Bunda herkesten çok Muhsin'in payı olduğunu bilen diğerleri de ona arka çıktılar. Kurulun bir başka eski üyesi Hüseyin Suat, "Muhsin çok gayretli ve değerli bir çocuk, rejisörlük için bizde yegânedir," diyordu. "Lakin bir zaafı var; tiyatrodaki inkılap yapmak." Bunları gazetelerde daha teferruatlı anlatıyordu:

Darülbedayi'de Shakespeare'den eserler oynarlar. Bir *Hamlet*'in veyahut *On İkinci Gece*'nin temsilinden ne öğreneceğiz? Bu zatin merakı, piyeslerinin ekserisinde "oyun içinde oyun" göstermek gibi teknik kaidelere uymayan bazı tuhaflıklar doldurmaktır. Bu eserleri kim anlar? Zamanı geçmiş antika şeyler... Shakespeare'in olsa olsa İngilizler için bir tarihsel değeri vardır. Esasen İngilizler Shakespeare'i sadece güzel dili için severler.

İbnürrefik Ahmet Nuri de destekliyordu onu: "Shakespeare'den evvel temsil edilecek birçok şeyler vardır. Hatta öyle zannediyorum ki, modern hayata uymayan fikir ve aksiyonları itibarıyla Shakespeare'in eserlerine İngilizler de itibar etmezler." Tiyatro ve edebiyat dünyasından bazı cevaplar geldi bu çıkışlara. Mesela Vedat Nedim (Tör), "Biz Türk'üz, Shakespeare'i anlamayız, demek; biz insan değiliz, demektir," diyerek meseleye balıklama atladı. Onu Yaşar Nabi izledi, "Temaşa tarihinin en büyük dahisinin eserlerini Türk seyircisi daima takdir ve alakayla karşılamıştır. Yapılacak iş daha eskiye gidip Greko-Romen klasiklerini sahneye koyarak edebiyat şaheserlerini halka tanıtmaktır."

Ertuğrul, bu polemiklerin seyirciye ulaşmasını istiyor ama gazetecilerle konuşmaktan hoşlanmıyordu. 1930'da Neyyire'yle birlikte *Darülbedayi* dergisini yayımlamaya başladılar. Bedrettin Tunçel'den Vasfi Rıza'ya kadar ne kadar sanatçı, akademisyen ve tiyatro adamı varsa oyun tanıtımları, güncel sanat ve tiyatro üzerine yazılarla burada boy gösterdiler.

Tam da bugünlerde Ankara'dan bir mektup geldi. Hamdullah Suphi Tanrıöver, Yeni Türk Ocağı Tiyatrosu'nun açılışı için Darülbedayi'yi, Ankara'ya çağırıyordu. Grubun Ankara'ya yola çıkışıyla tartışmalar bir süreliğine hafifledi.

Sokak arasında, aşı boyalı, ahşap bir konaktı Türk Ocağı. Sac-

la kaplı sahnesi cayır cayır yanıyordu. Fakat asıl sorun salon ışığındaydı. Bağlı olduğu motor, pek antika bir şeydi, durdu mu, iki saatten önce çalışmıyordu. O zaman mecburen kibritler çıkarılıyor, sahneye mumlar getiriliyordu. Darülbedayi bu sahnede *Hamlet*, *Mürri*, *Muhayyel Hasta* gibi klasiklerle perde açtı. Ankaralılar gazetelerde, sokaklarda hep Darülbedayi'den bahsediyorlardı. Ertuğrul, tiyatronun önünde oluşan bilet kuyruklarını sevinçle izledi. Kalabalık bir türlü azalmadığı için Ankara'da fazladan üç gün daha kalmaya karar verdiler. Ertesi gün, sabahın erken vakti Hamdullah Suphi Tanrıöver, tiyatroya geldi. Yüzü gülüyordu: "Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal, bu akşamki oyuna şeref verecekler." Sonra Ertuğrul'a dönüp, "Yalnız bir uyarım var! Paşa elbette zamanında gelmek ister ama belki kısa bir süre gecikebilir," dedi. Sonra suratını asarak ciddileşti: "Senin tam saatinde başlamak inadını biliyorum, eğer o gelmeden perdeyi açarsan büyük saygısızlık olur, sakın bunu yapma!.."

"Gazi Paşa, bütün oyunlarımıza zamanında gelmiştir. Biz de her zamanki gibi tam vaktinde perdeyi açarız."

Hamdullah Suphi, "Ben söyleyeceğimi söyledim," diyerek uzaklaşınca Ertuğrul'un içine büyük bir huzursuzluk yürüdü. Genç oyuncuların biri Vasfi Rıza'ya sokulup, "Muhsin Bey perde geç açılacak diye mi bu kadar sıkıldı?" diye sordu. "Yok," dedi Vasfi Rıza, "Muhsin Bey varken perde geç açılmaz."

"Peki o halde bu kadar sıkıntıyla ne düşünüyor?"

"Ya Paşa geç kalırsa oyunun başladığını görüp kızarsa ne yaparız, diye düşünüyor."

"Yani Mustafa Kemal'i beklemeyecek miyiz?"

Vasfi Rıza, bilmem dercesine dudak bükünce delikanlının yüreği ağzına geldi.

Akşam olduğunda tiyatrodaki herkes heyecanlı, herkes huzursuzdu. Kapılar açıldı ve salon erkenden dolmaya başladı. Fakat saat dokuza yaklaşırken Cumhurbaşkanı henüz görünürde yoktu. Oyuncular elleri yüreklerinde beklerken dokuza çeyrek kala, "Birinci zili çalın," dedi Muhsin. On dakika sonra da ikinci zil duyuldu. Perde açıldıktan sonra sahnede görünecek ilk kişi, Muhsin Ertuğrul'du; oyun onunla başlıyordu. Bu yüzden perde arkasında bir aşağı bir yukarı gidip gelirken herkesin gözü ondaydı. Saat dokuzda Muhsin Ertuğrul'un talimatıyla perde açıldı. Oyuncular sahne arkasından korkuyla locayı kolağan ettiler. Bir mucize olmuştu sanki, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal ile Hamdullah Sup-

hi gelmiş yerleşiyorlardı. İlk perde, Cumhurbaşkanı'nın alkışlarıyla sona erdi. Arada Muhsin Ertuğrul'u yanına çağırdı Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal, ciddiyetle, "Zamanında yetişebildik mi Muhsin Bey?" diye sordu.

Darülbedayi ekibinin Ankara günleri sona ererken Eskişehir turnesi gelip çatmıştı. Yola çıkacakları gün, Millî Eğitim Bakanı Cemal Hüsnü Taray, sanatçılar onuruna bir öğle yemeği düzenledi. Yemeğin sonuna doğru bakanı telefona çağırdılar. Cemal Hüsnü Bey masaya döndüğünde Cumhurbaşkanı'nın, sanatçıları Marmara Köşkü'nde akşam yemeğine davet ettiğini haber verdi. Genel duyuruyu yapmak Vasfi Rıza'ya düştü, "Bildiğimiz sofraya ziyafeti olmayacakmış bu," diyerek herkesi başına topladı.

"Ya nasıl olacakmış?"

"Ayakta büfe dediğimiz şekilde yapılacaktı. Riyaseti Cumhur Orkestrası'ndan bir grup da iştirak edecekmiş. Bir Reisicumhur ziyafeti olduğu için erkeklerin smokin, kadınların da tuvalet giyme mecburiyeti varmış."

O gece, sanatçılar köşkte iltifatlarla karşılandılar. Dans edildi, zeybek oynandı, hatta "Vardar Ovası" türküsüne hep beraber tempo tuttular. Başvekil İsmet Paşa, geç saatlere kadar çalıştığı için köşke ancak gece yarısı geldi. Vasfi Rıza onu holde, bahçeye bakan bir pencerenin önünde yorgun argın otururken gördü. Dayanamadı, bir sütunu siper edip kendini göstermeden Başvekil'i biraz seyretti. Az sonra arkasından gelen bir sesle irkildi: "Mutlaka devlet işlerini düşünüyordur." Vasfi Rıza, arkasını dönünce Gazi Mustafa Kemal'le karşılaştı, ne diyeceğini bilemedi. Gazi Paşa da durmuş, İnönü'ye bakıyordu, "İçimizde hepimizden fazla o yoruluyor," dedi. Sonra içeri girdi.

İçeride sesler azalmış, misafirler yorulmuştu. Gazi Mustafa Kemal, Muhsin Ertuğrul'a, "Siz, benim ataşemiliterlik çağımdan beri memleketimizde görmeyi candan özlediğim bir hayali gerçekleştirdiniz," dedi. "Böylesine birbirine bağlı bir sanat topluluğunu kendi imkânlarınızla hazırlayıp bize getirdiniz. Şimdi ben de Reisicumhur olarak size soruyorum; hükümetten ne gibi bir yardım istersiniz?"

Ertuğrul, tiyatronun eksiklerini şöyle bir aklından geçirdi; binaları, tiyatro işçileri, sahneleri, paraları yoktu. Dekor ve kostümler, kişisel gayretlerle toparlanıyordu. Para gerektiren her iş yarımdı, tiyatronun çatısı onarılamıyor, kulis duvarları boyatılamadığı için, rutubetlenmenin önüne geçilemiyordu. Hastalanan

oyuncular, ellerine geçen parayla gidecek yer bulamıyordu. Tiyatronun parası yok denecek kadar azdı ve aslında devletten gelecek yardımın her kuruşuna muhtaçlardı. Muhsin Ertuğrul, "Her yönden sıkıntımız var," dedi, "Ama para da, ödenek de çare olmaz." Sonra ekledi: "Biz bir tiyatro mektebi istiyoruz Paşam." Mustafa Kemal, bahçeye bakan koridoru işaret etti, "Başvekil Paşa'ya tarafımdan rica edin lütfen, teşrif buyursunlar. Kendilerinden bir istirhamımız olacak."

O gece köşkün misafirleri arasında siyasiler de vardı. Mustafa Kemal, "Efendiler," dedi, "hepiniz mebus olabilirsiniz, vekil olabilirsiniz, reisicumhur olabilirsiniz fakat sanatkâr olamazsınız. Hayatlarını büyük bir sanata vakfeden bu çocukları sevelim."

Darülbedayi ekibi, büyük bir kıvançla ayrıldı köşkten. Bundan sonra her şeyin değişeceğine samimiyetle inanıyorlardı. Devletin en yüksek makamı, kendileriyle bizzat ilgilenmiş, yardım emrini gözlerinin önünde vermişti. Hemen bir ay içinde çıkan kanunda, belediyelere tiyatro kurmak hakkı tanınınca Darülbedayi, İstanbul Belediyesi bütçesinden ayrılacak bir ödeneye kavuştu. Fakat devletin vereceklerinin bundan ibaret olabileceği, hiçbirinin aklına gelmemişti. Birkaç ay sonra Millî Eğitim bakanından bir mektup geldi; tiyatro okulu konusunda o yıl hiçbir yardım yapılamayacağını bildiriyordu. Reisicumhur'un bizzat verdiği sözün tutulmamasına kimsenin aklı ermemişti. Tiyatroya yakın, uzak herkes bu konuda fikir yürütmeye başlayınca ortalık karıştı. Reşat Nuri, Muhsin'in kapısını çalıp, "Bu kadar laf söz yüzünden tiyatro yapamıyoruz!" deyince ikisi bir plan yaptılar. Muhittin Üstündağ da onlara yardım etti ve Darülbedayi'nin içinde bir Tiyatro Meslek Okulu açıldı. Okul için gazeteye verilen ilanda, öğrencilere 50 lira yol parası sağlanacağı duyuruldu. Reşat Nuri ve Muhsin Ertuğrul, Millî Eğitim Bakanlığı'nın bu okula yardım etmesi için çalmadık kapı bırakmadılar. "Sadece bir lira bile olur," diyorlardı. Miktarın önemi yoktu çünkü asıl niyetleri bakanlık bütçesine tiyatro kelimesini sokabilmektir. Fakat başaramadılar.

Ertesi yıl Muhsin, *Darülbedayi* dergisindeki yazısına, "Hükümetten İstedüğümüz" başlığını koydu:

Başvekil Paşa, Maarif Vekili Beyefendi, eğer bize bu sene de sorarsanız, "Hükümetten ne gibi bir yardım istiyorsunuz?" diye, bütün yoksulluğumuza rağmen yine vereceğimiz cevap şudur: "Bir mektep istiyoruz Paşam!"

Mustafa Kemal'in gözyaşları

Şarkılı müzikli ilk film *Don Juan*, 1926'da çekilmişti. Bunu izleyen *The Jazz Singer* sinema tarihine ilk sesli film olarak geçti. Muhsin Ertuğrul'un Hollywood'da izlediği *New York Işıkları*'nda ise hem söz vardı hem şarkı. Bundan sonra sinema, ses ve montaj teknolojisine yoğunlaştı. Sözün ön plana çıkmasıyla tiyatro yazarları ve oyuncular da sinemada kendilerine yer bulmaya başladılar.

Ertuğrul, 1931'de, Türkiye'nin ilk sesli filmi *İstanbul Sokaklarında*'yı çekti. Semiha Berksoy, Talat Artemel, Galip Arcan,

Bu gün
L A L E Sinemasında
Bu gün

İSTANBUL SOKAKLARI

TÜRKÇE konuşan - TÜRKÇE şarkı söyleyen film VE
hakikî en son ÇİN - JAPON muharehesi filmi

Telâş ve hucum elmenizi rica ederiz. Bu filmi İzmirde görmeyen kimse kalmayacaktır.

Bu filmi
İzmirde **L A L E** sinemasından başka
hiç bir sinema göstermeyecektir.

İstanbul Sokakları filmi yapan Üstübeden sanatkarlar
Bu filmi mahsus almanya bağlama mealleri: hergün gündüz saat 1 de - Cuma ve Cumartesi saat 9 da.

Gökhan Akçura Arşivi

**Türkçe konuşan ilk
film. İstanbul Sokakları.**

Sinemasın 1931 yılında 80 sineması vardı. Türk Film Akademisi:
İSTANBUL SOKAKLARI

Bu gün **L A L E** de BAŞLADI
İSTANBUL SOKAKLARI Nispeti

Türk sineması
Türk sineması
Türk sineması

Oz ana dilimizi
dünyanın her ta-
rafına tanıtan bu
kymetli eseti bu
gün her Türk'ün
görmesi farzıdır.

Türk sineması
Türk sineması
Türk sineması

Bu ilk Türk fil-
mini görmemek af-
edilmez bir kaba-
hat ve telâfi olun-
maz bir ziyadır.

İSTANBUL SOKAKLARININ yazarı: Ertuğrul Muhsin Bey
İZMİRDE:
Denizli - Balıkesir - Aytepe
Kadıköy - Beşiktaş - Beşiktaş - Beşiktaş
Kadıköy - Beşiktaş - Beşiktaş - Beşiktaş

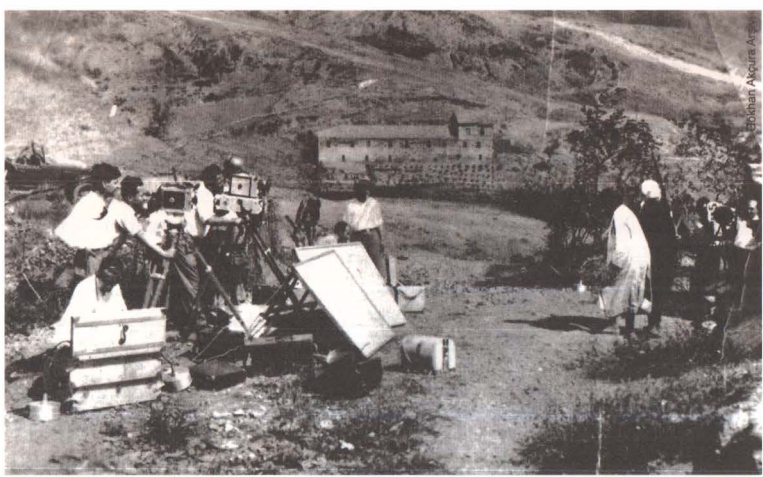
Gökhan Akçura Arşivi

Akın piyesi.

Mısırlı Azize Emir ve Yunan Gavrilides'in rol aldığı film, aynı zamanda Türkiye'nin ilk ortak yapım projesi oldu. Film sessiz çektiler, görüntü yönetmeni Cezmi Ar, dublajı Paris'te, Espinay Stüdyoları'nda yaptırdı. Müziğini Ferit Alnar'ın yaptığı film, Semiha Berksoy'un söylediği şarkıyla, aynı zamanda ilk şarkılı film oldu. Türk sinemasının "tiyatrocular dönemi" olarak adlandırılan yılları başlıyordu.

Ertuğrul, *Kaçakçılar* ve *Bir Millet Uyanyor* ile sinemaya devam etti. Filmlerin ikisi de, İpekçi kardeşlere ait İpek Film'in imzasını taşıyordu. 1932'de Elhamra ve Melek sinemalarında gösterilen filmde Ercüment Behzat Lav, Naşit Özcan, Emin Belig, Ferdi Tayfur, Atıf Terzioğlu, Hadi Hün rol aldı. Seslendirme İpekçi kardeşlerin Nişantaşı'ndaki stüdyosunda yapılırken *Bir Millet Uyanyor*, Türkiye'de seslendirilen ilk film oldu. Kaptan rolünü oynayan Atıf Terzioğlu, bu rolle o kadar büyük bir ün elde etti ki, soyadını "Kaptan" olarak değiştirdi ve sinema tarihine Atıf Kaptan adıyla geçti. Muhsin Ertuğrul bir yıl sonra yeniden Mustafa Kemal'in sofrasında bulundu. Gazi, Faruk Nafiz'in yazdığı *Akın* piyesinden söz etti ona, "Bu piyes benim emrimle yazıldı," dedi. "İsmet Paşa Kız Enstitüsü ve Gazi Eğitim Enstitüsü öğrencileri de sergilediler, biz oyunu beğendik, Şehir Tiyatrosu'nun da bunu sahneye koymasını istiyoruz." Ertuğrul, piyesi okumadığını söyleyince Mustafa Kemal hemen metni getirtti.

1932, Bir Millet Uyanıyor, dış çekimler.

Bu sırada şampanya servisi de başlamıştı, Ertuğrul, bardağın-
dan bir yudum alınca kaşları çatıldı. İçinden, “Gazi Paşa bunu içi-
yor olamaz!” diye geçirdikten sonra masayı takibe aldı ve iki ayrı
şampanya servis edildiğini fark etti. “Gazi Paşa’nın bundan haberi
olmadığı belli,” diye düşünerek kadehini bir kenara bıraktı, “Yoksa
konuklarına ucuz şampanya verir mi hiç.” Bu sırada bir hizmetkâr
getirdiği piyesi uzattı. Ertuğrul hemen okumaya koyuldu. Uzun
süre hiç sesi çıkmayınca Mustafa Kemal, masanın öbür ucundan
seslendi, “Şampanyayı beğendiniz mi Muhsin Bey?” Ertuğrul, fena
dalmıştı, bir anlığına okuduğu sayfadan başını kaldırdı, “Aynı şişe-
den içmiyoruz efendim,” deyiverdi. Konuklardan birkaçı ona ters
ters baktılar, masada soğuk bir rüzgâr esti. Mustafa Kemal’in de
canı sıkılmıştı, bir müddet sonra yeniden seslendi:

“Piyesi sevdiniz mi?”

“Çok güzel Paşam.”

“Memnun oldum. Haydi, bize birkaç mısrasını sahnedeymiş
gibi oynayın.”

Ertuğrul’un yüzü bembeyaz oldu, “Paşam,” dedi, “nasıl ki, ba-
lıklar sudan çıkınca yaşayamazsa ben de sahneden başka yerde
oynayamam.” Fakat artık Mustafa Kemal’in kaşları çatılmıştı.
Onun sanatçı kaprisi yaptığını düşünüyordu. Afet Hanım, “Pa-
şam, ben Muhsin Bey’i biliyorum, gerçekten de sahne dışında oy-
nayamaz,” diye araya girmeye çalıştı. Paşa, ısrarından vazgeçti

İBB Şehir Tiyatroları Arşivi

1931, sesli film artık
Beyoğlu'nda. *Kaçakçılar* filmi
setinden.

ama keyifsizliği bütün gece sürdü. Onun soğukluğu diğerlerine de yansımış, Ertuğrul gecede yalnız kalmıştı. Bu tatsızlık yüzünden Mustafa Kemal'in sofrası erken dağıldı. Gecenin sonunda, "Piyesi gelip seyredeceğim. Ama dikkat et. Rolünü iyi oynayamazsan seni bizzat tenkit edeceğim, kötü bir aktör olduğuna inanacağım," dedi Mustafa Kemal. Muhsin Ertuğrul derin bir üzüntüyle yanıtladı: "Muvaffak olmaya çalışırım Paşam." Böylece Mustafa Kemal emir vermiş, Muhsin de piyesi oynamayı kabul etmiş oluyordu. Konuklar gittikten sonra Mustafa Kemal, hizmetkârı Cemal'e, "Ben ikna oldum," dedi, "bu adam bu işi yapamaz." Aralık ayının sonlarıydı... Yıl sona ermeden Almanya'dan bir haber geldi. Muhsin Ertuğrul, tiyatroya katkılarından dolayı, Goethe Madalyası'yla ödüllendirilmişti.

Ertuğrul hemen piyesin hazırlıklarına başladı. Faruk Nafiz'in diline hayran olmuştu. "Bu eser, bir başka lisanda yazılmış olsaydı adı şaheser olurdu. Halbuki biz bu hususta çok menfi bir kitleyiz," dedi Galip Arcan'a. "Ben Türkçede uzun zamandır bu kadar güzel mısralar duymadım, kulağımın pası açıldı." Provalar son sürat sürerken Mustafa Kemal'in piyesi birkaç kez sordurduğunu duydu. Ertuğrul risk almamak için deneyimli oyuncularla çalış-

şıyordu. Galip Arcan, Emin Belig, Hüseyin Kemal Gürmen, Talat Artemel, Neyyire Neyir, Şaziye Moral'in oynadığı piyeste Türk Hakanı İstemi Han rolünü Ertuğrul üstlenmişti.

Şubat'ın ikinci haftasıydı, İstanbul'a lapa lapa kar yağıyordu. Tepebaşı Tiyatrosu, tepeden tırnağa ışıklar içindeydi. Muhsin Ertuğrul, bir odaya kapatmıştı kendini, dört saat çıkıyordu. Kar hızını artırırken tiyatro usul usul dolmaya başladı. Oyun başlamadan az önce de Mustafa Kemal geldi, locaya geçti. Salonda çıt çıkıyordu; seyirciler, oyuncular kadar heyecanlıydı. Tiyatronun ışıkları her zamanki gibi tam saatinde söndü, perde kuruyan bir denizin hikâyesine açıldı. Oyun hece vezniyle yazılmıştı, hüznünlü bir hikâyeye anlatıyordu. Saatler hızla aktı, oyun bir duygu selinin içinde sona erdi. Eriyen mavi ışıkla birlikte perde kapandı. Bir anlık sessizliğin ardından salonu tezahüratlar, alkışlar doldurdu. Bu vaveylanın içinde, "Ağlıyor!" diye haykırdı ön sıradan biri, "Mustafa Kemal ağlıyor!"

Tiyatro topyekûn ayaklanmıştı, aktörler kim bilir kaçınıcı kez seyircileri selamlıyor, alkışlar çınılıyordu salonda. Işık artınca Gazi'nin locası da seçilir oldu. Arka sıralarda oturanlar, Mustafa Kemal'i görebilmek için parmaklarının ucunda yükseldiler. Gazi, çiçeklerle süslenmiş locada oyunu alkışlıyordu. Yüzünden ne düşündüğünü anlamak mümkün değildi ama loş ışığın altında, yavaş yavaş iki damla gözyaşı parlayıp söndü.

Mustafa Kemal'in yanındaki Muhittin Üstündağ'ın yüzü gülüyordu. Muhsin Ertuğrul, oyundan sonra locaya, huzura çıktı. Henüz soluk soluğaydı, nefesi yatışmamıştı. Mustafa Kemal, "Siz gerçekten sahnede oynarmışsınız," dedi, "sizi kutlarım!" Sonra sadece onun duyabileceği bir sesle sordu:

"Fakat ülkesi için canını veren hakan rolünü sizden daha iyi kim oynardı biliyor musunuz?"

"Hayır paşam, kim oynardı?"

"Ben."

Darülbedayi'ye veda...

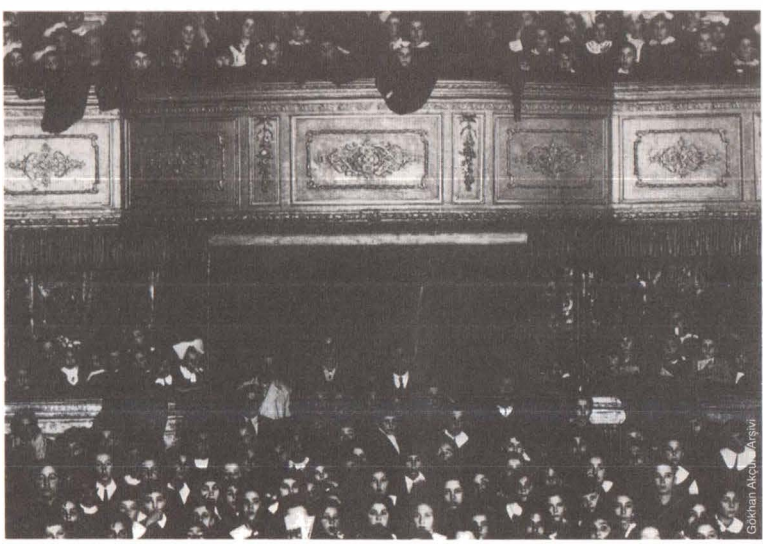
Yalova Türküğü, Darülbedayi oyuncularının en çok yoruldukları piyeslerden biri olmuştu. Bu bir komediydi; fakat dolambaçlı bir sahne düzeni ve yinelenen türküleriyle oyuncuların canını çı-

karıyordu. Bir perşembe gecesı Muhsin Ertuğrul, yine sessızce sahne girişine süzıldı. Tiyatronun perdesini açıp kapatma vazifesini üstüne almıştı. "Bunu uğur sayıyorum," demişti Hazım'a. Usulca perde ipinin kıyısında oyuncuları seyretmeye koyıldı. Son sahnede müthiş bir tempo vardı. Oyuncuların yüzünde ter birikmiş, yürekler hızlanmıştı. Muhsin, bir an solukları kesilecek diye korkmaktan kendini alamadı. "Keşke bizim memlekette de oyunculara çiçek vermek âdeti olsa," diye geçirdi aklından. "Buradakilerin Paris, Londra sahnelerinde çiçeklere boğulan oyuncularından fazlası var, eksigi yok." Fakat birisi sanki onun aklından geçenleri duymuştu, oyunun sonunda sahneye büyücek bir çiçek geldiğini görünce gözlerine inanamadı, çocuklar gibi sevindi. Fakat çiçekteki kartı görünce, gülümseyişi yerini şaşkınlığa bıraktı, ne yapacağını şaşırdı. Kartın üstünde oyunun aksesuvarcısı Tahsin Bey'in ismi vardı. Hemen o gece adamı çekti yanına sordu: "Oğlum bunu niye yaptın?" Genç adam omzunu silkti, "Bu kadar yorgunluklu bir piyes için aksesuvar dahi olsa gene bir demet çiçeğe lüzum var bence," deyiverdi. Muhsin Ertuğrul, bundan sonra her gece, piyesin eşyalarından biri gibi, bir çiçek demetinin sahneye getirildiğini gördü. Nasıl sahnenin bütün illüzyonu seyirciler içinse bu da terleri yüzlerinde parlayan oyuncular içindi.

Ertuğrul, kalıcı olacak bir Tiyatro Meslek Okulu için çalışıyordu. Osmanlı'nın ilk resmî müzik okulu Darüelhan (Nağmeler Evi) 1926'da, yeniden yapılandırılmak üzere kapatılmıştı. Burası Belediye'ye bağı bir kuruluş olarak tekrar açıldığında artık ismi, İstanbul Belediye Konservatuarı olmuştu. Ders programı Milli Eğitim Bakanlığı'nca onaylanan okul, iki yıllıktı. Muhsin Ertuğrul'un önerisiyle Viyana Musiki ve Tiyatro Akademisi yöneticisi besteci Joseph Marx, İstanbul'a çağrıldı. Marx, eğitim süresinin üç yıla çıkarılmasını istedi ve bazı dersler ekledi. Ekim ayında öğrenci kaydına başlayan okulda şan dersi de vardı. Açıldığı günlerde kimse, buranın giderek bir operete dönüşeceğine, ilerleyen yıllarda operet ve dram olmak üzere iki bölüme ayrılacağına inanmazdı...

Muhsin Ertuğrul bir yandan burada tiyatro dersi veriyor, bir yandan sinemaya devam ediyor ve Darülbedayi'yle ilgileniyordu. Ama bir müddettir aklında onu çok heyecanlandıran yeni bir fikir vardı: bir çocuk tiyatrosu kurmak.

Avrupa'nın dinî eğitim için kullandığı çocuk tiyatrosu 1900'lerin başında bir değişim geçirmeye başlamıştı. Buna Almanlar

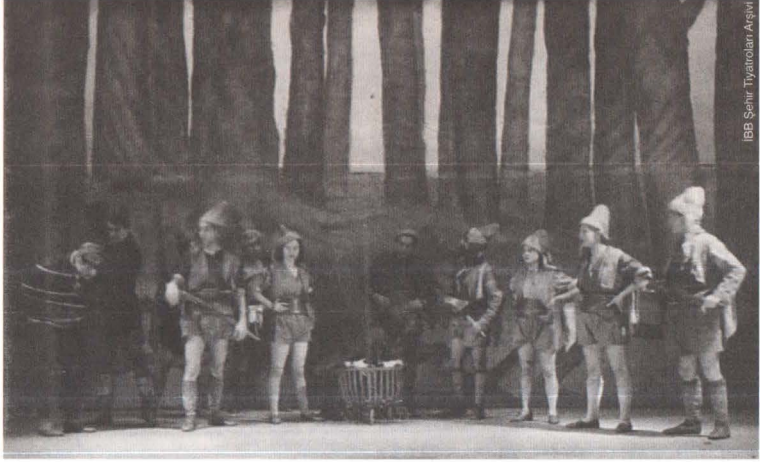

1935, çocuk tiyatrosu ilk seyirciler.

öncülük etti, dinî öğretinin dışında kalan bir çocuk sahnesi oluşturdular. Çocukları, yaş gruplarına göre ayırmaya başlayan İskoçlar da bu değişimi takip etti. Birkaç yıl sonra Amerika, çocuk tiyatrosunu üniversite çatısı altına aldı. Fakat bu konudaki dev adım, Ruslardan geldi. Yüzyılın yeni bilim kolları psikoloji ve pedagojiyi de yanlarına alan Ruslar, devrimin ardından ilk çocuk tiyatrosunu kurdular.

Oysa Osmanlı'da çocuk tiyatrosu hep vardı. Yaygın olan Kukla ve Karagözlerin yanı sıra dergilerde bile çocuk oyunları yayımlanıyordu. Meşrutiyet'te bunların eğitici hale getirilmesi, ders olarak okutulması ortaya atıldı ama üst üste gelen savaşlarda kimse'nin bununla uğraşacak hali kalmadı. Cumhuriyet döneminde ise çocuk tiyatrosu, öğrenci müsamerelerine dönüştü. Muhsin Ertuğrul, sıcak bir yaz akşamı Kemal Küçük'ü çağırdı tiyatroya, "Bir çocuk tiyatrosu kurmalıyız," dedi. "Çocuğa duyuramadığınız her hareket, tohumuz çiçek yetiştirmeye benziyor. Senden yepyeni bir çocuk oyunu istiyorum!"

Bu konuşmadan birkaç ay sonra, 1935 Ekimi'nde, Tepebaşı Tiyatrosu'nda ilk çocuk oyunu perdesini açtı: *Çocuklara İlk Tiyatro Dersi* adlı oyun, fazla eğitici ve sıkıcıydı, rağbet görmedi. Ertuğrul, "Devam edeceğiz," dedi, hemen ikinci oyunu, *Gülme-*

1936, *Fatmacık*... Çocuk tiyatrosunun ilk oyunlarından.

yen *Çocuk*'u sahneye koydu. Bundan da beklenen sonucu alamayınca üçüncü oyun için kolları sıvadı. Galip, tiyatrodaki Muhsin'i izliyor ve kaygılanıyordu. En sonunda, "Yine aynı yapıyorsun," dedi Muhsin'e. "Yapana kadar, senin istediğin gibi olana kadar inatlaşıyorsun." Muhsin aynı fikirde değildi, gülümsedi. "İnat değil bu," diye cevap verdi. "Doğru olduğunu bildiğin şeyi mutlaka yapacaksın!" Sahneye koyduğu üçüncü oyun, Afif Orbay'ın *Fatmacık* adlı oyunuydu; işte bununla salon dolmaya başladı. Biletler peynir ekmek gibi gidiyordu. Bir süre sonra çocuklara bilet yerine gişeden bir broşür vermeye başladılar. Üstünde *Çocuk Tiyatrosu* dergisi yazıyordu. Kapı kontrolünde bilet yerine, bu dergi gösteriliyor, seyirciler temsilden sonra yanlarında götürüyorlardı. Birkaç hafta içinde gösteri ve oyun sayısını artırmaya, bir yıl sonra ise çocuk bölümü için bir orkestra, bir de bale grubu kurmaya mecbur oldular.

Konservatuvarın kadrosu genişliyordu. Burada balerinler, dansçılar, figüranlar, hatta çocuklar ve gençler olmak üzere çeşit çeşit insan çalışıyordu. Cahide Serap, adlı küçük kız da 15 yaşında figüran olarak işbaşı yapmıştı. Seçildiği gün üzerinde siyah ortaokul önlüğü vardı. Ertuğrul onu 50 amatör kızın arasından çıkarmıştı. Kendini göstermek isteyen, yetenekli bir kızdı Cahide, Muhsin Ertuğrul ona *Yedi Köyün Zeynebi*'nde rol verdi. Sonra da Strindberg, Tolstoy ve Çehov oyunlarında... Bunların üstesinden geldiğini gö-

rünce hiç tereddüt etmeden ona sinemanın da kapılarını açtı. Cahide ilk kez, *Söz Bir Allah Bir* filmiyle kamera karşısına geçti. Çekingen, silik bir tipti, kalın bir sesi vardı, kimse üç erkek tarafından sevilen bir kadını canlandırabileceğine ikna olmuyordu. "Klasik oyunlarda başarılı olabilir," diyorlardı, "ama sinema başkadır." Fakat 1933'te, perdeye düşen ilk görüntüleriyle, Türk sinemasında bir yıldız gibi parladı Cahide. Soyadını "Sonku" olarak değiştirdi. Ertuğrul, onu önemli rollere taşımakta tereddüt etmedi. *Aysel*, *Bataklı Damın Kızı* filminden sonra, 18 yaşındaki Cahide Sonku'yu tanımayan kalmadı.

Bir yıl sonra, 1934'te Darülbeyazıt'ın adı değiştirilip "İstanbul Şehir Tiyatroları" oldu. İran Şahı Pehlevi'nin, Atatürk'ün resmi konuğu olarak Türkiye'ye geleceğinin duyulduğu yıldır... Haber herkesi heyecanlandırmıştı. Şah'ın onuruna verilen davette, Adnan Saygun'un bestelediği ilk Türk operası seslendirildi. Ardından gelen *Bayönder* ve *Taşbebek* operaları, Türkiye'deki yeni sanat anlayışının habercisiydi. Atatürk, Meclis'in açılışında, "Güzel sanatların hepsinde ulus gençliğinin ilerletilmesini istediğinizi bilirim. Bunda en çabuk, en önde götürülmesi gerekli olan Türk Musikisi'dir. Ulusal, ince düşünceleri duyguları anlatan yüksek deyişleri, söyleyişleri toplamak, onları musiki kurallarına göre işlemek gerekir," deyince Devlet Konservatuarı'nın temeli atılmış oldu.

Ertuğrul, ülkenin bu ilk konservatuarı için Sovyetler Birliği'nde tanıştığı Stanislavski'nin danışmanlığını önermiş, Stanislavski de buna sıcak bakmıştı. Dünyanın en çok konuştuğu tiyatro adamlarından biriydi Stanislavski. Geliştirdiği oyunculuk yöntemi, dünya çapında başarı kazanmıştı. Yönettiği tiyatro, uzun turnelerde tüm dünyanın hayranlığını topluyordu. Fakat Stanislavski'nin gelişinde birçok politik, bürokratik engel çıktı. Konservatuarın yönetimi için diğer isimler gözden geçirildi ve Alman yönetmen Carl Ebert'te karar kılındı. Ebert, her şartı kabul edilerek Türkiye'ye çağrılırken bir yandan da Musiki Muallim Mektebi öğrencileri arasında seçme yapıldı. Seçmenin ardından 1936'da Devlet Konservatuarı'nın ilk sınıfları meydana geldi.

Konservatuarı ziyaret eden Başbakan İnönü, son derece heyecanlıydı. İlk oyunun ne zaman sergilenebileceğini sordu. Ebert, ilk opera için beş, ilk tiyatro oyunu için üç yıl gerektiğini söyleyince Başbakan'ın heyecanı sönüverdi.

Ebert, Konservatuar'ın eğitim kadrosu için yurtdışından uzmanlar getirmişti. Bunlar, konusunda uzman tiyatro adamlarıydı;

fakat Türkiye'ye, Türk tiyatrosuna tamamen yabancıydılar. Çoğu Türkçeyi yeni öğreniyordu. Aralarında Muhsin Ertuğrul'un da bulunduğu eğitimciler, işe koyuldular. Ertuğrul'un haftaları ikiye bölünmüştü artık, İstanbul'da Şehir Tiyatrosu'nda çalıştığı günleri, sarsıntılı, uzun araba yolculuklarıyla Ankara'ya gidip Konservatuvar'da derse girdiği günler takip ediyordu. Fakat onca özveriye ve aradan geçen onca zamana rağmen, çocukların yerinde saydığını görmek, Ertuğrul'un canını sıkıyordu. Giderek sabrı tükenen Ertuğrul, "Bu böyle olmuyor, tiyatro mektebine Türk okutucular lazım," deyince Carl Ebert'le ilk gerilimi yaşadılar. Ok yaydan çıkmıştı bir kere; Ertuğrul, "Bu kadar da değil," diyordu, "bu okul yatılı olmalı, devlet öğrencilere yemek vermeli, harçlık vermeli." Ebert, şiddetle karşı çıkıyordu: "O şekilde sanatçı yetişmez!" Fakat zamanla Ebert'i eleştirenlerin sayısı arttı. Ankara'dakilere İstanbul'daki tiyatrocular eklendi. Darülbedayi'nin eskileri, bu adamın foyası ne zaman ortaya çıkacak diye bekliyor; Vasfi Rıza, Alman yönetmenden açıkça "şarlatan" diye bahsediyordu. Ertuğrul, bir müddet sonra konservatuvardaki görevinden ayrıldı.

Şehir Tiyatroları'na döndüğünde, "Şimdi ne yapacaksınız?" diye soranlara, "Vazifemiz aynı," diye cevap verdi. "Öncelikle seyirci sayısını artıracamız." Sahne için teknik yenilikler yapmak istiyordu. Tepebaşı Tiyatrosu'nun sahne kısmını kâğırlaştırmek için bir tadilat başlattı ve bir döner sahne yaptırdı. Böylece Şehir Tiyatrosu oyuncularını Türkiye'nin ilk döner sahnesine sahip oldular. Seyirci çekmek için yerli oyunların telifini artırıp çeviri ücretlerini düşürdü. Attığı her adımda yazarları yardıma çağırıyor, "Yazın," diyordu. "Bir milletin kendi tiyatro edebiyatı olmalıdır. Bizim toplumumuzun, bizim zamanımızın hikâyelerini yazın." Yapılanlar işe yaradı, çok geçmeden Muhasipzade Celal, ilk piyesleriyle kapıya dayandı. Onu Hüseyin Rahmi, Faruk Nafiz ve Nâzım Hikmet izledi.

Necip Fazıl da, ilk piyesi *Tohum*'u, Ertuğrul'un tavsiyesiyle kaleme almıştı. Amerikan ve Fransız kolejleri ile Bahriye Mektebi'ni bitiren Necip Fazıl, genç yaşında tasavvufu tanımıştı. Annesi, oğlunun şair olmasını istiyordu. 12 yaşındayken şiire başlayan Necip Fazıl, ilk şiirleri *Yeni Mecmua*'da boy gösterdikten sonra bir daha yazmayı bırakmadı. Ertuğrul, Necip Fazıl'ın ilk piyesini pek beğenmemişti fakat ses çıkarmadı, hemen sahneye koydu, başrolü de kendisi oynadı. "Onu yüreklendirmek istiyorum," diyordu, "daha çok yazmalı!" Gerçekten de bu durum genç yaza-

Bir Kitap, 1938-1939 Muhsin Ertuğrul
ve Neyyire Neyir.

rı kamçılarmıştı. *Bir Adam Yaratmak*'ı yazıp getirdiğinde Muhsin büyük bir memnuniyetle, "İşte oluyor," diye mırıldandı. Türk tiyatrosu, kendi yazarlarını yetiştiriyordu. Ertuğrul, oyunu sahnelledi ve başrolünü oynadı. Vasfi Rıza ilk gece, "Nefesim kesildi!" demişti, "hünerini bilirim ama Muhsin'in oyunu karşısında harap oldum. Şüphesiz ki yılın tiyatro olayı budur!" Necip Fazıl'ın, *Bir Adam Yaratmak*'taki Hüsrev karakterini bilhassa Muhsin Ertuğrul için yazdığı söyleniyordu.

Zamanın götürdükleri (1938)

Tiyatroda oyun bitmiş, perde kapanmış, seyirciler çıkıyordu. Muhsin Ertuğrul, makyajını silmiş, çantasını almış çıkmaya hazırlanan Bedia Muvahhit'i görünce hemen perdenin arkasından salonu gözden geçirdi ve Bedia'ya engel oldu. "Olmaz," dedi, "daha gidemezsin. Dışarıda henüz çıkmamış birkaç seyirci var." Bedia şaşkın şaşkın, "Ama, temsil bitti," diye kekeledi. Ertuğrul büyük

bir ciddiyetle, "Çıkmalarını bekle," diye fısıldadı. "Seni görmesinler. Bırak, sahnedeki kadın kalsın akıllarında. Onların hayallerini bozmaya ne hakkımız var?" Bedia içini çekti, çantasını kucağına koyup beklemeye başladı. Şehir Tiyatroları'nın aralıksız çalıştığı zamanlardı.

Bir gün, İstanbul'un çiçeği burnunda valisi Lütü Kırdar, *Yanlışlıklar Komedi*si adlı oyunu izlemeye geldi. Erzurum Kongresi'nden itibaren Mustafa Kemal'in emrinde Kurtuluş Savaşı'nın her adımında bulunmuş İstiklal Madalyası sahibi bir zattı Kırdar. Oyunu büyük bir memnuniyetle izledikten sonra sanatçılarla tanışmak için eşiyile beraber sahne arkasına geçmek istedi. Vali'nin bu isteği, birden herkesi harekete geçirdi, sahne arkasına gitmek kolay değildi. Birileri öne düşüp yolu gösterdiler. Önce karanlıktan geçip daracık merdivenlere çıktılar. Karşılarında dehliz gibi bir koridor uzanıyordu; yol gösterenler, Vali ve eşi geliyor mu, diye dönüp arkalarına baktıktan sonra koridora daldılar. Zikzaklar çizerek yürüdükleri bu yol, onları köstebek yuvasına benzeyen kulise çıkardı. Sanatçılar burada Vali ve eşini karşıladılar. Kırdar, sahne arkasının harabatından etkilenmişti, şaşkınlığını gizlemedi. Ertuğrul, vakarla, "Tepebaşı Tiyatrosu daha eskidir," deyince oyuncular da lafa girdiler:

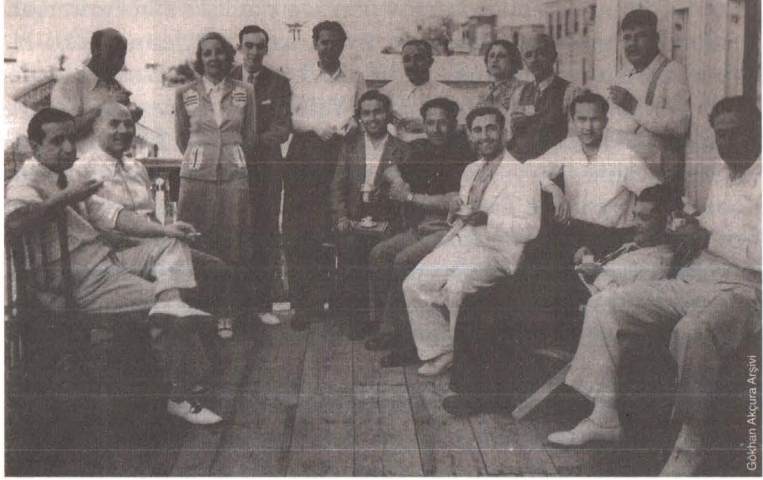
"Oyun sırasında sahneye kar yağdığı olur."

"Çatısı uçtu bir kez."

"Tamir ettiremedik ama bir daha uçmasın diye bahçedeki ağaca bağladık halatla."

Valinin gözleri yuvalarından uğramıştı, Ertuğrul, "Azar azar bir şeyler yapıyoruz," dedi. "Aslında pek az bir yardımla bu çirkin ve tehlikeli görünüş değişebilir." Fakat Kırdar'ın suratı asılmıştı, "Ben köhne bir yapıyı onarmayı değil yeni bir tiyatro yaptırmayı düşünüyorum," dedi. Cemil Topuzlu'dan başlayarak bir tiyatro binası yaptırmaktan bahseden herkes; Veliht Abdülmecid Efendi, Sadrazam Said Halim Paşa, Talat Paşa, Maliye Nazırı Cavid Bey ve daha niceleri bir geçit resmi halinde Ertuğrul'un gözünün önüne geliverdi. Vali'nin sözlerine karşılık bir sevinç belirtisi gösterememiş, tam tersi ümitsizce susmuştu. Kırdar bunu fark etti; gözlerini dikip inatla onun gözlerine baktı: "Muhsin Bey," dedi, "ben sözünde duran bir adamım!" Yıl, 1939'du.

1940'ta, Konservatuvar'da bir "Tatbikat Sahnesi" kuruldu. Burada Gogol, Goldoni, Goethe, Sophokles, Molière ve Maeterlink'ten çağdaş oyunlar oynanacaktı. Tatbikat Sahnesi'nin ilk mezunla-

Akasya Palas çekimlerinde. Oturanlar soldan: Vasfi Rıza Zobu, Osman İpekçi, X, Cezmi Ar, Necdet Mahfi Ayral, Hazım Körmükçü. Ayaktakiler soldan: Muhsin Ertuğrul, Cahide Sonku, Lemi İpekçi. Sağda ayakta: Sait Köknar.

rı Salih Canar, Muazzez Lutas (Kurtoglu), Ertuğrul İlgin, Nermin Sarova, Nüzhet Şenbay oldu. Mezuniyet için Cumhurbaşkanı İnönü'nün katıldığı büyük bir tören düzenlendi. Neyyire Neyir'in kalp hastalığı yüzünden Alman Hastanesi'nde yattığı yıldı...

Aynı yıl sadece tiyatrocuları değil, herkesi sarsan bir haber aldılar. Polis teşkilatının sürek avıyla kovaladığı, sahnedeki ilk Müslüman Türk kızı Afife'nin ölüm haberi idi bu. Sahneye çıkmak istediği için babasının, "Fahişe mi olacaksın?" diyerek evden kovduğu o küçük kız, pek de büyüyemeden 39 yaşında ölüvermişti. Darülbedayi'den uzaklaştırılması yetmeyen, Anadolu'da aç biilaç kumpanya oyunculuğu yaparken bile polisin rahat bırakmadığı Afife'nin çareyi haplarda ve hatta morfinde aradığını herkes biliyordu. Bu bağımlılık zamanla ilerlemiş, cumhuriyet ilan edilip kadınlar sahnede boy gösterirken Afife, hastaneye çakılı kalmıştı. Hayatındaki tek iyi şey, Hafız Burhan konserinde tanıştığı delikanlı oldu. Tamburi Selahattin Pınar Bey'di bu, tıpkı Afife gibi, babasının istemediği bir işi yapmak, müzisyen olmak istediği için evden atılmıştı. İkisi, ilk görüşte âşık oldular birbirlerine, hemen evlendiler. Görenler, mutluluklarına parmak ısırıyordu fakat uzun sürmedi bu. Selahattin bir gün, karısının koluna bir şey sırına ettiğini gördü ve her şey değişti. Afife epeydir morfin kulla-

nıyordu. Bunu bulabilmek için bir eczacıyla ilişki bile kurmuştu. Selahattin için önemli olan tek şey karısıydı. Öylesine âşıktı ki, onu kurtarmaya çalışırken kendisinin de aynı batağa sürüklendiğini fark edemedi. Afife o zaman, "Yalvarırım terk et beni!" diye ağlamıştı. "Bırak beni!" Nihayet 1935'te boşandılar fakat Selahattin Pınar, Afife Jale'yi hiç unutmadı. "Nereden Sevdim O Zalim Kadını", "Huysuz ve Tatlı Kadın", "Anladım Sevmeyeceksin Beni Sen Nazlı Çiçek" gibi çok sevilen şarkılarını Afife için yazdı. Boşandıktan sonra gidecek yeri yoktu Afife'nin, sokaklarda yaşama-ya başladı. Sefaleti içler acısıydı, tiyatrodan birkaç kişi, elbirliğiyle Bakırköy Akıl Hastanesi'ne yatırdılar onu. Afife, işte buradan çıkamadı.

Tiyatro için hiçbir yönden iyi bir yıl değildi. Şehir Tiyatrosu'nun başı, *Hamlet* yüzünden büyük derde girmişti. Yıllar önce, Darülbedayi Okuma Kurulu'nun kaldırılmasıyla kıvılcımlanan ve giderek büyüyen Shakespeare meselesi yeniden alevlendi. Yeni bir kadroyla çıktıkları ilk temsilin ardından gazetede, Celal Ezine imzasıyla oyun aleyhine bir yazı yayımlandı. Röportajları ve edebiyat yazılarıyla tanınan Ezine, kısa bir süre sonra Şehir Tiyatrosu aleyhinde bir yazı daha kaleme aldı, sonra bir tane daha... Yazılanlar bir saldırı halini alınca Muhsin Ertuğrul kalem kâğıda sarıldı; "Bir bunak Shakespeare'e dil uzatmış, bir cahil Schiller'e söz söylemeye kalkmış. Bunların ikisi de mazurdur. Biri bunak, biri cahil, başka ne beklenir?" Öfkelenen Ezine her yönden saldırıya geçti, oysa Muhsin Ertuğrul, "'Cahil' diye bilmeyene, 'katmerli cahil' diye bilmediğini bilmeyene denir. İnsan susarsa ikincisinden, öğrenirse birincisinden kurtulur," diyerek *Darülbedayi* dergisinden ona sesleniyordu. "Fakat ben bir çare buldum! Shakespeare'in 35-36 eseri vardır. Bunun üçte biri 12 eder, ona dil uzatan bu 12 eserdeki kişilerin isimlerini biliyorsa verdiğim sıfattan kurtulacaklar, o zaman onlara bilgin diyeceğim!" Ezine, bundan sonra Muhsin Ertuğrul aleyhine hakaret davası açtı. Mesele artık bütün basını meşgul ediyordu. Peyami Safa, gazetedeği sütununda Ertuğrul'a "hırçın Belediye memuru" diyerek bir hamle yaptı. Bunu, "sinirli çoban" takip etti. Safa, "Darülbedayi heyeti üzerinde Muhsin Ertuğrul'un egemenliğine son verilmesi, kültür sahibi adamlardan bir Edebî Kurul teşkili ve hafif eserlerin seçilip başyapıtların oynanmasının ertelenmesi gibi değişiklikler yapılmazsa Darülbedayi'de kurtuluş yoktur!" diyerek saldırılarını artırınca mahkemeden gelen bir zarf-la karşılaştı: Ertuğrul da ona karşı hakaret davası açmıştı, *Darülbey-*

dayi dergisinden de son durumu açıklıyordu.

Eğer amaç münakaşaysa o da olası değildir. Çünkü bu adamların tiyatro hakkında bildikleri, benim hayvanat hakkında bilgimden ileri geçmez. Ben çekitaşını dirhemle ölçmeye kalkan budalalardan değilim. Okkayı okkayla tartarım. Düsturlarımdan başlıcası (...) ürürken kervanı yürütmektir.

Ortalık iyice karıştı. Mahkeme, Muhsin ve Neyyire'ye ikişer ay, Peyami Safa'ya da altı ay hapis verdi, cezalar tecil edildi.

Muhsin'in, çocukluktan top arkadaşı Burhan Felek'in, *Cumhuriyet* gazetesindeki yazısı "Hamlet'i bilirsiniz" başlığını taşıyordu.

Kendisi Şekspir'in (Shakespeare) evlatlığıdır. Babasını öldürenlerden intikamını almak için amcasıyla kaynatasını temizlemiştir. Nişanlısı Bayan Ofelya suda boğulmuştur. Bu kadar talihsizlik yetmiyormuş gibi, zavallı şimdi de mahkeme kapılarında sürünüyor!

Davadan memnuniyet duyan biri varsa o da Şehir Tiyatrosunun veznedarıydı. Oyunculara *Hamlet*'in bilet koçanlarını göstererek, "Her piyeste olmasa bile iki piyeste bir dava açılrsa ve sene de altı davamız olsa tiyatronun açığı kapanır," diyordu. Sanki bu sözleri duymuş gibi başrolü oynayan Talat Artemel de, Peyami Safa'ya bir dava açtı ve kazandı. Safa bir kez daha altı ay hapse mahkûm edildi.

Katıldığı bir açılışta, Muhsin Ertuğrul'un yanına gelen ünlü bir kadın şarkıcı teklifsizce, "Tiyatroyu neden tercih ettiğinizi anlamıyorum," dedi. "Hem bunca dertle uğraşıyorsunuz hem de çok az para kazanıyorsunuz. Mesela sizin bir ayda kazandığınızı ben üç gecede alıyorum." Kadın çok nüfuzluydu, kimse tek laf edemedi ama Muhsin Ertuğrul, "Biz bir karşılık beklemiyoruz hanımefendi," diye cevap verdi. "Hayatımız satılık mal mıdır ki, vakfettiğimiz işten parasını isteyelim?"

Sonra da arabası Boncuk'a atlayıp tiyatroya döndü. Reşat Nuri'nin yazdığı *Yaprak Dökümü* için gece gündüz çalışıyorlardı. Tiyatroya girdiğinde Reşat'ın çoktan geldiğini ve kendisini beklediğini gördü. Daha uzaktan, "Yahu Reşat!" dedi. "Düşünüyorum ama işin oyuncu meselesinin içinden çıkamıyorum."

"Neden?"

"Yetenekli çok çocuğum var ama yazdığın rol için hepsinden küçük, miniminnacık bir kız çocuğu lazım."

"Evet."

"Üstelik oyunun başında küçük olacak, sonraki perdelerde büyüyecek."

Reşat gülümsedi, "Zor olduğunu biliyorum Muhsin ama... Aslında böyle bir kız çocuğu var."

"Kimi diyorsun?"

"Suzan Hanım'la Lütfullah Bey'in kızı, hatırlıyor musun?"

Muhsin evet dercesine başını salladı, iki arkadaş içleri burkularak birbirlerine baktılar. Kızın annesi Suzan Hanım, Türkiye'nin ilk primadonnasıydı. Yeteneğiyle herkesi büyülemiş, herkesin kalbini kazanmış bir kadındı, 23 yaşında öldüğünde geride küçücük bir kız çocuğu bırakmıştı. Muhsin Ertuğrul, hemen Lütfullah Bey'e haber gönderdi, kızıyla birlikte provaya davet etti.

Ertesi gün, tiyatrodaki buluştular. Prova başladığı anda küçük kızın ışıltısı hissedildi. Ertuğrul, "Annesi gibi yetenekli," diye fısıldadı Reşat Nuri'ye. Sahnede küçülüp büyüyen, gülüp ağlayan bu 14 yaşındaki kız çocuğunun ismi Gülriz Sururi idi. *Yaprak Dökümü*, seyirciyi can evinden vurdu ve 1943'te, 100 temsili aşan ilk yerli oyun oldu. Tiyatrocular, "Çalgısız, eğlencesiz bir dramın bu kadar seyircisi olur mu?" diye hayretlerini bildirirken Muhsin Ertuğrul, "Şaşılacak bir şey yok," diyordu: "Bu zafer, 20 sene evvel başladığımız talebe temsillerinin sonucudur."

O sene Neyyire Neyir'i kaybetti Ertuğrul. Genç kadının ciğerleri hastaydı, bir müddettir hastaneden hastaneye taşınıyordu. Tedavi görüp iyileşiyor, çıktıktan bir müddet sonra yeniden yatması gerekiyordu. Hazım Körmükçü de aynı hastalığı çekiyordu; ikisi adeta yarış halindeydiler. Köşe kapmaca oynar gibi Alman Hastanesi'ne biri yatıyor, diğeri çıkıyordu. Neyyire öldüğünde Hazım hastaneden yeni çıkmıştı. Mezar başında Vasfi'nin yanındaydı, ayakta zor duruyordu. "Neyyire erken davrandı, sıramı aldı," dedi, "Çok kaypak, kalles bir dünya bu!" Şubat'ın on üçüydü.

Muhsin Ertuğrul, Neyyire'nin ölümüyle baş edemedi, kendini tamamen tiyatroya verdi. İkinci Dünya Savaşı'nın sıcak zamanlarıydı, tiyatro yine yoksulluk içindeydi. Bu sırada genç bir oyuncu askere çağrıldı. Delikanlı evliydi ve tiyatrodan aldığı maaş dışında evlerine giren bir para yoktu. Onun askere gidişiyle bu para da kesilmiş oldu. Karısı, henüz kundaktaki bebeğiyle ne yapacağını düşünürken bir sabah kapı çalındı. Şehir Tiyatrosu aktörlerinden Müfit Kiper'di gelen. Genç kadını selamladı, kapalı bir zarfın içinde eşinin maaşını uzattı. Kendisini Şehir Tiyatrosu'nun başre-

jisörü göndermişti, "Muhsin Bey, kocanız dönene kadar tiyatroların sizi himaye edeceğini bildirmemi istedi," dedi.

Bu olaydan birkaç ay sonra, Başbakan Şükrü Saraçoğlu, kendisini huzursuz eden bir şikâyet duydu. Şehir Tiyatroları'nın kasasından her ay, düzenli olarak bir miktar para kayboluyordu. Haberleri getirenler, "Kurnaz başrejisör, parayı oyuncu aylığı gibi gösteriyor!" dediler. "Oysa herkes bu oyuncunun askere gittiğini biliyor. Adam ortada yok ama tiyatro ona tıkr tıkr para ödüyor!" Saraçoğlu'nun canı sıkılmıştı, Muhsin Ertuğrul hakkında ortaya çıkan kim bilir kaçınıcı şikâyeti bu. Meseleyle ilgileneceğini söyleyerek Şehir Tiyatroları'na bir mektup yolladı.

Tiyatro Müdürü, Başbakan'ın imzasını taşıyan mektubu alınca ne yapacağını bilemedi. Eli yanmış gibi bir ucundan tutarak Ertuğrul'a koştı. Ertuğrul, mektubu büyük bir sükûnetle okuduktan sonra, "Ne var bunda Müdür Bey?" diye sordu. "Bu parayı alıp cebimize mi koyduk? Bu asker arkadaşımızın ailesinden tiyatro olarak biz sorumluyuz." Fakat Müdür'ün telaşı yatışacak gibi değildi. "Belli ki Başbakan, tiyatroya yakın ağızlardan duymuş!" diyordu. Çünkü aktörün evine gönderilen paranın miktarını dahi biliyor ve sert bir dille, "Askerdeki bir aktörün ailesine neden şu kadar lira ödeniyor?" diye soruyordu. Ertuğrul da Başbakan'a bir cevap kaleme aldı.

On yıldan beri tiyatromuzda çalışmakta olan bu yeni evli asker arkadaşın ailesine ne yazık ki, ancak bu kadar yardım yapabiliyoruz. Saygılarımla.

Muhsin Ertuğrul
Şehir Tiyatroları Başrejisör

Sözünde duran bir adam (1944)

1944 yılının serin bir bahar günü, tiyatroların evrak işlerine gömülmüş çalışan Muhsin Ertuğrul, bir an içlerinin sessizliğine kulak kabarttı. Suare biteli epey oluyordu. Seyirciler, oyuncular herkes çıkmış, o da Hazım'ı beklerken işe dalmıştı. Kalem kâğıdı bıraktı, sahne arkasına yürüdü. Neyyire'nin ölümünden sonra, onun gibi ciğerlerinden hasta olan Hazım'ın sağlığından hep en-

diş e di yor du. Sol fe j öğ re t me ni ba ba sı nın et ki sı y le bir çok en strü manı mük em me len ç a la bi len Ha z ım, ti ya tro ya Ka ra gö z oyn a ta rak baş la mı ş tı. Muhsin ile Fe rah Ti ya tro su dö ne min de ke si ş en yol la rı bir da ha ay rıl ma mı ş tı. On un kur du ğ u büt ün ku m pa ny a lar da ç a lış mı ş, çek ti ğ i fi lm ler de oyn a mı ş tı Ha z ım.

Er tu ğ ru l, on u sa h ne ar ka sı nda *Mum Sön dü*' de ki Der vi ş Ni hai'nin sa ç ı sa ka lı y la ya t mış uyur ken bul du. Ya va ş ça al nı na do kun du, ate ş i var dı, göz ü nü zor aç tı. Ha li ni hi ç be ğ en me mi ş ti, "He men eve git!" de di ar ka da ş ı na, "Bu hal de sa h ne ye ç ı ka ma z s ın, ist i ra ha t et men la z ım!" Ha z ım ya na ş ma dı, "Bi raz bu ra da uy u ya y ım," de di, "Bu ak ş am da oyn a r ım." Son ra ar ka da ş ı nın en di ş e li su ra t ı na ba k ıp gül ü m se di, bir-iki la fl a on u da gül dü r me ye ç a lış tı.

O ak ş am ha sta ya ta ğ ı n dan kal k ma y ı ve oy na ç ı k ma y ı baş ar dı Ha z ım. Sol gun ve ta ka tsiz gö rü nü yor du ama yi ne de kim se bu nun son oy nu ol du ğ u nu ta h min e de me z di. Se la ma ç ı k tı ğ ı nda u zun u zun alk ı ş lan dı. İ ş te o ge ce dal dı ğ ı uy ku dan u ya n ma dı Ha z ım. Ce na ze si ne 5 000 ki ş i ka t ı ld ı. Ş e hir Ti ya tro la r ı, iki gün per de le ri ni ka pa lı tut tu.

Neyyire Neyir'den sonra, Ha z ım'ı da kay be den Muhsin Er tu ğ ru l, b ü y ü k bir ç ö k ü nt ü ya ş a dı. "Me ğ er oyn a ma k ta ı s ra r ı se yir ci si ne ve da et mek iç in mi ş," di yor ve Ha z ım'ı d ü ş ü n mek ten ken di ni ala mı yor du. Bu ç ö k ü nt ü nün en der in gün le ri nde Me h met To pa los ma no ğ lu ad lı bi ri den bir mek tu p al dı. Dört ki ş i lik bir ai le si ol du ğ u nu söy le yen bu a dam, ak t ö r ol mak ist e di ğ i ni yaz mış tı. Er tu ğ ru l, mek tu bu ü z ü le rek ok u du, son ra ak t ö r l ü k le ai le ge ç in di ri men in im k â n sı z ol du ğ u nu bi di ren bir ce va p yaz dı ona; he men her sa t ı r ı nda, "Ak t ö r ol ma sa k ın!" de di.

Me h met To pa los ma no ğ lu, tak ma bir is im di as lı nda. Mek tu bu ya zan ken di is mi y le im za la ya ma ya cak ka dar ç e ki gen bir a dam dı. Er tu ğ ru l'dan ge len ce va b ı ok u yun ca bir kol tu ğ a ç ö k ü p otur du. As lı nda Ku le li As ke rî Li se si ve Har p Ok u lu mez un u bir as te ğ men di o. As ke rî Fe n Ok u lu'na, Gü zel Sa nat lar Ak a de mi si'ne de va m et mi ş, İ ki nci D ü n ya Sa va ş ı'nda as ke r ol a rak bu lun mu ş tu. Bir ka za da bom bay la ya ra lan mış lı ğ ı bile var dı. Fa kat Har p Ok u lu "gö rev ve yet ki si ni kö tü ye kul lan dı ğ ı" suç la ma sı y la on u as ke r lik ten u za k la ş t ı r mış tı. Genç a dam art ık el in de iki ih ti mal kal dı ğ ı nı d ü ş ü nü yor du. Ya ak t ö r ol a ca k tı ya da ya zar... 13 ya ş ı n da y ken *Kral Lear*'da se y re t ti ğ i ve un u ta ma dı ğ ı Muhsin Er tu ğ ru l'dan ge len ce va b ı ci di di ye al dı. Bu b ü y ü k a dam, ken di si ne bir ce va p ver mek l ü t fu nu gö s te ri yor ve, "Oy un cu ol ma!" di yor sa de di ğ i ni tut

mak gerekirdi. Bu yüzden Ertuğrul'un sözüne uydu, aktörlükten vazgeçip yazarlığı seçti. Elbette öykü ve romanlarını gerçek adıyla imzalıyordu: Aziz Nesin.

1946'nın baharında, çiçekli çelenkli bir temel atma töreni Muhsin Ertuğul ve Lütfi Kırdar'ı yeniden bir araya getirdi. Kırdar, eski Harbiye Mektebi ile yeni Radyoevi'nin arkasında Dolmabahçe sırtlarına rastlayan yerde, söz verdiği Açık hava Tiyatrosu'nun temelini atıyordu. Törende, "Kaba inşaat için beş buçuk milyon lira sarfedilecektir," dedi. "5 277 metre karelik bir sahada inşa edilecek tiyatro binası, İstanbul'un 500. fetih yıldönümüne yetişecektir." Sonra da sözünü tutan bir adam tavrıyla ekledi: "Yakında Taksim'e de kapalı tiyatro yaptıracağız. Bu binaları Muhsin Ertuğrul ve arkadaşları için yapıyoruz. Kendilerinden daha nice başarılar bekleriz."

Harbiye Açık hava Tiyatrosu, bir yıl sonra 9 Ağustos'ta, *Oidipus* tragedyasıyla açıldı. İstanbullular, tanrıların lanetine uğrayan kralın trajik hikâyesini merakla seyredip bol bol alkışladılar. Birkaç gün sonraki temsilde, Antik Yunan korusu yine ellerini göğе açmış yalvarıyordu: "Yıldırımların sahibi Ey Zeus duy bizi, dinle bizi!.." Korunun son haykırışı bitmeden dev bir ışık huzmesi, simsiyah göğü böldü. Öyle beklenmedik bir şeydi ki, seyirciden çığlıklar yükseldi. Ne olup bittiği anlaşılmadan, art arda şimşek gürültüleri duyuldu ve bardaktan boşanırcasına bir yağmur başladı. Ön sıradan yaşlı bir kadın koroya sesleniyordu; "Tamam evladım, susun artık! Yalvardınız yakardınız, yıldırımlar geldi!"

İstanbullular, açık hava tiyatrosunun tadını çıkarırken Kırdar da, Taksim'e yapılacak kapalı tiyatronun hazırlıklarını tamamlamıştı. Binanın temeli atılırken Şehir Tiyatrosu sanatçılarının isimleri yazılıp küçük bir şişeyle temele konuldu. İstanbul yeni tiyatrosunu beklerken Kırdar, politik gerekçelerle Ankara'ya kızığa alınır ve Belediye'de her şey gibi inşaat da durdu. Ertuğrul, belki bir çalışma görürüm, diyerek pek çok kez inşaat alanına gidip geldi. Oysa burada bir bekçi bile yoktu artık. Yığılan malzeme olduğu yerde çürümeye başladı. Mevsim biterken sahne derinlikleri güvercinlerinin yuvalandığı bir harabeye dönüştü.

Şehir Tiyatrosu'nun kulisinde makyaj yapan iki genç kadın da bundan bahsediyordu.

"Muhsin Bey, Belediye'ye durumu anlatmış ama adamlar topu hükümete atıyorlarmış."

"Biliyorum, Vasfi Bey söyledi, 'Her kapıyı çaldık da şu binaya

bir kurtarıcı bulamadık,' dedi."

Biraz tombulca olan esmer kadın konuyu değiştirmek istiyordu; alçak sesle, "Peki Cahide Hanım'ın yeni marifetlerini duydun mu?" diye sordu.

"Yo, ne olmuş?"

"şu kapıyı kapat, yoksa söyleyemeyeceğim."

"Allah Allah!" diyerek sandalyeden kalkan genç kadın çok meraklanmıştı, kapıyı kapatıp hemen arkadaşının yanına döndü:

"Anlat, ne olmuş!"

"Muhsin Bey, diyorlar.. Cahide'ye, diyorlar."

"Ne?"

"Canım anla işte.. Meğer Cahide'ye âşık olmuş! Evlilik teklif etmiş ona!"

"Deme!"

"Ama Cahide kabul etmemiş. Hatta Muhsin Hoca, '40 gün 40 gece beklerim seni,' demiş de, Cahide karşı çıkmış; 'Bir adam insanın ya hocası olur, ya kocası,' demiş!"

Bütün ülke Cahide'ye hayrandı. Parlayan şöhreti Ertuğrul'la ilgili pek çok söylentiye sebep oluyordu. Birkaç yıl sonra hayatında fırtınalar esmeye başladı. Kaprisli ve alkol düşkününü bir kadın haline gelen Cahide, ilk evliliğini Talat Artemel'le, ikincisini tütün kralı İhsan Doruk'la yaptı. Doruk, DP iktidarına yakın bir işadamıydı. İşyle o kadar meşguldü ki, yaşadığı hayatın Cahide'ye yetmediğini fark etmedi. Genç kadın aşktan beklediğini bulamıyor, hayatındaki erkekleri perdedeki kadına âşık olmakla suçluyordu. Tesellisi birkaç yakın arkadaşı ve alkoldü. Bir gece, oyun çıkışında rol arkadaşı İsmet Ay'ı da alarak evine geldi. Ayaspaşa'daki Park Otel'in karşısında şahane bir dairede oturuyorlardı. Kapıyı hizmetçiler açtı, Cahide ve İsmet Ay, küçük bir çilingir sofrası isteyip salona oturdular. Salondan Park Otel'in ışıkları görünüyordu. Demokrat Parti'nin büyük toplantısı vardı burada, basın kanunu konuşuluyordu. Cahide ve İsmet, rakılarından birer yudum almışlardı ki kapı açıldı, İhsan Doruk peşinde bir grup adamla içeri girdi. İsmet Ay, gelenlerden birinin Başbakan Menderes olduğunu fark edip şaşkınlık içinde ayağa kalktı. Cahide ile kocası bakıştılar. Elindeki rakı bardağını masaya bırakırken, "İhsan!" dedi Cahide, "Ben işimden sonra evime gelip bir arkadaşım-la iki kadeh rakı içemeyecek miyim!" Tütün kralı donup kalmıştı, Cahide başka laf etmeden salon kapısını çarpıp çıktı. Birkaç sani-

ye kimse yerinden kıpırdıyamadı. İlk toparlanan Menderes oldu, İhsan Doruk'a dönüp, "Size söylemiştim İhsan Bey, hanımefendi haklı, habersiz gelmemeliydik," deyip izin istedi. İhsan Doruk'un yüzü bembeyazdı.

Cahide'nin hayatındaki fırtınalar Doruk'tan ayrıldıktan sonra da sürdü. *Su Kızı* piyesi temsil edilirken rol arkadaşı Kani Kıpçak'la girdiği ağız dalaşından sonra haber vermeden tiyatroya gelmedi. Herkes suspus oldu, Ertuğrul ne yapacak, diye beklediler. Ertuğrul hiçbir tepki vermedi ama bir gecede Nezahat Tanyeli'yi hazırlayıp Cahide'nin yerine sahneye çıkardı. Herkes, Cahide'yi kesin biçimde tiyatrodan uzaklaştırdığını anlamıştı.

O yıl zatülcenbe yakalanıp yatağa düştü Ertuğrul. Yatağa mihlanıp biraz dinlendikten sonra, "Atlattım," dedi kendi kendine, tedaviyi yarım bıraktı. Oysa artık hastalık sadece gizlenmişti, çıktığı ilk yolculukta yeniden yatağa serildi ve ağır bir tedavi sürecini kabul etmek zorunda kaldı. Tedavisinin bir kısmı İsviçre'de, bir kısmı da Alman Hastanesi'nde yapıldı. İşte o beklenmedik haberi de Alman Hastanesi'nde aldı: Carl Ebert, Türkiye'den ayrılmıştı. Ertuğrul, hastaneden çıktığı gibi kendini Devlet Konservatuvarı Tatbikat Sahnesi'nin başında buldu.

Hemen Reşat Nuri'yi Ankara'ya çağırdı, sahneyi birlikte gezdiler. Reşat'ın keyfine diyecek yoktu ama Ertuğrul dalgındı. Reşat biraz sonra anlattığı şeyi yarım bırakıp Muhsin'in koluna dokundu; "Dinlemiyorsun," dedi. "Aklında ne var senin?"

"Yarım kalan tiyatro binasını düşünüyorum, bu sahneyi düşünüyorum. Bir ileri, bir geri. Böyle olmaz. Bize yeni sahneler lazım Reşat, hemen Tatbikat Sahnesi'ni büyütmeli. Başka şehirlere şubeler açmalı."

"Tiyatro şubeleri?"

"Evet, herkes İstanbul'a, Ankara'ya mı gelecek? Karadeniz bölgesine, Akdeniz bölgesine, Doğu Anadolu'ya tiyatro açmalı, bölge tiyatroları oyunları seyircinin ayağına götürmeli. Ne dersin?"

"Pek güzel bir hayal derim."

Muhsin omuz silkti, "Tiyatronun kendisi de öyle değil mi?" deyip gülümsedi. "Tiyatrocu olduğuma göre hayalden başka ne beklersin benden?"

IV. BÖLÜM

“Ormanlarımızda niçin iri gövdeli ağaçlara rastlayamıyoruz? Bir milletin içinden büyük insan yetişmemesi imkânsızdır. Fakat o büyüğün tanınması, yaşatılması, içinden çıktığı muhitin vazifesidir. Bir milletin değerli insanları, o milletin malıdır.”

Küçük Tiyatro.

Şehrin ortasında bir tiyatro bulundu! (1947)

Muhsin Ertuğrul, sahne sayısını düşünüp endişelenmekte çok haklıydı 1947'de, Tatbikat Sahnesi'nin başına geçtiğinde Ankara'da henüz tiyatro yoktu. "Peki nasıl olacak?" diye soruyordu Ertuğrul, "Hiç sahnesi olmayan bir tiyatroda ne yapacağız?" Sergievi binasının inşaatı sürüyordu, hayli büyük olan bu yapının tiyatro ve opera binasına dönüştürülmesine karar verildi. Fakat bugünden yarına olacak bir iş değildi bu. Muhsin Ertuğrul ise bir an evvel çalışmaya başlamak istiyordu.

Cumhuriyetin genç başkenti, binadan yana fukaraydı. Başkentteki büyük binaların sayısı bir elin parmaklarını geçmiyordu. Bunlardan biri de Ulus'taki Evkaf Apartmanı'ydı. Mimarı Kemaladdin Bey, Mescid-i Aksa'nın restorasyonu için Kudüs'te çalışmış, sonra Türkiye'ye dönüp İstanbul'da, Ankara'da yeni anlayışta binalar yapmıştı. 25 yaşındaki Evkaf Apartmanı'nın alt katında dükkânlar, üstünde ise tek tek kiralanabilen odalar vardı. Bütün yapı Batı anlayışına uygun elektrikli, kaloriferli ve asansörlü tasarlanmıştı. Fakat en önemli özelliği, binanın tam ortasında bulunan tiyatro salonuydu. Yapıldığı yıllarda gazetelere konu olan Evkaf Apartmanı'nı *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi şöyle anlatıyordu:

İstasyona çıkar çıkmaz nazara hemen çarpan bu büyük bina, başlı başına küçücük bir şehir ve âlemdir. Amerika'nın büyük binalarına verilen "gökyaran" sıfatını biz de Ankara'mızda şimdilik bu binaya verebiliriz. Altı katı bulunan binada tiyatro ve sinema salonundan başka, yedi odalı ve beş odalı yirmi altı büyük apartman ve alt katında on iki mağaza vardır..

Aradan geçen yirmi beş yılda, binanın kalbinde bir tiyatro sa-

lonunun uyuduğunu apartmanın sakinleri bile unutmuştu. İşin daha da tuhafı, unutilan bu salon, Tatbikat Sahnesi'nin dekor deposu olarak kullanılıyordu. Bu gizli salon, Muhsin Ertuğrul'un Tatbikat Sahnesi'nin deposunu görmeye gelmesiyle ortaya çıktı. Ertuğrul, göreve başladıktan hemen sonra dekor durumunu saptamak için yanına birkaç kişiyi alarak Evkaf Apartmanı'na geldi. Depo kilit altında tutuluyordu. Bekçi, bunları tek tek açıp tahta kapıyı itince ardiyelere has tozlu, ıslak bir koku yükseldi içeriden. Ertuğrul, "Tahminimden büyükmüş bu depo," dedi gözlerini kırıştırarak: "Işıkları açsanıza." Bekçi koşarak gidip şalteri kaldırıncaya Ertuğrul gözlerine inanamadı. Unutulmuş bir tiyatro salonunda duruyordu. Tek tiyatrosu olmayan başkentte, bir salonunun ardiye olarak kullanıldığını anlamak derinden ürpermesine sebep oldu. Bekçiye, "El fenerini al," dedi ve birlikte salonun derinliğine yürüdüler. Toz, kalın bir kabuk gibi yayılmıştı. Muhsin Ertuğrul, zemini yokladı, "Mermer" diye mırıldandı. Salonun hali içler acıydı, 25 yıldır üst üste biriken yükler, sahnenin tahtalarını kırmıştı. Kumaşı çürüyüp limelenmiş koltuklarda ıvır zıvırlarla dolu kutular oturuyordu. Derin derin içini çekti. Bu salon çoktan ölmeye yüz tutmuştu.

Tatbikat Sahnesi'ndeki odasına gelince hemen Bakan Reşat Şemsettin Sirer'i aradı ve Evkaf Apartmanı'na davet etti. Birkaç saat sonra birlikte girdikleri izbe salonda, "Şu bastığınız yer mermerdir," dediği zaman Sirer, ona inanmadı. Bir santimden kalın, yağlı çamur birikintisi kazınınca beyaz mermer alttan uç verdi. "Sergievi inşaatı bitene kadar burada pekala perde açabiliriz," dedi Muhsin Ertuğrul, Bakan, şaşkınlık içinde binanın tamiratına başlanmasını emretti.

Her zamanki gibi kimsede para yoktu, Muhsin Ertuğrul, kendi başlarının çaresine bakmaları gerektiğini biliyordu. İstanbul'dan, Şehir Tiyatrosu'nun atölyesinden tanıdığı bir marangoz geldi aklına. Ankara'da atölye açtığını söylemişti, hemen adresi bulup ona koştu. "Oğlum," dedi, "bir tiyatro yapmak istiyorum, bana yardım eder misin? Keresteleri bulsam, koltukları yapar mısın?" Genç adam gülümsedi, "Sizin yanınızda yetiştik, tiyatroya katkımız olsun isteriz." Ertuğrul bu cevabı alınca Orman Bakanlığı'na koştu, sonra da bankalara... Eşten dosttan kereste, kireç, badana fırçası bulundu. Eğri çiviler düzeltildi, eski panolar sökülüp yıkandı. Tatbikat Sahnesi'nin öğrencilerini de aldı yanına, hep birlikte binaya işçi olarak girdiler. Elektrik tesisatından koltukla-

rın temizliğine kadar her işi kendileri yaptılar. Ankara'nın kış kendini göstermiş, inşaat halindeki salonda soğuk rüzgârlar esmeye başlamıştı. Ertuğrul birkaç gün içinde zaatürreye yakalandı, ateşi kırklara vurdu. Fakat işi bırakmıyordu. Değil istirahatata göndermek, tiyatrodan bile çıkaramadılar onu. Ne zaman uyuduğunu, ne zaman yemek yediğini gören olmadı. "Tiyatro, seyircilerin iki-üç saatlerini geçirdikleri bir eğlence yeri değil, sanatkârlar için bir mabettir," diyordu. "Çünkü tiyatroculuk bir meslek değil, dünyanın her yerinde bir imandır. Mensuplarından bekleyiş ve özveri ister. Fedakârlığın çok defa karşılığını vermeden, can isteyen bir sanat... Bu inanış müritlerinin de en büyük istekleri, başlarını sokabilecekleri ve sükûnet içinde çalışabilecekleri bir mabet bulmaktır. Çoğumuz, aradığımız tapınağa varmadan yolda göçeriz."

Kasım ayında Ankara gazeteleri, Küçük Tiyatro'nun açılacağını duyurdular. Açılış, Atatürk'ün Ankara'ya gelişinin yıldönümünde, 27 Aralık'ta yapıldı. O gün, son provalarını bitiren oyuncular, sahneden indikten sonra ceketleri çıkarıp, kollarını sıvadılar. Bir kenarda hazırlanmış olan bezleri, kovaları, süpürgeleri alarak binaya dağıldılar. Seyirci tarafındaki giriş holü ve merdivenlerden, çeyrek asrın izlerini temizlemek gerekiyordu. Kıyı bucağı süpürüldü, mermerler silindi, kurulandı. Üst locaları tek başına Macide (Tanır) temizledi, merdiven demirlerini de Cüneyt (Gökçer). Gençler, kafalarını kaldırmadan çalıştılar. Nihayet saat yedi buçukta tiyatronun kapıları seyirciye açıldı. Oyuncular da kimseye görünmeden kovaları, süpürgeleri bırakıp sahne gerisine, makyaj yapmaya çekildiler. Yer gösterici, teşrifatçı gibi görevliler yoktu. Fakat opera sanatçıları kendi aralarında iş bölümü yapmıştı, usulca binaya dağıldılar. O gece Ankara, düzenli temsiller veren bir binaya kavuştu.

Küçük Tiyatro'daki ilk temsil, Ahmet Kutsi Tecer'in *Köşebaşı* adlı oyunuydu. Oyunu Mahir Canova yönetti. Seyirci, piyesi beğenmişti fakat bundan sonra ikinci bir piyese başlamaması için pek çok kişi Muhsin Ertuğrul'u uyardı. "Bilmiyorsunuz, Ankara'nın seyircisi İstanbul'dan bile azdır," dediler. "Tiyatroyu beslemeye yetmez." Sonra da kibarca *Köşebaşı* piyesinin de bir haftadan fazla oynanmasının mümkün olmadığını sözlerine eklediler. Fakat hiçbirisi doğru çıkmadı; *Köşebaşı*, iki ay boyunca haftada altı gün, kesintisiz oynadı. Ertuğrul, bir yandan yeni piyesleri sıraya koyarken bir yandan da *Küçük Tiyatro* dergisinin yayımına başladı.

Bakanlar, milletvekilleri Küçük Tiyatro'daki oyunları kaçı-

mıyordu. Bir akşamüstü, Meclis Başkanı Şükrü Saraçoğlu'nun yer ayırttığı haberi geldi Ertuğrul'a. Oyun gecesi beklediler fakat başkan perde açılışına yetişemedi. Ertuğrul, âdeti olduğu üzere tam vaktinde oyunu başlattı. İlk perdenin ortasına yetişen Başkan ve yanındakiler, salona giremediler. Kapının açılması için Ertuğrul'un emri gerekiyordu, Meclis Başkanı ve misafirleri, Ertuğrul'a haber yolladılar: "Biz tiyatroya saygı göstermeyen insanlar değiliz, işimiz icabı gelemedik ve işimiz de bize bağlı değil. Reisicumhur'la beraberdik, bu yüzden. Ertuğrul müsaade etmez mi?" Haberi alan Ertuğrul'un canı çok sıkılmıştı. Hemen genç oyuncularından Şeref Gürsoy'u tembihledi. "Koş, onları güzelce ağırla," dedi. "Çay ıkram et, kahve yaptır, fıkra anlat, şiir oku, ne yapıyorsan yap, oyal, ilk perdeye sokma!" Şeref Gürsoy, allem etti kallem etti, Meclis Başkanı Saraçoğlu ile konuklarını oyaladı, verilen aradan sonra ikinci perdede oyuna girdiler.

Ankara Küçük Tiyatro'ya hemen alışmıştı, burası kısa zamanda gözde bir mekân olup çıktı. Tiyatronun önünde oturan bir ayakkabı boyacısı, gelen seyircilerin çamurlu ayakkabılarını silip boyuyordu. Ankaralılar tiyatroya gitmeye bayılıyorlardı.

"Şu kim? Bilet kesen adamın yanında duran?"

"Hasan Âli Yücel, eski bakan..."

"Aa! Ne diye seyirciyi yolundan çeviriyor?"

"Çevirmiyor, elinde paltoyla girenlere vestiyeri gösteriyor."

"İlahi! Peki şu adam kim? Afişleri düzelten."

"Hangisini diyorsun?"

"Şu lacivert takım elbiseli olan. Geçen oyunda da perdeyi açıp kapatıyordu..."

"O, Muhsin Ertuğrul."

Derken beklenen haber de geldi. Sergievi binası tamamlanmış, açılışına bir aydan az kalmıştı! Hemen görmeye gitti, onu girişte Güzel Sanatlar Genel Müdürü Halil Vedat Bey karşıladı, binayı birlikte gezdiler. Ertuğrul, heyecanla sorduğu birkaç soruda Genel Müdür'ün teknik konulara hâkim olmadığını anladı. Meseleyi basitleştirerek sordu: "Elektriğin, ışık düzeninin denetimi yapıldı, değil mi?"

"Yok efendim, henüz onlara sıra gelmedi."

Ertuğrul hemen durdu, büyük bir ciddiyetle, "Ne diyorsunuz, elektrik sistemi kontrol edilmedi mi?" dedi.

"Hayır efendim, daha inşaatla uğraşıyoruz, görüyorsunuz. Şurda açılışa ne kaldı?"

“Erteleyin açılışı.”

“Hacet yok, bazı eksikler açılıştan sonra tamamlanır.”

“Ama burada yangın tehlikesi var! Buraya seyirci sokamazsınız!”

Halil Vedat Bey, onun meseleyi büyüttüğünü söylüyordu. İkisi anlaşılmayınca Ertuğrul, açılışın ertelenmesi için bazı kapıları çaldı. Fakat aldığı cevaplar pek tuhaftı; karşısındakiler, “Hani bu bina size bir an evvel lazımdı?” diye kuşkuyla yaklaştılar. “Şimdi tesisat için erteleme mi istiyorsunuz?” Ertuğrul, “Ben o binaya ne oyuncu sokabilir ne de seyirci çağırabilirim,” diye cevap verdi. Kimseye derdini anlatamayınca dört gözle beklediği binanın açılışından önce istifa edip Tatbikat Sahnesi’nden ayrıldı.

Ünlü mimar Bonatz’ın imzasını taşıyan Sergievi, 2 Nisan 1948’ de görkemli bir törenle açıldı. Buraya “Büyük Tiyatro” adını verdiler. Açılıştan birkaç gün sonra anlaşılmayan bir nedenden dolayı çıkan yangın, neyse ki kimse yaralanmadan söndürüldü.

Ertuğrul, İstanbul’a döner dönmez kendini yeniden kamera arkasında buldu. *Yayla Kartalı* ve *Harman Sonu Kızılırmak’tan* sonra *Karakoyun* filmini çekti. Çalışma temposu birden hızlandı. Fakat ciğerlerindeki hastalık, kendini unutturmuyordu. Dragos’a taşındı. Burada hava tertemizdi. Cevizli İstasyonu’na beş dakika uzaktaki yeni evi sığınağı oldu.

Ensiz boysuz bir kutu (1951)

İsa Peygamber hakkı için dost, buradaki toprağa dokunma. Taşımдан bahsedene rahmet, kemiklerimi rahatsız edene lanet!

Ertuğrul bu sözleri bir kez daha okuduktan sonra mezarın yanından ayrıldı, kiliseye girmek yerine dönüp bahçeye baktı, “Açık hava daha güzel.” Küçük bir sıraya oturdu ve not almaya başladı:

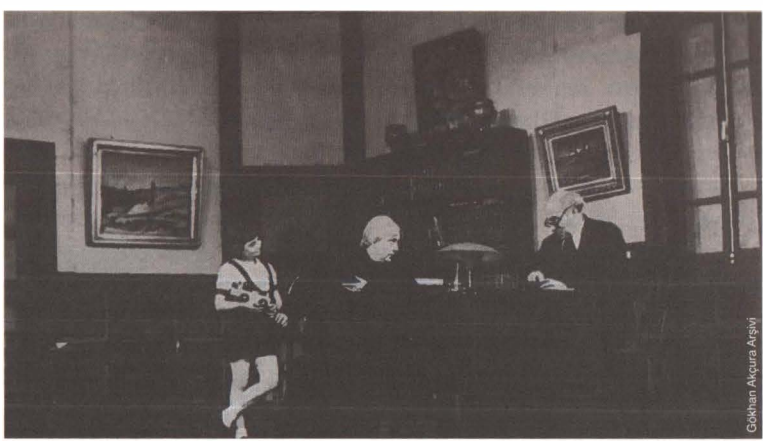
Shakespeare’in doğum yıldönümü için doğduğu evde bir tören düzenleniyor. Şu anda bulunduğum yer, Shakespeare’in bahçesidir. Kenarda bir sıranın üstünde oturuyorum. Şu, önümdeki iki kişinin kucaklayamayacağı kadar kalın gövdeli ağaç, onun bizzat yetiştirdiği ağaçtır. Bu efsane bahçesinde insanı korkutan değil cüceleştiren devin nefesi esiyor hâlâ...

Sonra durup etrafını bir kez daha gözden geçirdi. Bir haftadır İngiltere'deydi. Shakespeare için sahnelenen oyunlara, konuşmalara, sergilere koşuyordu. Tören sabahı bütün katılımcıların elinde dev buketler görüp hemen bir çiçekçi aramaya başlayacakken kaldığı yerin sahibi Miss Mann, laleler ve güllerle yapılmış büyük bir demeti ona uzatıp, "Şehirde çiçek kalmadı," demişti. "Bulamayacağınızı tahmin ettiğim için bunu size hazırlattım." Ertuğrul, "Yürüyen bir çiçek bahçesi," gibi diyerek, Shakespeare'in evine doğru yola çıkan korteje katılmıştı. Caddeler tıklım tıklım kalabalıktı, borular ve davullar çalıyordu.

O gece düzenlenen yemekte, İngiltere Kraliyet Balesi yöneticisi Dame Ninette de Valois'yla tanıştı. Valois, İrlandalı bir dansçıydı, son zamanlarda koreografisini yaptığı eserler giderek ün kazanıyordu.

Türkiye'ye döndüğünde, Valois'in İstanbul'a çağrılması ve bir bale okulu kurulması fikriyle hükümetin kapısını çaldı Ertuğrul. Milli Eğitim Bakanlığı, 1947'de bir bale okulu kurmak için, Türk hükümetinin konuğu olarak Valois'i İstanbul'a davet etti. Genç kadının rehberliğinde Yeşilköy'deki pansiyonlu ilkokulda Bale Okulu açıldı. 11 erkek, 18 kız öğrencinin bulunduğu bu küçük bina, Türkiye'nin ilk bale okulu oldu.

1949'da Ertuğrul'un, tiyatrodaki 40. yılını kutlamak isteyenler özel bir gece hazırlamak için kolları sıvadılar. Gecede L.E. Watkin'in *Büyükbaba* adlı oyunu sergilenecek, Ertuğrul da başrolü oynayacaktı. Basın, 40. yıl kutlamasına büyük ilgi göstermişti. Röportaj için gelen muhabir, Ertuğrul'u çok düşünceli ve suskun buldu. "Kafamda hep piyesteki rolüm," diyordu. "Ne yemek yiyebiliyor ne uyuyabiliyorum. Biraz bitkinim bu yüzden." Genç muhabir, 40 yıllık ustanın sözlerini yadırgamıştı. Bu durumun ne zaman hasıl olduğunu sorunca, Ertuğrul, "Yeni değil ki," dedi. "Kırk seneden beri böyle olurum. Sahneye çıkmadan on beş gün evvel, yemeden içmeden kesilirim, uykularım kaçır. Rolümden başka bir şey düşünmem. O rol bitene kadar bir yarı deli hali yaşarım." Muhabir, soru sormaya devam ediyordu: "Sizi mutlu eden şeyleri öğrenmek istiyorum?" dedi. "Mesela en mutlu gününüzü hatırlıyor musunuz?" Ertuğrul bir an düşündükten sonra gülümsedi; "Hatırlamaz mıyım?" dedi, "Paris'e ilk gidişimde Comédie-Français'de Mounet-Sully ve *Hamlet*'i görmüştüm. 19 yaşında olacağım o sıra.. İster inanın ister inanmayın, daha mutlu günüm olmadı."

Gökhan Akçura Arşivi

Büyükbaba oyunu, 1949.

40. yıl kutlaması Nisan ayında yapıldı. Refik Ahmet Sevengil'in konuşmasıyla başlayıp *Büyükbaba* temsiliyle süren program, o kadar başarılı oldu ki, Mayıs ayında Ankara'da, Cumhurbaşkanı İnönü'nün katılımıyla tekrarlandı. Haziran ayında Devlet Tiyatro ve Operası'nın kuruluş yasası Meclis'ten çıktı. Tatbikat Sahnesi, Devlet Tiyatrosu'na dönüştürülmüş, genel müdürlüğüne de Muh-sin Ertuğrul atanmıştı. Böylece yine Ankara'nın yolu göründü.

Oysa İstanbul'da işler iyiye gitmiyordu. 1950'de, İstanbul Şehir Tiyatrosu'nun bahçesinde iki küçük bina vardı. Bahçenin ön tarafındaki şirin ama perişan bina Dram Tiyatrosu, az ötedeki harabe ise Komedi Tiyatrosu'ydu. Yeterli sayıda sanatçısı olmayan Şehir Tiyatroları'na, bütçe ve kadro karışıklıklarından dolayı yeni sanatçı alınamıyordu. Bu yüzden idareciler, oyuncular arasında çapraşık bir çalışma biçimi geliştirmek mecburiyetinde kaldı. Komedi ya da dram olduğuna bakmaksızın bir eserin ilk bölümünde rolü olanlar, diğer tiyatronun ikinci, üçüncü bölümlerinde sahneye çıkıyorlardı. Komedinin birinci perdesini bitirdikten sonra, koşarak diğer binadaki dramın ikinci perdesindeki rolüne yetişmeye çalışan sanatçılar, kendi hallerine gülsünler mi ağlasınlar mı, bilemiyorlardı. Kurumun başında Vasfi Rıza vardı artık, "Caddeden geçenler, bahçede yanıp sönen el fenerleriyle yarışan sanatçıları görseler para verip içeri gireceklerine parmaklıkların arasından bahçeyi seyretmeyi daha heyecanlı bulurlar," diyordu.

İşin aslı, Şehir Tiyatroları en zor zamanlarından birindeydi.

Sanatçılardan idarecilere kadar herkes hoşnutsuzdu. Oyuncuların çoğu, dışarıda sinema ve seslendirmeye yönelmişti. Tiyatroya doğru dürüst gelmedikleri için provalar, oyunlar aksıyor; Vasfi Rıza, bu başıbozukluğun önünü alamıyordu.

Muhsin Ertuğrul, Şehir Tiyatrosu'nun başındayken gençlerin bu zararlı haliyle baş etmek için provalarda sahne kapılarını kilitlerdi. Bu kimseler, klasikleri oynaya oynaya kendilerini o dâhi yazarların değerinde zannetmeye başlayan gençlerdi. Muhsin Ertuğrul bunları Karagöz oynatır gibi sopasına takar oynatır, sanatkâr gibi gösterirdi. O gidince sendelemeye başladılar çünkü kudret sopayı tutanda idi. Dublaj ve film işlerinin artışı da üstüne gelince bu yılki temsillerin kötülüğü, oynayanların takatsizliği yüzünden dram bölümünün seyircisi azaldı.

Zobu, bu endişelerinde haklıydı. Kurulduğu günden beri bütçe ve yevmiye hesaplarıyla boğuşan Şehir Tiyatroları'nın omzuna, değişen tüzüklerin, yönetmeliklerin yükü de binmişti. Sürüp giden bozuk düzene, siyasi baskılar da eklenince tiyatro, çorak toprağa dikilmiş meyve fidanı gibi kurumaya başladı.

Ankara'da ise hummalı bir çalışma vardı. Henüz bir yaştaki Devlet Tiyatroları'nın genel müdürü Muhsin Ertuğrul, öteden beri üstünde çalıştığı projelerini uygulamaya başlamıştı. Önce indirimli ve taksitli bir abone düzeni başlattı. Çoğunluğu memur olan Ankara ahalisi, abone kartlarını indirimli alıyor, parayı ise aybaşında ödüyordu. Abone kartlarıyla seyirci sayısı bir anda üç katına çıktı. Yıl sonunda hem İstanbul hem Ankara'da Priestley'in *Bir Komiser Geldi* adlı oyununu sahneleyen Ertuğrul, bu oyunda oynadığı müfettiş rolüyle sahnede son kez göründü.

Seyirciye ve yazarlara yaptığı çağırışı yineleyen Ertuğrul, bu çabasının meyvelerini almaya başlamıştı. Birçok yeni yazar, Devlet Tiyatrosu'nun kapısını çaldı. Bunlardan biri, birkaç yıl önce "Mehmet Topalosmanoğlu" adıyla ona bir mektup yazan Aziz Nesin'di. İkisnin ilk görüşmesi tiyatrodaki oldu. Ertuğrul, "Burası sizin eviniz, her zaman gelin," dedi ve ilk oyununu sahneye koydu. Aziz Nesin dostlarına, "Ne güzel şey, sıkı ilişkinizin olmadığı bir büyük değer insanı unutmaması," diyordu. "Biraz geç kalsak, ilk oyunum Almanya'da oynanacak, bundan gizli bir üzünc duyacaktım."

Bir başka genç yazar da, Devlet Tiyatroları'na oyun vermiş, heyecanla sonucu bekliyordu. Genç bir avukattı bu, getirdiği de

ilk oyunu *Pembe Evin Kaderi*. Tiyatro onu çok bekletmedi, birkaç gün sonra haber gönderdiler; piyesi beğenilmiş, oynanmak üzere sıraya bile girmişti. Genel Müdür Muhsin Ertuğrul, onu tiyatroya çağırıyordu. Delikanlı uçmakla koşmak arası bir hızla tiyatroya gitti. "Muhsin Bey, sahnede provada," dediler. "Şu merdivenden in, sağa dön, sonra kapıyı geç, sola dön direkt sahneye inersin." Delikanlı heyecandan titreyerek merdivenlere attı kendini, nereden sağa, nereden sola döndüğünden emin değildi ama birdenbire kendini sahnede, provadaki aktörlerin arasında buluverdi. Güçlü projektörlerin ortasında ne yana gideceğini bilemezken salondan Ertuğrul'un gümbür gümbür sesi duyuldu: "Turgut Özakman!" diye gürledi Hoca, "Ceketini ilikle!" Genç yazar, el yordamıyla önünü iliklerken sesin geldiği istikamete dönüp selam vermeye çalıştı: "Bağışlayın hocam," dedi, "sizi göremedim!" Ertuğrul yeniden gürledi; "Oğlum benim için değil, sahnede olduğun için ilikleyeceksin!"

O sene, 29 Ekim'de DP kadın kolları, Büyük Tiyatro'da Cumhuriyet Balosu düzenlemek istedi. Mesele Ertuğrul'a iletildi, Ertuğrul'un yanıtı kısa ve netti: "Olmaz! Tiyatroyu balo için veremeyiz!" Hükümet kanadından birkaç kişi devreye girdiyse de, "Salonumu vermem!" diye tutturan Genel Müdür'ü ikna edemediler. "Tiyatro eğlence yeri değildir!" diyordu, "Burada balo verilmez!" Bu sözlerle sadece siyasilerin değil, Cumhuriyet Balosu'na kapıları açmadığını düşünen bazı sanatçıların da hedefi oldu.

Oyun yazmasına destek olduğu yazarlardan biri, Vedat Nedim Tör, Ankara Devlet Tiyatrosu'ndaki odasında ziyaret ettiğinde onu fazlasıyla düşünceli ve suskun buldu. İstanbul'a döndüğünde hemen Yapı ve Kredi Bankası'nın kurucusu Kazım Taşkent'e gitti. Onun kültür ve sanat yaklaşımından cesaret alarak Muhsin Ertuğrul'un halini anlattı. Taşkent, meseleyi ciddiye almıştı. "Kendisini derhal telefonla ara," dedi. "İsterse gelsin, burada özel bir sanat tiyatrosu kursun." Taşkent ve Tör bu görüşmeyi yaparken Ertuğrul da, Ankara'da iki ayrı evraka imza atıyordu. Bunların birincisi, Büyük Tiyatro'yu balo için isteyen DP kadın kollarına yazdığı mektuptu.

Bizim binamızda dans edilebilecek bir tek hol vardır. Orası da sokaktan görülür. Gece yarısı yoldan geçen köylülerin gözü önünde yarı çıplak tombul kadınlarla, kuyruklu tok erkeklerin tepinmeleri, bu fakir yolcuların sefaletiyle alay etmek olur. İster bir hayır perdesi altına gizlensin, is-

terse yüksek bir makamdan gelen arzuya hulus çakmak olsun, sanat mabedi olan kutisi binamızın temiz ve saf havasını ter ve içki kokularıyla kirletmek, yerlerini sarhoş kusmukları içinde bırakmak, tiyatroya yapılacak en büyük kötülüktür.

Bu mektubun kıyameti koparacağını biliyordu, dolmakalemle imzasını attıktan sonra ikinci bir kâğıt çekti önüne, bir imza da ona attı. Bu da istifa dilekçesiydi.

Fakat istifasından sonra da sular durulmadı. Millî Eğitim bakanı, meselenin peşini bırakmıyordu. Ankara'da toplantılar düzenlemeye başladı. Tiyatrocuları Ertuğrul'un haksız, hükümetin haklı olduğuna ikna etmeye çalışıyordu. Sanatçıları sorunlarını dinlemek üzere bir araya topluyor, sonra birden laf, Ertuğrul'un uzlaşmaz kişiliğine gelip dayanıyordu. Bu toplantılardan birinde üst üste söz alanlar, Muhsin Ertuğrul aleyhinde konuşmalar yaptılar. Bazıları bakana yaranmak için olup bitenleri ters yüz ettiler. Herkes işin doğrusunu biliyor, çoğu huzursuzlanıyor ama kimse itiraz edemiyordu.

Kalabalığın gerisinde duvara yaslanmış konuşmaları ayakta dinleyen bir genç kız, anlatılanlara şaşırmişti. Fakat giderek şaşkınlığı öfkeye dönüşmeye başladı ve daha fazla dayanamayıp "Hayır!" diye bağırarak konuşmacının lafını kesti. Bütün salon dönüp bu kara kuru kıza baktı: "Söylenenlerin hiçbiri doğru değil!" diye bağırdı genç kız. "Muhsin Hoca, böyle şeyler söylemedi!" Sonra salonu dolduran meslektaşlarını, arkadaşlarını süzdü tek tek, muhakkak içlerinde en küçüğü kendisiydi. Son bir gayretle, "Haksız mıyım?" diye sordu, "Hocanın sözlerini hepimiz biliyoruz. Şimdi neden tam tersini anlatıyorsunuz?" Koca salonu mahcup eden genç kız, Bakan'ın keyfini kaçırmıştı, "Kim bu?" diye fısıldadı yanındakilere. "Bu çocuk Handan Uran," dediler. "Konservatuvardan yeni mezun... Bunların hepsi Muhsin Ertuğrul'a çok inanırlar."

Toplantıda olanlar, çoktan Ertuğrul'un kulağına gitmişti. Bir hafta sonra Handan Uran, bir mektup aldı. İstanbul damgasının hemen üstünden açtığı zarfta kısa bir not; altında da Muhsin Ertuğrul'un imzası vardı:

Evladım, sen sen ol, büyükler itişirken araya girme, kendini incitme.

Pek çokları gibi Handan da Muhsin Ertuğrul'dan çekinirdi. Notu birkaç kez daha okudu, parmağını Ertuğrul'un imzasının

Çoktan Akçura Arşivi

1952. 60. yaşgünü. Oturanlar: Saim Giray, Heyecan Başaran, Altan Karındaş, Uğur Başaran, Kamran Yüce, Zeynep Sırmalı Hün, Ali Oraloğlu. Ayaktakiler soldan: Vedat Nedim Tör, Ağâh Hün, Sadri Alışık, Cevat Tekbaş, Nevin Akkaya, Cahit Irgat, Muhsin Ertuğrul, Suat Taner, Lale Oraloğlu, Galip San, Şahin Tek, Münir Özkul, Mücap Ofloğlu, Nejat Ulakel, Asuman Korad.

üstünden geçirdi, gülümsedi. Birkaç yıl sonra onunla evlenerek aynı soyadını paylaşacağını hayal bile edemezdi.

Ertuğrul, İstanbul'da aralıksız çalışıyordu. Bir öğle vakti, Vedat Nedim Tör ve Kazım Taşkent ile Beyoğlu'nda bir binanın önünde buluştular. Burası yapıldığı ilk yıllarda at ahır olarak kullanılmış, sonra cambazhaneye dönüştürülmüştü. Bu şekilde temaşa dünyasına adım atan bina, cambazhaneden sinemaya, sonra da içkili sazlı bir gaziroya çevrilmiş ve "Mulen Ruj" adını almıştı. Bundan da birkaç yıl sonra Deniz kızı Eftelya'nın çıktığı meşhur Çağlayan Musiki Heyeti'ne ev sahipliği yaptı; büyük müzisyen Selahaddin Pınar'ı ağırladı. 1939'da bir halk operetine, iki yıl sonra da halk sinemasına dönüşen salonda kovboy filmleri oynatıldı. 1942'de binanın yıldızı iyice parladı; Safiye Ayla'ya, Müzeyyen Senar'a kapılarını açtı. 1945'te büyük bir tadilat geçirip Atlas Sineması adını alan yapı, Kazım Taşkent'in tiyatro için Muhsin Ertuğrul'a önerdiği yerd. İçerideki minyatür sahneyi gören Ertuğrul, buraya "Küçük Sahne" adını verdi ve hemen çalışmaya başladı.

Tiyatro heveslisi gençler, ilan etmeye bile gerek kalmadan Ertuğrul'un etrafında toplandılar. Çoğunluğu halkevlerinden gelmiş-

ti; bazıları deneyimli, bazıları deneyimsizdi ama hepsi tiyatroyu aşkla seviyordu. Ertuğrul, sahneleyeceği oyunu seçti, ekibi kurup çalışmaya başladı. Ekibin en gençlerden biri olan Mücap (Oflluoğlu), geldiği ilk gün Küçük Sahne'nin huzuruna şaşıp kalmıştı. Burada ne gürültü ne de telaş vardı. Delikanlı prova sırasını beklerken büyük bir huzurla dizlerinin üstüne açtığı bir gazeteye göz gezdirmeye koyuldu. Az sonra görünmez bir el, gazetenin üzerine bir küçük kâğıt bıraktı. "Provada gazete okunmaz," yazıyordu kâğıtta. Mücap, etrafına bakınca Muhsin Ertuğrul'la göz göze geldi. Gazeteyi koltuğun arkasına attığı gibi kendi de ayağa fırladı. Küçük Sahne, Nisan ayında *Fareler ve İnsanlar*'la perdesini açtı.

Vasfi Rıza Zobu, "Bu yaşa geldim, böyle raf gibi ensiz boysuz bir yerde temsil verildiğini duymadım. Ama Muhsin Bey kabul etmiş," diyerek hayretini bildiriyordu. "Bazı olmayacak işleri ol-
duran bir maharete sahip bulunduğunu bildiğim için merakla bekledim. *Fareler ve İnsanlar* piyesiyle ilk oyunlarını verdiler. İlk defa bu kadar küçük bir sahnede bu kadar büyük bir muvaffakiyetle bir temsil seyrettik. Adı, Küçük Sahne olan kutu içindeki bu muvaffakiyet, başka küçük sahnelerle örnek oldu."

Muhsin Ertuğrul'un 1951'de, *Fareler ve İnsanlar*'da, bir araya getirdiği genç oyuncular; Münir Özkul, Sadri Alışık, Şükran Güngör, Cahit Irgat, Mücap Oflluoğlu, Asuman Korad, Nevin Akkaya, Kâmrân Yüce ve Selim Giray idi. Daha sonra bu kadroya Orhan Boran, Haldun Dormen, Agâh Hün, Lale Oraloğlu, Heyecan ve Uğur Başaran da eklendi.

Kimseinin tanımadığı bir kadın: Hamlet (1954-1955)

1950'lerde, İstiklal Caddesi'nde hepsi Fransız, dört tane eczane vardı. İlaç işiyle uğraşan Eczacıbaşı ailesinin en küçüğü Şakir, eczacılık okuması için İngiltere'ye gönderilmiş, okulu bitirip İstanbul'a döndüğünde ise eczacılık yerine gazeteciliğe başlamıştı. Kimya, ilaç umurunda bile değildi, onun bütün hevesi sanat üstüneydi. Aileye ait *Tıpta Yenilikler* dergisinin başına geçti. Bu dergiye fotoğraf çekmesi için arkadaşı Ara'yı (Güler) işe aldı. Fakat

çektiği fotoğraflar aklına yatmıyordu. Birine, "Işığı iyi değil," dı-
ğerine, "Gölgeli," deyince Ara Güler'in canı sıkıldı. Uzanıp Şa-
kir'in elindeki fotoğrafları aldı, "Bu kadar çok biliyorsan git ken-
din çek," diye homurdanarak çıkıp gitti. Şakir Eczacıbaşı, Leica
marka makineyi işte o zaman aldı eline, alış o alış... Yakın dostu
ressam Abidin (Dino), "İşadamlığı Şakir'in hobisidir," diyordu.
"Onun asıl mesleği fotoğrafçılık."

Fotoğrafı, sinemayı, okuyup yazmayı seven Şakir, bir müd-
dettir sıırıslıklam âşıktı. Sevgilisi Nur, kötü bir boşanma sürecini
yeni atlatmış, huzursuz bir kadındı. İnişli çıkışlı ruh hali Şakir'i
endişelendiriyordu. Bir gün arkadaşı Tunç'a (Yalman) derdini aç-
tı. "Nur'un tiyatroya büyük hevesi var. Fakat deneyimi, eğitimi
yok. Yalan yanlış birilerine denk gelecek, diye ödüm kopuyor.
Acaba senin bir yardımın olur mu?" diye sordu. Tunç, tiyatro yö-
netmeniydi. "Benimle gelsin," dedi ve Nur'u alıp Küçük Sahne'ye
götürdü. Genç kadın o akşam eve büyük bir heyecanla döndü,
"Küçük Sahne kadrosuna alındım!" diye bağıırıyordu. Nefes nefes-
seydi, "Muhsin Bey, önümüzdeki ilk oyunda bana rol verdi!" Şa-
kir sevinçle sarıldı ona, genç kadını uzun zamandır bu kadar mut-
lu görmemişti.

"Çok sevindim! Hangi oyun bu?"

"Shakespeare'in *Hırçm Kız*'ı."

"Sahneye ilk çıkışında bu kadar önemli bir oyunda olman bü-
yük şans!"

"Biliyorum!"

"Ama sakın rolünü küçümseme, sahneden tepsi taşıyarak ge-
ceceksin bile deseler, senin için bir deneyimdir!"

"Çıldırıldı mı? Tepsi mepsi taşımayacağım! Muhsin Bey bana
başrolü verdi! Hırçm kızım ben!"

Şakir, tokat yemiş gibi kalakaldı, "Olmaz!" diye inledi. "O çok
zor bir roldür!" Fakat Nur, şımarıkça kafasını sallıyordu: "Muhsin
Bey, herkes küçük rolle başlamaz, bu bir yetenek sorunudur, de-
di. O bana güveniyor! Ayrıca haberin olsun, Muhsin Bey'in eşi
Handan Hanım da (Uran) Ankara'da provası olmadığı günler biz-
de kalacak!" Sonra tek laf etmesine fırsat vermeden çantasından
çıkardığı kitabı Şakir'in yüzüne doğru salladı: "Hem rolüme çalı-
şacağım hem de bu metni yeniden çevireceğim. Senin de yardım
etmen lazım, duydun mu!" Şakir, art arda gelen haberlerle afalla-
mıştı, "Duydum," diye mırıldandı, "ben de yardım ederim..."

Şakir Eczacıbaşı, Muhsin Ertuğrul'u, çocukken ağabeyleriyle

gittiği Şehir Tiyatrosu temsillerinden hatırlıyordu. Tiyatro faslı, "Aman geç kalmayalım," telaşıyla başlar, "sakın ses çıkarma, bir şey yiyip içmeye kalkma!" tembihleriyle devam ederdi. Şakir, çocuk aklıyla Muhsin Ertuğrul'dan korkar, çekinirdi. Şimdi Nur'un içine girdiği iş, onu ziyadesiyle tedirgin etmişti.

Ertuğrul ertesi gün Nur'dan bazı fotoğraflar çekirtmesini isteyince Şakir, arkadaşı Othmar'ı önerdi ona. Othmar, bir portre fotoğrafçısıydı, Nur'un güzel yüzünü daha da parlatan pek çok fotoğraf çekti. Ancak Ertuğrul bu fotoğrafları beğenmemişti, "Sanki biz adama güzel kadın resmi çek demişiz!" diye homurdanarak Nur'u bir başka fotoğrafçıya gönderdi. Provadan sahneye koşan, oyunun çevirisiyle ayrı, ezberiyle ayrı uğraşan Nur'un halleri Şakir'i çok korkutuyordu. Onun ruh halinin pamuk ipliğine bağlı olduğunu, başarısızlığı kaldıramayacağını çok iyi biliyordu. Bir akşam eve yine heyecanla döndü Nur, "Muhsin Bey, *Hırçın Kız*'ı sahneye koymaktan vazgeçti!" diye bağıırıyordu. Şakir rahat bir nefes aldı, gülümsedi. Fakat Nur, "*Hırçın Kız* yerine *Hamlet*'i oynayacağız!" deyince gülümseyişi yüzünde donuverdi. Genç kadın heyecanla, "Hem de *Hamlet*'i ben oynayacağım!" diye bağırdı kollarını açarak, "Muhsin Bey, 'Kadın *Hamlet*' olacağımı söyledi!"

Bundan sonra Nur'un gözü, *Hamlet*'ten başka bir şey görmez oldu. Ertuğrul, eskrim öğretmeni bir Rus'tan düello sahneleri için ders almasını isteyince provalar sahneden eve taşı, Nur gerginleşmeye, huzursuzlanmaya başladı. "Korktuğum başıma geliyor!" diye düşünen Şakir, aslında Nur'a hak veriyordu. Onun durumunu sindiremeyenler, böyle bir proje için Nur gibi eğitimsiz, deneyimsiz birinin seçilmesini hoşgörmeyen birçok tiyatrocu vardı.

Gala gecesi gelip çatığında Şakir, heyecandan düpedüz titriyordu. Oyunun broşürünü bir bıçak gibi sıkıyordu elinde. Nereye baksa bu broşürü karıştıran insanlar görüyordu. Kapağında *Hamlet* yazan broşürde; Agâh Hün, Münir Özkul, Lale Oraloğlu, Şükran Güngör, Haldun Dormen, Mücap Ofluoğlu, Kâmrân Yüce gibi isimlerin en üstünde, başrolde kimsenin tanımadığı bir isim yazılıydı: Nur Sabuncu... Şakir, oyunu Tunç Yalman'la beraber seyretti. Yalman, karanlıkta, "İyi, iyi," diye fısıldayıp durmuştu.

İstanbul'da "Kadın *Hamlet*" tiyatroya adım atarken Şehir Tiyatroları da turne için Ankara'daydı. Vasfi Rıza Zobu, kendisini adamakıllı şaşırtan şeyler öğrendi. 150 sanatkârın yanında 90'dan fazla idarecinin bulunduğu Devlet Tiyatrosu'nda işler daha da sarpa saracak gibiydi. Senelik bütçe, iki buçuk milyon liraya çık-

mıştı. Vasfi Rıza, inanmak için bu rakamı birkaç kez tekrarladı. Yine de onu en çok şaşırtan şey, temsile bir-iki gün kala doktor raporu gönderip sahneye çıkmayan bir oyuncuydu. Meseleyi takibe aldı. "Hastayım, oyuna çıkmayacağım," diyen, oyuncu, doktor raporunu aldıktan sonra tiyatro, hemen bir ilan hazırlatıp radyodan oyunun iptal edildiğini duyuruyordu. Bu ilanların ne kadar pahalı olduğunu öğrenince Vasfi Rıza'nın iyice canı sıkıldı. Şaşkınlığına gülenlere, "Bizim gibi tiyatronun üç kuruşa muhtaç olduğu günlerden gelenlerin bu paraya acımaması imkânsızdır!" diye cevap verdi. Ona, Edebî Heyet'in her toplantıda 50 lira huzur hakkı aldığını söylediler, oysa ağır toplardan oluşan bu heyetin oyunları evde okuduğunu cümle alem biliyordu. Devlet Tiyatrosu'nun bir temsili, yaklaşık 30.000 lira masrafla başlıyor, birkaç kez oynandıktan sonra kaldırılıyor, dekor ve kostüm dağılıp gidiyordu. Hiçbirinin izi sürülmediği için, aynı oyun bir daha sahnelenecekse sıfırdan aynı masrafları yapmak gerekiyordu. Muhsin Ertuğrul'un kurduğu düzen, o gidince başıbozukluğa dönüşmüştü. Birkaç gün sonra Milli Eğitim Bakanı Celal Yardımcı'yla Ankara Palas'ta buluşup bir yemek yediler. Vasfi, Devlet Tiyatrosunun lafını açınca Yardımcı'nın yüzü düştü.

"Bakanlığa geldiğimden beri bu müşkülü çözemiyorum. Nasıl halledip bir yola koyacağımı bilemiyorum."

"Biz de berbat haldeyiz ama Şehir Tiyatrosu'nda tiyatronun ne olduğunu, nasıl çalışması gerektiğini bilen tercrübeli sanatçılar var. Tiyatronun bugünlere nasıl geldiğini iyi bilirler."

Bakan başıyla onayladı onu. Vasfi, Muhsin Ertuğrul'u sormak istiyordu ona. Ertuğrul, bir sene önce yeni bir film yapmıştı. Bir kısmını Isparta'daki halı atölyelerinde çektiği film, (*Halıcı Kız*) Türkiye'nin ilk renkli Türk filmiydi. Bunu bahane ederek lafı Ertuğrul'a getirmeyi hedeflemişti ama Bakan Celal Yardımcı o kadar sıkıntılı görünüyordu ki, Vasfi Rıza konuyu açmaktan vazgeçti.

Bu yemekten dört ay sonra, o gece aklından geçenler birdenbire gerçek oldu. 1954 Ekimi'nde Muhsin Ertuğrul bu kez üçlü kararnameyle Devlet Tiyatrosu Genel Müdürlüğü'ne atandı. Siyaset kurumu onu unutmuş ya da bağışlamış değildi, koltuğa oturduğu an, mercek altına alındı. Oysa Ertuğrul'un bütün dik-kati tiyatroydaydı. Artık 62 yaşına gelmişti ve yakınındakilere, "Kaybedecek zamanım yok," diyordu. Bütün gücünü beş yıl önce Reşat Nuri'ye anlattığı bölge tiyatroları projesine verdi. Duyurular, mektuplar hazırladı siyasilerden, halktan, aydınlardan, sanat-

çılardan, herkesten yardım istiyordu. Aralıksız çalıştığı günlerden birinde, çok güzel bir haber aldı. Ferah Tiyatrosu'nda birlikte çalıştıkları Muammer Karaca kendi tiyatrosunu açıyordu. Ertuğrul çok duygulandı. "Memleketimiz için büyük bir muvaffakiyettir," diyerek hemen bir telgraf metni yazdırdı:

Yeni tiyatronun senin ve arkadaşların için başarı ve saadet kaynağı olmasını diler, bundan daha büyük muvaffakiyetler temenni ederek seni öper ve kucaklarım.

Muammer Karaca'nın yanıtı gecikmedi.

Sayın Muhsin Ertuğrul,
Devlet Tiyatrosu Umum Müdürü,

Yetiştirdiğiniz sayısız talebelerinizin arasında bulunmakla duyduğum iftiharın sonsuz heyecanı içinde üstat ellerinizden sevgi ve hürmetle öperim efendim.

Oda Tiyatrosu'ndaki boş koltuk (1956)

Halkevlerinin kapatılışıyla birlikte Ankara'daki Türk Ocağı binasının da parlak devri sona ermişti. Ayak basılmayan bina, kısa zamanda talana uğrayıp viraneye döndü. Bahçesi çerçöple dolup camları kırıldı. Durumu yakından görmek isteyen Muhsin Ertuğrul, Hamdullah Suphi'yi de alarak binaya gitti. Manzara içler acıydı. Duvara gömülü elektrik borularının içindeki bakır teller sökülüp satılmış, koltuklar yırtılmış, yolluklar alınıp götürülmüş, sahne yerle bir olmuştu. İçeride kokudan durulmuyordu. Tanrıöver, kurucusu olduğu binaya girmek istemedi, bahçede bekledi. Son derece üzgündü, fazla konuşmadı Ertuğrul'la, "Ümidiniz varsa bildiğinizi yapınız," dedi. Muhsin Ertuğrul, işte bu salonda Şubat ayında perde açtı. Binanın çehresi tümüyle değişmişti; sacdan yapılmış sahne taşla dönüşmüş, vaktiyle yakılan mumların yerini projektörler almıştı. Muhsin Ertuğrul, "Olmaz!" diyenlere de "Yapılmaz!" diyenlere de kızar, çabalamaya, gayret göstermeye inanırdı.

Huyunu bilenler Küçük Tiyatro binasının alt katını yeni bir

salon olarak gözüne kestirdiğini duyunca hiç şaşırmadılar. Burası o kadar küçüktü ki, tamamı koltukla doldurulsa 100 kişiyi almazdı. Ama, Ertuğrul, bir salon kazanma ihtimalini küçümsemedi; "Hiç değilse bir deneme sahnemiz olur," diyerek tadilatı başlattı ve bu küçücük salona "Oda Tiyatrosu" adını verdi. Tiyatrocuları, yazarları çağırdı; Ankara'dakilerle İstanbul'dakileri toplantılarda bir araya getirdi. İlk günkü uzun çalışmaya ara verildiğinde, birkaç kişi pencere kenarında dalgın dalgın notlarını karıştıran Reşat Nuri'yi göstererek, "Kendisini çok solgun gördük, acaba hasta mı?" diye sordular. Muhsin, "Hayır," dedi. "Bütün gece araba kullanmış yorgun..." Sonra hemen Reşat'ın yanına gitti. "Üşüyor musun?" diye sordu, "Durgunsun." Reşat Nuri keyifsizdi. "Pence-reden biraz esiyor," diyerek paltosunu getirtti. Muhsin dikkatle ona bakıyordu, "Solgunluğu gece yolculuğundan olacak," diye düşündü. Toplantıdan sonra bırakmadı, Oda Tiyatrosu'na götürdü onu. İnşaat neredeyse tamamlanmış, 65 kişilik bir salon çıkmıştı ortaya. Muhsin, Reşat Nuri'yi bu küçük salonda gezdirdi, koltukların üzerindeki isimleri gösterdi. Her koltuğa, çoktan göçüp gitmiş bir tiyatroçunun ismini taşıyan küçük plakalar çakılmıştı. Reşat Nuri bu fikri o kadar sevdi ki, dalgınlığı, suskunluğu geçip gitti. Dolaşırken koltuklardan birinde isim plakası bulunmadığını fark etti: "Yoksa Muhsin, bu koltuğu bana mı sakladın?" Ertuğrul, "Şom ağızlılık etme," diye somurttu. "Allah esirgesin!" Reşat Nuri, iyice keyiflenmişti, onun koluna girdi: "Darılma," dedi. "Koltuk o kadar güzel ki, insanın ölesi geliyor." İki arkadaş tiyatrodan kol kola çıktılar. İşte bu, son görüşmeleri oldu.

Reşat Nuri'nin ilerlemiş hastalığının haberi ancak hastaneye yatırıldığında geldi. Ertuğrul'un ağzını bıçak açmıyordu, soranlara, "Kötü bir şey konduramam," demekle yetindi. Yine de kalkıp hemen İstanbul'a gitti, birkaç arkadaş hastane ziyareti için toplanmıştı; Ertuğrul da onlara katıldı ama sadece kapıya kadar gidebildi. İçeri giremedi. İstanbul'da daha fazla kalamayacağını hissediyordu; Ankara'ya işin başına döndü. Reşat'ın hastalığı üzerine kitaplar getirtti ve okumaya başladı. Bu illetten kurtulmak mümkündü ama pahalı bir ameliyat, pahalı bir bakım gerekiyordu. "Bizim harcımız değil," diye mırıldanarak, aklına gelen bütün güçlü kapıları çalmaya koyuldu. Bir müddet sonra Başbakan'ın devreye girdiğini, Reşat Nuri'nin yurtdışında tedavi ettirileceğini öğrenince çocuklar gibi sevindi. Fakat Londra'da, hastanede ya-tarken ondan tek bir haber almadılar. En sonunda karısı Handan,

“Londra Sefiri’ne telgraf çekelim,” deyince Muhsin Ertuğrul hemen bir telgrafla hastanın durumunu sordu. Sefirin gönderdiği cevap iyi ya da kötü değildi; ama son derece tatsızdı. Ertuğrul, bu telgrafi aldığı günden başlayarak karşılaştığı herkesle Reşat’tan konuşmaya başladı. Oyunlarından, romanlarından, arkadaşlığından... Yaşlı adamın bu hali, herkesin yüreğini burkuyordu. Reşat Nuri’nin ölüm haberi geldiğinde kimse Ertuğrul’a söyleyemedi. Ertuğrul, bunu radyodan öğrendi.

Aralık ayıydı, sahnede Reşat Nuri’nin oyunu oynanıyordu. Temsil bitince bir oyuncu perde önünde Ertuğrul’un yazdığı duyuruyu okudu: “Bu akşam seyrettiğiniz piyesin muharriri Reşat Nuri Güntekin, Londra’da vefat etmiştir. İzlediğiniz piyes, Türk tiyatro tarihine değerli yazarımızın son eseri olarak geçiyor.” Ertuğrul, duyuruyu bilhassa piyesin sonunda yaptırmış, “Reşat böyle isterdi. Şaşırtmayı mutlaka sona bıraktı,” demişti.

Cenazenin Türkiye’ye geleceği gün, Ankara’dan İstanbul’a gitti. Uçaktan inmiş apronda yürürken, havaalanının taşıma arabalarından birinde Reşat Nuri’nin öylece duran tabutuyla karşılaştı. Az ötede de bir kalabalık vardı. Usulca onlara yanaştı, ne olduğunu anlamak için bir kenarda beklemeye başladı. Onu fark eden Galip Arcan oldu, hemen yanına koştu. Ertuğrul öfkeliydi, “Burada ne bekleniyor?” diye sordu dışlerinin arasından. “Formalite-ler,” dedi Galip. “Bazı evraklar yazılıyormuş. Tabutu ondan sonra verecekler.”

Ertesi gün cenaze alayı Şişli’den Osmanbey’e yürüdü. “Cenaze Marşı” çalan bandonun arkasında büyücek bir kalabalık vardı. Muhsin ve Galip, suçlu çocuklar gibi başlarını öne eğmişti. “Reşat bizi affetmeyecek,” dedi Muhsin Ertuğrul, “Tören alayları, bandolar... En sevmediği, ona en yakışmayan şeyler... Onu çok üz-dük.” Galip sessizce başını sallamakla yetindi.

Nişantaşı Kız Lisesi’nin önü kalabalıktı. Öğretmenler, öğrenciler ellerinde mendiller ve çiçeklerle cenazeyi selamladılar. Ertuğrul’u biraz rahatlatan tek şey bu oldu, “Tabuta gözlerini kaldıramayan bu masum sevgi, Reşat’ı gülümsetirdi,” diye düşündü. Bundan sonra gazete ve dergi yazılarında Reşat Nuri’ye mektuplar yazmaya başladı. Oda Tiyatrosu’ndaki o boş koltuğa da onun ismini verdi.

V. BÖLÜM

“Eski kemanlar niçin makbuldür bilir misiniz? Ne tahtası ne de yapılışı için! Senelerce bir insan göğsünde yatmıştır, el üstünde taşınmıştır, acemilikten ustalığa kadar bütün bir devri beraber yaşamıştır, sevgiyle tutulmuş, hürmetle saklanmıştır. Tahta bile bu kadar sevgi isterse insan daha mı az layıktır?”

Gökhan Akçura Arşivi

1925, Trabzon turnesi. Oturanlar: Cemile, X. Prenses Mevhibe, Münire (Neyyire Neyir), Kınar Hanım. Ayaktakiler: Zehra, Yaşar, Muammer (Karaca) Behzat (Butak), Hazım (Körmükçü), İ. Galip (Arcan), Muhsin (Ertuğrul), Nurettin (Şevkati), suflör, M. Kemal, terzi Refika.

“Muhsin Ertuğrul meselesi” (1958)

1958’de, İstanbul’un istimlak günleri başlamıştı. Yeni açılan meydanlar, genişleyen yollar, şehrin eski ve dar caddelerini birbirine kattı, sokaklar, pıtrak gibi biten dev bulvarların arasında kayboldu. Bu furyada pek çok şey gibi Direklerarası da kayıplara karışıp gitti.

Artık 60 yaşına merdiven dayamış olan Vasfi Rıza, inşaatlar arasından geçip tiyatroya girdiğinde suratı iyice asıktı. Odasına kapandı, âdeti olduğu üzere defterini açıp birkaç satır karaladı...

İstanbul tiyatrolarındaki ampuller bozula bozula ışıksız kaldık... Döviz yokluğundan Belediye de aciz; dışarıdan getirtemiyoruz. Geçen sene Maliye Vekaleti’ne müracaat etmiştik. Evrak nereye gittiye bugüne kadar ses, sada çıkmadı oradan. Takip etmek lazımmış. Ankara’dayken araştırmak için Maliye’ye gittim: Olduğu gibi duruyor evrak! “Hazine Umum Müdür Muavini’ni gör,” dediler. Onun gayretiyle döviz komisyonuna sevk ettirdim. Bakalım oradan ne vakit çıkar da biz de işğa kavuşuruz.

Kalemi bıraktı, kalkıp pencereden dışarı, şehrin kalabalığına baktı. Her zamanki gibi tiyatroya sıra geldiğinde bütçe daralıyor, paralar suyunu çekiyordu. “İnşallah Muhsin Bey başarácak bu işi,” diye mırıldandı.

Muhsin Ertuğrul ve Devlet Tiyatroları, müthiş bir hızda çalışıyordu. Bölge tiyatrolarının ilk tohumlarını atmış, İzmir ile Adana tiyatrolarının açılışını yapmıştı. Bu sırada Eskişehir, Kırıkkale, Konya ve Kayseri’ye de düzenli programlarla oyun götürmeye başlayınca yıllık gösteri sayısı 1 600’ü aştı. Ertuğrul, *Tiyatro* dergisi için aylık yazısına yine, “Reşat,” diye başladı.

Bugün memleketi baştan başa saran bir tiyatro sevgisi var. Hatırlıyor musun, sana ben, bu memleket tiyatrolarından ilk defa bahsettiğim zaman nasıl gözlerin parlamıştı da, "Güzel fakat gerçekleşmesi güç bir hayal," demiştin! Bursa'dan haberin var mı bilmem? Hükümet eski Halkevi binasını Devlet Tiyatrosu'na verdi. Burada bir Ahmet Vefik Paşa Tiyatrosu açılacak. Bugünün genç, aydın valileri sanki Ahmet Vefik Paşa'nın, Ziya Paşa'nın, Ali Bey'in torunlarıymış gibi her biri, bir tiyatro açmak için çırpınıyor. Yarın Erzurum, Diyarbakır, Elazığ, Trabzon, Sivas, Samsun da bu akına katılınca o zaman sana bir üçüncü mektup yazacak değilim. Karaahmet'e geleceğim ve mezarının başında haykıracağım: "Reşat sevin, hayaller gerçekleşti, Namık Kemal'e, Abdülhak Hamid'e haber ilet, Fehim Efendi'ye, Muvahhit'e, Hazım'a söyle: Boşuna çalışmadılar, maksatsız ölmediler, yarın Âkif Bey Kars'ta, Finten Van'da oynayacak!.. Yarın yarın!..

Yazıyı bitirmek üzereyken oda kapısı vuruldu. Epeydir üstünde çalıştığı bir projenin toplantısını hatırlattılar. Ertuğrul şapkasını aldı, Ankara Üniversitesi'ne doğru yola çıktı. Yeni projesi, tiyatroyu üniversiteye taşımaktı. Önce İstanbul Üniversitesi'nde bir tiyatro bölümü kurulmasını önermiş; mesele, basının da ilgisini çektiği halde bir gelişme olmamıştı. Fakat Bursa ve İzmir tiyatrolarının açılışından bir yıl sonra 1958'de, Ankara Üniversitesi'nde Tiyatro Enstitüsü kuruldu. Başkanlığına Prof.Dr. Bedrettin Tuncel, yardımcılığına Prof.Dr. İrfan Şahinbaş getirildi. Türkiye'nin tiyatroya ve tiyatro sanatçısına ilk akademik bakışıydı bu.

Fakat bir müddet sonra gidişat yine değişti. Muhsin Ertuğrul'un, Rus tiyatrosu ve sanat hayatı hakkında yazdığı bazı yazılar, tutucu basını hareketlendirmişti. Peyami Safa, gazetedeki köşesinden bir kez daha boy gösterdi. Ertuğrul'un bir komünist olduğunu söylüyor ve, "Muhsin Ertuğrul, hiç değilse pişmanlığını belirtmeli, Türk halkından özür dilemelidir," diyordu. Safa, gizli komünistlerle mücadele edeceğini vaat eden hükümeti de vazifeye çağırdı.

Aynı günlerde "Muhsin Ertuğrul" adı, Meclis'te de sık sık yineleniyordu. Milli Eğitim Bakanlığı bütçesinin görüşmelerinde Tefvik İleri, Ertuğrul'u hedef alan ağır sözler sarf edince konuşmaların seyri değişti. İş, Ertuğrul'un komünistliğine oradan da düzayak, vatan hainliğine vardı. Böyle bir adamın hâlâ Genel Müdürlük makamında bulunmasının açıklamasını isteyen milletvekilleri Milli Eğitim Bakanı Celal Yardımcı'yı iyice bunalttı. Ba-

kan, çok geçmeden dayanaksız bazı nedenler sıralayarak Ertuğrul'u görevden aldı. Ertuğrul, bu sırada yeni tiyatro binası projesini incelemek üzere Mersin'deydi. Görevden alındığını zahmetli bir otomobil yolculuğuyla Ankara'ya döndüğünde eline tutuşturulan vekâlet tezkeresiyle öğrendi. Yanındakilerin tersine ne kızdı ne şaşırdı.. Çeketinin cebinde hazırda tuttuğu bir boş bilet vardı, öğrencisi Kerim'e (Afşar) uzattı bunu, "Kerimciğim akşam uçağına benim için bir rezervasyon yaptırır mısın?"

Lojmanını boşaltması iki saat sürdü. Kendi deyimiyle, "Size Allah rahatlık versin," diyerek uçağına bindi. Fakat bu kez gidişi sancılı oldu. İlk protesto, İstanbul Üniveristesi'nin Gençlik Tiyatrosu'ndan geldi; hemen sonra İzmir Belediye Meclisi, onun görevden alınışı nedeniyle Başbakan'a telgraf çekti.

Haber duyulduktan sonra sular hiç durulmadı. Mesele, Tunç Yalman'ın kaleme aldığı yazıyla, bambaşka bir hale büründü. Ertuğrul'un öğrencisi olmakla övünen yönetmen Tunç Yalman, *Vatan* gazetesinin sahibi Ahmet Emin Yalman'ın oğluydu. Gazetede "Ne Haber" adlı bir köşesi vardı. Amerika'da, Yale Drama School'da tiyatro okuyan Yalman'ın yazısının başlığı, "Muhsin Ertuğrul ve Yıkıcı Politikacılar" idi. Hükümetin manevi şahsiyetine hakaret ettiği ve Millî Eğitim bakanını küçük düşürdüğü gerekçesiyle ağır cezaya sevk edildi. İlk duruşmalarda, kendisiyle birlikte gazetenin sahibi olan babası ve mesul müdür de sanık olarak bulundular. Ahmet Emin Yalman ifadesinde, "Yazıyı neşrinden evvel okumadım. Okusaydım da neşrinde mahzur görmezdim, zira bu bir tenkit yazısıdır," dedi. Avukatlar, Tunç Yalman'ın yazısının hakaret içermediğini söyleyerek bilirkişi incelemesi istedi; fakat mahkeme kabul etmedi.

Milletlerarası Basın Enstitüsü'nün kurucularından Emin Yalman ve oğlunun başına gelenler, yurtdışında büyük protesto hareketlerine sebep oldu. Türkiye, "basın özgürlüğüne saldırı" başlığıyla ağır tenkitlere uğradı. Emin Yalman, Amerika'da Columbia Üniversitesi'nde okumuştı. Aynı üniversite, 1954'te Cumhurbaşkanı Bayar'a da fahri hukuk doktorası vermişti. Üniversite yönetimi Bayar'a bir mektup gönderdi:

Üniversite öğrenimi sonunda bizden felsefe doktoru unvanını alan Ahmet Emin Yalman'ın fikirleri yüzünden oğluyla beraber ağır cezayla yargılanmasına üzgünüz. Siz bizden fahri hukuk doktoru unvanını almış bulunuyorsunuz. Sizin araya girerek bu haksızlığı ortadan kaldırmanızı bekleriz.

Cumhurbaşkanı Bayar, yazılardaki taşkınlık dolayısıyla Yalmanların aldığı cezayı doğru bulduğunu bildirince üniversitenin bir daha sesi çıkmadı.

Bunca toz duman arasında Tunç Yalman'a, uzun zamandır beklediği bir haber geldi. Fransa'nın belli başlı festivallerinden birine rejisör yardımcısı olarak davet ediliyordu. Teklifi kabul ettiğini bildirdi ve pasaportunu almaya gitti. Fakat yetkililer, "Olmaz," dediler, "hakkında dava var, dava düşmeden pasaport alamazsın." Eli kolu bağlanan Tunç, kuvvetli bir tanıdık vesilesiyle Milli Eğitim bakanına durumu haber verdi, "Yurtdışına çıkabilmem için davanın düşmesi gerekiyor." Bakan, "Davayı geri çekeirim" diye haber yolladı. "Ama tek şartla; Tunç Yalman tükürdüğünü yalayan, daha önce yazdıklarından ötürü özür dileyen, yeni bir yazı yazarsa." Şaşkına dönen Yalman, ne yapacağını bilemedi Muhsin Ertuğrul'a koştı, durumu anlattı. Hocası onu dikkatle dinledikten sonra, "Yazıver gitsin," dedi. "Kaçırma Fransa'da çalışma fırsatını." Bu ikinci yazıyı yazmak, Tunç için zor oldu. Uzun uzun uğraştıktan sonra; "Bahis mevzuu yazıyı, Muhsin Ertuğrul'un işine nihayet verilmesinden duyduğum teessürle kaleme aldım. Fakat hükümetin sanat ve tiyatro lehindeki tutumu karşısında bu teessürümün yersiz olduğunu anlıyorum," diye biten yeni bir makale kaleme aldı. Fakat Bakan bu ifadeleri yeterli bulmadı. "İstediğim gibi olmamış," diyerek inat eden Yardımcı, ne olduysa bir müddet sonra kendiliğinden bu davadan vazgeçti. Yalman nihayet pasaportunu alıp Fransa'ya gittiğinde meselenin kapandığını zannediyordu; halbuki dava düşmemişti. Cumhurbaşkanı Celal Bayar, "hükümetin manevi şahsiyetine hakaret" suçundan davanın devamında ısrar ediyordu. Yalman, yurtdışındayken 18 ay hapse mahkûm oldu.

Ertuğrul, İstanbul'a dönünce yeniden Küçük Sahne'nin başına geçti. Fakat onun Ankara'dan ayrılmasıyla iki eski öğrencisi Yıldız ve Müşfik Kenter de Devlet Tiyatroları'ndan istifa etmişti. Ertuğrul'u izleyen iki kardeş, onun peşinden Küçük Sahne'ye katıldılar. Kadro giderek genişliyordu, onlara çok geçmeden Genco Erkal ve Şükran Güngör adında iki genç daha eklendi.

Ertuğrul, Kenter kardeşlerle *Salıncakta İki Kişi*'yi sergilediğinde oyunu izleyen Vasfi Rıza'nın kafasında yine tilkiler dönmeğe başlamıştı. "Küçük Sahne iyi, güzel ama Muhsin Bey'e en çok burada, Şehir Tiyatrosu'nda ihtiyaç var," diye düşünerek Belediye Başkanı Kemal Aygün'ün kapısına dayandı. Aygün, Muhsin

Ertuğrul'un dostlarındandı. Vasfi Rıza, Şehir Tiyatrosu'nun bir türlü bitmeyen çekişmelerinden yorulduğunu, artık iş göremediğini söyleyince, "Durumun farkındayım," dedi Aygün, "ama elimden bir şey gelmiyor." O zaman derin bir nefes aldı Vasfi Rıza ve yarım saat aralıksız konuştu. Anlattıklarıyla Aygün'ün canının daha çok sıkılmasına sebep olmuştu ama susmadı. Başkan, koltuğunda huzursuzlanmaya oflayıp puflamaya başlayınca, nihayet belli bir kıvama geldiğine ikna olan Vasfi Rıza, "İşte bütün bunların bir çaresi var," diye lafı bağladı: "Bize Muhsin Ertuğrul lazım." "Nasıl olacak bu?"

"Talimatnamede hiç zedelenmemiş bir sanat müşavirliği kadrosu var. Burası Muhsin Ertuğrul için en münasip yerdir."

"Ben bu işe varım ama bilemem Ankara ne der?"

Aygün'ün Ankara'dan kastı sadece Millî Eğitim bakanı değil; Yalman olayından beri işin içinde Cumhurbaşkanı da vardı. "Tek çare bunu Başbakan'a açmak," dedi Aygün, "Ben ona sorabilirim..."

Başkan Ankara'ya gitti, Başbakan Menderes'le görüştü. "Devlet Tiyatrosu'ndan alınan Muhsin Ertuğrul'u, Şehir Tiyatrosu'na getirmekte bir mahzur var mıdır?" diye soruverdi. Menderes'in yüzünde bir şaşkınlık ifadesi belirdi, "Çok iyi olur!" dedi. "Maarif Vekili'ne zamanında müdahale edemediğim için zaten üzgünüm. Hemen teşebbüs edin, eğer kabul ederse minnettar olurum!"

Aygün, İstanbul'a dönüp Zobu'ya durumu anlatırken artık keyfi yerindeydi. "Hemen Muhsin'i çağırabiliriz," dedi.

"Memnun oldum, peki teklifi kim yapacak?"

"Benim söylemem doğru olmaz. Muhsin sırf ben çağırıyorum, diye gelir, işin başına geçer. Eğer istemiyorsa da çok mutsuz olur. Teklifi sen yap."

"Olmaz. Sana muhabbeti var ama bana karşı da kırgınlığı var."

"Neden?"

"Bilmem. Muhsin Bey adama kırılırken nedenini söylemez ki... En iyisi bir aracı bulalım."

İkisi de başlarını eğip bir an düşündüler. Vasfi Rıza'nın aklına Cevat Fehmi gelmişti. İki gün sonra Muhsin Ertuğrul ve Kemal Aygün, Cevat Fehmi'nin evinde akşam yemeğinde bir araya geldiler. Aygün, onun Şehir Tiyatroları'na dönmesini istediklerini söyleyince Ertuğrul'un canı sıkıldı. Aygün ısrar etti ama Ertuğrul ikna olacak gibi değildi. O zaman Aygün, Başbakan Menderes'le aralarında geçen konuşmayı anlattı. Ertuğrul sessizce dinledikten

sonra düşünmeye başladı. Cevat Fehmi ve Kemal Aygün bakıştılar, ikna olduğunu anlamışlardı.

Muhsin Ertuğrul, 27 Nisan 1959 Çarşamba günü, merasimle attığı imzayla Dram Tiyatrosu'ndaki dostlarına kavuştu. Şehir Tiyatroları'nın altın çağı başlıyordu.

“Tiyatromuzun sahnesi sanatkârın, salonu halkındır.”

68 yaşında yeniden Şehir Tiyatroları'nın başına geçen Ertuğrul'un ilk işi, kaldırılmış olan öğrenci gösterilerini yeniden başlatmak oldu. Yedinci kez sahneye koyduğu *Hamlet*'le, tam 150 kez perde açtı. Saat 18:00 matinelerini başlattı. Bunca çalışmanın arasında bölge tiyatrolarını hiç ihmal etmemişti. “Önümdeki günler sayılı olmasa belki bu kadar sabırsız olmazdım ama hiç olmazsa Erzurum'un, Diyarbakır'ın, Trabzon'un tiyatrolarını görmek istiyorum,” diyordu. 1960'ta Kadıköy, 1961'de Üsküdar ve Fatih tiyatroları, 1962'de Rumelihisarı'ndaki Yazlık Tiyatro, üç sene sonra da Zeytinburnu Tiyatrosu açıldı. Engin Cezzar, Genco Erkal, Ayla Algan, Beklan Algan, Nüvit Özdoğru, Güngör Dilmen, Zihni Küçümen, Asaf Çiyiltepe, Ergun Köknar, Mengü Ertel, Duygu Sağıroğlu Şehir Tiyatrosu'nda buluştular. Ertuğrul, “Çocuklarım!” diyordu onlara.

Aynı yıl, Türk Sinematek Derneği kuruldu. Kurucular arasında yer alan Ertuğrul dernekte, Şakir Eczacıbaşı, Nur Sabuncu, Sabahattin Eyuboğlu, Macit Gökberk, Cevat Çapan ve Tunç Yalman'la bir araya geldi. Ertuğrul'un çocukları her yerdeydiler.

1962'nin 27 Martı'nda, ilk “Tiyatro Günü” kutlandı. Bir “Tiyatro Günü” icat edilip kutlanması fikri, Finlandiya'dan çıkmıştı. Milletler Tiyatrosu'nun açılış gününe rastlayan 27 Mart'ta, Paris'teki 50 tiyatronun 27'si, istirahat günü olduğu için kutlamaya katılmadı, katılanlar ise günlük, paralı temsillerini verdiler. Oysa Tiyatro Günü'nün özelliği, tiyatroların kapılarını parasızlıktan gidemeyenlere ya da hiç tiyatroya gitmemişlere bedava açması olacaktı. Fransa'da sadece iki tiyatro bunu yaptı.

Oysa Kadıköy Şehir Tiyatrosu'nun o günkü temsili temizlik

işçilerine ayrılmıştı. Ertuğrul, "Bir tek gün, 2 500 kişiye parasız tiyatro göstermek nedir ki?" diyordu. "Biz bugünü paslı bir klişe olmaktan kurtarıp gerçek bir kültür bayramı haline getirmeliyiz." Bunun için bir de öneri attı ortaya, "Tiyatro, ilkokullara girmelidir. Biz bir ilköğretim davası tutturmuş gidiyoruz. Sanıyoruz ki, millet okursa memleket kurtulacak. Bunu sananlar, gazetelerin suçlar sahifesini okumuyorlar. Bir memleket ki, profesörler birbirlerini gammazlar, okumuş milyoner çocukları hırsız çetesi kurar, bir memleket ki camiler silah deposu yapılır, o memlekette eksik olan okuma yazma, para değil; ahlak, insaf, sevgidir."

Bir yıl sonra 1963'te, bölge tiyatroları, bir yasa metnine dönüşerek Meclis'e girdi. Ertuğrul, Adalet Partisi Başkanı Gümüşpala'ya bir mektup yazıp yasaya dair çeşitli uyarılarda bulunmuştu. Gümüşpala, hemen ona bir cevap verdi. Bölge tiyatrolarının isim babası ve fikrin ilk yayıcısı sıfatıyla Ertuğrul'un görüşlerini soruyordu. 71 yaşındaki Ertuğrul, odasına kapandı, kalem kâğıdı alıp bölge tiyatrosundan beklentilerini yazdı.

Bir bölge tiyatrosu, sahnesiyle, okuluyla, yetiştireceği yerli yazarlarıyla bir üniversite kadar önemlidir. Para kazanmak tutkusuyla yananların, "İki yıl dişimi sıkar, orada kalır, sonra bir kat alırım," diye düşünenlerin bölge tiyatrolarında yeri yoktur. Orası, uzak illerde halka hizmeti amaç bilen ülkücülerin yuvası olur. Aynı yerde öğretmen ne alıyorsa sanatçı ondan bir kuruş fazla para almamalı. Öğretmen, çoluğuyla çocuğuyla kıt kanaat geçinemezken onun karşısına beş misli para alan bir genç sanatçıyı oturtursanız; bu dengesizlik başkaldırı doğurur. Bol keseden para dağıtan yasalar sanatçıyı, "cerre çıkmış nanemolla" durumuna düşürür: Sanatçıdaki ülkücülüğü, ruh soyluluğunu öldürür, onu kendi gözünde küçültür.

Mektubu postalanmak üzere bir kenara ayırdıktan sonra saate baktı. birkaç saat sonra *Jül Sezar*'la perde açılacaktı. Ertuğrul odasından çıktı, tiyatronun ara merdivenlerinden sahne arkasına indi. Cassius rolünü oynayan Reşit (Gürzap), ilk kez bir Shakespeare oyununda rol alıyordu. Onunla aynı sahneyi paylaşan Cahit (İrgat), Hadi (Hün) ve Sami (Ayanoglu) gayet boylu boslu adamlardı, ayaklarına mantardan kesilmiş Roma sandallarını geçirince boyları daha da uzamıştı. Reşit, iyice kısa görünmekten korkup eline bir parça mantar almış terzihaneye gitmek için merdivenlere atılmıştı. Muhsin Ertuğrul'la burun buruna geldiler. "Hayrola?"

dedi Ertuğrul, "Elinde mantarlarla nereye?" Reşit, "Sandallarımın tabanına geçirteceğim hocam, yoksa çok kısa duruyorum!" deyince Ertuğrul kendini tutamadı gülümsedi. "Bırak o mantarı," dedi. "Sen rolünü güzel oyna, o zaman herkesten uzun görünürsün."

VI. BÖLÜM

“Eğer tiyatro Anadolu’nun en ücra yerlerine kadar gidemezse taassuba, sahte dindarlığa, yalana, riyaya karşı açılan mücadelede silah olarak ne kullanacağız? Benim fikrimce, sarıgın her kara kafayı örten üç arşın beyaz salaşpur olduğunu, cüppenin bütün kirleri kapayan siyah bir çuhadan başka bir şey olmadığını halka anlatacak yegâne kürsü sahnedir. Ancak oradan bağrılır: Heey, hocalar, softalar, mollar! Bugün din piyasanız kaç? Allah’a, peygamberinizi bugün kaç satıyorsunuz, diye...”

İBB Şehir Tiyatroları Arşivi

1930, Sol başta Rahmi, soldan üçüncü Muhsin Ertuğrul, ortada Hazım, sağda Feriha Tevfik.

Kara perde (1964)

23 Mart 1964'te, korkunç bir şey oldu. Komünizmle Mücadele Derneği'nin üyesi bir grup, sloganlar atıp tekbir getirerek, Tepebaşı Tiyatrosu'nu bastı. Afişleri yırtıp camları kırdılar, oyunculara saldırdılar. Seyircilerden bazıları onlara engel olmaya çalıştı ama arbede önlenemedi. Saldıranlar aşırı sağcı bir derginin sahibi ile imam hatip okulu öğrencisi oldukları iddia edilen gençlerdi. Sahnedeki Brecht oyununu (*Sezuan'ın İyi İnsanı*) engellemek istiyorlardı. Birileri, "O oyun komünizm borazanlığı yapıyor," deyince bunlar da tiyatroyu basmıştı.

Sezuan'ın İyi İnsanı, profesyonel tiyatrodaki ilk Brecht oyunuydu ve sadece komünist ülkelerde yasaktı. Hukukçular, bir birlikşi kurulunun oyunu izlemesine karar verdiler. Kurul izlemenin ardından bir rapor yayımladı, "Oyunda Türk Ceza Kanunu'nun 142. maddesinde yer alan unsurlardan hiçbiri bulunmuyor," dediler. Fakat bu, basın için yeterli değildi Brecht'e savaş karşıtlığı nedeniyle verilen Stalin Ödülü'nü hatırlatarak suçlamaların dozunu artırdılar. Vasfi Rıza, gazetecilere açıklama yaptı, "Hadi-seyi çıkaranlar işi tersinden almışlar," dedi. "Tekbir getirip sahneyi basmışlar, 'Üç Allah istemiyoruz,' diye bağırmışlar. İsteseler ne olacak? Kim üç Allah bulup da verecek onlara?"

Belediye gelişmelerden huzursuzdu. Tiyatroyla uzlaşamayan Belediye Meclisi üyeleri bu yeni durumda, ne olup bittiğine bile aldırış etmeden tiyatroyu yargılamakta sakınca görmediler. Huzursuzluk giderek yerini kuvvetli bir gerilime bıraktı. Oysa bütün bu tatsızlıklara rağmen tiyatro iyi çalışıyordu. Halk, repertuvarından memnundu. Aynı yıl Shakespeare'in 400. doğum yıldönümü kutlamaları için beş ayrı tiyatrodaki beş Shakespeare oyunu sergilendi. 72 yaşındaki Ertuğrul, işte bu sırada bir haber aldı. Belediye-

İSTANBUL BELEDİYESİ
ŞEHİR TİYATROLARI

WILLIAM SHAKESPEARE'İN

400. Doğum Yılına Kuluvar:

TEPEDASI TİYATROSUNDA

VENEDİK TACİRİ

YENİ TİYATRODA

CORİOLANUS

YENİ TİYATRODA

ROMEO VE JULİET

YENİ TİYATRODA

BİR YAZ GECESİ RUYASI

FATİH TİYATROSUNDA

KURU GURULTU

USKUDAR TİYATROSUNDA

ON İKİNCİ GECE

Shakespeare'in doğumunun
400. yılında Şehir Tiyatroları'nın
hazırladığı özel programın afişi.

ye Meclisi'nin AP'li üyesi İhsan Yarsuvat onun disiplin suçuyla Haysiyet Divanı'na verilmesi için önerge hazırlamıştı. Yarsuvat, Muhsin Ertuğrul'un, *Türk Tiyatrosu* dergisine yazdığı yazıda Belediye Meclisi'ne hakaret ettiğini, cezalandırılması gerektiğini söylüyordu. Ertuğrul'un kıyamet koparan yazısı epey sertti:

Her tiyatro örgüt bakımından bazı yerde devlete, bazı yerde Belediye'ye bağlıdır ama işine ve idaresine sanatçılardan gayrısı burnunu sokmamıştır.

(...) Meclis üyelerinden birkaçı eğer tiyatroyu özel çiftlikleri, sanatçıları da parayla tutulmuş kâhyaları sanıyorlarsa uyansınlar. Bu tiyatro sanatçılarıdır.

Dergi, Belediye'nin yayın organıydı, Belediye Meclisi uzun tartışmalardan sonra Ertuğrul'un yazısının olduğu sayfaların kesilerek çıkarılmasına karar verdi. *Türk Tiyatrosu* dergisi, seyirciye o kırpık haliyle dağıtılınca basın bu hikâyeyi kaçırmadı. Ertuğrul'un tiyatro seyircisine ulaşmasından korkularak yırtılan yazısı, hemen her gazetede, eksiksiz olarak yayımlandı. Ekim ayında Belediye Meclisi, Muhsin Ertuğrul hakkında tahkikat açıldığını, aktör ve rejisör Tunç Yalman'a da üç ay tart cezası verildiğini açıkladı.

1965, Rumelihisarı, *Hamlet* provaları.

Meselenin sonuca bağlandığını düşünenler yanılmıştı; asıl yıkım henüz başlamamıştı.

7 Aralık 1965 Salı akşamı tiyatro yazarı Refik Erduran, üç arkadaşıyla birlikte tiyatroya gidiyordu. Araba, İstanbul surlarından çıkıp Yeşilköy'e saptı. Dar bir yolda kilometrelerce gittiler, şehir ışıkları geride kalıp hava karardığında, "Bambaşka bir şehrin loş dünyasına girer gibiyiz," dedi Erduran; merakla dışarıyı seyrediyordu. Az sonra yolun iki yanında gecekondu belirdi. Kovalarla su taşıyan kadınların, karanlıkta oynayan çocukların yanından geçtiler. Nihayet dar bir ara sokağın köşesine dikilmiş yamru yumru bir tabela görüldü: Şehir Tiyatrosu... Derin bir oh çekip gülümse-diler. Uzun yolculuk sona ermiş, Zeytinburnu Tiyatrosu'na gel-mişlerdi. Burası Muhsin Ertuğrul'un tiyatroya gidemeyenlere ti-yatro götürmek için açtığı semt sahnelerinden biriydi. Erduran ve arkadaşları, tiyatronun kapısına geldiklerinde gülümseyişleri yarım kaldı. Seyirciler kapının önünde bekliyorlardı, çünkü bir ilkokul-dan ibaret olan Zeytinburnu Tiyatrosu'nun kapısını Belediye zabı-taları tutmuştu. Onca yolu gelmiş biletli seyirci şaşkındı; İstanbul Belediyesi, kendi sahnesinde kendi oyununu yasaklamıştı. Ertesi gün *Milliyet* gazetesi, "Belediye Bir Tiyatroda Oyuna Mâni Oldu"

Bedia Muvahhit,
Bozuk Düzen'de, 1965.

başlıklı habere tam sayfa ayırdı. Tiyatro salonunun kapısında bekleyen seyirciler ve yollarını kesen zabıtalara fotoğraflarını görenler şaşırıp kaldılar, tiyatronun altın çağı kapanıyordu.

Meselenin merkezinde, Şehir Tiyatrosu'nun genç oyuncularından Ayla Algan vardı. Belediye Meclisi bir nedenden ötürü Algan'a disiplin ve para cezası vermiş, iki ay süreyle sahneye çıkmasını da yasaklamıştı. Halbuki Ayla Algan, biletleri çoktan satılmış olan *Çil Horoz* adlı oyunun başrolündeydi. Muhsin Ertuğrul, Belediye Meclisi'nin verdiği disiplin cezasını da, para cezasını da hemen uyguladı; fakat sahne yaşağını, *Çil Horoz*'un temsilinden sonraya bıraktı. Ayla Algan'ın sahneye çıkacağı duyulunca Belediye Meclisi, bunu bir millî mesele addetmiş, derhal harekete geçerek Zeytinburnu Tiyatrosu'nu kapatmıştı. Belediye yöneticileri, ellerinde biletleriyle kapıda kalan seyircilere, Başrejisör Muhsin Ertuğrul'u işaret ediyordu: "Yönetmeliğe uygun davranmadığı için burayı kapattık, sizin bu halinizden o mesuldür!" Ertuğrul, bir açıklama yapmak zorunda kaldı: "Ayla Algan'ın cezasını başrolünü oynadığı oyunun süresi bitene kadar

erteledim. Aksini yapmak sanatçıyı değil tiyatroyu cezalandırmak olacaktı.”

Belediye Meclisi, aynı tiyatrodaki sergilenecek yeni oyunu da politik sebeplerden uygun görmeyince Zeytinburnu Tiyatrosu’nu süresiz olarak kapattı. Hemen ertesi gün, Ertuğrul için talimatnameyi çiğnemek ve Meclis kararına uymamaktan ötürü idari tahkikat başlatıldı. “Bu tiyatronun kaderidir,” diyordu 73 yaşındaki Ertuğrul, “Tiyatro açamayanların yapacağı tek şey, tiyatroyu kapatmaktır.”

Başkan Yardımcısı Kadir İlkey, “Başrejisor Ertuğrul Muhsin, kasten disiplini bozar şekilde hareket etmiştir. Belediye Teftiş Kurulu’na sevk edilerek cezalandırılacaktır,” demiş ve eklemiştir: “Ayla Algan’ın cezasını kaldırmaya kimsenin yetkisi yoktur. Ertuğrul Muhsin’in, Zeytinburnu Tiyatrosu’ndaki oyun için çok sayıda davetiye dağıttığını öğrendik. Oysa davetiye dağıtma yetkisi sadece Belediye Meclisi’ndedir!” İşte bu açıklamadan sonra, mesele hızla büyüdü. Ertuğrul’un uzlaşmaz ve dediğim dedik kişiliğine dair anılar anlatıldı, beyanatlar verildi. “Katıdır, despottur, sorun varsa yaratan odur,” dediler. Eski defterler açıldı, Darülbedayi döneminde Edebî Heyet’e karşı çıkışları, Yahya Kemal’le, Halit Fahri’yle çekişmeleri, fısıltılardan çıkıp gazete sütunlarına geçti. Anlatılanlar arasında Muhsin Ertuğrul’un Nurullah Ataç ile sürtüşmesi ilk sıradaydı. Ertuğrul, Nurullah Ataç’ın bir yazısına fena halde kızmış, “Üç hatanızdan dolayı üç tokadı hak ettiniz. Ama bunu tiyatro içinde yapamam. Sokakta rastladığımda bu tokatları yiyeceksiniz!” demişti. Pek telaşlanan Ataç, “Ben dayak korkusuyla dolaşamam, sinirlerim bozulur,” diye yanıtlamıştı onu. “Bir gün, bir yer tayin edin geleyim, tokatları atın da bitsin bu iş.”

İçişleri Bakanlığı’nın görevlendirdiği müfettişler işte bu patırtı gürültü arasında Şehir Tiyatrosu’na geldiler, uzun bir soruşturma süreci başladı. Kayıtlar incelendi, görüşmeler yapıldı, tanıklar ve taraflar tek tek dinlendi; ama sonuçta Ayla Algan’ın cezalıyken sahneye çıkmasından başka bir iddia ispatlanamadı. Dağıtıldığı söylenen davetiyelerden seyircinin, tiyatronun ve gişenin haberi yoktu. Tahkikat neticesiz kaldı. Fakat ok yaydan çıkmıştı artık, Belediye Meclisi, bu işi kendi kendine halletmeye karar vermişti. Şubat ayında, tiyatro yönetmeliğini yenilemek üzere bir toplantı yaptılar. Toplantının sonunda, Şehir Tiyatrosu’ndaki başrejisorlük kadrosunun kaldırıldığı açıklandı. Kadrosu iptal edilen Muhsin Ertuğrul, iki ay sonra sözleşme süresi dolduğunda kendiliğinden kapı dışarı edilmiş olacaktı.

Belediye Meclisi üyeleri, aldıkları kararın tepkilere sebep olacağını biliyordu; ama sonuçlar beklenenin çok üstüne çıktı. Kimse, kamuoyundan bu kadarını beklemiyordu. Ertuğrul'un bir manevrayla Şehir Tiyatroları'ndan uzaklaştırıldığı duyulunca ilk ayağa kalkanlar, oyun yazarları ve çevirmenler oldu; zehir zemberek bir bildiri yayımladılar.

Muhsin Ertuğrul olayı sadece Türk tiyatrosunun kurucusuna karşı büyük bir saygısızlık ve nankörlük değil, zorbalık rejiminin göstergesidir. Sanatı, iktidarın emrine vermek isteyen bu rejimlerde ilk hedefi daima tiyatro teşkil etmiştir. Biz tiyatro yazarları ve çeviricileri bu durum ortadan kalkmadıkça Şehir Tiyatroları'na eser vermeyeceğiz.

Bildiri; Ahmet Kutsi Tecer, Turgut Özakman, Melih Cevdet Anday, Adalet Ağaoğlu, Oktay Rifat, Çetin Altan, Cahit Atay, Refik Erduran, Cevat Fehmi Başkut, Recep Bilginer, Rıfat Ilgaz, Haldun Taner gibi imzalarla yayımlandı.

Bunu, Edebiyat Fakültesi dekan ve profesörlerinin yayımladığı bildiri takip etti: "Partizanca tasarrufların kültür alanına bulaşmaya başlamasından kaygı duyuyoruz."

Böyle durumların rejimle bağlantılı olduğunu söyleyenler haklıydı; çünkü tartışmalar TBMM'ye yansımıştı. CHP İstanbul Milletvekili Suphi Baykam, TBMM kürsüsünden, "Politikanın çirkin eli, sanata uzanmıştır," deyince İçişleri Bakanı Faruk Sükan da cevap verdi: "Volga kıyılarından esen rüzgârlarla hareket edenlere müsaade etmeyeceğiz!"

Meseleyi özetleyen Haldun Taner oldu:

Bence Muhsin Ertuğrul'un aforoz edilmesinin asıl nedeni, memleketi bir olup bittiye getirmesidir. Meşrutiyet Cumhuriyet'e; Atatürk devri İnönü devrine; Demokrat Parti devri 27 Mayıs'a; Koalisyon AP iktidarına yerini bırakırken, sabaha kadar dikilenin akşama kadar söküldüğü bir ortamda bu adam tam elli yıl tek başına, tiyatro diye bir şey bellemiş, köprüyü geçmek için ayağa dayı demeden, bir karınca gibi çalışmış ve günün birinde bir sihirbaz el çabukluğu ile Türkiye'yi Balkanlar'ın da, Yakın Doğu'nun da en çok tiyatrosu, tiyatrocusu ve seyircisi olan ülkesi haline getirmiştir. İşte aforoz edilmesinin asıl nedeni budur.

Şehir Tiyatrosu, cadı kazanı gibi kaynıyordu; Mücap Ofluoğlu, Ayla ve Beklan Algan ile Şirin Devrim, Belediye Meclisi'ni protesto ederek istifa ettiler. Arkadaşları da onları izledi, bir hafta içinde genç sanatçıların tümü, Şehir Tiyatrosu'ndan ayrıldı.

27 Mart Dünya Tiyatro Günü'nde sanatçılar, sessiz bir yürüyüş düzenlediler. Ellerinde, "Sayın Bay, siz tiyatro nedir bilir misiniz?"; "Dağdan geldi bağdakini kovuyor"; "Kara yöneticilere paydos"; "Başrejisörlük Başbakanlık değildir" yazılı pankartlar taşıyarak Dram Tiyatrosu'nun önünden Taksim'e yürüdüler.

Özel tiyatroların protestoları daha farklıydı. Bir ortak bildiri hazırlanmıştı ve perde açılmadan önce sahneye gelen bir oyuncu, bu bildiriye okuyordu:

Bu gece Türkiye'nin her yerinde elliye yakın tiyatro perdesini açabiliyor, bu gece Türkiye'nin her yerinde yirmi bin seyirci tiyatro seyrediyor. Bunu herkesten çok bir kişiye, Muhsin Ertuğrul'a borçluyuz. Muhsin Ertuğrul'un kurucusu olduğu İstanbul Şehir Tiyatroları'ndan uzaklaştırılmasını yüksek huzurunuzda protesto ederiz.

Bu sözlerin ardından seyirciler ayağa kalkıyor, dakikalarca tempoyla alkış tutuyorlardı. İstanbul Şiir, Tiyatro Folklor Kulübü Yönetim Kurulu yayımladığı bildiride, "Muhsin Ertuğrul'un görevden uzaklaştırılmasıyla Türk tiyatrosu mateme bürünmüştür," diyerek bütün tiyatroları, siyah perdelerle oynamaya davet ediyordu. Ertuğrul'un Yönetim Kurulu'nda bulunduğu Uluslararası Tiyatro Enstitüsü'nün Ankara merkezi, Başbakan'a, Ertuğrul için ricada bulunan bir telgraf gönderdi. Muhsin Ertuğrul, bu telgrafi gazetede görünce gözlerine inanamadı. Hemen Enstitü'nün Ankara'daki merkezine mesaj yolladı.

Başbakana gönderilen telgraf suretini bir sabah gazetesinde hayretle okudum. Tiyatronun özgürlüğünü kısıtlamak için yapılan son hareketi, sadece şahsımı ilgilendiren özel bir haksızlık gibi aksettiren telgrafta kullanılan dilin şahsiyetime aykırı ve sanatçı şeref ve hüviyetimi zedeleyici olmasına üzülererek komite başkanlığından istifa ettiğimi saygılarımla bildiririm.

Tepkilerin ardı arkası kesilmiyordu. Belediye Meclisi giderek bütün dayanaklarını yitirdi. En sonunda, Ertuğrul'a geri dönmesi için teklif götürdüklerini; fakat onun kabul etmediğini açıkladı-

lar. "Muhsin Ertuğrul Bey, görüşmek üzere yaptığımız çağrılara makul sebep veya mazeret beyanına bile lüzum hissetmeden, gelmedi," dediler. Aslında Ertuğrul, Belediye yöneticilerinin telefonlarına çıkmamış, bu yüzden de kendisine herhangi bir teklif yapılamamıştı. Belediye Meclisi bir müddet sonra, Ertuğrul Muhsin'in, tayini için gerekli müracaatı yapmadığını bu yüzden Vasfi Rıza Zobu'ya teklifte bulunulduğunu açıkladı. Gelişmeleri anbean takip eden Zobu, "Başreisörlük ihtisasım dışındadır," diyerek usulünce geri çekildi. Fakat Belediye Meclisi'ndekiler, bunun son şansları olduğunun farkındaydılar. Onu güçlkle ikna ettiler. Zobu yaptığı ilk açıklamada, "Bana verilen geniş selahiyeti kullanmayacağım," dedi. "Kararlar, İdare Heyeti'nin oylarıyla alınacaktır. Ertuğrul Muhsin bu göreve tayin edilirse yetkisini en iyi şekilde işler. Ancak bir başkası tayin edilirse kan gövdeyi götürür. Benim bu görevi kabul etmemin sebebi budur."

Gazeteler, Ertuğrul'dan da beyanat almak istediler. O, "Şapkamı aldım ve çekildim," demekle yetiniyordu. İstifa edip etmediği sorulunca şaşırdı, "Hayır," dedi. "Ben Şehir Tiyatroları'na dilekçe vererek gelmemiştim ki, Başbakan Menderes'in isteği üzerine gelmiştim."

Ertuğrul'un ardından istifa eden Ayla Algan, hâlâ gösterimde bulunan *Çil Horoz* oyununa, kendisinin yerine bir oyuncu yetiştirilene kadar görevine devam edeceğini fakat başka bir oyunda oynamayacağını bildirdi. Alganlar, birkaç ay içinde Haldun Tanner'le beraber Türkiye'nin ilk özel tiyatro okulu Language and Culture Center'ı kurdular. Muhsin Ertuğrul da bu okulda Rejisörlük ve Tuluat dersi vermeye başladı. Macit Koper, Cezmi Baskın, Rutkay Aziz, Ali Uyandıran bu okulun öğrencileri oldu. Muhsin Ertuğrul, yeni çocuklarına kavuşunca sevindi. 74 yaşındaki Ertuğrul, üstündeki yöneticilik baskısı kalkınca yeniden bir tiyatro acemisi gibi çalışmaya başladı. Almanya ve İspanya'daki tiyatroyu takip ediyor, dergilere yazılar yazıyor, dersler veriyordu. Dört padişah, altı cumhurbaşkanı gören Ertuğrul, bu sırada anılarını yazmaya başladı. "Ölüleri diriltiyorum," diyordu dostlarına. "Fakat görüyorum ki, hiçbirinde didişme hevesi kalmamış. Her şey boşmuş, diyorlar. Ne garip. Sevgiden başka insanları birbirine bağlayan bağ kalmıyor. Bu yaşamın biricik anlamı sevgi."

1968'de yapılan yerel seçimlerde İstanbul Belediye Meclisi'nin yapısı tamamen değişti. Yeni Meclis üyeleri ilk toplantıda Ertuğrul'u "Başreisör" olarak yeniden tiyatroya çağırmaya karar

verdiklerini, kararın oybirliğiyle alındığını açıkladılar. Şehir Tiyatroları'ndan uzaklaştırılmasının üstünden iki yıl bile geçmemişti. Gazeteler onun görevden uzaklaştırılmasında başrolü oynayan İhsan Yarsuvat'a bu yeni durum için ne düşündüğünü sordular. "Muhsin Ertuğrul değerli bir adamdır," dedi Yarsuvat, "Biz talimatname ile indirmiştik. Niyetimiz ecnebi bir rejisör getirmektir." Ertuğrul'un yeniden göreve çağırılması, kamuoyunda genel bir rahatlama sebepleri olmuştu. Herkes merakla onun cevabını bekliyor fakat Ertuğrul'dan ses çıkmıyordu. İyi dostlarından Cevat Fehmi Başkut, "Muhsin Ertuğrul hayatında böyle birçok suikastla karşılaşmıştır. Ümit ederim ki, bu kez küsmemiş olsun," dedi. "Şehir Tiyatrosu kendi evladıdır. Evlat, haşarı da olsa, yaramaz da olsa, haylaz da olsa yine evlattır." Fakat Başkut, sezgilerinde haklıydı, Ertuğrul, Şehir Tiyatroları'na dönmek istemiyordu.

Sahne 60 yıl (1969)

Muhsin Ertuğrul, Üsküdar'daki evinin çalışma odasında kitaplara dalmıştı; üçtür çalınan kapıyı duymadı. Evin öbür ucundan Handan Hanım koşup açtı; eşikte, Muhsin Bey gibi uzun boylu, yaşlıca bir adam duruyordu. Pek parlak, masmavi gözleri vardı, büyük bir nezaketle Muhsin Ertuğrul'la görüşmek istediğini söyledi. Handan Hanım, onu daha önce görmemişti, "Hay hay efendim, fakat sizi çıkaramadım, isminiz nedir acaba?" diye sorunca ihtiyar adam gülümsedi. "Ben ağabeyim," dedi. "Adım Rasih, İzmir'den geliyorum." Muhsin'i elinden tutup tiyatroya götüren, Paris'e giderken vapur kumpanyasıyla anlaşılan Doktor Rasih, yeniden kardeşini bulmuştu. Bembeyaz saçlı iki ihtiyar yan yana oturdular, yüzleri, duruşları birbirine benziyordu. Bir müddet sessizce birbirlerini süzdüler. "Zaman," dedi Rasih, içini çekti, sonra kardeşinin ihtiyar ve güzel ellerine baktı.

Zamanın şaşırttığı sadece bu ikisi değildi elbet. Aynı yıl Nisan ayında, Taksim'deki tiyatro binasının (AKM) açılışı yapılıyordu. İleri yaştakiler, binanın temelini Lütü Kırdaş'ın, 1946'da attığını hatırladılar. Aradan neredeyse çeyrek asır geçmişti, metrelerce derinde binanın temelinde şehir tiyatrosu oyuncularının isimlerinin yazılı olduğu cam şişe sessizce uyuyordu. Oysa yukarıdaki

şafaalı seremonide Şehir Tiyatrosu'ndan kimsecikler yoktu.

Davetliler arasında sadece Vasfi Rıza ile Bedia vardı. Onlar da ürkek çocuklar gibi yan yana yapışmışlardı. "Bu nasıl olur!" diyordu Vasfi, "İkimizden başkasına nasıl davetiye gitmez?! Bizim ikimizi çağırış, Şehir Tiyatrosu'nu çağırış değildir!" Bedia, "Lütfi Kırdar'ın eşini bile çağırmamışlar," deyince Vasfi'nin iyice canı sıkıldı. "Muhsin'e bir davetiye gitmiş," diye devam etti Bedia, "O da Lütfi Bey'in eşine yollamış; 'Bu davetiye benden çok size layıktır,' demiş."

Görkemli açılıştaki Çeşmebaşı balesi ile Verdi'nin *Aida* operası sahnelendi. Carl Ebert, Amerika'dan davet edilmişti, sahneye çağrıldı ve Türk tiyatrosunun kuruluşu üzerine bir konuşma yaptı. Vasfi ile Bedia sessizce dinlediler. Kimsenin kendilerinden veya Şehir Tiyatrosu'ndan bahsettiği yoktu. Yeni binaya Kültür Sarayı adı verilmiş, Ankara'nın Devlet Tiyatrosu ve Operası burayı çoktan sahiplenmişti. "Yönetmelik yapmışlar," dedi Bedia, "Kendilerinden başka hiçbir kuruluş ve hiçbir sanatçı burayı kullanamayacakmış! Adı da saray ya, artık bizi kapıdan sokmazlar!" Vasfi'nin cinleri tepesine çıkmıştı, kötü bir şey söyleyecekken durdu, "Adam sen de!.. Adını ne korlarsa koysunlar!" dedi, sonra alaycı bir gülüşle caddeyi işaret etti Bedia'ya, "Bak, önündeki otobüs durağında 'Şehir Tiyatrosu' yazıyor!"

Kültür Sarayı'nı, Devlet Tiyatroları Genel Müdürü Cüneyt Gökçer, İstanbul Opera ve Balesi Genel Müdürü Aydın Gün ve binanın mimarı Hayati Tabanlıoğlu'ndan oluşan üç kişilik bir kurul yönetiyordu.

Binanın açıldığı 1969 yılı, Ertuğrul'un sahnedeki 60. yılıydı. Beklan Algan, Haldun Taner ve Mengü Ertel'in başını çektiği bir grup, bu büyük kutlama için bir kutlama komitesi kurup hazırlıklara başladı. Bir müddet sonra Şakir Eczacıbaşı da onlara katıldı.

Şakir, Nur Sabuncu'nun *Kadın Hamlet*'iyle tanıştığı Muhsin Ertuğrul'la Sinematek'in kuruluşunda yeniden bir araya gelmişti. Kısa zamanda yakınlaştılar. Ertuğrul ondan tam 40 yaş büyüktü, anılarını yazarken Şakir onun sağ kolu oldu. Altı kıtaya, İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e, Darülbeydi'den Şehir Tiyatroları'na yayılan anıları, fotoğrafları, ödülleri, yazıları tasnif etmek hiç de kolay değildi. İkisi, Üsküdar'daki evin çalışma odasına kapanıyor, Handan Hanım erik veya vişne şerbetiyle kapıda belirene kadar da nefes almadan çalışıyorlardı.

Handan Hanım, sık sık Ankara'da temsillere çağrılıyordu. Ne zaman İstanbul'dan ayrılacak olsa aklı kocasında kalırdı. Şakir'in

yakınlarda olması, Handan Hanım'ı rahatlatıyordu. Evde olmadığı her gün için ayrı bir yemek hazırlayıp buzdolabına bırakıyor, Muhsin Ertuğrul, dolabı açtığında üstünde tarihler yazan yemek kapları buluyordu. Handan Hanım'ın bu hazır yemekleri, başlarını kaldırmadan çalışan Ertuğrul ve Eczacıbaşı için bulunmaz nimet oldu. Arkadaşlıkları öyle ilerledi ki, her gün görüşmek için bahane yaratmaya başladılar. Fakat Ertuğrul, her zamanki gibi çekingen davranıyordu. Handan Hanım, Şakir'e meseleyi şöyle özetlemişti: "Bize gelmediğiniz cumartesi günleri, size gitmek istediğini anlarım. 'Haydi, Şakir Beyleri arayalım,' derim. Saate bakar, 'Daha çok erken, belki uyuyordur,' der. Birkaç saat sonra, 'Yemek yiyor olabilir,'; daha sonra, 'Belki dinleniyordur,'; akşam doğru, 'Konukları olabilir,' akşam olunca da, 'Geç oldu, bu saatte arayamayız,' der ve böylece bütün günü geçiririz..."

Şakir evden biriydi artık, gecenin geç saatlerine kadar süren sohbetlere bayılıyordu. Bir gece Ertuğrul'a tiyatro hakkında bir soru sormuş, Ertuğrul da, "Bir-iki kitap karıştırmam gerek, tam neticeyi ancak öyle söyleyebilirim," diye cevap vermişti. Birkaç gün sonra, Şakir, ilaç kuruluşundaki odasında çalışırken sekreteri ona bir zarf getirdi. Ertuğrul'un elyazısıyla yazılmış bir not çıktı zarftan. Sorduğu sorunun cevabıydı bu... Şakir zarfı evirip çevirdi, üstünde damga, pul göremedi. Sekreteri, "Yaşlı bir bey getirdi, biraz önce de gitti," deyince Şakir'in aklı başından gitti. Paldır küldür merdivenlerden inip kendini sokağa attı. Cadde kalabalıktı; ama az ileride kalabalığa karışmış yürüyen Ertuğrul'u hemen gördü. Yaşlı adam, binadan fazla uzaklaşmamıştı. Şakir onu yakalayıp soluk soluğa karşısına geçti, "Bunu nasıl yaparsınız?" dedi, "Ta Üsküdar'dan buraya gelip beni nasıl görmezsiniz? Sizi bulamasaydım çok üzülecektim!" Ertuğrul sakince yanıtladı onu: "Hiç kimseyi çalışma yerinde rahatsız etmek istemem. Bunda üzülecek ne var?"

Aynı gün, Ertuğrul'un çocukları "60. Yıl Kutlama Komitesi"nde bir araya geldi. Kutlama gecesinin Kültür Sarayı'nda yapılmasına karar verip bina yönetimine mektup yazdılar. Bu mektubun cevabı, Ertuğrul'un eski öğrencisi Cüneyt Gökçer'den geldi. Gökçer, artık Devlet Tiyatroları Genel müdürüydü. "Ertuğrul'un 60. yılının kendisine layık bir şekilde kutlanması gerektiğine katılıyor ve kuruluştan çalışmalarını takdirle karşılıyoruz," diyordu mektubunda.

Kutlama Komitesi, bundan sonra sıkı bir tempoya girdi. 60. yıla yakışır, dallı budaklı bir etkinlikler zinciri planlıyorlardı. Bir fotoğraf sergisi düzenlenecek, özel bir kitapla birlikte, afişler, ta-

nıtlımlar hazırlanacaktı. O gece Türkiye'nin bütün tiyatrolarında Muhsin Ertuğrul'a saygı başlığıyla ortak bir bildiri okunmasına karar verilmişti, bir grup hemen bunun hazırlığına girişti. Gece- nin afişlerini Mengü Ertel, fotoğraf sergisini Şakir Eczacıbaşı ile Ara Güler üstlenmişti. Bir grup hazırlanacak kitap için anı, belge ve fotoğrafları topluyor; bir diğeri gecenin konserlerini düzenli- yordu. Yurtdışından gelecek temsilcilerin yerlerini ayırmak, gidiş- geliş programlarını yapmak da bir başka grubun işi oldu. Kutlama gecesi ve bir hafta sürecek sayısız etkinlik için herkes gecesini gündüze katıp çalışmaya başladı. Bir ara hiçbir şeyi yetiştireme- yeceklerini zannettiler; ama hazırlıklar tıkır tıkır yürüdü. Nihayet her şey bitti ve sıra gazete ilanlarının, duyuruların hazırlanmasına geldi. Kültür Sarayı'nda yapılacak gece, katılımcılar tek tek ilan edildi. Bir gün sonra bu ilanlar, Türkiye'nin her yerindeydi.

Kutlamalara iki hafta kala Kültür Sarayı'ndan bir mektup aldı- lar. Mektupta Kültür Sarayı'nın, gazetelerde ilan edilen tarihte do- lu olacağı bildiriliyordu. Fakat bu doluluğun sebebi daha şaşırtıcıy- dı: Mektubu elinde tutan Şakir, "Devlet Tiyatrosu da, Muhsin Er- tuğrul için bir program düzenlemeye karar vermiş!" diye bağırdı. "Kültür Sarayı'nı aynı gün kendi programları için kullanacaklar- mış!" Kutlama komitesi bu beklenmedik haberle şaşkına dönmüş- tü. Şakir, hemen Cüneyt Gökçer'i aradı, "Aylar önce size sorduğu- muzda, bize destek vereceğinizi bildirmiştiniz. Bütün programı- mızı sizin verdiğiniz sözün üstüne kurduk, şimdi nasıl olur da o tarihte biz program yapacağız dersiniz?" Gökçer, "Bir yanlısınız var," dedi. "Biz Kültür Sarayı'nı kullanmanıza yönelik bir karar bildirmedi, 'Muhsin Ertuğrul'u kutlamak istemenizi takdirle kar- şılıyoruz,' dedik." Gerçekten de Kültür Sarayı için izin verildiğine dair bir şey yoktu mektupta; ama izin verilmeyeceği kimsenin ak- lına gelmemişti ki. Mengü Ertel, "Böyle olmaz," dedi, "gidelim yüz yüze görüşelim." Değişen bir şey olmadı. Gökçer, bir araya geldik- lerinde de aynı şeyleri söyledi. "Opera ve tiyatronun programını yayımladık, değiştiremeyiz," dedi. Zaten Bakanlığın kesin talimatı var, Kültür Sarayı sadece kamu kuruluşlarındaki sanatçılar tarafın- dan kullanılabilir." Şakir Eczacıbaşı daha fazla kendini tutama- dı, "Kulaklarıma inanamıyorum!" diyerek ayağa kalktı. "Tiyatro benim değil sizin işiniz! Muhsin Bey de benim değil sizin hocanız; ama ne yazık ki ona gereken saygıyı göstermek bize düşüyor!" Sonra ekledi: "Lütfi Kırdar 1946'da temelini atarken, 'Bu binayı Muhsin Ertuğrul ve arkadaşları için yapıyoruz,' dememiş miydi?

Siz Şimdi burayı Muhsin Bey'e kapatıyorsunuz?!"

Kutlama Komitesi son bir Şans diyerek Bakanlık'ın da kapısını çaldı ama kimseyle görüŐemediler. Böylece kutlamalara iki hafta kala bütün programın deęiŐtirilmesi gerekti, yorgun ve üzęün Komite üyeleri, etkinliklerin ertelendiğini duyurdu. Sonra hemen üstlerindeki bedbin havayı atıp yeniden çalışmaya başladılar. Etkinlikler Dormen Tiyatrosu'na kaydırıldı. Fakat yıl sonu gelmişti, tarih deęiŐtirmenin imkânı yoktu, kutlamalar Noel Bayramıyla çakıŐıyordu. Yurtdışından beklenen konuklar katılamayacaklarını bildiren telgraflar yollamaya başladılar. Komite çaresizlik içinde çalışıyordu, fotoğraf sergisini küçültüp Dormen Tiyatrosu'nun fuayesine kaydırdılar. Yer bulunamayan konser iptal edildi, afişler, davetiyeler yeniden basıldı.

Şakir Eczacıbaşı, bir öğle vakti tuhaf bir telefon aldı. Havaalanı görevlisi, "Burada çok yaşlı Bulgar tiyatrocular var," diyordu. "Muhsin Ertuğrul'u kutlayacaklarınıŐ, ellerinde sizin imzaladığınız davetiyeler var. Buradan nereye gidileceğini soruyorlar." Eczacıbaşı, onların ertelemeyi haber almadıklarını anladı, hemen yaşlı oyuncularını karŐılamak üzere bir araba yolladı. İstinye'deki Abdullah Efendi Lokantası'na götürdü onları. Beklan ve Ayla Algan ile Handan ve Muhsin Ertuğrul da apar topar oraya geldiler. Yaşlı tiyatrocular, Ertuğrul'a armağanlar getirmişlerdi. Bunları bir tören havasında sunmak istedikleri için masada ayağa kalkarak konuşmalar yaptılar. Yaşlı adamlar konuŐurken herkesi hüznün kapladı.

Aynı günün akşamı, Devlet Tiyatrosu ile Opera ve Balesi'nin Kültür Sarayı'nda Muhsin Ertuğrul için düzenlediği program vardı. Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası'nın konseriyle başlayan gecede Suna Kan ve Suna Korat solist olarak sahnede ydi. Cüneyt Gökçer, *Damdaki Kemancı*'dan bir bölüm oynadı. Oyun sonunda bir konuşma yaparak başarısındaki en büyük rolün Muhsin Ertuğrul'a ait olduğunu söyledi. Gece gerçekten çok Őatafatlı geçiyordu. Devletin bütün sanat kurumlarından temsilciler bir araya gelmişti. Belki de tek eksik Muhsin Ertuğrul idi. Onun rahat-sızlığı dolayısıyla geceye katılamayacağı bildirilmiŐti.

Kutlama Komitesi'nin etkinlikleri, bundan haftalar sonra başladı. Dormen Tiyatrosu'nda yapılan gecede perde, Haldun Taner'in yazdığı *Altmış Yılın Öyküsü* adlı oyunla açıldı. Oyunu, Genco Erkal ve Haldun Dormen yönetiyorlardı. Gülriz Sururi, Muazzez Kurdoğlu ve Erol Keskin'in rol aldığı temsil, bir gölge oyunuyla başladı. Gölgeler, Ertuğrul'un, Vahram Papazyan'ın tavsiyesiyle

Paris'e gidişini anlattıktan sonra yerlerini Darülbeytî'nin ilk günlerinden sahnelere bıraktılar. Sonra, Ertuğrul'un filmlerinden kareler düştü perdeye. Cahide Sonku'lar, Neyyire Neyir'ler titrek gölgeler halinde salonu selamladı. Seyirci, özlediği yüzleri tezahüratlarla alkışladı. Galip Arcan ve heykeltıraş Zühtü Müridoğlu, anılarla Ferah Tiyatrosu dönemini anlattılar. Programının birinci bölümü *Lüküs Hayat* ve *Hava Cwa*'dan şarkılarla nefes nefese sona erdi.

İkinci bölüm, Devlet Operası sanatçılarının arylarıyla başlayıp Küçük Sahne oyuncularından Heyecan Başaran, Sadri Alışık, Haldun Dormen, Agâh Hün, Mücap Oflluğlu ve Kâmrân Yüce'nin anlattığı anılarla devam etti. Cahit Irgat ile Şükrân Güngör *Godor*'dan, Münir Özkul ve birkaç genç oyuncu da *Sersem Koca'nın Kurnaz Karısı*'ndan bölümler oynadılar.

Gecenin ilerleyen saatlerinde, Muhsin Ertuğrul'un dört Hamlet'i; Engin Cezzar, Müşfik Kenter, Ayla Algan ve Kerim Afşar sahneye çıktılar. Fakat diğer Hamlet'leri; Nur Sabuncu, Talat Artemel, Avni Dilligil ve Cüneyt Gökçer orada değildi. Dört Hamlet'i, Yıldız ve Müşfik Kenter'in oyunu takip etti. Daha sonra da Goldoni'nin *Yalancı*'sından bir bölüm oynandı.

Şehir Tiyatrosu geceye tam kadro katılmıştı. Fakat salonda bunun kat kat üstünde bir kalabalık vardı. Türk tiyatrosunun her kuşaktan oyuncuları, yazarları, müzisyenler, operacılar ve sahne teknisyenleri yan yana koltuklarda oturuyordu. Bu kalabalık, gecenin sonunda dev bir koroya dönüştü, bir ağızdan Haldun Taner'in Muhsin Ertuğrul için yazdığı satırları söylediler:

Hiçbir zaman insan onurunu çiğnetmedi. Prensiplerine bağlı kaldı. En küçük tavize tenezzül etmedi. Kendini ikinci planda tutup en iyi uyarı silahı saydığı tiyatroyu bütün yurda yerleştirmek için direndi. Bugün türlü ayak oyunları ile yerinden uzaklaştırılmış bulunuyor. Ama o, hâlâ bir delikanlı atılganlığıyla, vazgeçilmez sevgili tiyatronun hizmetinde, kendi köşesinde durmadan çalışıyor.

Programın planlanan kısmı işte buraya kadardı. Bu sözlerin ardından Ertuğrul'un sahneye gelmesi bekleniyordu. Haftalar önce o gece için *Kral Lear*'dan bir parça oynamak istediğini söylemiş fakat daha sonra bunun lafını etmemişti. Şimdi herkes sahneye geldiğinde ne yapacağını merakla bekliyordu.

Koronun sözleri bittikten sonra anlık bir sessizlik oldu. Sonra kulisten ayak sesleri duyuldu, bütün gözler sahne girişine dikildi.

Ertuğrul, siyah bir pantolon ve siyah balıkçı yaka bir kazak giymişti. Sahnede görüldüğü an, salon ayağa kalktı. 77 yaşındaki Ertuğrul, ağır adımlarla sahnenin ortasına yürüdü, orada bir an durdu, eğilerek selam verdi. Seyircilerin gözleri yaşlıydı. Salon, fırtınalı deniz gibi çalkanıyordu. Muhsin Ertuğrul önce sahnede, yanı başında duran aktörleri sonra dönüp salonu alkışladı. Seyirci çiçek sağanağıyla cevap verdi ona. Selmi Andak, "Uzun zamandır beklediğimiz şey gerçekleşti!" diyordu titreyen bir sesle, "Muhsin Ertuğrul'u yeniden sahnede gördük!" Gözyaşlarının, "Yaşa!" seslerinin ardı arkası kesilmedi, kutlamalar sabah üçe kadar sürdü.

Handan Hanım, Ankara'da bir oyunda görevlendirildiği için geceye katılamamıştı, Muhsin Ertuğrul, altı saat süren gecenin sonunda tiyatrodan Şakir'le çıktı. Arabanın yanına geldiklerinde Eczacıbaşı'nın şoförü Şakir'e, "Biraz beklemeniz gerekecek," dedi, "tekerlekleri indirmişler." Muhsin Ertuğrul çok şaşırды, "Yok canım!" dedi, "İnanamıyorum!" Sonra da arabanın inik tekerleklerine bakıp gülmeye başladı. Şakir'in şaşkınlığını görünce, "Bak anlatayım," dedi Ertuğrul, "Şehir Tiyatroları'nın başındayken bu sahnede çalışıyordum. Arabamı da tam buraya bırakırdım. Oyundan sonra geldiğimde hep lastikler indirilmiş oluyordu. Şuralarda dolaşan bir adama bir lira veriyordum, o da lastiği yeniden şişiriyordu. Bu böyle aylarca sürdü, 'Oğlum ben sana yine para vereyim ama lastiklerimi indirme,' diyemedim. Aynı adam kutlamayı duydu da geldi diyeceğim ama aradan 35 yıl geçti..."

Bu gecenin ardından Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tiyatro Kürsüsü'ne bağlı olarak kurulan Tiyatro Araştırmaları Enstitüsü de, bir tören düzenleyerek Ertuğrul'a Şeref Üyeliği verdi. Tören günü, "Muhsin Hoca, bizim de hocamız," diye bağırان onlarca öğrenci etrafını sarınca Ertuğrul, çok neşelendi. Hepsiyle uzun uzun sohbet etti. Enstitünün emektar müstahdemi İsmail Efendi de kalabalığa karışmış onları dinliyordu. Ertuğrul, okuldan ayrılırken ona dönüp seslendi, "İsmail Efendi, bak çocuklarım sana emanet! Belki bir daha gilemem..."

VII. BÖLÜM

“Çoğu insan, ölümün ne olduğunu bilmediği için ölmekten korkar. Korkmadıklarını söyleyenler de, bir kayık parçasıyla enginlere açılan çocuklara benzerler, sen onlardan olma! Sen rüzgârları, akıntıları bilen usta bir dümenci gibi olmalısın.

Madem ki istesek de istemesek de bir gün bu oyunu oynayacağız, ölmeyi de öğrenmemiz lazım.

Bu sanatın dersi, sıhhatin en canlı, zenginliğin en sağlam günlerini yaşarken aniden her şeyi bırakıp dönüşü olmayan öte kıyıya geçeceğini bilmek ve ölmeye hazır olmaktır. Azrail, ölmek sanatını bilen biriyle çok seyrek karşılaşır. Yaşarken sanatçı olmak yetmez; asıl zor iş ölümlük yenilmeden, ölmeyi bilecek kadar ölmek sanatını benimsemiş olmaktır.”

Eşi Handan Uran ile son yıllarda.

Sonun başlangıcı

Şakir, Muhsin Ertuğrul'un masasından temize çekilecek notları toplarken eline, Tepebaşı Tiyatrosu'nun eski bir fotoğrafı geçmişti. Ertuğrul, bunu camlatmak için ayırdığını söyledi. Sonra hüznle, "Tepebaşı müze yapılmaya layık bir bina," dedi. "Hepimiz burada yetiştik. Fakat yanıp kül olduğunda elimizde hiçbir şey kalmayacak." Şakir, "Yangın mı?" dedi, şaşırılmıştı, "Bu da nereden çıktı?" Ertuğrul, "Maalesef," diye içini çekti, "eli kulağındadır..."

İstanbul Şehir Tiyatroları, Tepebaşı Tiyatrosu'nda on üç bin defadan fazla perde açmıştı. Fakat sadece tiyatro değil, Leyla Gencer'in oynadığı, Celal Bayar'ın, Adnan Menderes'in alkışladığı operalar da yine Tepebaşı'nda sahnelenmişti. Daphne du Maurier'in, *Sonbahar Fırtınası* oyunundan birkaç hafta sonra Ertuğrul'un kehaneti gerçekleşti. 1970'in Nisan ayıydı. Cuma günü öğleye doğru binadan simsiyah bir duman yükseldi. Alevler Muhsin Ertuğrul'un kâgire çevirdiği sahneye erişemedi ama çok şeyi alıp götürdü. Bu yangından kurtulanları, ikinci yangın hakladı, ikinci yangından sonra Tepebaşı Tiyatrosu, yaşlı bir kül yığınınına dönüştü; geriye hiçbir şey kalmadı.

Ertuğrul çok üzgündü. "Dünyada eşi az bulunur bir binaydı," diyordu Şakir'e. "Ama böyle devam ederse yeni yapılan Kültür Sarayı da yanacak, göreceksin!" Şakir itiraz etti, "Orası başka," dedi. "Yangına karşı önlemler alındı. Projesini Siemens yapmış, harika bir sistem. Yangın çıktığında sahne çelik perdelerle kapatılıyor, tavandan köpükler fışkırıyormuş!" Muhsin Ertuğrul ikna olmamıştı, başını iki yana sallayarak, "İnşallah bir şey olmaz," dedi.

Bu konuşmadan bir ay kadar sonra Şakir, Maçka'daki evinin penceresinden Taksim'den koyu bir duman yığınının ve alevlerin yükseldiğini gördü; İstanbul'un bütün itfaiyeleri, sirenlerini aç-

mıştı; Kültür Sarayı yanıyordu. Ertuğrul'un yanında, Harem'de aldı soluğu, "Nasıl bildiniz!" diye sormak için. Ertuğrul, biraz bıkkın bir ifadeyle, "Alınan önlemlerin hiçbirinin çalışmayacağını biliyordum," diye cevap verdi. "Uzman personel alınmadığını, eldekilerin eğitilmediğini, denetimlerin yapılmadığını tahmin etmiştim." Sonra çekmecesinden bir broşür çıkardı, "Gel de bak, Kültür Sarayı'nın oyun programı ne kadar hatalı," dedi. İhtiyar parmağını satırların üstünde gezdirdi. "Operayla tiyatro aynı sahneyi paylaşmaz. Operanın oynandığı gece tiyatronun, tiyatronun oynandığı gece operanın dekorlarını yukarı çekiyorlar. Birbirlerinin kullandığı ışıktan, malzemeden haberleri yok. Dekor dediğin bir sürü yanıcı şey... Büyük ihtimalle yukarı çekilen dekor, diğer oyunun projekt rleriyle, kuvvetli ışıklarıyla tutuşuyor. Alevler parlayınca yangın eğitimi almamış görevliler,  il yavrusu gibi ka ışıyorlar. Siemens'in sistemi ne yapsın?"

1970'lerde, yazar ve çevirmenlerin Muhsin Ertuğrul'un görevden alınışı nedeniyle başlattıkları veto sürüyordu. şehir Tiyatrosu mecburen yerli oyundan vazgeçmiş, eski moda vodvillere dönmüştü. Yine aynı olayda genç oyuncular da istifa etmiş olduğu için tiyatro 5-10 oyunun dışına çıkamıyor; oyuncu, yönetmen bulamıyordu. Bu da yetmez gibi kanunlar, yönetmelikler her gün daha  etrefilleşiyordu. Bunlarla tek başına boğuşan Vasfi Rıza daha fazla dayanamadı, görevi bıraktı. Oyuncular, rejis rler gittikten sonra salonlar da boşalmıştı, tiyatro ölüyordu.

Oysa Bakırköy Adliyesi'nin arkasındaki dar sokakta, sabahın erken saatlerinde bir hareket başlıyor, azalıyor, dağılıyor ama hiç bitmiyordu.. Elllerinde  eki ler, testereler, boy boy tahtalar, boya fırçaları olan gençler, Halkevi sinemasına ve yanındaki binaya girip çıkıyordu. Bunlar, Beklan Algan'ın kurduğu tiyatro grubunun oyuncularıydı. Bir yandan eski Halkevi binasını onarıyor, bir yandan da yeni bir salon inşa ediyorlardı. "Tiyatrosuz her yere tiyatro götüreceğiz," diyen gençler, Muhsin Ertuğrul idaresindeydiler. Bir süre sonra *Seyirci* adlı bir dergi çıkarmaya başladılar. Eleştirmenlerin, edebiyat ların araya girmesini istemiyor, seyircilerin düşüncelerine ilk elden ulaşmaya çalışıyorlardı. Bu topluluğun ilk oyunu *Hamlet 70* adını taşıyordu. Müziğini şanar Yurdatapan, dekorlarını Kuzgun Acar yaptı. Buradaki Hamlet, Danimarka prensi değil, poliste dosyası olan bir gençti. Asil Ofelya, halk türküleri ve Yurdatapan şarkıları söylüyordu. Pek çok emekle sahneye konulan oyunun gişesi, para getirmiyordu. Oyuncular bunu hiç umursa-

madılar, geçinmek için bir kısmı geceleri köfte satıyordu.

1971'de, Millî Eğitim Bakanı Halman; Muhsin Ertuğrul, Yıldız Kenter, Şükran Güngör, Haldun Taner, Engin Cezzar, Beklan Algan, Tunç Yalman, Genco Erkal, Zihni Küçümen ve Haldun Dormen'den oluşan bir danışma kurulu kurdu ve bir türlü bitirelemeyen Bölge Tiyatroları Yasası için bir çalışma başlattı.

Aynı yıl, Ertuğrul'a bir de "Sanat Armağanı" verdiler. Bunun için düzenlenen törene siyasiler büyük ilgi göstermişti. "Sanat Armağanı"nı vermek üzere Başbakan Nihat Erim sahneye geldi, "Bizim nesil, tiyatroyu Muhsin Ertuğrul'la duydu," diye başladı söze. "Alışalım diye Muhsin Bey bizi tiyatroya bedava sokardı; çok ender de 25 kuruş verirdik. 60 yıldan beri onun tiyatroya yaptığı hizmetleri ödememize imkân yok. Zaten teşekkürde de geç kaldık."

Ertuğrul, büyük bir iştahla okuyup yazıyor; karısıyla, dostlarıyla beraber olmanın tadını çıkarıyordu. Aralık ayının son gecesini, yine Eczacıbaşılarla geçirmeye hazırlanıyorlardı. Şakir, ikinci evliliğini yapmıştı. Eşi Sebla da, Ertuğrulların yakını olup çıkmıştı. Handan ve Muhsin Ertuğrul, o gece özel bir sofraya hazırlayıp Paris'ten aldıkları pek süslü bir karta da mönüyü yazdılar:

Handan Talaş Kebabı
Çerkeztavuşu Muhsinsal
Şakir'in İzmir Baklası
Sebla Usulü Lahana Sarması
Üsküdar Rus Salatası
Güzeller Güzeli Meyve

1974'e böyle girdiler... O sene, İstanbul Belediye Başkanı Ahmet İsvan, Muhsin Ertuğrul'u ziyaret etmek istedi. Fakat Ertuğrul rahatsızdı, bu yüzden görüşme epey gecikmeli oldu. İsvan, ziyaret için Üsküdar'daki eve geldi. Nasıl söyleyeceğini bilemediği bir şeyi geveleyip duruyordu. Lafı döndürdü dolaştırdı; sonunda baklayı çıkardı ağzından: Muhsin Ertuğrul'u, yeniden Şehir Tiyatroları'nın başına çağırıyordu. Handan Hanım, kocasının gülümsediğini görünce çok şaşırdı. Ertuğrul, Ahmet İsvan'a, "Olur," dedi, "fakat yalnız değilim. Benim çocuklarım var, onları da isterim."

82 yaşında, Genel Sanat Yönetmeni olarak Şehir Tiyatroları'na atandı. "Gençler dururken rol oynayacak, piyes sahneleyecek değilim ya; olsa olsa içimde kalan bir sürü tasarıdan birkaçını gerçekleştirebilirim belki," diyerek koltuğuna oturdu. Önce Gültepe

Yapı Ustası Okulu'nda bir semt tiyatrosu açarak adını Gültepe Tiyatrosu koydu. Hemen ardından en büyük ideallerinden biri için kolları sıvadı; her semte bir çocuk tiyatrosu açacaktı.

Yakınları sağlığından endişe ediyorlardı ama Ertuğrul, yeniden eski dur durak bilmez haline dönmüştü. Ada karanfillerinin taze tomurcuklarla dolduğu bir sabah, öğrencisi Reşit'i (Gürzap) odasına çağırdı, çeşitli direktifler verdi. Reşit başını sallayarak, "Hemen, derhal!" gibi bir şeyler kekeleyerek kendini odadan dışarı attı. Kapının önünde telaşla iki yanına baktı, maalesef koridor bomboştı. Reşit, merdivenlere koştu, biraz aşağıda iki arkadaşıyla karşılaştı, soluk soluğa, "Aman!" dedi, "Kaleminiz var mı?" Gençlerden biri bir tükenmez uzatınca delikanlı hemen bir not yazmaya başladı. Bir yandan da şaşırان arkadaşına açıklama yapıyordu, "Muhsin Hoca bir şeyler istedi ama yazmama fırsat vermedi. Unutacağım diye ödüm koptu." Arkadaşları merakla yazdığı nota eğildiler; Reşit Gürzap, hocanın söylediği gibi karalıyordu:

Tarık Us Kitaplığı'na git. *Tasvir-i Efkâr*'ı bul. 1812 Kanunisanı nüshasının ikinci sayfasını aç. Orada sağ alt köşedeki yazıyı kopya et.

Şakir'in ağabeyi Nejat Eczacıbaşı'nın kurduğu İstanbul Kültür Sanat Vakfı, Cumhuriyetin 50. Yılı şerefine "İstanbul Festivali"ni başlatmıştı. Vakıf; klasik müziği, opera ve sinemayı, baleyi, çağdaş dans gösterilerini festivalde bir araya topladı.

Yüzün üstünde programa karar verilen festivalde, Büyüka'da, Kadıköy'de ve Yedikule Zindanları'nda açık hava tiyatrolarının perde açacağı duyuruldu. Biletler 5 ila 100 lira arasındaydı; sadece Gülhane Parkı'ndaki gösterilerden para alınmadı. 16 ülke katıldı festivale, bu ülkeler festival yerine "sanat olimpiyatı" demeyi tercih ettiler. Yedikule Zindanları 2 500 kişilik bir açık hava tiyatrosu haline getirildi

Muhsin Ertuğrul, bu büyük program için Şirin Devrim ve Tunç Yalman'ı çağırınca yıllardır Amerika'da bulunan çift, soluğu İstanbul'da aldı. Şirin Devrim, Rumelihisarı'nda sahnelenecek *Ömür Satan Hüsam Çelebi*'de, Ziba Hanım'ı canlandıracaktı. "Ne mutlu bana ki, hocamın yönetmenliği altında yeniden çalışmak kısmet oldu," diyordu. Tunç Yalman'a ise açılış gecesi oynanacak *Genç Osman*'ın yönetmenliğini vermişti Ertuğrul. Yalman aralıksız yedi haftalık provanın ardından yüze yakın oyuncuyu aynı anda sahneye çıkardı. Tarihte zaten Genç Osman'ın hapisanesi olan Yediku-

le Zindanları, oyun için nefes kesen bir atmosfer yaratmıştı. Oyun haftalarca kapalı gişe oynadı. İki genç oyuncu Nüvit Özdoğru ve Cüneyt Türel buradaki performanslarıyla yıldızlaştılar.

Ertuğrul'un keyfi yerindeydi. Bir sabah Nadir Nadi ve Oktay Akbal'la Tarabya'da kahvaltıda bir araya geldiler. Sohbet sırasında fotoğrafları ün kazanan Lütü Özkök'ün lafı açıldı. Ertuğrul, onun çektiği portreleri çok etkileyici bulduğunu söyledi. Nadir Nadi'ye, "Lütü Bey şiir de yazıyor mu?" diye sordu. Nadi, "Evet," deyince Oktay Akbal çok meraklandı:

"Siz Lütü Özkök'ü tanıyor musunuz?"

"Hayır, maalesef hiç tanışmadık."

"Nereden bildiniz şiir yazdığını?"

"O portreler için fotoğrafçı olmak yetmez, onları ancak bir şair çekebilir."

Ertuğrul, provaya yetişmek üzere kalkınca Akbal ve Nadi yine baş başa kaldılar. "Muhsin Bey bir sanatkârı nasıl hemen seziyor!" dedi Akbal. "Onu bunca yıldır tiyatronun başında tutan buymuş demek ki..."

Muhsin Ertuğrul, hayatının en yoğun dönemlerinden birini yaşıyordu. Yedikule ve Rumelihisarı gösterilerinden sonra ucuz bilet uygulaması ve akşamüstü gençlik sanat programlarını başlattı. Sonra da deneme sahnesine yöneldi. Yanan Dram Tiyatrosu'ndan kalan marangozhaneyi tamir ettirip "Deneme Sahnesi"ne dönüştürdü. Burayı Beklan Algan'a emanet ettiğinde, "Bakalım bu sahne başarıya ulaşacak mı?" şeklinde bazı çatlak sesler yükseldi. Ertuğrul şaşırmıştı. "Bir deneme sahnesinin başarıya ulaşip ulaşmaması sorulur mu?" diyordu hayretle. "Adı üstünde: Deneme." Sonra bunun için bir yazı yazdı:

Her yaratık, doğanın bir deneyi olarak doğar. Doğa, evren kurulumu beri gerçek insan araştırması peşindedir. Gerçekte evren, tam bir deneme sahnesidir. Bugün güç koşullar cenderesinde yeni oyuncaklar insanları birbirinden ayırmakta dev adımlar atıyor. Biz ille de seyirciyi ayağımıza getirmek için direniyoruz ama toprak ayağımızın altından kayıyor. Akıntıya karşı direnme çabamızdayız, çeşitli yollardan bunun savaşını veriyoruz. Deneme Sahnesi de bu savaşın bir başka yenilgi alanı. Bunun bilinci içinde savaşıyoruz.

Birkaç ay içinde ortaoyunu uygulamalarını, tarih konuşmalarını ve "Öğle Paydosu Tiyatrosu"nu başlattı. Beyoğlu'nun göbe-

ğinde ögle paydosuna sığacak, bir saatten kısa oyunlar sahnelemeye başladılar. Ertuğrul'un aklında, yurtdışındaki işçilere tiyatro götürmek, halka açık yapılacak provalar, stadyumda maç öncesi gösterilecek tiyatrolar, amatör tiyatro olimpiyatları gibi projeler vardı. Fakat en çok istediği şey, küçük tiyatrolara destek olmaktı. "Tiyatro binaları sadece üç-dört saat dolu," diyordu. "Salon boş kalmamalı. Bizim salonlarımızın boş saatlerinde buralardan özel tiyatroların yararlanması lazım."

Bir yıl sonra Haldun Taner'le birlikte "Anadolu Çocuk Oyunları Kolu"nu kurdular. Hedef yaş grubunu belirliyor ve pedagoglarla çalışıyorlardı. Provalarını çocuklara izleten AÇOK'ta oyunu, çocuklar kendileri oluştuyorlardı. Gezin bir tiyatroydu bu, seyirciyi bulduğu yerde perde açıyordu. Ertuğrul, tiyatroya gelemeyenler için bir de "tiyatro otobüsü" fikrini attı ortaya. Bunlar, kendi tiyatrosunu yüklenecek; uzak, yoksul semtlerin okullarında perde açacaktı. "Ne yapıp edeceğiz, tiyatroya gelemeyenlerin ayağına biz gideceğiz," diye diretiyordu Ertuğrul. Bunun için ortaya attığı belki de en uç fikir "kahvelerde tiyatro" oldu.

Orta yaşlıların saçma, gençlerin komik, politikacıların son derece can sıkıcı bulduğu bu fikir, Ertuğrul'un kuşağındaki tiyatro gönüllülerini çok heyecanlandırmıştı. Elli yıllık arkadaşı Galip Arcan bir mektup gönderdi ona:

Kardeşim Muhsin, yaşa!

Yine son derece duygulandım. Demek kahvelerde bile tiyatro oynatacağız; ne güzel! Sen nihayet, gözlerini kapamadan bir ülkünü hakikat haline getirmeye başladın. İnşallah emellerimizi yürütebilirsin. Ben seni tanırım: Yürüteceksin... Elim ermese, gücüm yetmese de yine seninle beraberim.

Galip Arcan, Ertuğrul'dan iki yaş küçüktü, mektubu gönderdikten dört ay sonra hayata gözlerini kapattı.

Kahvelerde Tiyatro projesini hayata geçiren, Ertuğrul'un öğrencisi Deniz Uyguner oldu. Genç oyuncu, "İlan tahtasında Muhsin Ertuğrul'un bir duyurusunu okudum," diyordu. "Hoca, gezici kahve tiyatrosu kurmak istediğini ilan ediyor, bu işi yürütecek gönüllülerin düşünce ve önerilerini bekliyordu. Uzun bir öneri listesi hazırlayıp verdim. Muhsin Bey telefon etti, kahvelerde oynanabilecek oyunların bir listesini hazırlamamı istedi."

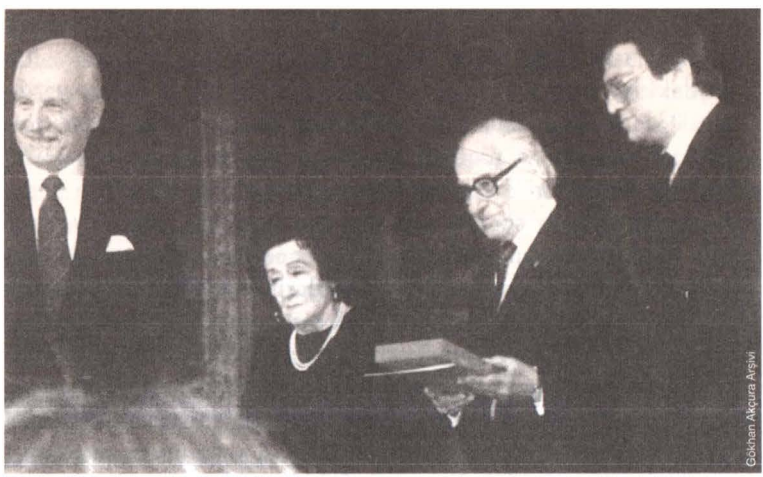
Çok geçmeden kahvelerde tiyatro ekibi hazırlandı. Oyuncu-

lar Muhsin Ertuğrul'un makam arabasına doluşup önce Sarıyer tepelerine tırmandı, sonra askerî bölgeden geçip upuzun yolun ardındaki köye girdiler. Köy meydanında iki büyük kahve vardı, ikisinde de televizyonlar açıktı. Herkes banttın verilen Muhammed Ali'nin maçını seyrediyordu. Tiyatroculara bir masa hazırladılar. İşte Kahvelerde Tiyatro böylece hayata geçti. Oyun gecenin on birine kadar sürdü. Kapıların sürgülenmiş, ışıkların kapatılmış olması gereken saatlerde bile pencereler salkım saçak doluydu. Üç kişilik oyun bitince oyuncularla köylüler uzun ve tatlı bir sohbetin başına oturdular. Ancak gece yarısından sonra, yenden aynı yoldan Sarıyer tepelerine geri dönüldü. Ertuğrul'a oyunun ilk raporunu veren şoförü oldu. Hoca, duyduklarına sevinmişti. Temsiller Bakırköy'ün Şamlar köyünde devam etti. Burada da iki kahve vardı. Müşterileri iki ayrı siyasi partinin taraftarlarıydı. Birbirlerinin gittiği kahveye ayak basmadıkları için köy, ikiye bölünmüştü. Deniz Uyguner kahvelerden birine girdi, niyetlerini anlattı. "Tiyatrodan geliyoruz," dedi. "Öbür kahvede oyun oynayacağız, hepinizi bekleriz, hepiniz davetlisiniz." Köylüler onu gayet soğuk bir ifadeyle dinleyip sonra, kafalarını başka yana çevirdiler. Uyguner derin bir soluk aldı, "Seyircilerimi burada bırakmayacağım," dedi ve dil dökmeye devam etti. Çok uğraştı fakat sonunda bu kahvenin ahalisini peşine takıp diğer kahveye getirmeyi başardı. Onların geldiğini gören diğer kahvedekiler şaşırdılar. Herkes ayaklandı, apar topar diğerlerine yer verdiler, tepsilerle çaylar geldi... Oyuncular hazırlıklarını tamamlayıp oyuna başladığında herkes aynı çatının altında toplanmıştı bile.

Düzenli temsiller bundan sonra başladı. Her Pazartesi ve Salı, İstanbul'un hiç tiyatro izlememiş en ücra semtlerinde sahne aldılar. Sihirli bir işti bu, çünkü oyuncular kahveye gelince çocuklar ve kadınlar da geliyordu. Basın bütün bunlara büyük ilgi gösterdi.

5 Nisan 1976 akşamı ekip, Büyük Langa'da oynayacaktı. Kahvedeki ahali onları keyifle karşıladı, oyuncular biraz heyecanlıydı, perde açacakları 75. kahveydi bu. Çaylar söylendi, pencereye oyunun afişini asıp hazırlıklara başladılar. Kahvenin tam karşısındaki karakolun komiseri afişi görünce meraklandı, bir polis yolladı. Genç polis, oyunculara, "Böyle bir şey için Kaymakamlık'ın izni gerekiyor," dedi. "İzniniz var mı?" Uyguner hazırlıksızdı, şaşırdı. "Belgemiz yok," deyince karakol, oyuna engel oldu.

Ertuğrul, bu sırada bir ameliyat geçirmiş hastanede yatıyordu. Kimse, oyun için gereken izni alamadı, o güne kadar 74 kahveha-

Gökhan Akçura Arşivi

Muvahhit ve Zobu, devlet sanatçısı unvanı alırken, Cumhurbaşkanı Kenan Evren ve Mesut Yılmaz ile.

ne, bir gazino, bir spor kulübü ve bir hastanede perde açan kahve tiyatrosu, sessiz sedasız sona erdi. Ertuğrul'un hastalığı, yönetim- de büyük boşluk oluşturmuştu. Belediye Başkanı, Şehir Tiyatroları yönetimine el koydu. Çok geçmeden tiyatronun bazı uygulamalarına son verildiği, bazılarının da değiştirildiğine dair duyurular yapıldı. Kurumdaki sanatçılar da mercek altına alınmıştı. Bedia Muvahhit, Vasfi Rıza Zobu, Necdet Mahfi Ayral, İbrahim Delideniz, Şaziye Moral, Celal Balkır ve Muhsin Ertuğrul emekliliğe sevk edildi. Çoğu sahnede 40 yılını doldurmuştu fakat emekli edildiklerinden kimsenin haberi olmadı. "Kapının önüne koydular bizi," diyordu Necdet Mahfi Ayral şaşkınlıkla. SSK, "Beden işçisi değiller," diyerek hiçbirine emekli ikramiyesi vermedi. Şehir Tiyatroları'nda bir dönem kapanıyor, Muvahhit, Zobu ve Ayral'ın var olmadığı yeni bir zaman başlıyordu.

VIII. BÖLÜM

“Bütün dileğim sahnede seyirci karşısında oyuncu olmaktı, işte bu sevgili hevesim kursağımda kaldı. Tiyatronun A’sından Z’sine kadar uzanan bir çalışma alanına dağıldım. Keşke böyle yapmasaydım. Bu, kendime karşı işlediğim en büyük suç olarak kaldı.”

Kral Lear, soytarı.

“Son rica...”

80’li yıllar yaklaşırken İstanbul’daki tiyatroların tek tek yok olduğu yeni bir zamanın perdesi açıldı. Tiyatroların dükkânlara, otoparklara, apartmanlara dönüştürüldüğü bir zamanın... Birlik Sahnesi depo, Türk Yazarlar Tiyatrosu konfeksiyon dükkânı, Ümit Tiyatrosu pasaj haline getirildi.

20 Şubat 1979’da Ege Üniversitesi profesörleri, kısa bir toplantı yaptılar. Salondan ayrılmadan önce tümü karar tutanağına imza attı:

Yaşamını tiyatro ve sinemanın gelişmesi ve okullaşması amacına veren Muhsin Ertuğrul’a, Türk tiyatro ve sinema sanatına onur kazandıran bu değerli insana, Ege Üniversitesi’nce “Fahri Doktor” payesinin verilmesine alkışlar arasında karar verilmiştir.

Üniversite’nin töreni, 23 Nisan 1979’da yani Ertuğrul’un 70. sanat yılında yapılacaktı. Karar, 87 yaşındaki Ertuğrul’u çok heyecanlandırdı, hemen İzmir’e gitmek üzere hazırlıklara başladı. Oysa on gün önce bir zehirlenme geçirmişti. Doktoru, yolculuğuna kesinlikle karşı çıktı. Ertuğrul, “Bu yolda ölsem de gideceğim,” diyerek Handan Hanım’la birlikte yola koyuldu.

İzmir’de ağabeyinin torunlarının evine yerleştiler. 23 Nisan’da, düzenlenen törene hep beraber gidildi. Gerçekten görkemli geceydi bu. Ertuğrul, alkışlar arasında sahneye çağrıldığında heyecanı yüzünden okunuyordu. Sahneye geldi, salonu dolduranlara sevgiyle baktı ve, “Herkesе teşekkür ederim,” dedi. “Beni mutlu ettiniz. Hepiniz var olun.”

Seyirciler ayağa fırlayıp ustayı uzun uzun alkışladılar. Bunun Muhsin Ertuğrul’un son konuşması olduğu, kimsenin aklına gel-

Gökhan Akcura Arşivi

Son yıllar. Rezzan Yalman ve Besime Birev ile.

medi. Sahnede dimdik duruyor ve gülümsüyordu ama bu mutlu gecede kalbi sık sık teklemişti. Muhsin Ertuğrul o gece yatağa düştü. Doktoru, tahminlerinde haklıydı; uzun yolun ardından gelen heyecanı kaldıramamıştı. Beş gün hiç kalkamadı, nihayet altıncı gün, 29 Nisan 1979'da, ağabeyinin torunlarına ait Güzelyalı'daki evde hayata veda etti. Geride Beklan Algan'a yazılmış, "Son rica" başlıklı uzun bir not bırakmıştı.

Benim mezarımın genişliği 60 santimdir. Eğer tabut 55 santimden daha geniş olursa mezara sığmaz. Bu bakımdan benim için alınacak tabutun omuz genişliği 55 santimi geçmemelidir. Aksi takdirde mezara giremem. Onun için bu son görevi senden rica ediyorum. Önceden kontrol et.

Bir de, benim cenazem hiç kimseyi rahatsız etmemek için, mezarlığa en yakın cami olan Levent Camisi'nden kaldırılmalı; mezarlıkla karşı karşıya olduğu için kimseyi yormaz, kimseyi rahatsız etmez. Bu suretle beni, son küfürden de kurtarmış olursunuz.

Bizim mesleğimiz güzel bir meslek. Zaten bütün meslekler güzel. Güzel olmayan tek uğraş politika... Dikkat et, zaten sanat ve sanatçı bile, politika adamlarıyla ilişkisinde hemen asaletini kaybedip onlar gibi çirkinleşiyor.

Ömrümü gayet mutlu, çalışmakla geçirdiğim için gözüm hiç arkada kalmadan gidiyorum. Siz genç sanatçıların da en az benim kadar mutlu ve uzun yaşamalarını dilerim...

Handancığım,

Ölüm Allah'ın emri!

Son arzularımı komşumuz Sezai Bey'e kapalı bir zarf içinde bildirdim. O gereken her formaliteyi yapacak. Nüfus hüviyet cüzdanım da onun zarfının içindedir, sen kendisine zarfın içindeki parayı ver. Senden istediklerim de şunlar;

A- ... Cenazenin evde kalması ve gecelemesi tatsız oluyor, onun için Sezai Bey'den hemen yıkanarak gasilhaneye naklettirmesini rica ettim.

B- ... Sen de hemen kalk Dürdüş'e git. Ertesi gün cenazemin Levent Camii'ne götürülmesini, orada namazımın kılınmasını istedim. Benim Sezai Bey'e yazdıklarım harfi harfine uygulanırsa ruhum rahat eder. Sakın Hatim Duası veya mevlit okutmaya kalkma. Yetiştirme yurdundaki çocuklarımızı ve özellikle beni gücendirmiş olursun. Onlara küllah içinde olmamak şartıyla şeker götürürsün.

Beyoğlu 9. Noteri Muzaffer Erer Bey'de elyazımla bir vasiyetnamem vardır. Onda menkul, gayrimenkul nem varsa hepsini sana bıraktığım yazılıdır. Yalnız senden rica ederim, Atatürk Kitaplığı açıldıktan sonra buradaki bütün kitapları oraya ver.

Sağlık ve mutluluk diler, gözlerinden öperim.

Ertuğrul Almanca, İngilizce, Rusça, Fransızca ve İtalyanca tiyatro kitapları, piyesler, dergi koleksiyonlarından oluşan dev tiyatro kitaplığını, Kültür Bakanlığı'na bağışlamıştı.

Cenazesi, 2 Mayıs 1979'da sessizce kaldırıldı. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, "Onu yatırarak değil, ayakları üzerine dikerek toprağa vermek gerekirdi," diyordu, güçlkle yutkunarak... Yüzünde derin bir acının izleri vardı. Ölümünden iki yıl sonra 1981'de, Dünya Tiyatro Günü dolayısıyla sanatçılar, yazar ve yönetmenler mezarı başında buluştular. Fotoğraf çeken gazetecilere kısa bir beyanat verdiler: "Böyle bir günde bile Muhsin Ertuğrul'dan başka sığınabilecek bir yer bulamamanın acısını yaşıyoruz."

EKLER

Perde açılıyor (1964)¹

Geçen yıl Şehir Tiyatrosu, İstanbul'un çeşitli semtlerinde 1 277 temsil verdi. Bu 1 277 temsilin, 900 temsilini yerli yazarlarımızın 15 piyesi, geri kalan 377 temsilini ise tercümesi oynanan 10 eser teşkil ediyor.

Yerli yazarlarımıza teşekkürler ederken öz çocuklarının eserlerine bu büyük ilgiyi gösteren sayın İstanbullulara da minnetle bağlılığımızı ulaştırırız. Bir mevsimde yalnız bir tiyatrodaki 15 Türk piyesi, bu şimdiye kadar hiç görmediğimiz bir sayı.

Bir yönümüz böylesine gelişirken, tiyatronun bağlı olduğu İstanbul Belediyesi'nin Şehir Meclisi'nde tatsız tuzsuz, ipe sapa gelmeyen, onların bilgi ve ihtisas sınırlarını aşan ahenksiz sesler yükseldi. Bir bakıma iyi oldu. Çünkü bu sesleri çıkaranların tiyatro konusunda hiçbir şey; ama hiçbir şey bilmedikleri hatta kendi görevlerini de iyi kavrayamadıkları ortaya çıktı. Bunları kendilerine açıklamayı, tarih önünde, kendime borç bildim. Bana bu fırsatı verdikleri, kendilerinden sonra geleceklere de ders olacağı için teşekkür ederim.

Baylar, bayanlar, niçin bilmediğiniz şeylere burnunuzu sokarak kendinizi küçük düşürüyorsunuz? Az çok okur yazar kişiler bilirler ki, tiyatro çok eski bir kurumdur. Tarih, medeniyet tarihiyle at başı beraber yürür. Önümüzdeki yıl Delphoi'de, kuruluşunun 2500'üncü yaşı kutlanacak. Sizlerin, bu kadar eski bir geçmiş olan tiyatronun bugüne kadar geçirdiği değişiklikleri bilmene imkân var mı?

Kurulduğu günden bu yana tiyatrolar hürriyetlerini, özgür-

1. Muhsin Ertuğrul'un Haysiyet Divanı'na verilmesine sebep olan ve *Türk Tiyatrosu* dergisinden yırtılarak çıkarılan yazısının tamamı.

lüklerini muhafaza etmişlerdir. Her tiyatro, örgüt bakımından bazı yerde devlete, bazı yerde Belediye'ye bağlıdır ama işine ve idaresine sanatçılardan gayrısı, burnunu sokmamıştır. Çünkü Tiyatro Aristophanes zamanından beri topluma önderlik eder, devleti, hükümeti idare edenleri denetler. Her konuda yol gösterir. Görevi gerçeği, güzeli, iyiyi tanıtmaktır. Bunu nasıl yapar, bilir misiniz? Şöyle: Gerçeği, yalancılardan, mürailerin, yobazların, dalaverecilerin, gözü doymaz midecilerin ahlaksızlığını, kapkaççılığını, kalpazanlığını ortaya koyarak gösterir.

Güzeli; alak kocalarla şıllık karıların çirkinliklerini, maskelerinin alaşağı ederek gösterir.

İyiyi; kötülüklerini arayıp bulup deşerek, teker teker halkın gözü önüne sererek gösterir.

İşte bunları görmek istemeyenler, daha doğrusu kendini bunlar arasında tanıyanlar sahneyi basarlar, bu eski bir âdettir.

Aristophanes eserlerinde o günkü cemiyetin en çok üstünde durduğu konularla uğraşır, onlarla eğlenir, en önemli, en gözde insanları denetler, hicveder, yerer, hatta tanrılarla bile eğlenirdi. Eski Yunan'da tiyatronun görevi, toplumun yararına güdülecek amacı çizmekti. Onun için Eflatun, Atina cumhuriyetinin demokrasiyle değil, tiyatrokrasi (*theatrocrat*) ile yönetildiğini söylemiştir.

Resmî iktidar çevresinin dışındaki gerçek iktidar yalnız tiyatroydu. Bugün dünyada basının yaptığı görevi, tiyatro yapıyordu. Gören göz, işiten kulak, söyleyen ağız, hüküm veren hâkim sorguya çeken savcı tiyatroydu.

Hiçbir devirde tiyatro, bu hükümet dışı eleştirme, denetleme yönünü kaybetmemiştir. Fransa'da Molière, sahte dindarları mürailikle suçlar, Almanya'da genç Schiller, *Haydutlar* piyesiyle Mannheim Tiyatrosu'nun sahnesinden iktidardaki haydutlara seslenirdi. Alman İmparatoru; Gerhart Hauptmann'ın *Dokumacılar* piyesini oynadığı için Reinhard'ın tiyatrosundaki locasını bırakmış, ama tiyatronun hürriyetine karışmamıştı. Hitler'in yüzüne; en parlak devrinde Marquis Posa'nın ağzından, "Efendimiz düşünce hürriyeti veriniz," diye bağırarak, Berlin'de Deutsches Theater sahnesi olmuştu. En koyu istibdat altında bile tiyatro, her yerde, her zaman hürriyetini korumuştur.

Haydi bu zevat bunları okumadılar, duymadılar, diyelim. Yakın yılların Türk tiyatro tarihini de mi işitmediler? Memleketimizde tiyatronun, çocukluk çağı sayılan senelerinde sarayın istibdadı, zaptiyesi, sansürü, zindanı, sürgünü altında bile tiyatronun

Osmanlı imparatoruna başkaldırdığını, kafa tuttuğunu da mı okumadılar?

Vatan Şairi Namık Kemal, başyazarlık ettiği *İbret* gazetesindeki ilerici yazıları için değil, Gedikpaşa Tiyatrosu'nda oynattığı piyesi için sürülmüştü.

1873 Nisanı'nda Magosa'ya sürmek için Namık Kemal'i Gedikpaşa Tiyatrosu'nda yakaladılar, oradan alıp götürdüler. Tiyatro her zaman olduğu gibi o günlerde bile öncülerin tek sığınağı olmuştur. Her zaman, her yerde olduğu gibi gericileri ürküten, kötülerini korkutan niteliğini bugün de kaybetmemiştir. O zamanlar padişahın emriyle Saray Başkâtibi Ali Rıza Paşa tarafından Sadrazamlığa gönderilen şu mektuba bakınız:

“Tiyatroda icra olunan oyunla tertip edenler tarafından asla ehemmiyet verilmeyip hürriyet kelimesinin dahi haddinden fazla kullanılarak birtakım münasebetsiz oyunlar oynandığından bundan böyle bunun gibi ahlak bozucu olan oyunların yasak edilmesine dikkat ve itina olunması.”

Bu vesika ile Şehir Meclisi'nden tiyatroya dil uzatan ağız arasındaki benzerliğe bakınız bir kere.

Önce bilinmesi gereken şey şudur: Tiyatro, her gün değişen hükümetlerin, midecilerle dolan partilerin üstünde bir kurumdur. Toplum ona ancak hürriyeti, özgür çalışması için ödenek verir.

İstedığımız zaman biz, Ibsen'in *Halk Düşmanı*'nı oynar, çoğunluğu aldatan cahil Belediye reislerinden örnekler gösteririz. İsteddiğimiz zaman biz, rüşvet alan memurları, bilgisiz Maarif nazırlarını sahneye çıkarırız. Bunlar için ne Şehir Tiyatrosu'na ne Devlet Tiyatrosu'na dil uzatmaya kimsenin hakkı ve yetkisi yoktur.

Şehir Meclisi üyelerinden birkaçı, eğer tiyatroyu özel çiftlikleri, sanatçıları da parayla tutulmuş kâhyaları sanıyorlarsa uyanırlar. Bu tiyatro, sanatçılarıdır. Belediye'yle ilgisi, şehirliden vergiyi Belediye topladığı ve tiyatro, toplumun hizmetinde olduğu bu vergiden payına düşeni Belediye kanalıyla aldığı içindir. Tiyatro, hükümetlerin veya belediyelerin lütfuyla yaşayan bir arpalık değildir. Aldığı ödenek, topluma verdiği yüksek ruh ziyafetinin, seyirciye yaptığı eğitim ve kültür görevinin karşılığıdır.

Almanya bugün 233 tiyatrosuna 300 milyon mark veriyorsa bu yardım, tiyatroların hürriyet içinde çalışmaları ve özgürlüklerini koruyabilmeleri içindir. Nitekim son yıllarda hükümet ve yobazlar çevresinde büyük gürültüler doğuran Papalık aleyhindeki

Hochhuth'un *Der Stellvertreter* piyesini karşı gericiler tarafından yapılan ayaklanmalara rağmen oyunu kesmeyen, sahneden kaldırmayan işte bu özgürlük ve hürriyet ruhudur.

Tiyatro; topluma doğru rotayı çizen bir pusula, memleketin kültür derecesini ölçen bir termometredir.

Bu konuda söylenecek, yazılacak çok şeyler var daha.

Bugün 27 Mart 1978, Dünya Tiyatro Günü¹

Önünüzde konuşmak görevi ve onuru bana verildi. Tiyatroya hizmet yolunda çok yaşamış bir emekçi olarak izninizle söz alıyorum.

Derler ki, tiyatro üçüz doğmuş bir sanat koludur: yazar, oyuncu ve seyirci. Bunlar birbirinden ayrılırsa ortada tiyatro kalmaz. Oysa ben diyorum ki, günün en önemli sorunlarını kâğıda aktaran yazar da, onları sahnede dile getiren sanatçı da sizin aranızdan çıkmıştır. Onun için biz, bir bütünü. Teker teker düşüncelerimiz ayrı olabilir ama dertlerimiz birdir.

Bugün Dünya Tiyatro Günü'dür, şu dakikada yüzlerce sahne-
de her ulusun kendi dramı oynanıyor. İzninizle biz de yurdumuz-
da oynanan oyuna bir göz atalım. Ben perdeyi açıyorum. Sahne,
Türkiye haritası yüzeyine yayılmış yaşlı ana babalar, bir ağızdan,
yitirdikleri gencecik yavrularının tabut kervanına ağıt yakmaktadır.

Perdeyi hemen bu acıklı görünüme kapatıyor ve sizlere soruyorum:

Gençler, gençleri neden öldürüyor? Kardeş, kardeşi neden öldürüyor? Gençler, kendilerini neden öldürtüyorlar? İşte size şimdiye dek sahneye getirilmiş en acı konu. Ulus olarak bugün bizim en önemli sorunumuz bu. Bunun çözümünü düşünmek siz sayın seyircilerimize düşüyor. Siz ve bizler ki öldürenle kurbanını aramızda yetiştirdik, vuranla vurulanı bağrımızda besledik, ikisinden biri ya kardeşimiz, ya akrabamız, ya komşumuz, ya tanışımızın arkadaşı.

Şimdi bu sahnede soruyorum sizlere:

1. Muhsin Ertuğrul'un kaleminden, Dünya Tiyatro Günü'nde, Türkiye'nin ilk ulusal bildirisi.

Kardeşi, kardeşe kim kırdırıyor?

Hangi katı yürekli, hangi cana kıyıcı, hangi bencil çıkarıyor perde arkasından bu suçsuz yavruları, sinsi sinsi, kukla gibi kullanıyor? Neden? Bunun yanıtını vermek için derin derin düşünmenizi bekliyorum.

Büyük kurtarıcı Atatürk, "Yurtta, dünyada barış," diye temel bir ilke atmıştır. Nerede yurttaki barış? Bu temeli yıkanların art niyetlerini düşünüp bulmak siz sayın seyircilere düşüyor. Çünkü tiyatro, sahnede sorunları yalnız sergilemekle yetiniyor. Bu sorunları düşünerek çözmek, seyircinin sağduyusuna bırakılmıştır. Sahnenin başlıca çabası, seyircileri sağlam düşünmeye zorlamaktır. Sorun bu: Neden öldürülüyorlar? Niçin ölüyorlar?

Tatlı saatler geçirmeye geldiğiniz tiyatroda acı gerçeklerle sizleri tedirgin ettik, bağışlanmak diler, saygılar sunarım...

Kıtaplar

- Akçura, Gökhan, *Doğumunun Yüzüncü Yılına Armağan, Muhsin Ertuğrul*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Dairesi Başkanlığı Yayınları, 1992.
- Akçura, Gökhan, *Bedia Muvahhit, Bir Cumhuriyet Sanatçısı*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Dairesi Başkanlığı Yayınları, 1993.
- Alpman, Hafi Kadri (haz.), *Ahmet Fehim Bey'in Hâtıraları, Tercüman 1001 Temel Eser*, 1. baskı, İstanbul, 1977.
- And, Metin, *Türk Tiyatro Tarihi, İletişim Yayınları*, 1. Baskı, İstanbul, 1992.
- Ayla, Adile, *Böyle İdiler Yaşarken, Ayyıldız Matbaası*, 1. baskı, Ankara, 1984.
- Dikeç, Nuri (röp.), *Silinmiş Alkışlar İçinde / "Mücap Ofluoğlu Kitabı"*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. baskı, İstanbul, 2008.
- Eczacıbaşı, Şakir, *Çağrışimler, Tanıklıklar, Dostluklar*, Remzi Kitabevi, 1. baskı, İstanbul, 2010.
- Ertuğrul Muhsin, *Tiyatro Yazıları, I-II*, Devlet Tiyatroları İç Eğitim Dizisi Yayınları, 1. baskı, Ankara, 1986.
- Ertuğrul, Muhsin, *Benden Sonra Tufan Olmasın*, 1. baskı, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2007.
- Ertuğrul, Muhsin, *Gerçeklerin Düşleri / Tiyatro Düşünceleri*, Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 1993.
- Ertuğrul, Muhsin, *Muhsin Ertuğrul'a Saygı: 60. Sanat Yılında İnsan ve Tiyatro Üzerine Görüşlerim*, Yankı Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 1975.
- K., Tarık Dursun, *Bağışla Onları*, Bilgi Yayınevi, 1. baskı, İstanbul, 1989.
- Nutku, Özdemir, *Darülbeyaz'ın Elli Yılı*, AÜ, DTCTF Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 1969.
- Ofluoğlu, Mücap, *Bir Avuç Alkış, Çağdaş Yayınları*, 1. baskı, İstanbul, 1985.
- Onaran, Âlim Şerif, *Muhsin Ertuğrul'un Sineması*, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1. baskı, Ankara, 1981.
- Ozansoy, Halit Fahri, *Darülbeyazı Devrinin Eski Günlerinde*, Ak Kitabevi, 1. Baskı, İstanbul, 1964.
- Ozansoy, Halit Fahri, *Edebiyatçılar Çevremde*, Sümerbank Kültür Yayınları, (genişletilmiş 2. baskı), Ankara, 1970.
- Sevengil, Refik Ahmet, *Türk Tiyatrosu Tarihi*, c. II, III, IV, Maarif Basımevi, 1. Baskı, Ankara, 1968.
- Sevinçli, Efdal, *Görüşleriyle Uygulamalarıyla Bir Tiyatro Adamı Olarak / Muhsin Ertuğrul*, Arba Yayınları, 1. baskı, İstanbul, 1990.
- Sevinçli, Efdal, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e, Sinema'dan Tiyatro'ya / Muhsin Ertuğrul*, Broy Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 1987.
- Sururi, Gülriz, *Kıldan İnce Kılıçtan Keskince*, Milliyet Yayınları, 1. baskı, İstanbul, 1978.
- Devrim, Şirin, *Şakir Paşa Ailesi*, Doğan Kitap, 1. baskı, İstanbul, 1998.

Taşkent, Kâzım, *Yaşadığım Günler*, YKY, 1. baskı, İstanbul, 1980.

Zobu, Vasfi Rıza, *O Günden Bu Güne*, Milliyet Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 1977.

Zobu, Vasfi Rıza, *Uzun Hikâyenin Sonu*, Omaş Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 1990.

Gazete-dergi

Sabah; 31 Ocak 2010, Berrin Karakaş-Ara Güler röportajı.

Zaman; 27 Ocak 2010 Hilmi Yavuz

Milliyet Sanat; 18 Ocak 1974, sayı: 63 / Şubat 1994, sayı: 329 / 10 Ekim 1975, sayı: 153 / 14 Kasım 1975, sayı: 158 / 22 Kasım 1974, sayı: 107 / 4 Nisan 1975, sayı: 126 / 24 Mayıs 1974, sayı: 81 / 21 Mart 1975, sayı: 124 / 17 Ocak 1975, sayı: 115 / 23 Mayıs 1975, sayı: 133 / 9 Mayıs 1975, sayı: 131 / 28 Haziran 1974, sayı: 86 / 17 Ekim 1977, sayı: 247 / 24 Ocak 1975, sayı: 116 / 6 Ekim 1972, sayı: 2.

Hayat; 2 Ağustos 1957, sayı: 43.

7 Gün; 27 Şubat 1940, sayı: 364; 2 Eylül 1945, sayı: 652.

Yelpaze; 9 Aralık 1959, sayı: 391 / 30 Ekim 1963, sayı: 594 / 15 Ocak 1964, sayı: 605; 7 Ağustos 1963, sayı: 582.

Hürriyet Gösteri; Nisan 1992, sayı: 137.

Son Çağ; Temmuz 1961, No: 5.

Akis; 17 Şubat 1955, sayı: 40.

Handan Uran Ertuğrul'la röportaj (Ağustos 2010)

Ölmeyi Bilen Adam *Muhsin Ertuğrul*

**“Bu sanatın dersi, en güzel günlerini yaşarken ölmeye hazır olmaktır.
Azrail, ender olarak ölmek sanatını bilen biriyle karşılaşır.”**

Muhsin Ertuğrul

Ölmeyi Bilen Adam, Türkiye'nin yetiştirdiği büyük adamlardan birinin, Çağdaş Türk tiyatrosunun, sinemasının babası Muhsin Ertuğrul'un yaşamına odaklanan bir anlatı, okurken edebî tatlar alacağınız bir biyografi. Genç kuşak öykücülüğümüzün önemli isimlerinden Ayşegül Çelik, çok sevdiği, eğitimi aldığı tiyatroya ve Türk tiyatrosunun kurucusuna vefa borcunu, on yılı aşkın bir süre üzerinde çalıştığı bu kapsamlı araştırmayla ödüyor.

1900'lerin başında İstanbul kahvehanelerinde meddahlar, hayalbazlar; derme çatma sahnelerde ateş yutanlar, curcunabazlar, zorbazlar vardı. Direklerarası'nda Madam Eftelya, Şamran Hanım, komik-i şehir Naşit sahne alıyor, Mınakyan'ın tiyatrosu dolup dolup boşalıyordu. İstanbul'un bir kazan gibi kaynadığı, büyük değişimlere, altüst oluşlara hazırlandığı yıllardı.

Çocukluğundan itibaren kendini tiyatronun büyülü dünyasında bulan Muhsin Ertuğrul, bu sanatın toplum için kurtarıcı olduğuna inandı. Ömrü boyunca türlü önyargılarla savaştan Muhsin Ertuğrul, ilk Hamlet'i sahnelemekle, tiyatro okulları kurmakla, Türk tiyatrosunu dramaturgi kavramıyla tanıştırmakla kalmadı, Müslüman kadınların perdede, sahnede görünmesine de önayak oldu. Tiyatroyu Anadolu'nun en ücra köşelerine taşıyan bir sanat militanıydı o. Biz de Hıfzı Veldet Velidedeoğlu'nun, Muhsin Ertuğrul'un ardından söylediklerine katılıyoruz: “Geleneklerden sıyrılıp onu yatırarak değil, ayakları üzerine dikerek toprağa vermek gerekirdi.”

